

ÚYCHODOSLOVENSKÝ PRAVEK

Ú.

ed. Mária Lamiová-Schmiedlová



NITRA 1998

VÝCHODOSLOVENSKÝ PRAVEK

V.

ed. Mária Lamiová-Schmiedlová

Archeologický ústav SAV, Nitra
Výskumné pracovné stredisko AÚ SAV, Košice

1998

© Zostavovateľka a hlavná redaktorka
Mária Lamiová-Schmiedlová

© Redakčná rada
*Július Béreš, Lýdia Gačková, Lubomíra Kaminská, Elena Miroššayová, Stanislav Šiška,
Marián Vizdal*

OBSAH

I.

Spomienky na archeológa PhDr. Jaroslava Vizdala, CSc. (<i>Stanislav Šiška</i>)	7
Prínos Jaroslava Vizdala k poznaniu mladšieho praveku a včasnohistorického obdobia (<i>Elena Miroššayová - Július Béreš</i>)	9
Výberová bibliografia PhDr. Jaroslava Vizdala, CSc. (<i>Lýdia Gačková - Stanislav Šiška</i>)	13

II.

Jozef Batora

Zur Problematik der Anfänge der Otomani-Kultur in der Ostslowakei	19
K problematike počiatku otomanskej kultúry na východnom Slovensku	26

Juraj Bartík

Die Nadeln mit diskusförmigem Kopf in der Slowakei	27
Ihlice s diskovitou hlavicou zo Slovenska	31

Zoja Benkovsky-Pivovarová

Zum Zeitpunkt des Vorstoßes der Otomani-Kultur in die Süd- und Westslowakei	33
K otázke zásahu otomanskej kultúry na južné a západné Slovensko	38

Klára Marková

K nálezom otomanskej kultúry na juhu stredného Slovenska	39
Zu Funden der Otomani-Kultur in der südlichen Mittelslowakei	49

Ondrej Oždáni

Einige Anmerkungen zum Vorkommen der „Litzen“-Verzierung im Milieu der Otomani-Kultur und ihr chronologischer Aspekt	51
Niekoľko poznámok k výskytu „Litzen“ výzdoby v prostredí otomanskej kultúry a jej chronologický aspekt	57

Paweł Valde-Nowak

Frühbronzezeitliche Spaltindustrie in Westkarpaten	59
Štiepaná industria z včasnej doby bronzovej v Západných Karpatoch	62

III.

Stanislav Šiška

Obsidián v prostredí spoločenstiev doby kamennej na strednom a západnom Slovensku (Súpis nálezísk)	63
Obsidian im Milieu der steinzeitlichen Gemeinschaften in der Mittel- und Westslowakei (Fundortverzeichnis)	89

Marián Vizdal

K problematike neskoroneolitického vývoja na Východoslovenskej nížine	91
Zur Problematik der spätneolithischen Entwicklung in der Ostslowakischen Tiefebene	103

Marián Soják

Kontakty východoslovenských regiónov s územím Spiša v období stredného neolitu	105
Kontakte der ostslowakische Regionen mit Gebiet der Zips während des Mittelneolithikums	143

Lubomíra Kaminská - Božena Tomášová

Ojedinelý nález listovitého hrotu z Prešova	145
Einzelfund einer Blattspitze aus Prešov	148

Elena Miroššayová

Podiel popolnicových polí na formovaní kultúr staršej doby železnej na východnom Slovensku (Súčasný stav poznania)	149
Anteil der Urnenfelder an der Gestaltung der ältereisenzeitlichen Kulturen in der Ostslowakei (Gegenwärtiger Wissensstand)	156

Božena Tomášová - Marián Uličný	
Včasnoslovanské sídlisko v Prešove	157
Frühslawische Siedlung in Prešov	172
Ivana Strakošová	
Archeológia okresu Humenné	173
Archäologie des Bezirkes Humenné	182
Gabriel Lukáč	
Stredoveký kláštor minoritov v Levoči	
(Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992-1996)	183
Das mittelalterliche Minoritenkloster in Levoča	
(Vorläufige Ergebnisse der archäologischen Grabung in den Jahren 1992-1996).....	199
IV.	
Personálie	
Jubilant PhDr. Belo Polla, DrSc. (K osemdesiatinám)	201
Recenzie	
Polla, B.: Archeológia na Slovensku v minulosti (<i>Mária Lamiová-Schmiedlová</i>)	203
Madyda-Legutko, R.: Zróznicowanie kulturowe polskiej strefy beskidskiej w okresie laténskimi i rzymskim (<i>Mária Lamiová-Schmiedlová</i>)	203
Problemi archeologii schidnich Karpat (<i>Elena Miroššayová</i>)	204
Správy	
Predkongresové kolokvium "The stamped grey pottery - origin, production, spreading" (<i>Mária Lamiová</i>)	206
Kolokvium „Chronológia otomanskej kultúry“ (<i>Elena Miroššayová</i>)	207
Výstava a medzinárodná konferencia o kachliciach (<i>M. L.</i>)	207
Seminár „Hornád - naša rieka“ (<i>Elena Miroššayová</i>)	207
4. Internationale Tagung über römerzeitliche Hügelgräber (<i>Mária Lamiová</i>)	208

Dostáva sa k Vám ďalšie, v poradí už piate číslo zborníka o najstaršej minulosti východného Slovenska - Východoslovenský pravek V. Zborník je formálne členený na 4 časti a voči predchádzajúcim sme sa ho snažili doplniť o nové rubriky.

V prvej časti si pripomíname život a dielo PhDr. Jaroslava Vizdala, CSc. pri príležitosti jeho nedožitých 70. narodenín. Tomuto neúnavnému organizátorovi, zakladateľovi a dlhoročnému riaditeľovi Zemplínskeho múzea v Michalovciach a významnému priekopníkovi archeologického bádania na Zemplíne bol venovaný seminár dňa 25. 4. 1996 v Michalovciach.

Druhú časť zborníka tvorí blok referátov prednesených na kolokviu „Chronológia otomanskej kultúry“, uskutočnenom v dňoch 28.-29. 6. 1996 v Nižnej Myšli.

V tretej časti sú príspevky týkajúce sa problematiky archeologického bádania, resp. informujúce o nových výskumoch a nálezoch hlavne z východného Slovenska.

Štvrtá časť zborníka obsahuje rubriku „Personálie“, kde sa venujeme - a chceli by sme sa aj v budúcnosti - tým, ktorí sa zaslúžili o rozvoj archeológie.

Pozornosť v tejto časti si zaiste zaslúžia aj „Recenzie“ o prácach dotýkajúcich sa najmä severovýchodnej časti Karpatskej kotliny.

Záverečné stránky prinášajú „Správy“, prostredníctvom ktorých sa snažíme informovať čitateľov o odborných podujatiach uskutočnených v našej záujmovej oblasti, ale aj inde, pokiaľ sa ich zúčastnili pracovníci prezentujúci výsledky východoslovenského archeologického bádania.

Redakcia

I.

SPOMIENKY NA ARCHEOLÓGA PHDr. JAROSLAVA VIZDALA, CSc.

STANISLAV ŠIŠKA
(Archeologický ústav SAV, Nitra)



Meno *Jaroslava Vizdala* sa už nezmazateľne spája so založením a budovaním Zemplínskeho múzea v Michalovciach, ktoré od svojho vzniku až dodnes patrí k popredným vedecko-osvetovým a kultúrnym inštitúciám na východnom Slovensku. Pre slovenskú archeológiu bolo šťastím, že vyše tridsať rokov stál na jeho čele človek zaniatený aj pre výskum najstarších spoločenstiev Zemplína, oblasti, ktorá v praveku a vo včasnohistorickom období mala neraz rozhodujúcu úlohu pri tvárnení vývoja celého východného Slovenska a ktorá tiež odovzdávala alebo sprostredkovávala mnohé hospodárske či duchovné výdobytky územiám susediacim s týmto regiónom.

S *Jaroslavom Vizdalom* som sa spoznal pri slávnostnom otvorení prvých expozícií Zemplínskeho múzea v roku 1960. Zhodou okolností som o mesiac neskôr, ako mladý, začínajúci pracovník Archeologického ústavu SAV, na-

stúpil pracovať do expozitúry ústavu v Michalovciach, pozostávajúcej z jednej miestnosti. Tá sa mi počas troch rokov, od jari až do neskorej jesene, stala pracovňou, depozitárom, skladom náradia i ubytovňou. Vo funkcii vedúceho expozitúry a zároveň i jej jediného pracovníka som mal za úlohu uskutočniť archeologický prieskum a záchranné výskumy na Východoslovenskej nížine, kde sa v tých rokoch začínali rozsiahle vodohospodárske úpravy, zahŕňajúce regulácie a preložky vodných tokov, meliorizácie i výstavbu vodnej nádrže Širava. Priznám sa, že môj začiatkový mladícky entuziazmus čoskoro vyústil do tápania a niekedy do bezradnosti nad splnením tohto programu. Vtedy som si obzvlášť uvedomil, čo je to mať nablízku človeka vždy ochotného poradiť, nezištne pomôcť a povzbudiť. Vychádzajúc z dôkladnej znalosti mne dovtedy ešte málo známej Východoslovenskej nížiny, ma *Jaroslav Vizdal* neraz vedel usmerniť kde a kedy zamerať prieskum, s ktorými inštitúciami či predstaviteľmi rokovať a ako rokovať, ale aj čomu sa vyhnúť. Od začiatku držal nadomnou ochrannú ruku, najmä potom, keď ma už po týždni môjho pôsobenia zadržali s mapami a fotoaparátom na mieste výstavby utajovaného vojenského objektu. Prepustili ma odtiaľ až po dlhých vypočúvaniach na osobný zákrok riaditeľa múzea i ďalších, ním zmobilizovaných pracovníkov verejnej a politickej správy. Jeho záštitu zahŕňala aj vynikajúce a príslovečné pohostenia a večere pripravované jeho manželkou, blízkou spolupracovníčkou a vzácnou ženou pani *Martou Vizdalovou*.

Na tomto mieste musím vyzdvihnúť nesmiernu obetavosť a úsilie *J. Vizdala* pri obnove muzeálneho areálu, pri zhromažďovaní exponátov a archeologických zbierok zvlášť. S pomocou pracovníkov múzea dokázal niekedy už na druhý deň od ohlásenia začať záchranný výskum ohrozených objektov a nemôžem sa vyhnúť po-

dozreniu, že na tieto a podobné ciele vynakladal aj nemalé vlastné finančné prostriedky.

Byť rodiny Vizdalovcov mi niekedy pripomínal aj laboratórium, v ktorom *Jaroslav* po večeroch alebo vo voľnom čase trpezlivo, s profesionálnou zručnosťou a s tichým porozumením svojej manželky rekonštruoval keramiky. Nezastierane sa vedel tešiť z každého objavu a nález. Živo si spomínam na jeden letný podvečer v 1960-om roku, kedy som v uliciach Michaloviec stretol *Jaroslava* a technického pracovníka *Štefana Špiaka*, obťažkaných plecniakmi s nálezmi. Po neúspešnom hádaní o príčine ich radosti vytiahli z vrečka starostlivo zabalenú hlinenú neolitickú sošku, dnes známou ako *Oborínska venuša*, ktorá sa čoskoro stala aj emblémom Zemplínskeho múzea. Je len samozrejmé, že novoobjavená venuša ešte v ten večer bola ústrednou postavou búrlivej oslavy.

Veľkou prednosťou *Jaroslava Vizdala* bola jeho schopnosť získavať pre múzeum aktívnych spolupracovníkov. S jemu vlastným prístupom dokázal pre tento cieľ nadchnúť svojich niekdajších žiakov zo strednej školy, ale i ďalších občanov, ktorí mu ohlasovali alebo prinášali neraz cenné archeologické a iné artefakty. Viem, že z radov muzeálnych pracovníkov sa na tejto činnosti s veľkou vervou podieľal *Vladimír Sekela* - predovšetkým v oblasti terénneho výskumu, a výtvarník *Jozef Saloň* - autor väčšiny kresbových ilustrácií archeologických prameňov i výtvarného riešenia expozícií múzea.

Jaroslav Vizdal sa vedel nezištne deliť so svojimi objavmi. Na jeho zisťovacie a záchranné výskumy som i ja nadväzoval vykopávkami v *Oboríne*, *Zemplínskych Kopčanoch* a v *Michalovciach* (tam aj *J. Lichardus*), nestor slovenskej archeológie *V. Budinský-Krička* na pohrebisku v *Malých Zálužiciach - Lažňanoch*, *E. Miroššayová* v *Stretavke* a *S. Demeterová* v *Zemplínskych Kopčanoch*. Príťažlivé expozície a bohatý archeologický depozitár priam lákali ďalších odborníkov, ktorí tu čerpali mnohé cenné poznatky pre štúdium najstarších osídlení *Potisia*. Tieto pracovné návštevy sa vždy spájali so srdečným prijatím, teda nie div, že mnohí archeológovia z *Košíc*, *Nitry* a z rôznych inštitúcií vtedajšieho *Československa*, predovšetkým z *Katedry archeológie Filozofickej fakulty v Brne*, ale aj zo zahraničia sem radi chodili.

Pri týchto spomienkach sa nemôžem, ani sa nechcem vyhnúť aspoň stručnému zhodnoteniu prínosu *J. Vizdala* pre spoznanie najstarších roľníckych spoločenstiev usídlených na Zemplí-

ne v mladšej dobe kamennej. Výskum tohto úseku praveku bol jeho srdcovou záležitosťou, i keď svoj záujem neraz obracal aj na mladšie praveké a včasnohistorické osídlenia alebo na výskum stredovekých objektov. Z hľadiska genézy a periodizácie prvých neolitických kultúr majú dodnes prvoradý význam jeho záchranné výskumy osád v *Michalovciach* (poloha *Hrádok*) a na trase tranzitného plynovodu vo *Veľkých Raškovciach*, kde po prvýkrát rozlíšil osobitnú zložku nositeľov kultúry s východnou lineárnou keramikou, rozšírenú na *Východoslovenskej nížine* a na prilahlých územiach *Maďarska* i *Ukrajiny*. Pre jej označenie sa ujal ním navrhnutý názov "skupina *Raškovce*". V nálezových prameňoch sa najzreteľnejšie prejavuje keramikou zdobenou ornamentom malovaným čiernou farbou, čím sa zreteľne líši od súvekej lokálnej skupiny *Tiszadob*, rozšírenej západne od *Východoslovenskej nížiny* a od rieky *Tisy*. Pre spoznanie tejto fázy osídlenia, ale i období ktoré jej predchádzali alebo hneď za ňou nasledovali, majú hodnotu aj nálezy z prieskumov či záchranných akcií v *Kuzmiciach*, *Žbinciach*, *Vinnom*, *Lastovciach* a nálezy z ďalších, ním objavených lokalít. V pohotovom monografickom publikovaní súborov nálezov z *Veľkých Raškovciach* (*Zemplín v mladšej dobe kamennej*. *Košice* 1973) *J. Vizdal* umožnil ďalším odborníkom rozvíjať ním nastolenú problematiku a rozšíriť ju o iné aspekty, predovšetkým z hľadiska genézy a datovania celej skupiny.

Ďalším závažným prínosom k poznaniu neolitu je objavenie dokladov o zásahu kultúrnej zložky s vypichovanou keramikou (*Veľké Raškovce*) a objavenie zásahu plne sformovanej *lengyelskej kultúry* (*Ižkovce*). O prítomnosti týchto osídlení na východnom Slovensku sa dovtedy ani len teoreticky neuvažovalo, takže ich prezencia na tomto území patrila k najväčším prekvapeniam neolitického výskumu. Riešenie zložitej problematiky spočíva najmä vo vysvetlení príčin ich zásahu a určenie ich východiskového územia. S tým sa spájajú bohaté, neraz až unikátne objavy v *Čičarovciach* (*Potiská kultúra na východnom Slovensku*. *Košice* 1980), ktoré nateraz najlepšie umožňujú nahliadnúť do zložitých procesov osídľovania *Východoslovenskej nížiny* v mladom neolite aj nositeľmi *potiskej kultúry* a formujúcich sa spoločenstiev *polgárskych kultúrnych skupín*. Tu by som chcel pripomenúť, že v riešení týchto závažných otázok dnes pokračuje *Marián Vizdal*, syn autora spomínaných výskumov.

Jaroslavovi Vizdalovi patrí tiež prvenstvo v doložení už vyvinutej fázy polgárskej kultúry na Východoslovenskej nížine. Pre sídliskové a hrobové nálezy z Oborína a potom z ďalších nálezísk, ktoré bezprostredne súvisia s už skôr objavenými pamiatkami v severovýchodnom Maďarsku, sa v časti odbornej literatúry ujalo aj označenie "skupina Csőszhalom-Oborín".

Vo výskume neskorej doby kamennej sa *J. Vizdal* zaslúžil o komplexné preskúmanie pohrebiska tiszapolgárskej skupiny v ďalšej polohe vo Veľkých Raškovciach (Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach. Košice 1977). Bohatým inventárom hrobov, zahŕňajúcich okrem keramiky a kamennej industrie aj početnú medenú industriu a najstaršie výrobky zo zlata, sa toto pohrebisko priraďuje k nekropole v Tibave a spolu výstižne dokumentujú aj prehlbujúcu sa sociálnu diferenciaciu vtedajšieho obyvateľstva.

K výskumu doby bronzovej prispel *J. Vizdal* najmä objavením a preskúmaním časti pohrebiska kultúry Suci de Sus z Veľkých Raškoviec. Z početných hrobových nálezov sa zvlášť vyníma hlinená váza so zobrazením pohrebného

výjavu zahŕňajúceho i dvojkoľosový voz so záprahom, blízkeho pohrebným zvyklostiam v starogréckej - antickej spoločnosti. Cenný je aj poklad bronzových výrobkov zo Slavkoviec, datovaný do mladšej doby bronzovej predovšetkým preto, že bol odborne vyzdvihnutý, čím sa spoznali aj nálezové okolnosti.

Zameranie múzea, jeho personálne zloženie i minimálne finančné prostriedky neumožnili *J. Vizdalovi* realizovať veľké plošné výskumy - tie sú nakoniec v náplni špecializovaných pracovísk. Napriek tomu je v spomienkach archeológov zakotvený aj ako pracovník s veľkou intuíciou pre rozpoznanie výnimočných terénnych polôh a až detailných miest na lokalite. Kde sa rozhodol situovať aj menšie sondy, tam takmer vždy objavil objekt s výnimočnými nálezmi, neraz až základného významu.

Z rozsiahleho spektra záujmov, povinností, ale aj výsledkov práce *Jaroslava Vizdala* som tu uviedol iba malý výrez. Len duchom silní, pracovití a veci oddaní ľudia vedia vykonať veľké činy.

Odišiel od nás, od svojej rodiny a milovaného Zemplína skôr, ako sa mal naplniť jeho čas.

PRÍNOS JAROSLAVA VIZDALA K POZNANIU MLADŠIEHO PRAVEKU A VČASNOHISTORICKÉHO OBDOBIA

ELENA MIROŠŠAYOVÁ - JÚLIUS BÉREŠ
(Archeologický ústav SAV - VPS, Košice)

Z predchádzajúceho príspevku vidno, že ťažiskom vedeckého záujmu *Jaroslava Vizdala* boli staršie obdobia východoslovenského praveku. Pri svojom pôsobení v múzeu sa však pri záchranných akciách dostával do kontaktu aj s mladšími nálezmi. S jeho menom je napríklad spojený výskum na niekoľkých významných náleziskách z doby železnej, ako sú Michalovce-Hrádok, Stretavka a najmä Ižkovce. Zo všetkých sa získali nálezové súbory, ktoré sa neskôr stali východiskom pri hodnotení kultúrno-historického vývoja osídlenia Zemplína, resp. Východoslovenskej nížiny v spomenutom období.

Lokalita Hrádok, dnes v intraviláne Michaloviec, sa stala predmetom záujmu archeológov koncom 50-tych rokov, keď sa tu začalo s

intenzívnou stavebnou činnosťou. Pri výstavbe jedného zo súkromných domov na juhovýchodnom svahu Hrádku sa zistili dva žiarové hroby. Časť z keramickej výbavy hrobu 1 zachránil *J. Vizdal*, zvyšok preskúmala *Z. Čilinská*. Hrob obsahoval 19 celých nádob a fragmenty zo štyroch ďalších. Okrem bežných hrncovitých nádob sa tu našli aj nádoby vytočené na hrnčiarskom kruhu, ktoré tvorili až 40% z celkového počtu. Hrob možno datovať do 6. stor. pred n. l. V literatúre bol označený ako hrob kuštanovického typu (Slovenská archeológia, 7, 1959, s. 79-86). Vychádzalo sa vtedy zo známych nálezov z mohylového pohrebiska v Kuštanoviciach, skúmaného a dobre vypublikovaného *J. Böhmom* a *J. M. Jankovichom* (Skythové na Podkarpatské Rusi).

Praha 1936). Časť inventára z hrobu v Michalovciach je podobná nálezom zo Zakarpatska. V súčasnosti je kultúrna príslušnosť hrobu predmetom diskusií. Najmä bádatelia na Zakarpatskej Ukrajine ho považujú za doklad svojej teórie, že nositelia kuštanovickej skupiny zabrali v 6. stor. pred n. l. aj územie Východoslovenskej nížiny. Podrobná analýza pamiatok z územia juhovýchodného Slovenska a ich vyhodnotenie v širšom teritoriálnom kontexte severného Potisia však ukazujú, že naše nálezy tvoria samostatnú okrajovú skupinu trácko-skýtskeho okruhu pamiatok rozšírených vo východnej časti Karpatskej kotliny a charakterom hmotných pamiatok stojacu bližšie nálezom severovýchodného Maďarska a severozápadného Rumunska ako nálezom kuštanovickej skupiny. Tento predpoklad potvrdzuje aj druhý - plochý žiarový hrob, zachránený J. Vizdalom. Patrí k typu tzv. nasýpaných hrobov - urna uložená v jame, prikrýta misou. Zvyšky spáleného jedinca sú čiastočne nasýpané do urny, čiastočne v jej okolí.

Ďalší objekt, porušený stavebnými prácami na Hrádku, ktorý preskúmal J. Vizdal spoločne s J. Paulíkom, patrí do mladšieho úseku doby železnej. Na základe keramiky ho možno zaradiť do počiatočného obdobia osídľovania Východoslovenskej nížiny keltským etnikom. Keramický inventár má zmiešaný charakter a obsahuje vedľa foriem laténskej keramiky aj staršie halštatské tvary.

Z uvedeného vyplýva, že poloha Hrádok bola v dobe železnej významnou lokalitou, intenzívne osídlenou v rôznych obdobiach. Žiaľ, stavebnou činnosťou bola väčšia časť pamiatok zničená.

Lokalitou, ktorú tiež treba v súvislosti so staršou dobou železnou na Zemplíne spomenúť, je piesková duna Bušacina v katastrálnom území Stretavky. Bola to lokalita známa viacerým bádatelom a pri prieskumoch často navštevovaná. Postihol ju však podobný osud ako mnohé pieskové duny prekrývajúce praveké a včasnohistorické pamiatky. Väčšia časť duny bola zničená ťažbou piesku, zvyšok bol rekultivovaný. Ešte pred jej úplným zničením urobil J. Vizdal záchranný výskum. Podarilo sa mu však získať len málo nálezov, preto výskum prerušil. Viac šťastia mali pracovníci AÚ SAV, ktorí sa pokúsili zisťovacími sondami v inej časti duny sledovať stopy osídlenia. Zachránili rozsiahly súbor keramiky, chronologicky a kultúrne dobre klasifikovateľný - reprezentujúci sídliskové pamiatky

doznievajúcej kultúry staršej doby železnej približne zo 4. stor. pred n. l.

Z okruhu pamiatok doby halštatskej, ktoré publikoval J. Vizdal, treba spomenúť náhodný nález železnej sekerky s ramienkami z Vinného, ktorá je zatiaľ jediným dokladom jej výskytu na území Východoslovenskej nížiny. Svojimi porporciami pripomína nálezy zo západnej časti Karpatskej kotliny.

Bezpochyby najvýznamnejším objavom spomedzi pamiatok doby železnej je birituálne keltské pohrebisko v Ižkovciach. Prvé hroby boli zistené pri stavbe trasy tranzitného plynovodu už v roku 1971. Výskum, ktorý realizovali pracovníci múzea v Michalovciach pod vedením J. Vizdala, pokračoval v rokoch 1973, 1975 a 1976. Niektoré z hrobov sa odkrývali za ťažkých podmienok v zimných mesiacoch. Význam pohrebiska pre sledovanie osídlenia juhovýchodnej časti Slovenska v dobe laténskej je veľký. Predstavuje zatiaľ jediný rozsiahlejší súbor hrobových nálezov z tohto obdobia. Podrobná analýza nálezového inventára hrobov, v kontexte nálezov karpatsko-dunajského priestoru, umožnila spresniť počiatok súvislejšieho osídľovania regiónu Zemplína Keltmi. Na základe prevažne sídliskových nálezov a niekoľkých ojedinelých hrobov sa pôvodne predpokladalo, že s hustejším osídlením možno rátať na tomto území až v priebehu stupňa LtC, čo v absolútnom datovaní zodpovedá 2. stor. pred n. l. Podľa výbavy patria najstaršie hroby na pohrebisku v Ižkovciach (hr. 6, 11, 23, 24) do stupňa LtB2/LtC1, teda do posledných desaťročí 3. stor. pred n. l. Niektorí autori uvažujú, že už v tomto období sa posun Keltov dial na pozadí takých udalostí, akou bola napr. bitka pri Telamone v roku 225, keď po porážke začali keltské - predovšetkým bojovnícke družiny opúšťať svoje pozície v severnom Taliansku a postupne prenikali do západnej Európy. Na pohrebisku v Ižkovciach sa hroby bojovníkov, vybavené keltskými militáriami, koncentrovali v centrálnej časti pohrebiska a bohato vybavené hroby žien ležali viac na okraji. V širšom sortimente kovových premetov, z ktorých väčšina je dôležitá pre chronologické zaradenie hrobov, patrí významné miesto pošvám mečov. Jeden z motívov - vyobrazenie štylizovaného draka - naznačuje historicko-kultúrne súvislosti so vzdialenými výrobnými centrami ležiacimi na území dnešného Švajčiarska, kde má uvedený motív svoj pôvod.

Ako muzeálny pracovník J. Vizdal skúmal, zachraňoval a publikoval aj archeologické pa-

miatky z včasného až vrcholnostredovekého obdobia.

Jednou z veľmi dôležitých archeologických lokalít, ktorú skúmal v roku 1971, bola osada (predbežne určená ako slovanská), rozprestierajúca sa v sedle prístupovej cesty na juhozápadnom svahu hradného kopca v Brekove. Počas výstavby vodojemu tu boli narušené a preskúmané štyri slovanské objekty - polozemnice. Našlo sa v nich množstvo pamiatok, z ktorých najvýznamnejšie - ostroha s háčikmi, bronzové nákončie remeňa s rastlinným ornamentom, nôž s volútovým ukončením rukoväte - datujú najstaršiu fázu na koniec 8. stor. Okrem nich sa našla ostroha s rovným kónickým trňom, ktorej ramená sú ukončené trojhrannými platničkami, z druhej polovice 9. stor. Nálezový inventár dopĺňajú železné hroty šípov, nožičky, ocielka lýrovitého tvaru, fragmenty železných predmetov a množstvo keramických zlomkov. Hoci sa uvažuje, že zistená osada z 8.-10. stor. v bezprostrednej blízkosti hradiska (v predhradisku) mala prevažne roľnícko-remeselnícky charakter (početné sú aj nálezy železnej trosky), nevylučujeme ani možnosť, že nálezy hrotov šípov, ostrôh a nákončia remeňa naznačujú prítomnosť vojenskej družiny, snáď aj sídlo miestneho kmeňového náčelníka. Možno tak usudzovať z toho dôvodu, že súčasť výzbroje a výstroja sa bežne nevyskytujú na lokalitách roľníckeho charakteru.

Spomínané dobre datovateľné nálezy a do istej miery aj celková terénna situácia veľmi pripomínajú paralely na hradisku v Spišských Tomášovciach, ktoré vzniklo koncom 8. stor. Azda len s tým rozdielom, že toto hradisko bolo vybudované na staršom opevnení a v dôsledku veľkomoravského zjednocovacieho procesu zaniklo násilne koncom prvej polovice 9. stor. pre sprístupnenie železoruďného bohatstva potrebného na výrobu v okolí veľkomoravských centier. Či už otvorená, alebo opevnená osada v Brekove existovala až do 10. stor., pravdepodobne ako súčasť veľkomoravského hradištného komplexu.

Aj keď zatiaľ spomínané problémy bude potrebné doriešiť ďalším výskumom, už dnes sa dá povedať, že zemplínsko-užská oblasť sa podieľala na historickom procese konca 8. a začiatku 9. stor., kedy sa vytvárala sústava hradísk (hradov) Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva ako organizačných centier s mocensko-správnymi funkciami pri zmenách v spoločenskej štruktúre a pri formovaní vládnucej vrstvy.

Samotná lokalita v Brekove, ako sa domnieval už *J. Vizdal*, mala strategický význam pri ochrane cesty z rovinatej oblasti Zemplína údolím Laborca smerom cez karpatské priesmyky do Poľska a Haliča. Okrem toho význam nálezov spočíva aj v tom, že sú zreteľnejším dôkazom o príslušnosti východného Slovenska k Pribinovmu kniežatstvu ako *Gesta Hungarorum* uhorského románopisca Anonyma (Magistra P.) z prelomu 12.-13. stor., na základe ktorých sa ešte aj dnes uvažuje o kniežatstve Laborca, ku ktorému malo patriť aj územie východného Slovenska.

Ďalšia veľmi významná lokalita, ktorú Zemplínske múzeum pod vedením *J. Vizdala* skúmalo, bola v Oboríne (dvor vtedajšieho JRD). Tu boli v roku 1961 objavené rozrušené objekty s včasnostredovekou keramikou. Ako uzavretý nálezový celok sa medzi nimi vynímal hromadný nález keramiky - neporušených nádob postavených ústím nahor - nájdený v jame s oválnym pôdorysom. Podstatnú časť nálezov tvorili celé, nepoužívané nádoby a nepodarky so stopami intenzívneho ohňa. Význam nálezov z veľkomoravského obdobia spočíva najmä v tom, že dokladá prítomnosť hrnčiarskych pecí, prvých svojho druhu z tohto obdobia na východnom Slovensku.

Nemenej významným nálezom *J. Vizdala*, ktorý vyvolal rozruch a dohady v radoch archeológov i historikov, bolo odkrytie cirkevného objektu - rotundy s polkruhovou apsidou a radového prikostolného cintorína so 120 hrobmi v areáli múzea v rokoch 1977-1978. Okrem toho sa zistilo, že pohrebisko porušilo starší sídliskový horizont z 9.-10. stor., z ktorého sa našli vo výplni hrobov a v zásepe okolo rotundy črepy spolu s architektonickými článkami a neúplnou kamennou platňou s nápisom na jednej strane.

Žiaľ, stavebné práce narušili objekt s radovým cintorínom, teda aj najskôr prispeli k zničeniu datujúcich nálezov. Či už sa na cirkevný objekt budeme pozeráť ako na pamiatku prerománsku alebo včasnorománsku, neuberá na jej historickom význame, lebo je nateraz prvou a jedinou svojho druhu na území východného Slovenska.

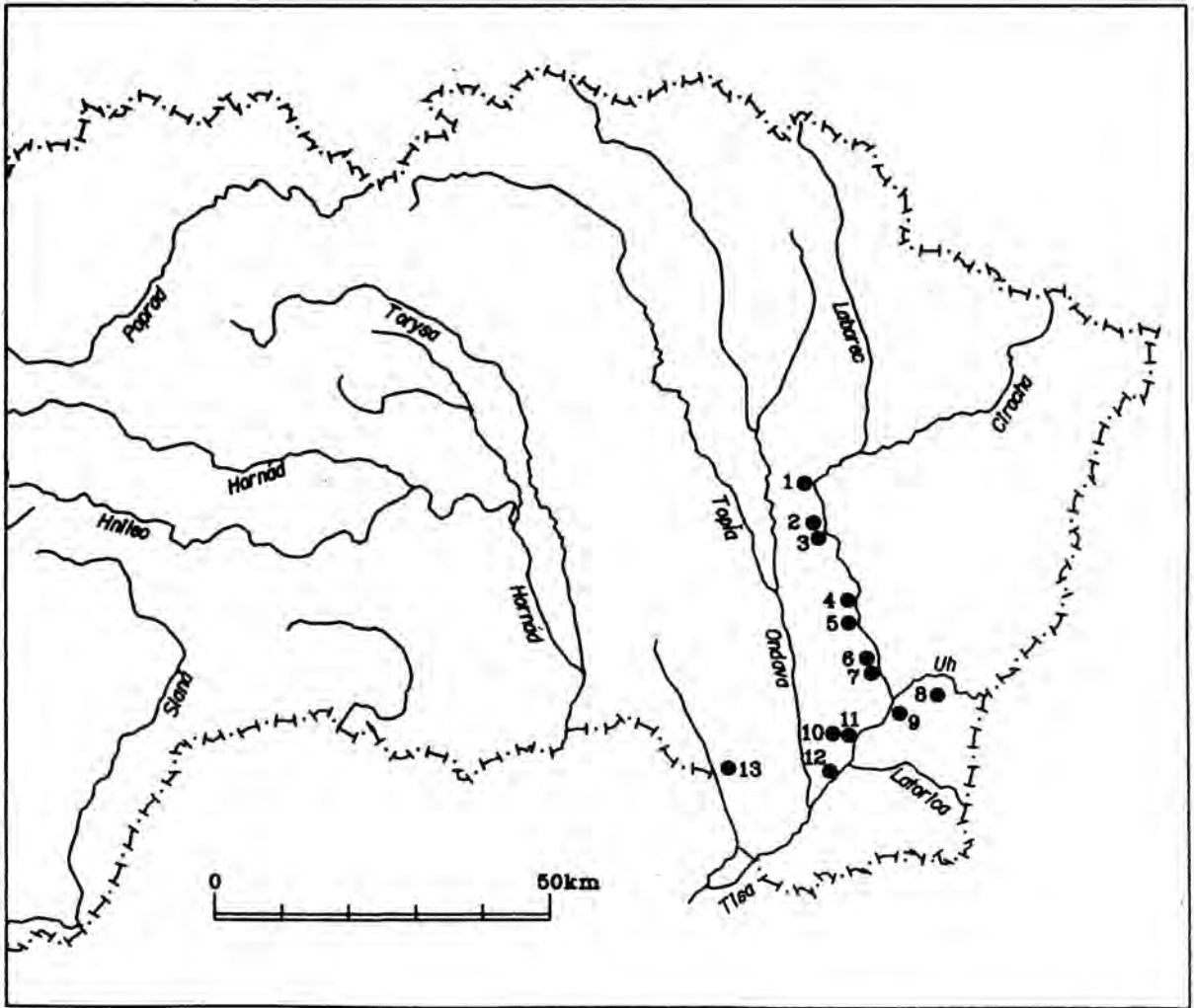
Nasledujúci výskum v areáli múzea v rokoch 1978-1981 priniesol poznatky o osídlení z 9.-10. stor. (polozemnicový objekt). Zistená bola tiež profánna stavba (panské sídlo so zachovaným murivom), patriaca k areálu vodného hradu z 12.-13. stor. Okrem toho sa počas re-

konštrukcie kaštiela v rokoch 1965-1967 našli v pivničných priestoroch zvyšky staršej architektúry a keramika z 11. stor., svedčiace snáď o existencii panského dvorca (?).

Ďalšie včasnostredoveké až včasnoslvenské lokality z 10.-12. stor. objavil J. Vizdal v Ruskej a Zemplínskom Hradišti počas výstav-

by štvrtej vetvy tranzitného plynovodu.

Poznávanie najstaršej minulosti východného Slovenska sa úzko spája s menom Jaroslava Vizdala. Stopy jeho archeologického bádania nesú mnohé lokality, ktoré na tomto území objavil a preskúmal (obr. 1).



Obr. 1. Najvýznamnejšie náleziská na Východoslovenskej nížine, skúmané J. Vizdalom. 1 - Brekov; 2, 3 - Michalovce; 4 - Stretavka; 5 - Slavkovce; 6, 7 - Zemplínske Kopčany; 8 - Čičarovce; 9 - Ižkovce; 10, 11 - Veľké Raškovce; 12 - Oborfn; 13 - Lastovce.

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA PhDr. JAROSLAVA VIZDALA, CSc.

LÝDIA GAČKOVÁ
(Zemplínske múzeum, Michalovce)

STANISLAV ŠIŠKA
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

1957:

1. Hlási sa aj Zemplín. Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 4, č. 1, s. 68-69.

1958:

2. Zemplínske vlastivedné múzeum v Michalovciach. Almanach Zemplína. Michalovce, s. 88-89.

1959:

3. Neolitické nálezy v Kopčanoch, okres Michalovce (Neolithische Funde in Kopčany, Bezirk Michalovce). Archeologické rozhledy 11, z. 6, s. 785-787, 806, 810 (spoluautor: J. Paulík).
4. Zemplínske múzeum v Michalovciach. Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 6, č. 4, s. 574, 575.
5. Zemplínske vlastivedné múzeum v Michalovciach. Nové obzory 1, s. 161-162.

1961:

6. Neolitická jama z Oborína (Neolithische Grube aus Oborín in der Slowakei). Archeologické rozhledy 13, z. 3, s. 318-325, 349-351.
7. Záchraný výskum na neolitickom sídlisku v Michalovciach (Fouilles de sauvetage dans la station néolithique de Michalovce). Archeologické rozhledy 13, z. 6, s. 871-875 (spoluautor: S. Šiška).
8. Z nových archeologických nálezov z Oborína. Vlastivedný časopis 10, č. 1, s. 39.
9. Zemplínske vlastivedné múzeum v Michalovciach. Vlastivedný časopis 10, č. 1, s. 24-26.
10. Vzácný objav: Neolitická Venuša z Oborína. Východoslovenské noviny 10, 21. 1., Košice.

11. Pred otvorením expozície "Robotnícke hnutie na Zemplíne". Zemplínske noviny 2, č. 17, Michalovce, s. 3.

12. Svedkovia dávnej minulosti. Zemplínske noviny 2, 13. 9., Michalovce.

1962:

13. Neolitické hroby z Oborína na Slovensku (Neolithische Gräber aus Oborín in der Slowakei). Archeologické rozhledy 14, z. 5, s. 605-609, 637, 638.
14. Neolitická jama z Michaloviec - Hrádku (Neolithische Kulturgrube aus Michalovce - Hrádok). Archeologické rozhledy 14, z. 6, s. 761-765, 801.
15. Hromadný nález bronzov v Slavkovciach (Bronzedepotfund in Slavkovce). Archeologické rozhledy 14, z. 6, s. 793-800, 804, 805.
16. Michalovce. Vlastivedný časopis 11, č. 3, s. 124-126.
17. Humenné kedysi a dnes. Vlastivedný časopis 11, č. 3, s. 129-131.
18. Pravek ožíva. Východoslovenské noviny 11, 24. 11., Košice.
19. Praveké hroby v Kopčanoch. Zemplínske noviny 3, č. 33, 15. 8., Michalovce, s. 3.

1963:

20. Hromadný nález slovanských nádob v Oboríne (Depotfund slawischer Gefäße in Oborín). Archeologické rozhledy 15, z. 3, s. 372-377, 365, 366.
21. Ludia pomáhajú archeológom. Československý svět, 7. 4., Praha.

1964:

22. Nález bukovohorského idolu na neolitickom sídlisku v Lastovciach (Fund eines Idols der Bükker-Kultur auf der neolithischen Siedlungsstätte in Lastovce). *Archeologické rozhledy* 16, z. 3, s. 427-432.

23. Pravek Zemplína oživa. *Život* 15, 9. 3., Bratislava.

1967:

24. Pravek Zemplína. (Zemplínske múzeum Michalovce 1957-1967). *Smena*, Bratislava, s. 20-34.

1968:

25. Desaf rokov Zemplínskeho múzea v Michalovciach. *Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál* 13, s. 114-119.

1970:

26. Neskoroneolitické nálezy z Oborína (Jungneolithische Funde aus Oborín). *Slovenská archeológia* 18, č. 2, s. 217-234.

27. T. J. Mousson (Pamätná izba umelca v Zemplínskom múzeu v Michalovciach). *Historica Carpatica* 2, s. 109-113.

28. Expozícia "Umelecké remeslá v Zemplíne". *Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál* 15, č. 2, s. 114-116.

1971:

29. Michalovce a okolie. *Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach*.

1972:

30. Michalovce. Vydal Mestský národný výbor v Michalovciach vo Východoslovenskom vydavateľstve v Košiciach.

31. Erste bildliche Darstellung eines zweitadrigen Wagens vom Ende der mittleren Bronzezeit in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 30, č. 1, s. 223-231.

1973:

32. Zemplín v mladšej dobe kamennej (Zemplín in der jüngeren Steinzeit). *Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach*.

33. Archeologický výskum Zemplínskeho múzea v Michalovciach v rokoch 1971 a 1972 na trase me-

dzinárodného plynovodu. *Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál* 18, č. 2, s. 116-118.

34. Zemplínske múzeum v Michalovciach. *Historica Carpatica* 4, s. 169-173.

35. Archeologické nálezy na trase tranzitného plynovodu na území Zemplína. *Nové obzory* 15, s. 183-190.

36. Význam archeologických expozícií pre vytváranie pojmu "spoločenský vývoj". In: *Význam spolupráce múzea a školy. Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach*, s. 103-109.

37. Východoslovenské prekvapenie. *Plodná spolupráca archeológov a pracovníkov plynovodu. Život* 23, č. 15, 11. 4., Bratislava, s. 36-37.

1974:

38. Nové expozície Zemplínskeho múzea. *Nové obzory* 16, s. 465-467.

39. Kaštieľ v Michalovciach. *Technický magazín* 8, č. 5, Praha, s. 21-22.

1975:

40. Prvá meď v strednej Európe. *Technický magazín* 9, Praha, s. 25, 26.

41. Miesta, ktoré vošli v slávu. *Krásy Slovenska* 52, č. 3, s. 117-124.

42. Záchranný výskum keltského pohrebiska v Ižkoviach (Rettungsgrabung auf dem keltischen birtuellen Gräberfeld in Ižkovce). *Slovenská archeológia* 24, č. 1, s. 151-190.

43. Eneolitické pohrebisko vo Veľkých Raškovciach (Das äneolitische Gräberfeld in Veľké Raškovce). *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada archeologicko-klasická, E 20-21, 1975-1976*, s. 245-248.

44. Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach, okr. Trebišov (Die Tiszapolgárgrabstätte in Veľké Raškovce, Bezirk Trebišov). *Nové obzory* 18, s. 145-153.

1977:

45. Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach (Die Tiszapolgárgrabstätte in Veľké Raškovce). *Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach*.

46. Významný objav. Zemplínske noviny 18, č. 42, 18. 10., Michalovce, s. 2.
- 1978:**
47. Kultový objekt potiskej kultúry na východnom Slovensku (Kultobjekt der Theiß-Kultur in der Ostslowakei). Archeologické rozhledy 30, z. 4, s. 361-371.
48. Brekov, okr. Humenné. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava, VEDA, s. 40.
49. Oborín, okr. Trebišov. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava, VEDA, s. 156, 157.
50. Výskum pokračuje. Zemplínske noviny 19, 12. 9., Michalovce.
51. Michalovce - sídlo starých Slovanov. Zemplínske noviny 19, č. 51-52, 19. 12., Michalovce, s. 3.
- 1979:**
52. Zemplínska nížina vo svetle najnovších archeologických výskumov. Vlastivedný časopis 28, č. 1, s. 42-44.
53. Umelecké stvárnenie železa v zbierkach Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Vlastivedný časopis 28, č. 2, s. 80-83.
54. Budúcnosť objavenej minulosti (alebo o Zemplínskom skanzene). Nedelná Pravda 12, č. 3, 19. 1., Bratislava, s. 14-15.
55. Zemplínske múzeum. Nové slovo 21, č. 50, 13. 12., Bratislava.
- 1980:**
56. Potiská kultúra na východnom Slovensku (Die Theiß-Kultur in der Ostslowakei). Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach.
57. Zvierá v službách našich predkov. Príroda a spoločnosť 29, č. 9, s. 56-58.
58. Praveké poľnohospodárstvo na východnom Slovensku. Príroda a spoločnosť 29, č. 13, s. 56-59.
59. Na rozhraní rokov. Východoslovenské noviny 29, č. 3, 4. 1., Košice, s. 1, 2.
60. Zemplínske perspektívy. Nové slovo 22, č. 29, 17. 7., Bratislava, s. 15.
61. Hrdosť z poznania minulosti. Pravda 61, č. 169, 19. 7., Bratislava, s. 5.
62. Požiar zničil Veľké Raškovce. Smena 33, č. 180, 1. 8., Bratislava, s. 1.
63. Hracie stroje v Michalovciach. Nové slovo 22, č. 33, 14. 8., Bratislava, s. 2.
- 1981:**
64. Ojedinelý nález halštatskej železnej sekerky z Vinného, okr. Michalovce (An isolated find of a Hallstatt-period iron axehead from Vinné, district of Michalovce, East Slovakia). Archeologické rozhledy 33, z. 5, s. 556, 557.
65. Formy obchodovania v praveku Slovenska. Príroda a spoločnosť 30, č. 4, s. 48-51.
66. Šperky v praveku. Príroda a spoločnosť 30, č. 14, s. 42-44.
67. Rybárstvo na Zemplíne. Život 31, č. 4, 22. 1., Bratislava, s. 58.
68. Zemplínska aktivita. Nové slovo 23, č. 18, 7. 5., Bratislava, s. 2.
69. Dobrá reprezentácia. Pozdišovská keramika na výstave v Národnom technickom múzeu v Prahe. Pravda 62, 22. 7., Bratislava.
- 1982:**
70. Okres Michalovce. Vydalo Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Okresný národný výbor v Michalovciach roku 1982. (Spoluzostavovateľ a autor textu).
71. Nález neolitickej zásobnice z Kuzmíc, okr. Trebišov (Find of a Neolithic storage jar from the site of Kuzmice, district of Trebišov). Archeologické rozhledy 34, z. 1, s. 63.
72. Dva nové nálezy kadlubov zo Zemplínskej nížiny (Two recent mould finds from the Zemplín lowlands). Archeologické rozhledy 34, z. 2, s. 204-239.
73. Ďalšie hroby na keltskom pohrebisku v Ižkovciach (Weitere Gräber vom keltischen Gräberfeld in Ižkovce). Archeologické rozhledy 34, z. 5, s. 488-491, 581, 582.
74. Jubilujúce Zemplínske múzeum v Michalovciach. Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 27, č. 3, s. 51-58.

75. Revolučné tradície. *Nové slovo* 24, č. 3, 21. 1., Bratislava, s. 12.
76. Ako rástol jubilant. *Pravda* 63, č. 174, 24. 7., Bratislava, s. 5.
77. Pohľady do dávnej minulosti. *Východoslovenské noviny* 31, č. 268, 11. 11., Košice, s. 4.
- 1983:**
78. Výsledky archeologického bádania Zemplínskeho múzea v Michalovciach po roku 1970. *Historica Carpatica* 14, s. 423-435.
79. 25. výročie založenia Zemplínskeho múzea v Michalovciach. *Historica Carpatica* 14, s. 443-454.
80. Nová expozícia "Pravek a raná doba dejinná" v Zemplínskom múzeu v Michalovciach. *Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál* 28, č. 3, s. 82-89.
81. Pozvánka do múzea. *Zemplínske noviny* 24, č. 13, 29. 3., Michalovce.
- 1984:**
82. Zvláštny remeselný nástroj z doby medenej (A curious Copper Age implement). *Archeologické rozhledy* 36, z. 6, s. 668-669.
83. Ojedinelý nález bronzovej kopije z Vrbnice, okr. Michalovce (A single find of a bronze spear-point from Vrbnica, distr. of Michalovce). *Archeologické rozhledy* 36, z. 6, s. 669-670.
84. Budovanie galerijného oddelenia pri Zemplínskom múzeu v Michalovciach. *Historica Carpatica* 15, s. 296-300.
85. Unikátny objav (Veľké Raškovce). *Príroda a spoločnosť* 33, č. 18, s. 59.
86. Tradície rodu ostanú živé. Hrnčiarsky majster Michal Parikrupa-Šipar jubiluje. *Východoslovenské noviny* 33, č. 149, 27. 7., Košice, s. 3.
87. Inšpirátorom ľud. Nad výstavou Zemplínskeho múzea vo Vinogradove. *Východoslovenské noviny* 33, č. 271, 15. 11., Košice, s. 4.
- 1985:**
88. Príspevok k neolitickému osídleniu blízkeho okolia Michaloviec (A contribution to the Neolithic settlement in the close vicinity of Michalovce). *Archeologické rozhledy* 37, z. 1, s. 93-96.
89. Výstava ľudového umenia Zemplína v Zakarpatskej oblasti USSR vo Vinogradove. *Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál* 30, č. 2, s. 70-71.
90. Výstavná aktivita Zemplínskeho múzea v Michalovciach. *Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál* 30, č. 2, s. 72-74.
91. Nová expozícia Zemplínskeho múzea v Michalovciach. *Vlastivedný časopis* 34, č. 2, s. 93-94.
92. Existovalo východné centrum? (Nálezy z obdobia Veľkej Moravy zo Zemplína). *Nové slovo* 27, č. 33, 15. 8., Bratislava, s. 23.
93. Pamätník pre budúcnosť. *Nové slovo* 27, č. 34, Michalovce.
94. Nové objavy z Ižkoviec. (Unikátne pošvy keltských mečov z východného Slovenska). *Východoslovenské noviny* 34, 25. 10., Košice.
95. Tancovala bim. *Slovensko* 9, č. 10, Bratislava, s. 28-29.
- 1986:**
96. Ďalšie sídliskové objekty a kostrový hrob s vypichovanou keramikou vo Veľkých Raškovciach, okr. Trebišov (Weitere Siedlungsobjekte und eine Körperbestattung mit Stichbandkeramik in Velké Raškovce, Bez. Trebišov). *Archeologické rozhledy* 38, z. 6, s. 609-622.
97. Rettungsgrabung in Ižkovce im Jahre 1985. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. (Nové Vozokany 5.-9. November 1984). Nitra - Wien, s. 305-312.
98. Kultová šachta v Čičarovciach. Výtvarný prejav v kultoch mladšej doby kamennej. *Krásky Slovenska* 63, č. 2, s. 16, 17.
99. Nepoznané horizonty minulosti (Ižkovce). *Nové slovo* 28, 10. 7., Bratislava.
100. Na trase Michalovce-Praha. *Nové slovo* 28, č. 16, Bratislava.
101. Príklad zo Zemplína. *Východoslovenské noviny* 35, č. 268, 13. 11., Košice, s. 4.
- 1987:**
102. Literárne múzeum Pavla Horova. *Nové slovo* 29, č. 20, 21. 5., Bratislava.

103. Maliar Zemplína. Storočnica Teodora Jozefa Moussona. *Nové slovo* 29, č. 50, Bratislava.
104. Návrat národného umelca domov. Vysunutá expozícia Zemplínskeho múzea v Michalovciach. *Východoslovenské noviny* 36, 8. 7., Košice.
105. Revolučná tradícia. *Zemplínske noviny* 27, č. 17, 28. 4., Michalovce.
106. Úcta Horovovi. *Zemplínske noviny* 27, č. 21, 26. 5., Michalovce.
- 1988:**
107. Výstava obrazov k storočnici T. J. Moussona v Zemplínskom múzeu v Michalovciach. Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 33, č. 2, s. 56-59.
108. Literárne múzeum Pavla Horova v Bánovciach nad Ondavou. Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 33, č. 2, s. 69-71.
109. Lev Zachar: Keltské umenie na Slovensku. Tatran Bratislava 1987. (rec.) *Nové slovo* 30, č. 21, 26. 5., Bratislava.
110. Maliar Zemplína. K storočnici Teodora Jozefa Moussona. *Zemplínske noviny* 28, č. 2, 12. 1., Michalovce.
- 1989:**
111. Oživené tradície. Stála expozícia pri Zemplínskom múzeu. *Nové slovo* 31, č. 46, 16. 11., Bratislava.
- 1990:**
112. Expozícia „Výtvarná kultúra na Zemplíne“. Múzeum - metodickým študijný a informačný bulletin 35, č. 3, s. 71-75.
113. Spolupráca vlastivedného pracovníka Stanislava Horňáka pri záchrane archeologických nálezov. Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 35, č. 4, s. 79.
114. Stanislav Šiška: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. VEDA, Bratislava 1989. (Rec.) *Magazín Východoslovenských novín* č. 6, 9. 2., Košice.
- 1992:**
115. Anna Leszanaiová a Peter Konečný v zbierkach Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Múzeum - metodický, študijný a informačný bulletin 37, č. 1, s. 8-10.
116. Hlinené plastiky z mladšej doby kamennej v archeologických zbierkach Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Múzeum - metodický, študijný a informačný bulletin 37, č. 4, s. 9-11.
117. Stanislav Šiška: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. VEDA, Bratislava 1989. (Rec.) *Historica Carpatica* 22, s. 173-176.
- 1993:**
118. Prvotné umelecké snaženia aurignacienského človeka na východnom Slovensku? Pamiatky a múzea 2, s. 40.
119. Vznešení barbari. Kelti na východnom Slovensku. *Historická revue* 4, č. 6, s. 4-5.

Literatúra o Jaroslavovi Vizdalovi:

- BOMBORÁ, E. (eb) 1982.: Jubilejná výstava. (Bleskové interview s dr. Jaroslavom Vizdalom, riaditeľom Zemplínskeho múzea v Michalovciach). *Smena*, 14. 7.
- ČAPLOVIČ, D. 1986: PhDr. Jaroslav Vizdal, CSc., šesťdesiatročný. *Historica Carpatica* 17, s. 428-431.
- DUŠEK, M. 1976: K päťdesiatym narodeninám PhDr. Jaroslava Vizdala, CSc. *Slovenská archeológia* 24, č. 2, s. 464, 465.
- DVOŘÁKOVÁ, H. 1985: Stranička úloha: múzeum. *Nové slovo* 27, č. 7, 14. 2., s. 3.
- ENCYKLOPÉDIA SLOVENSKA VI. 1982: Vizdal, Jaroslav, PhDr., CSc. Bratislava, s. 323.
- GAČKOVÁ, L. - ŠIŠKA, S. 1998: Výberová bibliografia PhDr. Jaroslava Vizdala, CSc. (1957-1993) a literatúra o Jaroslavovi Vizdalovi. *Východoslovenský pravek* 5. Nitra.
- GAŽO, J. 1976: Dr. Jaroslav Vizdal - päťdesiatročný. Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 21, č. 2-3, s. 206, 207.
- GAŽO, J. (j. g.) 1986: Jaroslav Vizdal šesťdesiatročný. Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 31, č. 2, s. 85.

- GULÁŠ, P. 1977: Milióny na históriu. (Interview s riaditeľom múzea o stálych a príležitostných výstavách v priestoroch múzea). Zemplínske noviny 18, č. 25, 21. 6., s. 3.
- JANTO, J. 1970: Klenotnicu Zemplína renovovali. (Rozhovor s riaditeľom J. Vizdalom o rekonštrukčných prácach budovy múzea). Východoslovenské noviny (Východ) 19, č. 119, 22. 5., s. 6.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. 1986: PhDr. Jaroslav Vizdal, CSc. šesťdesiatročný. Archeologické rozhledy 38, 6, s. 292.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. 1994: Zomrel PhDr. Jaroslav Vizdal, CSc. Archeologické rozhledy 47, 2, s. 324.
- MIROŠŠAYOVÁ, E. - BÉREŠ, J. 1998: Prínos J. Vizdala k poznaniu mladšieho praveku a včasnohistorického obdobia. Východoslovenský pravek 5. Nitra.
- PICHLEROVÁ, M. 1995: Za Jaroslavom Vizdalom (21. 4. 1926 - 5. 3. 1994). Múzeum - metodický, študijný a informačný materiál 40, č. 1, s. 48.
- ŠÍŠKA, S. 1986: PhDr. Jaroslav Vizdal, CSc., jubiluje. Slovenská archeológia 34, č. 1, s. 225, 226.
- ŠÍŠKA, S. 1994: Odišiel PhDr. Jaroslav Vizdal, CSc. (1926-1994). Slovenská archeológia 42, č. 1, s. 228, 229.
- ŠÍŠKA, S. 1998: Spomienky na archeológa PhDr. Jaroslava Vizdala, CSc. Východoslovenský pravek 5. Nitra.
- VLADÁR, J. 1986: Vedec, organizátor. Nové slovo 28, č. 16.

Poznámka redakcie: Na žiadosť autorov sa v tejto časti zborníka uvádza literatúra v neskracovanej forme.

II.

ZUR PROBLEMATIK DER ANFÄNGE DER OTOMANI-KULTUR
IN DER OSTSLOWAKEIJOZEF BÁTORA
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

The article is analysing a position of eastern Slovakia in formation of the Otomani culture. It is presupposed by the author that Východoslovenská nížina lowland had been a part of the territory where the culture was formed in BA1 (Otomani I phase), while into the Košice basin it penetrated later - at the turn of BA1 and BA2 (Otomani II phase).

Trotz der Tatsache, daß die Otomani-Kultur in der Ostslowakei auch Dank der Ausgrabung in Nižná Myšľa, zu den gut erforschten frühbronzezeitlichen Kulturen zählt, gibt es noch wichtige Fragen, die mit dieser Kultur in Verbindung stehen. Als erste ergibt sich die Frage ob das Gebiet der Ostslowakei zu der Region gehörte, wo die Otomani-Kultur entstand, oder ob sie ins diese Gebiet schon formiert ankam. Eine weitere Frage ist wann eigentlich sich die Otomani-Kultur ins Košice Becken verbreitet hat. Mit diesen zwei Fragen werde ich mich in meinem Beitrag beschäftigen.

Wie schon länger bekannt ist, war die Grundlage, aus der die Otomani-Kultur entstand, die Nyírség-Zatín-Gruppe, deren Besiedlung sich im Gebiet der oberen Theiß konzentrierte und auch in das Gebiet der Ostslowakischen Tiefebene reichte. Belegt ist sie dort, wenn auch stets nur fragmentarisch, durch die Entwicklung der Nyírség-Zatín-Gruppe, d. h. ihre ältere und jüngere Phase (Bátora 1983, S. 177). Evident identisch war ihre Entwicklung in dieser ostslowakischen Region mit der Entwicklung in Ostungarn und in Nordwestrumänien. Aus den Fundorten Oborín und Streda nad Bodrogom ist schon seit längerem Keramikmaterial der Nyírség-Zatín-Gruppe bekannt, von dem ein Teil den Funden ihrer jüngeren Phase (Phase Sanisláu) in Rumänien wie auch den Funden der Frühphase der Otomani-Kultur (Phase Otomani I) nahesteht. Repräsentiert wird er vorwiegend durch bauchige amphorenförmige Gefäße mit abgesetztem, verhältnismäßig kleinem Boden, verziert am Körper und Hals

mit zu Dreiecken angeordneten Stichreihen (Abb. 1). Unter den nahestehendsten Analogien zu nennen ist identische Keramik aus dem Gräberfeld Ciumești (*Ordentlich - Kacsó 1970*, Abb. 1-3) und Piscolt - „Nisipărie“ in Nordwestrumänien (Abb. 2; *Roman - Némethi 1986*, Abb. 2-4) und aus den Siedlungen in Rétközberencs (*Kalicz 1970*, Abb. 3: 3), Tiszaluc - Dankadomb (*Kalicz 1968*, Taf. 42: 1, 2, 7, 9) und Tiszabercel - Ráctemető (*Kalicz 1968*, Taf. 20: 5, 6, 9) im ungarischen Theißgebiet. Der angeführte Vergleich des Materials zeigt, daß die Region der Ostslowakischen Tiefebene im Abschluß des Äneolithikums und zu Beginn der Bronzezeit eine ähnliche kulturhistorische Entwicklung aufwies wie die bereits erwähnten Gebiete Ungarns und Rumäniens. Aus diesem Grunde bin ich der Meinung, daß die Ostslowakische Tiefebene vielleicht ebenfalls zum Gebiet gereiht werden kann, wo die Otomani-Kultur entstand und wo vielleicht auch mit ihrer Anwesenheit schon zu Beginn der ersten Hälfte der Stufe BA1 gerechnet werden kann.

Eine abweichende kulturhistorische Situation bestand im benachbarten Košice-Becken, wo zu Beginn der Bronzezeit die Košťany-Kultur verbreitet war und am markantesten durch das Gräberfeld in Košice repräsentiert ist (*Pástor 1969; Machnik 1972*, S. 177 f.). Die Otomani-Kultur erscheint auf diesem Territorium später. Als außergewöhnlich bedeutsam für die Frage der Lösung ihres beginnenden Vordringens in das Gebiet des Košice-Beckens kann das Inventar des Grabes 18 auf dem Gräberfeld in Košťany betrachtet werden (*Pástor 1962*,

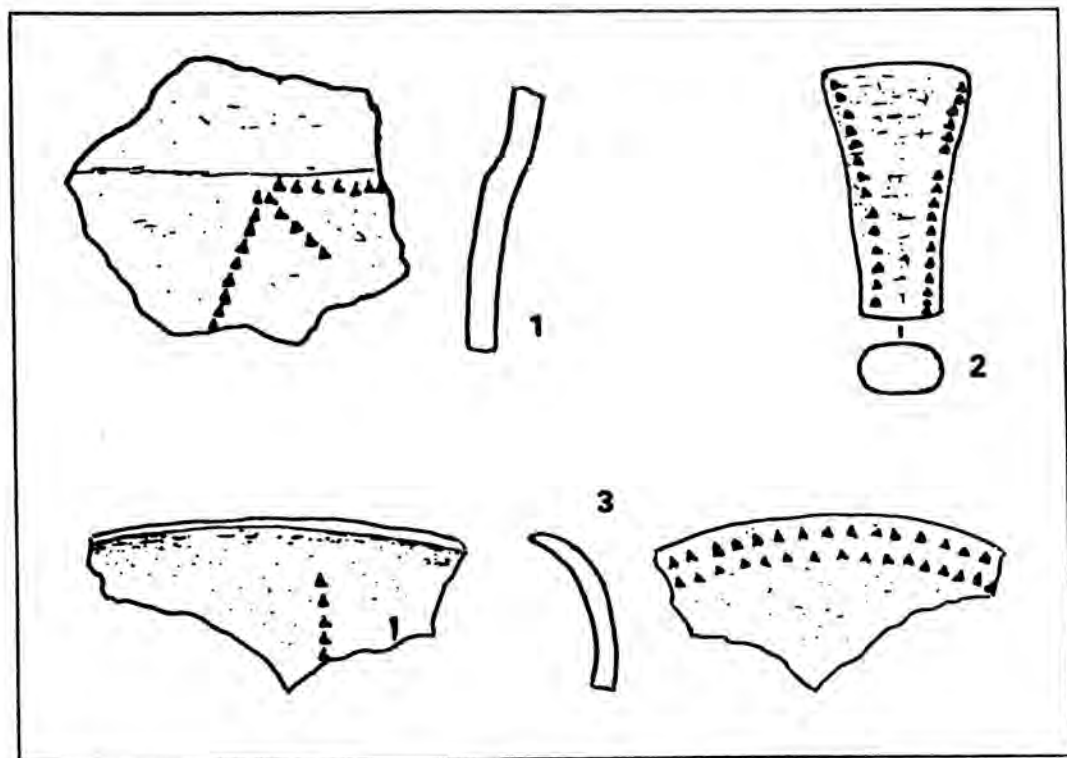


Abb. 1. Streda nad Bodrogom „Bakhegy“. Keramisches Material aus der Siedlung der Otomani-Kultur (Frühphase - Otomani I).

Abb. 8: 1-8). In diesem Grab befand sich der Torso eines amphorenförmigen Großgefäßes mit auffallend kleinem Boden und mit dreieckiger Stichverzierung (Abb. 3: 6), ähnlich jener aus Gräberfeldern und Siedlungen der I. Phase der Otomani-Kultur im oberen Theißgebiet (z. B. Streda nad Bodrogom, Rétközberencs, Tiszalucz-Dankadomb, Ciumești, Piscolt). Das Grab 18 kann im Hinblick auf die Anwesenheit einer Knochennadel mit profiliertem Kopf noch in die Zeit der Košťany-Kultur, in ihre Abschlußphase gereiht werden (Abb. 3: 12). Eine solche Datierung bestätigt auch das Inventar aus den unmittelbar benachbarten Gräbern 15 und 17 (Pástor 1962, Abb. 7: 4-9, 11-24), auf dessen Analyse ich später zurückkomme.

Die ältesten Gräber, die schon ausgeprägt das Aufkommen der Otomani-Kultur im Košice-Becken dokumentieren, sind auf den Gräberfeldern in Valaliky, Teil Všečsvätých, in Čaña und Nižná Myšľa belegt. Es handelt sich um Gräber, die sich im Košťany-Otomani-Teil des Gräberfeldes befinden und Keramikmaterial ergaben, das für die Anfangszeit der Phase Otomani II charakteristisch ist. Als pars pro toto kann das Grab 33 aus dem Gräberfeld in Valaliky, Teil Všečsvätých angeführt werden, das einen kleinen Krug mit Stichverzierung und vertikalen

plastischen Leisten enthielt (Abb. 3: 1), weiters das Grab 27 vom Gräberfeld in Nižná Myšľa, mit einer Schüssel mit geritztem leiterförmigen Ornament, und einem kleinen Krug mit plastischen Kerbleisten auf der Bauchung (Olexa 1992, Taf. IV: 6), und schließlich das Grab 46 vom Gräberfeld in Čaña, das einem kleinen Krug mit Kanneluren und geritzter leiterförmiger Verzierung auf der Bauchung einhielt (Abb. 3: 5). Einer ähnlichen Verzierung wie auf dem Krug aus Grab 46 in Čaña begegnet man im Scherbenmaterial aus der Siedlung in der Lage Bakhegy in Streda nad Bodrogom (Abb. 4). (Es handelt sich um Material, das mit seinem Charakter dem Material aus der Siedlung in Rétközberencs im benachbarten Theißgebiet nahesteht - Kalicz 1970, S. 23-31. Das Material stammt aus der Grabung, die im Jahre 1938 vom Ungarischen Nationalmuseum verwirklicht wurde und von dem ein Teil im Ostslowakischen Museum in Košice deponiert ist). Ein ihr nahestehender Dekor befindet sich auch auf den Krügen aus der Siedlung der Otomani-Kultur in Rétközberencs (Kalicz 1970, Abb. 2: 3, 4, 6-8), wo auch ein kleiner Krug mit plastischen vertikalen Kerbleisten, ähnlich dem kleinen Krug aus Grab 33 in Všečsvätých vorkam (Kalicz 1970, Abb. 3: 1). Scherben mit entsprechender Verzierung ge-

wann man auch in der Siedlung der Hatvan-Kultur in Tiszalucs - Dankadomb (Kalicz 1968, Taf. 41: 4; 48: 19). Dies ist keine Überraschung, weil die Otomani- und Hatvan-Kultur zeitgleich waren und sich in nächster Nachbarschaft befanden.

Außer Keramik treffen wir in Gräbern aus der Frühotomani-Zeit im Košicer Becken auch mehrere Bronzeartefakte an, die eine Präzisierung ihrer Datierung und also auch der Antrittszeit der Otomani-Kultur in dieser Region ermöglichen.

Den häufigsten Fund bilden die vorwiegend aus Bronze hergestellten Sibiner Ohringe mit Schlaufe. Ihre ältesten Exemplare begegnen bereits in der Košťany-Kultur auf dem Gräberfeld in Košice (Gräber 42, 93, 113; Pástor 1969) und in der Mierzanowice-Kultur auf dem Gräberfeld in Szarbia (Objekt 16/V und 19/IX; Baczyńska 1994, Taf. XII: 1; XXIII: 2). Ihr frühes Vorkommen verzeichnen wir im oberen Theißgebiet, wovon das Inventar aus dem Körpergrab in Nagydobos (Bóna 1975, Taf. 200: 6-17) und ebenfalls der Fund aus der Siedlung in Rétközberencs zeugt (Kalicz 1970, Abb. 2: 2). Im Zusammenhang mit dem Hortfund von Haarlingen dieses Typs aus Szelevény setzt T. Kovács (1994, S. 184) die Zeit ihrer Deponierung an das Ende von BA1 und Anfang von BA2 an. In diese Zeit datierbar sind auch ihre Exemplare aus dem Gebiet der Südwestslowakei in der Aunjetitzer Kultur: Hloža (Križanová 1937, Abb. 2) und im Hurbanovo-Typ: Hurbanovo, Bajč, Nesvady (Točík 1979, Taf. LXXXV: 9; XCV: 3, 16; Dušek 1969, Taf. VI: 13, 15; X: 3, 4; Bátora 1993, Abb. 5).

Im chronologischen Horizont, in welchem Früh-Otomani-Keramik in der Ostslowakei erscheint, kommt im Material auch Bronzeindustrie von Aunjetitzer Gepräge vor. In erster Li-

nie zu erwähnen sind kleine Äxte des sog. sächsischen Typs mit Randleisten und spitzem Nacken (Košťany, Grab 15; Všechsvätých, Grab 47), die M. Novotná (1970, S. 34) in die jüngere Phase der Košťany-Kultur datierte. Ein ähnliches Exemplar gewann man im Grab 23/XI aus der Spätphase der Mierzanowice-Kultur in Szarbia in Polen (Baczyńska 1994, Taf. XLIII: 1). Ein weiteres Exemplar stammt aus dem unweiten Gräberfeld der Füzesabony-Kultur in Hernádkak, aus Grab 96a (Schalk 1992, Taf. 27: 4) und aus dem Gräberfeld der Füzesabony-Kultur in Tiszafüred - Majoroshalom aus Grab B 176 (Kovács 1982, Abb. 2: 2). In der Südwestslowakei erschien dieser Axttyp auf dem Gräberfeld in Velký Grob (Chropovský 1960, Taf. VIII: 2) und in Mýtina Nová Ves in den Gräbern aus der Frühphase des slowakischen Zweiges der Aunjetitzer Kultur.

Von weiterer Industrie aunjetitzischen Gepräges zu erwähnen ist eine Bronzenadel mit unverziertem Scheibenkopf aus dem Grab 96 in Čaňa, die M. Novotná in die jüngere Phase der Košťany-Kultur, resp. in den Košťany-Otomani-Horizont ansetzte (Novotná 1980, S. 23). In der Südwestslowakei kommt dieses Typ von Nadeln in dem selben Horizont wie die Beilen mit gespitzten Nacken vor.

Abschließend kann zusammengefaßt werden, daß die Otomani-Kultur seit ihrer Frühphase, der Phase Otomani I, im Gebiet der Ostslowakischen Tiefebene schon in der ersten Hälfte der Stufe BA1 verbreitet war. Zur Verbreitung der Otomani-Kultur auch in die Region des Košicer Beckens kam es am Anfang ihrer Stufe Otomani II, wie davon die Gräber des Košťany-Otomani-Horizontes in Čaňa, Nižná Myšľa und Všechsvätých zeugen, also im Abschluß der Stufe BA1 und zu Beginn der Stufe BA2.

Literatur

- BACZYŃSKA, B. 1994: Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w Szarbi, woj. Kieleckie. Kraków.
- BADER, T. 1978: Epoca bronzului im Nord-Vestul Transilvaniei. București.
- BÁTORA, J. 1983: Záver eneolitu a začiatok doby bronzovej na východnom Slovensku. Hist. Carpatica, 14, S. 169-227.
- BÁTORA, J. 1993: Osídlenie Nitry v staršej a strednej dobe bronzovej. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra, S. 26-42.
- BÓNA, I. 1975: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest.
- DUŠEK, M. 1969: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava.

- CHROPOVSKÝ, B. 1960: Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in Velký Grob. In: Chropovský, B. - Dušek, M. - Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I. Bratislava, S. 12-136.
- KALICZ, N. 1968: Die Frühbronzezeit in Nord-Ost Ungarn. Budapest.
- KALICZ, N. 1970: Bronzkori telep Rétközberencs határában. Arch. Ért., 97, S. 23-31.
- KOVÁCS, T. 1982: Einige neue Angaben zur Ausbildung und inneren Gliederung der Füzesabonykultur. In: Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr. Berlin, S. 287-189.
- KOVÁCS, T. 1994: Goldene und bronzene Lockerringfunde aus Szelevény. In: Kökortol a középkorig Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, S. 181-189.
- KRIŽANOVÁ, Š. 1937: Hroby únětické kultúry zo staršej doby bronzovej v Hloží (okres Ilava) a v Púchove nad Váhom. In: Pamätnica Mestského múzea Dr. Karola Brančíka v Trenčíne 1877-1937. Trenčín, S. 47-50.
- MACHNIK, J. 1972: Die Mierzanowice-Košfany-Kultur und das Karpatenbecken. Slovenská Arch., 20, S. 177-188.
- NOVOTNÁ, M. 1970: Die Äxte und Beile in der Slowakei. München.
- NOVOTNÁ, M. 1980: Die Nadeln in der Slowakei. München.
- OLEXA, L. 1992: Náleziská z doby bronzovej v Nižnej Myšli. Slovenská Arch., 40, S. 189-204.
- ORDENTLICH, I. - KACSO, C. 1970: Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumești. Stud. și Cerc. Istor. Veche, 21, S. 49-63.
- PÁSTOR, J. 1962: Košické pohrebisko. Košice.
- ROMAN, P. - NÉMETI, I. 1986: Descoperiri din perioada timpurie (Pre-Otomani) a epocii bronzului în nord-vestul României. Stud. și Cerc. Istor. Veche, 37, S. 198-232.
- SCHALK, E. 1992: Das Gräberfeld von Hernádkak. Bonn.
- TOČÍK, A. 1979: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra.

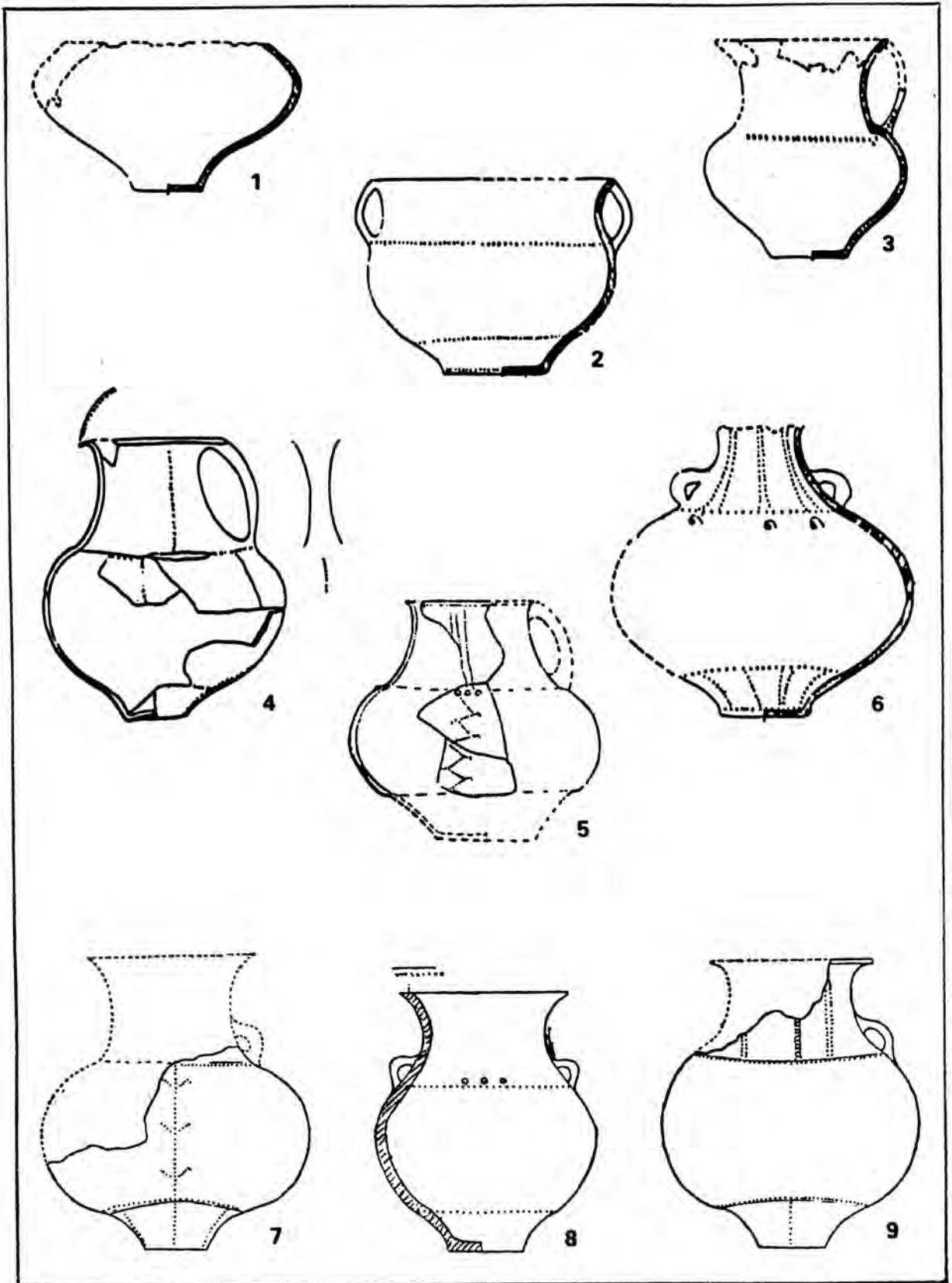


Abb. 2. Keramik der Nyírség-Zatón Gruppe und der Frühphase der Otomani-Kultur aus dem Gebiet Nordwest Rumänien. 1-3, 6 - Ciumești; 4, 5 - Piscolt-"Nisipărie"; 7-9 - Sanislău. (Nach Ordentlich - Kacsó 1970; Bader 1978; Roman - Némethi 1986).

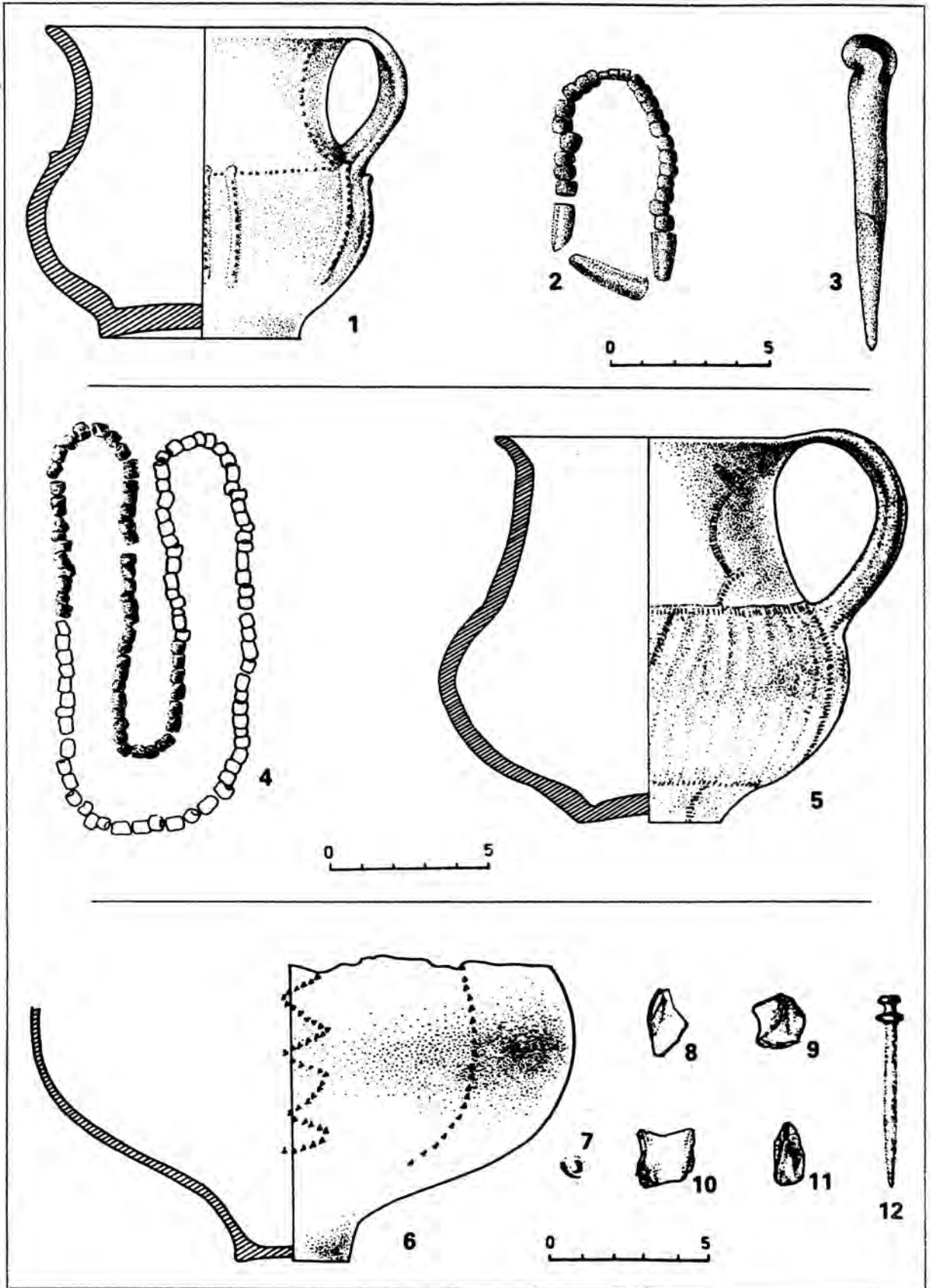


Abb. 3. Grabkomplexe aus dem Anfang der Otomani-Kultur (Phase - Otomani I und II) in Košicebecken. 1-3 - Valáky, Ortsteil Všechných, Grab 33; 4, 5 - Čaňa, Grab 46; 6-12 - Košťany, Grab 18.

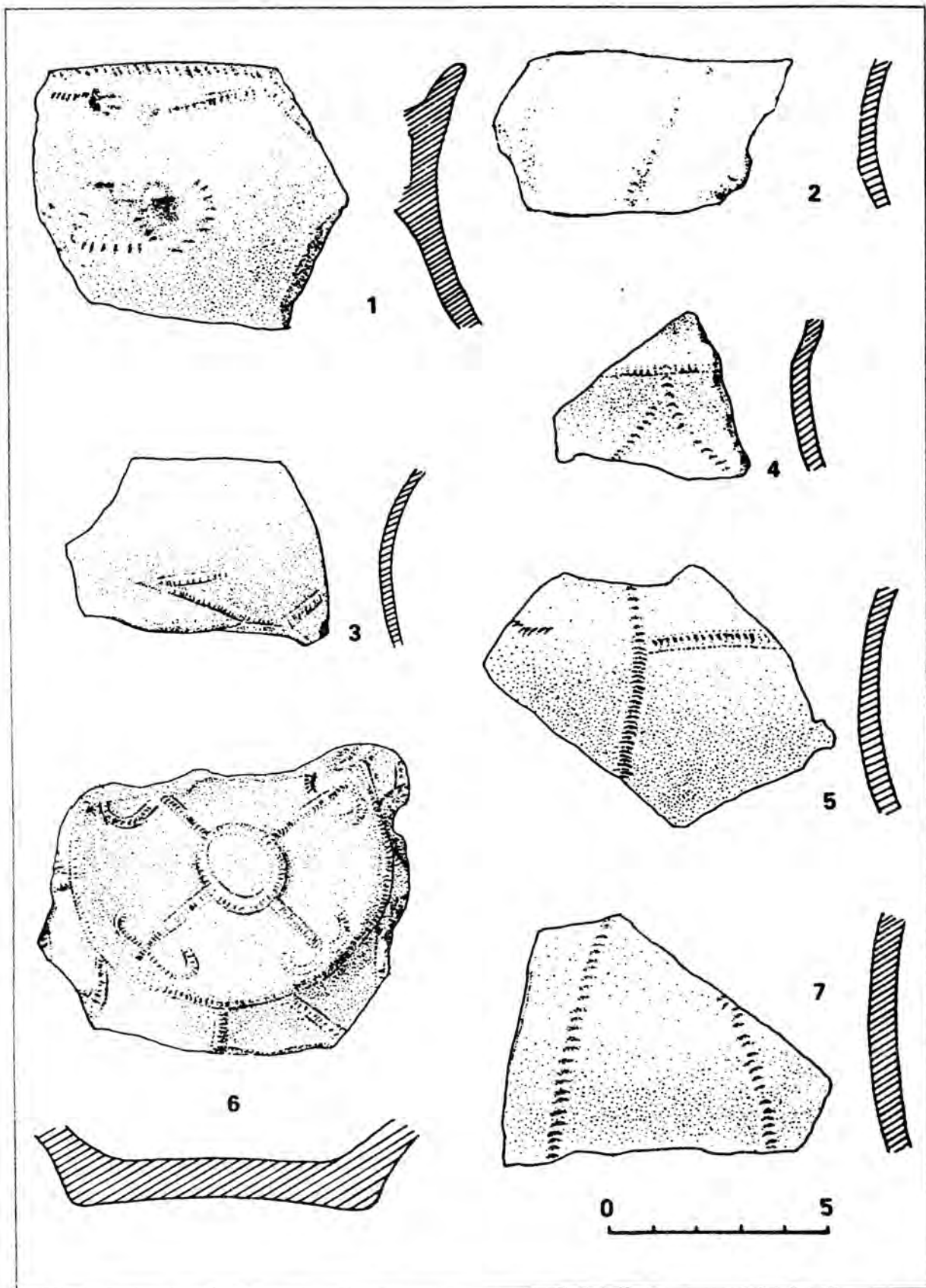


Abb. 4. Streda nad Bodrogom „Bakhegy“. Keramisches Material aus der Siedlung der Otomani-Kultur (Phase - Otomani II).

K problematike počiatku otomanskej kultúry na východnom Slovensku

Jozef Bátor a

Resumé

Otomanská kultúra na východnom Slovensku patrí, aj vďaka výskumu v Nižnej Myšli, k dobre preskúmaným kultúram staršej doby bronzovej. Napriek tomu sú s ňou doteraz spojené viaceré nevyjasnené otázky. V prvom rade je to otázka, či územie východného Slovenska patrilo k oblasti, kde otomanská kultúra vznikla, alebo na toto územie prišla už sformovaná. Ďalšou otázkou je, kedy sa vlastne otomanská kultúra rozšírila do Košickej kotliny.

Ukazuje sa, že územie Východoslovenskej nížiny malo v závere eneolitu a na počiatku doby bronzovej podobný kultúrnohistorický

vývoj ako východné Maďarsko a severozápadné Rumunsko. Autor sa preto domnieva, že územie Východoslovenskej nížiny je možné taktiež priradiť k oblasti, kde otomanská kultúra vznikla a kde sa dá s jej prítomnosťou počítať už v prvej polovici stupňa BA1 (fáza Otomani I). Odlišná kultúrnohistorická situácia bola v Košickej kotlině, kde na počiatku doby bronzovej bola rozšírená koštianska kultúra, najvýraznejšie reprezentovaná pohrebiskom v Košiciach. Otomanská kultúra sa na tomto teritóriu objavuje neskôr, na začiatku jej stupňa Otomani II, teda v závere stupňa BA1 a na začiatku stupňa BA2.

DIE NADELN MIT DISKUSFÖRMIGEM KOPF IN DER SLOWAKEI

JURAJ BARTÍK
(Archeologické múzeum SNM, Bratislava)

Finds of pins with disc-shaped pin-heads from Slovak territory are described in the article. Three of them are from depots of the Koszider horizon, the fourth is from the Otomani-Füzesabony culture site in Barca. A cast for their production was found in the Maďarovce-culture region, from where no products are known.

Die Bronzeindustrie stellt im Inhalt der Kulturen ein überregionales Element dar, das zum Unterschied von der Keramik die Erarbeitung eines Chronologiesystems auf ausgedehntem Raum gestattet. Im kurzen Beitrag werden wir uns mit einer auffallenden Nadelform mit großem hohlem diskusförmigem Kopf in der Slowakei beschäftigen.

Die Existenz der Metallgießerwerkstätten belegen uns im Gebiet der Maďarovce-Kultur indirekt steinerne Gußformen zum Gießen des flüssigen Metalls und ebenfalls Tondüsen, die ursprünglich Bestandteile der Gebläsevorrichtungen waren (Točík 1964, S. 46; Novotná 1983, S. 63; Furmánek - Veliáčik - Vladár 1991, S. 225). Von der befestigten Siedlung Hradisko-Podzámske in Veselé stammen mindestens vier Düsen. Außer ihnen ist die Metallgießerei zur Zeit der Maďarovce-Kultur durch neue Gußformen und deren Fragmente belegt und es ist dies vorderhand die größte Kollektion der Kultur aus einer Lokalität. In der Siedlung wurden Lanzenspitzen angefertigt, mehrere Formen dienten zur Herstellung von Flachbeilen und Absatzbeilen. Zur Maďarovce-Kultur gehört wahrscheinlich auch eine Form zum Gießen zweier Knopfsicheln. Für die zeitliche Zuweisung sind Gußformen für Nadeln und Anhänger am bedeutendsten.

Die Markierung der Gußformen und Bestandteile der Produktionseinrichtungen, bei denen wir den Fundort in den Plänen der freigelegten Siedlungsabschnitte in Veselé kennen, zeigt ihre Konzentration auf der Fläche mit einem Durchmesser von ungefähr 15 m. Wir setzen voraus, daß die Fundhäufung die Überreste einer ehe-

maligen Werkstatt darstellt. Aus der Konzentration stammen drei Gußformen: eine Gußform mit der Gußschale für eine Nadel mit halbkugeligem Kopf des Typs Gajary; Fragment einer zweiteiligen Gußschale mit drei Gußformen, wahrscheinlich für die Herstellung von Beilen und Meißeln (Bartík 1995, S. 25). Wir möchten auf die dritte aufmerksam machen (Abb. 1: 5). Auf der Rückseite der Gußform ist ein kleiner Rest einer Gußschale zum Gießen eines nicht rekonstruierbaren Gegenstandes. Interessant ist die Vorderseite mit Gußschalen für Nadeln. Auf den Formen sind vor allem die großen Maße der gegossenen Nadelköpfe mit einem Durchmesser von 23 und 34 mm beachtenswert. In der nur wenig beschädigten, größeren Form goß man Nadeln, die zur einzigartigen Gruppe von Formen mit hohlem Kopf gehörten, die als flach doppelkonisch (Novotná 1980, S. 44), jedoch eher von pilzförmiger oder diskusförmiger Gestalt beschrieben wurden (Kovács 1975, S. 38). In der Arbeit verwenden wir den Terminus Nadeln mit diskusförmigem Kopf.

Aus dem Gebiet der Slowakei kennen wir vier, der Gußform aus Veselé entsprechende Exemplare:

1. Hodejov

Nadel mit diskusförmigem, schräg gelochtem Kopf und geradem, nicht tordiertem Schaft kreisförmigen Querschnittes. Kopf und Nadelchaft sind unverziert. Durchmesser des Kopfes: 38-41 mm; Dicke: 17 mm; Gesamtlänge: 278 mm. Unterbringung: Novohrad-Museum, Lučenec, H-578-4 (Abb. 1: 1).¹

¹ Für die Zustimmung zur Veröffentlichung der Nadeln aus Hodejov bin ich Dr. I. Kaczarova aus dem Novohrad-Museum in Lučenec verbunden.

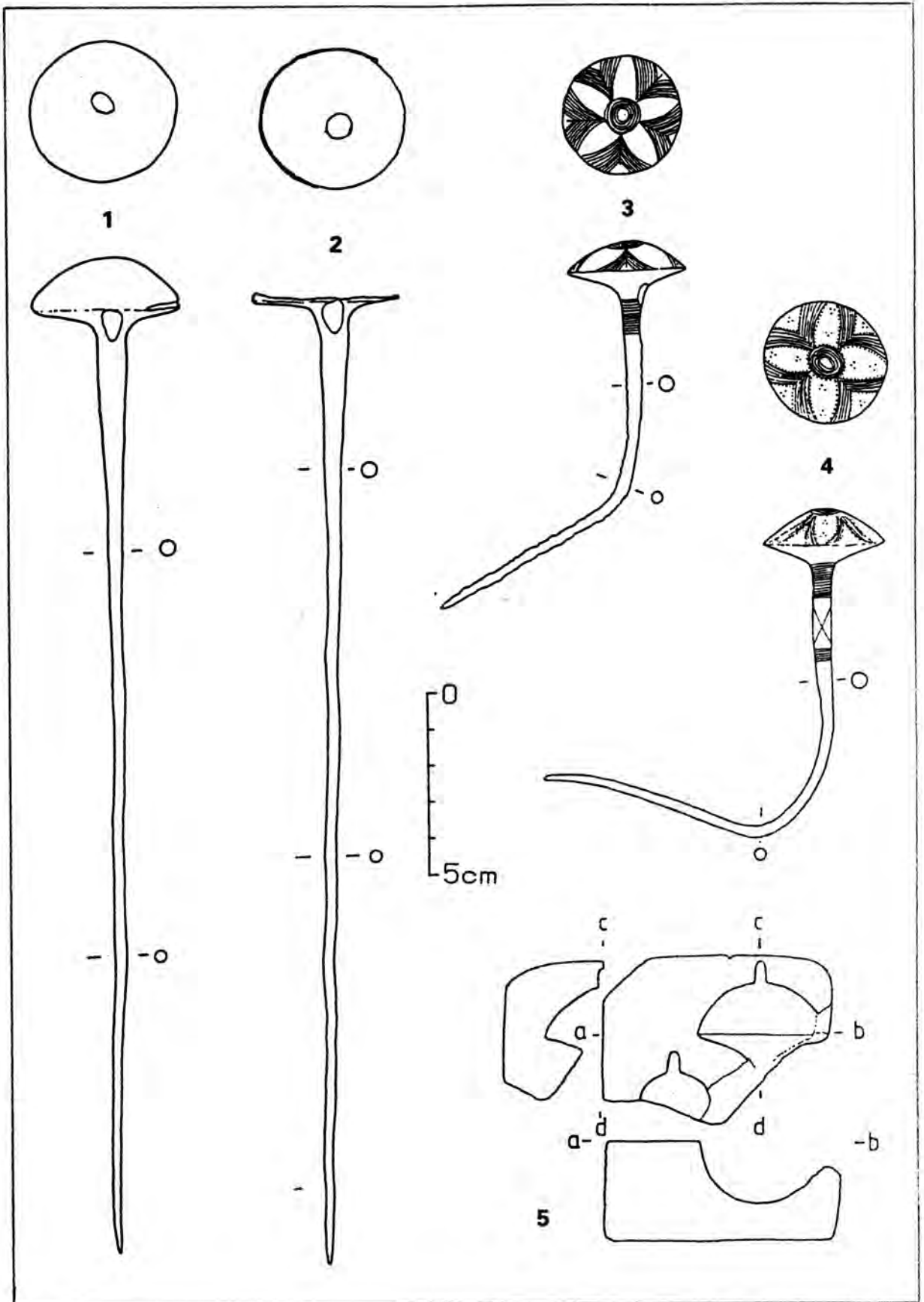


Abb. 1. 1-2 - Hodejov; 3 - Barca - Siedlung; 4 - Barca - Hortfund; 5 - Veselé.

2. Hodejov

Nadel mit diskusförmigem, schräg gelochtem Kopf und geradem, nicht tordiertem Schaft kreisförmigen Querschnittes. Der Kopf der Nadel beschädigt. Es erhielt sich nur der Unterteil. Dicke der Wand des beschädigten Teiles: 0,7 mm. Kopf und Nadelschaft sind nicht verziert. Durchmesser des Kopfes: 38-40 mm; erhaltene Länge: 269 mm. Unterbringung: Novohrad-Museum, Lučenec, H-590-4 (Abb. 1: 2).

3. Barca

Nadel mit diskusförmigem, schräg gelochtem Kopf und gebogenem, nicht tordiertem Schaft kreisförmigen Querschnittes. Kopf und Oberteil des Schaftes sind mit Ritzornament verziert. Durchmesser des Kopfes: 33-35 mm; Dicke des Kopfes: 14 mm; Gesamtlänge: 158 mm. Unterbringung: Ostslowakisches Museum, Košice, 2523 (Abb. 1: 4).²

4. Barca

Nadel mit diskusförmigem, schräg gelochtem Kopf und gebogenem, nicht tordiertem Schaft kreisförmigen Querschnittes. Kopf und Schaftoberteil der Nadel sind mit Ritzornament verziert. Durchmesser des Kopfes: 33-34 mm; Dicke des Kopfes: 14 mm; Gesamtlänge: 130 mm. Die Nadel ist stark durch Korrosion beschädigt. Unterbringung: Ostslowakisches Museum, Košice (Abb. 1: 3).

Die ersten zwei Nadeln (Nr. 1 und 2) sind ein Bestandteil des Bronzehortfundes aus Hodejov, aus dem als Hodejov I bezeichneten Teil Seine Zuweisung zu Denkmälern des Koszider-Horizontes ist allgemein anerkannt (Novotná 1966, S. 10; Mozsolics 1967, S. 176). B. Hänsel reihte den angeführten Hortfund, ebenfalls auf Grundlage der nadeln mit diskusförmigem Kopf, die er als charakteristisch für die Stufe MD I betrachtete, in die ältere Stufe des Koszider-Horizontes (Hänsel 1968, S. 78, 80). Die angeführte Zweiteilung wurde zum Gegenstand einer berechtigten Kritik, die zeigte, daß sie in der Slowakei keine Stütze in den Funden hat. Die Koszider-Bronzehortfunde, einbezogen jenes aus Hodejov, entsprechen nach den Kriterien des Chronologiesystems B. Hänsels der Stufe MD II, die mit dem Lochham-Horizont zeitgleich ist (Benkovsky-Pivovarová 1982, S. 6), was

der Stufe BBI in der süddeutschen Chronologie entspricht. Uneinheitlichen Ansichten begegnen wir auch bei der kulturellen Zuweisung des Hodejov-Hortfundes. V. Furmánek hielt ihn in der monographischen Aufarbeitung der Funde der Pilinyer für ein Produkt ihrer Metallgießer (Furmánek 1977, S. 256, 325). In seinen neueren Arbeiten sind vorsichtigere Formulierungen, welche die Zugehörigkeit zur Otomani-Füzesabony-Kultur nicht ausschließen (Furmánek 1980, S. 33; 1981, S. 39). Die Zuweisung des Hortfundes aus Hodejov zur Pilinyer Kultur erweckte Einwände mehrerer Forscher (Benkovsky-Pivovarová 1984, S. 34; Kovács 1984, S. 385).

Die zwei weiteren Nadeln (Nr. 3 und 4) stammen aus dem bekannten Fundort der Otomani-Füzesabony-Kultur in Barca. Die Nadel Nr. 3 fand man im Sektor D 8 in der Schicht I/3.² Da der Fundbericht aus Barca noch nicht publiziert ist, müssen wir uns mit der Angabe L. Hájejs (1961, S. 64) zufrieden geben: „Die obere, ebenfalls Otomani-Kulturschicht I ist etwa 90 cm stark. Entsprechend den verschiedenen Böden der Hütten, dem Lehmewurf und den Zwischenschichten aus Schotter, konnte sie an mehreren Stellen in drei Schichten aufgeteilt werden (I/1 - I/3)“.

Die Nadel Nr. 4 gehört zusammen mit 12 Anhängern, einer Ahle, Buckeln und Spiralröllchen zum Hortfund aus dem J. 1936 (Furmánek 1980, S. 20, 24, 32). Vier offene herzförmige Anhänger mit innerem Mitteldorn und ein Stachel-scheibenanhänger reihen den Fund in die beginnende mittlere Bronzezeit, in die Stufe BBI. Den Oberteil beider Nadelköpfe aus Barca bedeckt ein vierblättriges und fünfblättriges Kleeblattmuster. Analogien für die angeführte Verzierung finden wir auf Nadeln aus Hortfunden des Koszider-Horizontes (David 1993, S. 85, Abb. 4: 17-19; Mozsolics 1967, Taf. 53: 2a; Novotná 1980, Taf. 11: 343, 344).

Drei der vier slowakischen Exemplare mit großem diskusförmigem Kopf (Nr. 1, 2, 4) stammen verlässlich aus der beginnenden mittleren Bronzezeit aus Fundverbänden der Stufe BBI der süddeutschen Chronologie. Wegen der ungenügenden Publizierung der Fundsituationen aus Barca können wir im Falle der Nadel Nr. 3 eine identische Datierung nur voraussetzen. Die Verbindung der Exemplare Nr. 3 und 4

² Für die Information über die Fundumstände und die Zustimmung zur Veröffentlichung der Nadeln aus Barca danke ich Dr. D. Gašaj aus dem Ostslowakischen Museum in Košice.

mit der Metallgießerei der Otomani-Füzesabony-Kultur ist unzweifelhaft und der Exemplare Nr. 1 und 2 wahrscheinlich.

Den vier Exemplaren mit großem diskusförmigem Kopf ähnelt gewissermaßen eine Gruppe von Nadeln mit halbkugelig - pilzförmigem Kopf des Typs Gajary, die Nadel vom Gräberfeld in Streda nad Bodrogom (*Novotná 1980*, S. 46) und ebenfalls die nur vorläufig publizierte Nadel aus Spišský Štvrtok (*Vladr 1978*, Abb. 34). Sie unterscheiden sich vor allem durch kleinere Ausmaße und eine einfachere Technologie des Gießens, ohne Entlastung der Köpfe durch einen Tonkern. Wichtig ist für die zeitliche Einstufung der Gruppe ähnlicher Nadeln die Nadel mit kleinerem, wahrscheinlich vollem diskusförmigem Kopf aus Grab Nr. 32 auf dem Gräberfeld der Otomani-Füzesabony-Kultur in Streda nad Bodrogom (*Polla 1960*, S. 313, Abb. 15: 2). Das Gräberfeld wie auch die Keramik aus Grab 32 gehören in die nachklassische Stufe der Kultur. Im Zusammenhang mit der chronologischen Stellung der Nadeln des Typs Gajary und der Nadeln mit diskusförmigem Kopf können eine gewisse Bedeutung auch ihre Gußformen aus Veselé haben. Wenn auch die Formen nicht aus einem Fundverband stammen, ist ihre Herkunft aus einer Werkstätte in Anbetracht des Fundplatzes und des identischen Materials der Gußformen wahrscheinlich (*Bartík 1995*, S. 45).

Den Nadeln mit diskusförmigem Kopf widmete sich im Gebiet Ungarns T. Kovács. Er konstatierte, daß man sie im Verbreitungsgebiet der Füzesabony-Kultur fand, vor allem jedoch im Verbreitungsgebiet der Vatyá-Kultur (*Kovács 1975*, S. 40). Zu ihrer Datierung führt er an: „Die innen hohlen Diskuskopfnadeln sind ihrer Entstehung nach unbedingt älter als ihre flache Variante mit Scheibenkopf, jedoch dürfte man sie in der Koszider-Periode parallel gebraucht haben“ (*Kovács 1977*, S. 58). Eine gewissermaßen verwandte Entwicklung verlief im Westen Mitteleuropas, wo sich im Abschluß der älteren Bronzezeit im Gebiet Süddeutschlands und der

Schweiz Nadeln mit großem Kugelkopf verbreiteten, der auf einen Tonkern gegossen wurde (*Hundt 1983*, S. 173). In den Funden aus der Siedlung Arbon-Bleiche kommen auch fortgeschrittenere, etwa jüngere Exemplare mit diskusförmigem Kopf vor (*Müller-Karpe 1980*, S. 870, Taf. 313: 5-6).

Von drei Exemplaren (Nr. 1, 3, 4) wurden Röntgenaufnahmen gemacht.³ Sie bestätigen, daß das Innere der Köpfe hohl ist. Die Nadelschäfte reichen in keinem einzigen Falle in den Hohlraum des Kopfes. Eine separate Anfertigung des Nadelschaftes und seiner nachfolgenden Verbindung mit dem Kopf mit der Methode des Überfanggusses (*Drescher 1958*, S. 35) haben Röntgenaufnahmen nicht bestätigt. Aufgrund des Fundes der Form aus Veselé können wir voraussetzen, daß diese hervorragenden Erzeugnisse der Metallgießer durch Gießen in die Form angefertigt wurden. Die Fortsätze auf den Formen dienten zum Festhalten der Querstangen, die während des Gußprozesses ein Loch quer durch den Nadelkopf bildeten und zugleich den Tonkern festigten.

Erzeugnisse, die den in den Formen aus Veselé gegossenen Nadeln entsprechen, kennen wir nicht aus dem Verbreitungsgebiet Madarovce-Kultur. Analogien zu ihnen begegnen wir vor allem im Milieu der Kulturen Otomani-Füzesabony und Vatyá. Die Gußform aus Veselé bildet unseren Kenntnissen nach den ersten direkten Beleg ihrer Herstellung, und verweist auf die Produktion in breiterem Gebiet, welches auch die Madarovce-Kultur umfaßt.

Die Erklärung der Frage, warum wir keine Nadeln mit diskusförmigem Kopf aus Siedlungen, Gräberfeldern und Hortfunden der Madarovce-Kultur kennen, ist auf mehrere Weise möglich. Wir sind der Ansicht, daß dies durch den bruchstückhaften Erhaltungszustand der archäologischen Quellen verursacht ist. Die uns zur Verfügung stehenden Kollektionen repräsentieren nicht den ursprünglichen Reichtum und die Vielfalt der Bronzeindustrie.

³ Untergebracht in der Dokumentation des Archäologischen Museums des SNM.

Literatur

- BARTÍK, J. 1995: Kovolejárstvo na sídlisku z doby bronzovej vo Veselom (Metallgusstätigkeit in der Siedlung aus der Bronzezeit in Veselé). Zborník Slovenského Národ. Múz., 89 - Arch., 5, S. 15-46.
- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Z. 1982: Zur Frage der Stufe Bronzezeit A3 und der älteren danubischen Mittelbronzezeit (MDI) in der Slowakei. Germania, 60, S. 1-12.
- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Z. 1984: K otázke datovania a kultúrneho postavenia kosákovitých ihlíc na Slovensku. In: Zborník prác Ľudmily Kraskovskej. Bratislava.
- DAVID, W. 1993: Zur Ornamentik des Alt- und Mittelbronzezeitlichen Hajdúsámson - Apa - Kreises. In: Actes du XII Congrès Internat. des Scien. Préhist. et Protohist. 3, Bratislava 1991, S. 78-86.
- DRESCHER, H. 1958: Der Überfangguss. Mainz.
- FURMÁNEK, V. 1977: Pilinyer Kultur. Slovenská Arch., 25, S. 251-370.
- FURMÁNEK, V. 1980: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI, 3. München.
- FURMÁNEK, V. 1981: Die Anfänge der pilinyer Kultur. Slovenská Arch., 29, S. 37-50.
- FURMÁNEK, V. - VELIČEK, L. - VLADÁR, J. 1991: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava.
- HÁJEK, L. 1961: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. In: Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit. Bratislava.
- HÄNSEL, B. 1968: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Bonn.
- HUNDT, H. J. 1983: Über eine Nadelform der ausgehenden frühen Bronzezeit der Schweiz. Helvetica Arch., 14, S. 173-178.
- KOVÁCS, T. 1975: Der Bronzefund von Mende. Folia Arch., 24, S. 20-43.
- KOVÁCS, T. 1977: Funde der Metallkunst der Koszider-Periode aus Siedlungen und Gräberfeldern. Folia Arch., 26, S. 39-65.
- KOVÁCS, T. 1984: Die Koszider-Metallkunst und einige kulturelle und chronologische Fragen der Koszider-Periode. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Beograd.
- MOZSOLICS, A. 1967: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest.
- MÜLLER-KARPE, H. 1980: Handbuch der Vorgeschichte IV. München.
- NOVOTNÁ, M. 1980: Die Nadel in der Slowakei. PBF XIII, 6. München.
- NOVOTNÁ, M. 1983: Metalurgia opevnených osád. Arch. Rozhledy, 35, S. 63-71.
- POLLA, B. 1960: Birituálne fúzesabonské pohrebisko v Strede nad Bodrogom. In: Chropovský, B. - Dušek, M. - Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. I. Bratislava, S. 299-386.
- TOČÍK, A. 1964: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava.
- VLADÁR, J. 1978: Umenie dávneho Spiša. Ars Slovaca Antiqua 1.

Ihlice s diskovitou hlavicou zo Slovenska

Juraj Bartík

Resumé

Z opevnenej osady maďarovskej kultúry v polohe Hradisko-Podzámske vo Veselom pochádza fragment kadluby s odlievacími formami na hlavice ihlíc (obr. 1: 5) s priemerom 23 a 34 mm. Do menej poškodenej, väčšej formy sa odlievali ihlice s hlavicou diskovitého tvaru. Z územia Slovenska poznáme štyri odpovedajúce výrobky.

Dve ihlice (obr. 1: 1, 2) pochádzajú z hromadného nálezu bronzov v Hodejove. Tretiu (obr. 1: 4) našli v sektore D 8, vo vrstve I/3 na známej opevnenej osade otomansko-fúzesabonskej kultúry v Barci. Štvrtá ihlica (obr. 1: 3), takisto z Barce, tvorí súčasť hromadného nálezu z roku 1936 (Furmánek 1980, s. 20, 24, 32). Tri ihlice z hromadných nálezov (obr. 1: 1, 2, 4)

môžeme časovo zaradiť na počiatok strednej doby bronzovej, do stupňa BB1. Ich včasnejšie datovanie do staršieho stupňa koziderského horizontu (*Hänsel 1968*, s. 78, 80) nie je doložené (*Benkovsky-Pivovarová 1982*, s. 6). Spojenie ihlíc z Barce s kovolejárstvom otomansko-fúzesabonskej kultúry je nepochybné a pri exemplároch z Hodejova je pravdepodobné.

Z troch exemplárov boli vyhotovené röntgenové snímky. Potvrdzujú, že vnútra hlavic sú duté. Separátne zhotovenie ihly a jej následné spojenie s hlavicou metódou Überfangguß röntgenové snímky nepotvrdili.

Na základe nálezů kadluba z Veselého môžeme predpokladať, že tieto, vynikajúce výrobky kovolejárů zhotovovali odlievaním do formy. Výbežok na hornej časti formy slúžil na upevnenie priečky, ktorá vytvorila počas procesu liatia otvor v hlavici a súčasne niesla hlinené jadro. Paradoxnú situáciu, že zo sídliska maďarskej kultúry poznáme odlievaciu formu a z oblasti otomansko-fúzesabonskej kultúry či kultúry vatyanskej (*Kovács 1975*, s. 40) hotové výrobky, vysvetľujeme zlomkovitým stavom zachovania archeologických prameňů, ktoré ne-reprezentujú pôvodné bohatstvo a rozmanitosť bronzovej industrie.

ZUM ZEITPUNKT DES VORSTOSSES DER OTOMANI-KULTUR IN DIE SÜD- UND WESTSLOWAKEI

ZOJA BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ
(Maria Enzersdorf, Österreich)

A problem of dating of the Otomani-culture penetration into southern and western Slovakia is presented in the article. In southern Slovakia its encroachment from south upon the north-pannonian culture territory within the A2 stage can be proved by grave finds from Svätý Peter and probably from Kamenín, too. Very probably it belongs to the Otomani culture. Dating of Otomani-culture imports in sites of the Maďarovce culture is questionable for the present.

Das Verbreitungsgebiet der Otomani-Kultur inklusive ihrer eventueller Füzesabony- und Gyulavársánd-Facies ist hauptsächlich an das Theißgebiet gebunden (*Furmánek - Horst 1982*, Karte 1). In Ungarn grenzte diese Kultur im Westen unmittelbar an die Vátya-Kultur an, in der Slowakei ist die Frage der westlichen Nachbarschaft der Otomani-Kultur ungelöst, weil das Verhältnis dieser Kultur zur Hatvan-Kultur nicht geklärt ist (*Furmánek - Veliáčik - Vladár 1991*, S. 84).

Mit den Einflüssen der Otomani-Kultur in der Südwestslowakei befaßte sich im Jahre 1964 A. Točík. Seine Ansichten in bezug auf chronologische Fragen können folgendermaßen zusammengefaßt werden: Der älteste Einfluß der Otomani-Kultur in der Südwestslowakei ist in der klassischen Phase der Maďarovce-Kultur faßbar; er kommt lediglich im Vorhandensein von Krügen und Amphoren der Otomani-Kultur im Maďarovce-Milieu zum Ausdruck. Ihm folgt der Einfluß der Otomani-Kultur nach dem Untergang der Nordpannonischen Kultur im Gran- und Eipeltal bzw. nach dem Verlassen dieser Gebiete durch die Bevölkerung der Nordpannonischen Kultur nach; so sind im Keramikdepotfund von Kamenín nur Elemente der Otomani-, der Maďarovce- und der entstehenden karpätenländischen Hügelgräberkultur erkennbar. Der jüngste Einfluß der Otomani-Kultur ist in den Siedlungsbeständen von Bajč und Dvory nad Žitavou faßbar; im Horizont der Sicheladeln ist kein Einfluß der Otomani-Kultur in der Südwestslowakei mehr festzustellen (*Točík 1963-1964*, S. 98 ff.).

Im Gegensatz zu A. Točík nahm T. Kovács im Jahre 1975 an, daß die Otomani-Bevölkerung erst in der Phase Streda nad Bodrogom, d. h.

während des Koszider-Horizontes, in das östliche Gebiet der Maďarovce-Kultur eindrang (*Kovács 1975*, S. 309).

Nach über 30 Jahren seit dem Erscheinen des Beitrages von A. Točík ist es bedauerlicherweise immer noch nicht möglich, sich mit den einzelnen oben angeführten chronologischen Fragen auseinandersetzen. Die Resultate der großangelegten Grabungen in den Siedlungen der Otomani-Kultur in der Slowakei sind noch nicht veröffentlicht; etwas besser sind die Gräberfelder bekannt, wenn auch bei manchen von ihnen eine Neuvorlage wünschenswert wäre (Čaňa, Košice, Valaliky-Všechsvätých). Aus vorliegendem Anlaß muß daher mit fragmentarischen Kenntnissen des Fundbestandes der Otomani-Kultur gearbeitet werden.

Nach der neuesten Verbreitungskarte der Otomani-Kultur in der Slowakei war die Siedlung von Včelince die am westlichsten gelegene Siedlung dieser Kultur (*Furmánek - Veliáčik - Vladár 1991*, Karte 6; bei den Nr. 21 und 24 handelt es sich um die Fundorte Gánovce und Spišský Štvrtok). Im Raum um Včelince sind zwar keine Gräber der Otomani-Kultur bekannt (*Furmánek - Veliáčik - Vladár 1991*, S. 83), aber anlässlich der Veröffentlichung der sich im Museum in Poprad befindenden Gefäße dieser Kultur aus Tornala (vormals Šafárikovo) wies R. M. Kovalčík daraufhin, daß sie aufgrund ihres guten Erhaltungszustandes als Grabkeramik betrachtet werden könnten (*Kovalčík 1971*, S. 20).

Einige Grabfunde lassen aber einen Vorstoß der Otomani-Bevölkerung in die Südslowakei erkennen, und zwar in ein vom Westrand des Siedlungsgebietes dieser Kultur über 100 km entferntes, während der frühen Bronzezeit von der Nordpannonischen Kultur besiedeltes Ge-

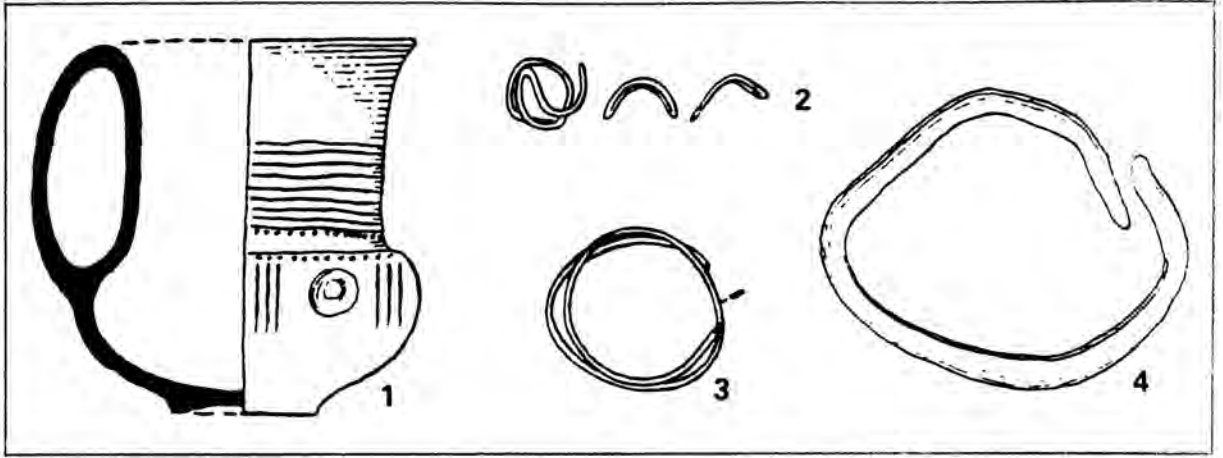


Abb. 1. Svätý Peter (vormals Dolný Peter). Grab 32 (nach Dušek 1969).

biet. Ich wies andernorts daraufhin, daß die Ringfragmente im Grab 32 von Svätý Peter (vormals Dolný Peter) wahrscheinlich von einem Noppenring stammen und daß das Gefäß aus diesem Grab der Otomani-Kultur zuzuordnen ist (Abb. 1), daß es sich also bei diesem Grab um ein in die Stufe A2 datierbares Grab der Otomani-Kultur handelt (Benkovsky-Pivovarová 1994, S. 26). Erst nach der notwendigen Neuvorlage der Funde wird man mit Sicherheit sagen können, ob vielleicht mehrere Gräber in diesem Gräberfeld – wie es den Anschein hat – mit der Otomani-Kultur zu verknüpfen sind.

Im Jahre 1975 bildete I. Bóna im Rahmen seines Werkes über die mittlere Bronzezeit Ungarns ein Gefäß und eine Bronzenadel von Kamenín ab (Abb. 2), die in der slowakischen Literatur unbeachtet geblieben sind (Bóna 1975, Taf. 149: 9, 10). Der Autor ging auf diese Funde nicht ein und ihr Verbleib ist unbekannt (für diesbezügliche Nachforschungen sei Herrn Dr. T. Kovács von Magyar Nemzeti Múzeum in Budapest herzlichst gedankt), es ist aber anzunehmen, daß es sich um ein Grabinventar handelt; vergleichbare Inventare enthielten die Gräber von Egyek-Bodajcsoldal (Bóna 1975, Taf. 191: 1-4), Gelej-Beltelek dülő, Gelej-Kanális dülő (Kemenczei 1979, Taf. 9-68, S. 204-217) und von Tiszafüred-Majoroshalom (Kovács 1982, Abb. 5). Durch die Nadel mit konischem, gelochtem Kopf und tordiertem Schaft ist das anzunehmende Grabinventar von Kamenín in die Endphase der Stufe A2 zu datieren (s. z. B. Novotná 1980, S. 45 f.).

Wenn man sich die Frage nach den Siedlungen der Otomani-Kultur in der Südslowakei stellt, so bietet sich dafür in erster Linie die Siedlung auf dem Várhegy in Kamenín an. Nach A. Točík, der hier am Ende der fünfziger Jahre

eine Grabung durchführte, fanden sich in einem 2 x 25 m großen Suchgraben fünf Gruben, deren Inventar zu 2/3 aus Otomani-Keramik und zu 1/3 aus Maďarovce-Keramik bestand (Točík 1959, S. 171). Von derselben Fundstelle stammt der bereits erwähnte Keramikdepotfund, der im Jahre 1958 vom Museum in Bojnice erworben wurde; auch dieser Depotfund, wie bereits erwähnt wurde, enthält einen starken Anteil an Otomani-Keramik (Točík 1963-1964, S. 101 f.; Točík - Vladár 1971, Abb. 18). In der Siedlung von Kamenín ist man also mit einer völlig ande-

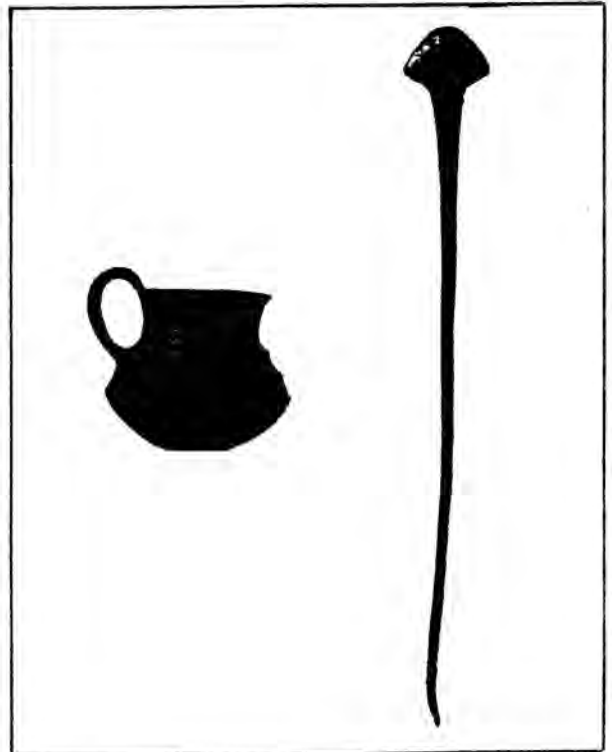


Abb. 2. Kamenín. Inventar eines Grabes ? (nach Bóna 1975).

ren Situation konfrontiert, als in den Siedlungen von Veselý, Nitriansky Hrádok und Malé Kosihy, wo der Anteil an Otomani-Keramik wesentlich geringer ist.

In den Siedlungen von Malé Kosihy (Točík 1981a) und von Nitriansky Hrádok (Točík 1981b) stammt der Großteil der Importe der Otomani-Kultur aus Schichten; in Malé Kosihy-Törökdomb fanden sich Funde der Otomani-Kultur in zwei, in Nitriansky Hrádok in drei, in Malé Kosihy-Papföld in zehn Gruben. Wenn man die Angaben A. Točíks über die Zusammensetzung der Keramik in diesen Gruben übernimmt - nur bei der Grube 245 von Nitriansky Hrádok wur-

de eine Änderung der kulturellen Bestimmung der Amphore mit Spiralbuckelverzierung zugunsten der Suciú de Sus-Kultur vorgenommen (Točík 1981b, S. 72, Taf. 139: 6), bekommt man folgendes Bild (Tabelle 1).

Bis auf die Gruben 9 und 26 von Malé Kosihy-Papföld und die Grube 245 von Nitriansky Hrádok war in allen untersuchten Gruben außer der Maďarovce- und der Otomani-Keramik auch die Keramik der Nordpannonischen Kultur vorhanden. In Nitriansky Hrádok ist das Vorhandensein von inkrustierter Keramik weiterer Kulturen bemerkenswert, so der Vatin-, der Žuto Brdo-Dubovac- und der Suciú de Sus-Kultur.

Tabelle 1. Die Zusammensetzung der Keramikfunde in den Gruben mit Otomani-Keramik in Bajč, Malé Kosihy-Papföld, Malé Kosihy-Törökdomb und Nitriansky Hrádok (nach Točík 1964a, 1981a und 1981b; ohne Berücksichtigung der Funde der Badener Kultur und des Mittelalters von Malé Kosihy-Papföld).

Fundstelle	Kosihy-Čaka-Kultur	Kisapostág-Kultur	Hatvan-Kultur	Maďarovce-Kultur	Nordpannonische Kultur	Otomani-Kultur	Vatin-Kultur	Žuto Brdo-Dubovac-Kultur	Suciú de Sus-Kultur
Bajč									
Grube 27				•		•			
Malé Kosihy- Papföld									
Grube 4			•	•	•	•			
Grube 9				•		•			
Grube 15				•	•	•			
Grube 21	•			•	•	•			
Grube 26				•		•			
Grube 37			•	•	•	•			
Grube 46			•	•	•	•			
Grube 51			•	•	•	•			
Grube 54					•	•			
Grube 59					•	•			
Malé Kosihy-Törökdomb									
I/4, Grube 5			•	•	•	•			
I/9, Grube 12	•	•	•	•	•	•			
Nitriansky Hrádok									
D/15, Grube 300				•	•	•	•	•	
G/6, Grube 37				•	•	•			
H/21, Grube 245				•		•			•

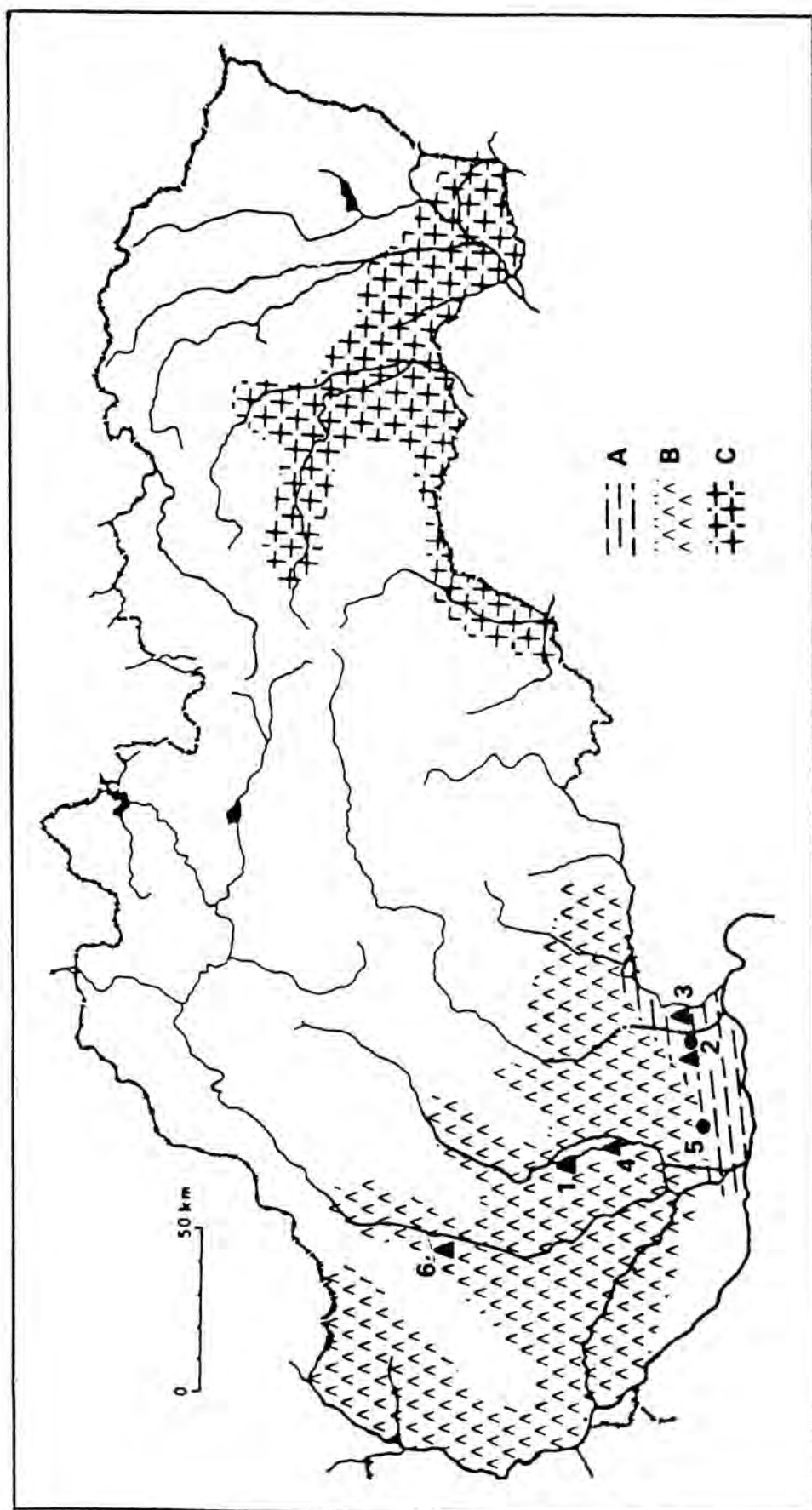


Abb. 3. Siedlungsfunde (▲) und Grabfunde (●) der Otomani-Kultur im Verbreitungsgebiet der Nordpannonischen Kultur und der Mađarovec-Kultur: 1 - Bajč; 2 - Kamerín; 3 - Malé Kosihy; 4 - Nitriansky Hrádok; 5 - Soštitý Peter; 6 - Veselé (Verbreitung der Nordpannonischen Kultur (A), der Mađarovec-Kultur (B) und der Otomani-Kultur (C) nach Furmánek - Veličačík - Vladár 1991).

Hingegen sind in Malé Kosihy-Törökdomb Funde der Kosihy-Čaka-, der Hatvan- und der Kisapostág-Kultur, in Malé Kosihy-Papföld Funde der Kosihy-Čaka-, und der Hatvan-Kultur belegt. Bei aller Vorsicht hinsichtlich der nicht überprüften kulturellen Einordnung dieser Keramikimporte und der Fragwürdigkeit der Betrachtung von Siedlungsgruben als geschlossenen Fundkomplexen deuten die erwähnten Funde in Nitriansky Hrádok ein teilweise jüngeres Alter dieser Siedlung gegenüber den beiden Siedlungen in Malé Kosihy an. Bedauerlicherweise enthielt keine der genannten Gruben Bronzefunde.

Der Inhalt der Grube 27 von Bajč bestand offensichtlich nur aus Funden der Maďarovce- und der Otomani-Kultur (*Točík 1964a*, Taf. 21: 2, 5, 7, 10; 21: 3 im Text nicht erwähnt). Die Fundvergesellschaftung der Importe der Otomani-Kultur in Veselé entzieht sich der Beurteilung, da diese zum Teil aus einer Privatsammlung stammen und zum anderen Teil zum unveröffentlichten Fundbestand aus dem Jahre 1944 gehören (*Točík 1964b*, Abb. 24: 1-4). Unveröffentlicht sind auch die Siedlungsfunde von Dvory nad Žitavou.

Die Zusammensetzung der Keramikfunde in den Gruben mit Importen der Otomani-Keramik bezeugt vor allem in Nitriansky Hrádok ein zeitgleiches Auftreten dieser mit Importen der Nordpannonischen Kultur, Anlässlich der Veröffentlichung des Gräberfeldes der Nordpannonischen Kultur von Chlaba sprach sich L. Veliačik gegen eine kürzere Lebensdauer dieser Kultur gegenüber der Maďarovce-Kultur aus (*Veliačik 1972*, S. 215); neuerdings wies T. Kovács (1994, S. 161) auf die

Lebensdauer der Nordpannonischen Kultur in Transdanubien bis in die Stufe B1 hinein. L. Veliačik machte auch auf die Einflüsse der Otomani-Kultur im Keramikbestand des Gräberfeldes von Chlaba aufmerksam, die entweder direkt waren, oder aber durch die Vatyja-Kultur vermittelt wurden (*Veliačik 1972*, S. 215). Nach I. Bóna sind in der Phase Vatyja III im Gebiet zwischen der Donau und der Theiß, wie auch entlang der Donau, zahlreiche Funde der Otomani-Kultur vorhanden (*Bóna 1975*, S. 73), jedoch ist es kaum bekannt, wie sie geartet waren. Beim Anblick der Kartierung der Grab- und der Siedlungsfunde der Otomani-Kultur in der Süd- und Westslowakei ist aber anzunehmen, daß der Vorstoß der Otomani-Kultur eben von diesem Raum aus, d. h. nicht aus dem Osten, erfolgte (Abb. 3).

Zusammenfassend kann gesagt werden, daß aufgrund des Grabes 32 von Svätý Peter und des vermutlichen Grabes von Kamenín mit dem Vorstoß der Träger der Otomani-Kultur in das Siedlungsgebiet der Nordpannonischen Kultur bereits während der Stufe A2, d. h. zur Blütezeit der Nordpannonischen Kultur, zu rechnen ist, und zwar aus dem Süden. Mit der Art dieses Vorstoßes kann man sich erst nach der Veröffentlichung der Siedlungsfunde von Kamenín auseinandersetzen. Die Frage der Datierung der Importe der Otomani-Kultur im Maďarovce-Milieu läßt sich beim gegenwärtigen Forschungsstand nicht zufriedenstellend beantworten, da diese Importe aus nicht bronzedatierten Fundkomplexen stammen und die Entwicklung der Otomani- sowie der Maďarovce-Keramik nur unzureichend bekannt ist.

Literatur

- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Z. 1994: Zum bronzezeitlichen Gräberfeld von Dolný Peter in der Slowakei. *Arch. Austriaca*, 78, S. 25-27.
- BÓNA, I. 1975: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest.
- DUŠEK, M. 1969: Birtuelles Gräberfeld der Karpatenländischen Hügelgräberkultur in Dolný Peter. In: *Bronzezeitliche Gräberfelder in der Slowakei*. Bratislava.
- FURMÁNEK, V. - HORST, F. 1982: Die sozialökonomische Entwicklung der bronzezeitlichen Stämme in Mitteleuropa (eine Übersicht). In:

- Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin - Nitra, S. 9-45.
- FURMÁNEK, V. - VELIAČIK, L. - VLADÁR, J. 1991: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava.
- KEMENCZEL, T. 1979: Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej. *Rég. Füzetek*, II-20.
- KOVÁCS, T. 1975: Historische und chronologische Fragen des Überganges von der mittleren zur Spätbronzezeit in Ungarn. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae*, 27, S. 297-317.
- KOVÁCS, T. 1982: Einige neue Angaben zur Ausbildung und inneren Gliederung der Füzesabony-

- Kultur. In: *Prähist. Arch. in Südosteuropa*. Berlin, S. 287-301.
- KOVÁCS, T. 1994: Chronologische Fragen des Überganges von der Mittel zur Spätbronzezeit in Transdanubien. In: *Die Fragen der Bronzezeit*. Zalai Múz., 5, S. 159-172.
- KOVALČÍK, R. M. 1971: Nálezy otomanskej keramiky zo Šafárikova v Podtatranskom múzeu v Poprade. *Zborník Fil. Fak. Univ. Komenského*, 22 - *Musaica*, 11, S. 19-23.
- NOVOTNÁ, M. 1980: Die Nadeln in der Slowakei. *Prähist. Bronzefunde XIII-6*.
- TOČÍK, A. 1959: Nové sídliskové nálezy z Kamenína. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu*, 3, Nitra, S. 170-172.
- TOČÍK, A. 1963-1964: Nálezy otomanskej kultúry na juhozápadnom Slovensku. In: *Sborník III. Karlu Tihelkovi*. Brno, S. 97-104.
- TOČÍK, A. 1964a: Záchraný výskum v Bajči-Vlkanove v rokoch 1959-1960. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu*, 12, Nitra, S. 5-185.
- TOČÍK, A. 1964b: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. *Arch. Slov. Fontes V*.
- TOČÍK, A. 1981a: Malé Kosihy. Osada zo staršej doby bronzovej. *Mat. Arch. Slov. IV*.
- TOČÍK, A. 1981b: Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Siedlung der Madarocce-Kultur. *Mat. Arch. Slov. III*.
- TOČÍK, A. - VLADÁR, J. 1971: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. *Slovenská Arch.*, 19-2, S. 365-422.
- VELIČÍK, L. 1972: Pohrebisko severopanónskej kultúry v Chľabe. *Slovenská Arch.*, 20-1, S. 189-222.

K otázke zásahu otomanskej kultúry na južné a západné Slovensko

Zoja Benkovsky - Pivovarová

Resumé

Územie rozšírenia otomanskej kultúry, resp. jej füzesabonskej a gyulavársandskej fázy, sa viaže hlavne k Potisiu.

A. Točík už v roku 1964 upozornil na to, že vplyvy otomanskej kultúry sa objavujú aj na juhozápadnom Slovensku. Žiaľ, materiál z početných skúmaných otomanských osád na Slovensku doteraz nebol zverejnený. Možno sa preto oprieť len o niektoré pohrebiská, výsledky bádania ktorých už boli publikované.

Za západnú hranicu otomanských nálezov boli považované Včelince. Posunuli ju však nálezy zo Svätého Petra (prv Dolného Petra) a Kamenína. V hrobe 32 vo Svätom Petri - datovateľnom do stupňa A2 - sa nachádzala nádoba

otomanskej kultúry. Jej podobná bola i v problematickom hrobe v Kameníne. Tieto nálezy svedčia o tom, že je potrebné počítať so zásahom otomanskej kultúry do sídelnej oblasti severopanónskej kultúry z juhu v stupni A2, v dobe jej rozkvetu. Podrobnejšie určiť charakter tohto zásahu bude možné až po uverejnení sídliskových nálezov z Kamenína.

Otázka datovania otomanských importov v maďarovskom prostredí sa za súčasného stavu bádania nedá uspokojivo zodpovedať, nakoľko pochádzajú z nálezových komplexov, ktoré nie sú datované bronzovými predmetmi, ale aj kvôli tomu, že dosiaľ nepoznáme dostatočne vývoj tak otomanskej, ako ani maďarovskej keramiky.

K NÁLEZOM OTOMANSKEJ KULTÚRY NA JUHU STREDNÉHO SLOVENSKA

KLÁRA MARKOVÁ
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

The authoress pays attention to some aspects of the Otomani-culture pottery occurrence in southern part of central Slovakia. Finds and situation in Včelince are documenting beginning of the culture penetration westward. Typological analysis of reconstructed finds from Kamenín indicates first of all signs of the Streda nad Bodrogom phase together with decoration characteristic for south-eastern regions of the Carpathian basin in contact environment of the Vataya culture.

Juh stredného Slovenska je situovaný v samotnom severnom cípe Karpatskej kotliny, v jej horskej zóne. Napriek tomu nížiny dolného Ipla, Hrona, riek Sikenice, Krupinice, ale aj Rimavy a Slanej vytvárajú rozsiahle plochy, vhodné pre poľnohospodárstvo. Región poskytuje významné zdroje surovín, najmä rúd v Slovenskom rudohorí či v blízkych ložiskách Kremnických vrchov. Vodné komunikácie juhu stredného Slovenska netvoria uzavretý systém. Zatiaľ čo na západe Hron a Ipeľ so svojimi prítokmi spájajú toto územie s Podunajskom, komunikácie na východe, pozdĺž Slanej a jej prítokov, sa napájajú na Patisie.

Vo východnej časti regiónu sa prvý, a zatiaľ jediný výskum sídliska z hodnoteného obdobia uskutočnil vo Včelinciach, kde sa získali závažné stratigrafické poznatky (Furmánek - Marková 1992). Lokalita sa nachádza asi 800 m východne od rieky Slaná, na ostrohu vyvýšeniny chránenej potokom a močiarom. Vznik opevnenia osady súvisí s nositeľmi hatvanskej kultúry, ktorí tu postupne vyhlbili tri priekopy. Vo výplni vonkajšej priekopy možno sledovať celkom 7 vrstiev z doby bronzovej: horizont hatvanskej kultúry (vrstva VII, VI), otomansko-hatvanský horizont (vrstva V, IV), horizont s keramikou najmladšej fázy otomanskej kultúry (vrstva III) a horizont pilinskej kultúry v jej vyspelej fáze (vrstva II).

Otomansko-hatvanský horizont reprezentuje prenikanie otomanskej kultúry na severozápad v čase klasickej fázy a jej vplyv na keramikú hatvanskej kultúry. Tento jav je sledovateľný tak v technike a motívoch výzdoby (žliabkovaná výzdoba, motív rebríka), ako aj v obohatení o nové tvary (amfory, misy; tab. 1: 8-14). Črepový materiál tohto charakteru sa získal zberom aj

z ďalších lokalít juhovýchodu stredného Slovenska (napr. Vyšná Pokoradz-Banka; Vladár 1961, obr. 1: 8). V čase kosziderského horizontu včelinské sídlisko nebolo opevnené a v keramike otomanskej kultúry sa dedičstvo hatvanskej kultúry prejavuje už len v nepatrnej miere (napr. ojedinelým výskytom voštinovania; tab. 1: 1-7).

V západnej časti regiónu sa na viacerých náleziskách vyskytol materiál otomanskej kultúry. Štúdium keramiky sa do veľkej miery opiera o nálezy zberového charakteru. Spravidla sú ich bližšie nálezové okolnosti neznáme. V známych prípadoch pochádzajú prevažne zo sídlisk. Medzi lokalitami s nálezmi keramiky otomanskej kultúry má významné postavenie sídlisko v Kameníne - Várhegyi.

Lokalita je známa už od konca minulého storočia (Rómer 1866, s. 172; Henszelmann 1875, s. 267; Récsy 1892, s. 344). Na sídlisku sa realizovali početné zbory. Takto sa v 40-tych rokoch zachránil zbermi učiteľa L. Dudicha aj depot keramiky otomanskej a maďarovskej kultúry (dnes je v múzeu v Prievidzi). Jeho zloženie už dnes nie je rekonštruovateľné (Točík 1962, s. 94, pozn. 7).

Nálezy zo zberov L. Dudicha:

- džbánok so zaobleným okrajom a von vyhnutým ústím, pásikové ucho v strede s rebrom vychádza z okraja a prečnieva ho, končí na rozhraní hrdla odsadeného od tela. Nižšie sú štyri kruhové jamky a pod nimi na maximálnej vydutine sa strieďajú štyri zvnútra vytlačené výčnelky, cez ktoré prechádza štvorica šikmých rebier idúcich až k zaoblenému dnu. Materiál jemný, povrch leštený, farba svetlá. (Inv. č. 2 505; tab. 4: 2a-b);

- džbánok so zoslabeným zaobleným okrajom, ústie sa zvnútra lomí na vonkajšiu stranu. Ucho pásikové, zhora pri koreni prežliabnuté, vychádza

z okraja a končí na maximálnej vydutine. Hrdlo je valcovité, odsadené od guľovitého tela, zvýraznené dvojicami žliabkovaných poloblúkov. Dno vysoké, mierne konkávne. Materiál jemný, povrch leštený, farba svetlohnedá. (Inv. č. 2 506; tab. 2: 3a-b);

- džbánok na nízkej prstencovitej nôžke, okraj zaoblený, ústie sa zvnútra lomí. Na hrdle sú nepravidelné vodorovné žliabky. Pásikové ucho je zvonka zhora prežliabnuté, vychádza z okraja a prečnieva ho, končí nad maximálnou vydutinou, na ktorej je päť výčnelkov ohraničených žliabkom a dvojicami špirálovitých rýh. Materiál jemný, povrch leštený, farba svetlohnedá. (Inv. č. 2 507; tab. 2: 7a-b);

- džbánok s oválnym ústím, so zoslabeným zaobleným okrajom. Pásikové ucho je zhora pri koreni nevýrazne prežliabnuté, vychádza z okraja a prečnieva ho, končí na maximálnej vydutine. Oblúkovite prehnuté hrdlo je oddelené od tela dvojicou rýh. Na maximálnej vydutine je päť výčnelkov zhora ohraničených dvojicami žliabkov, medzi nimi sú trojice vpichov. Dno vysoké, mierne konkávne. Materiál jemný, povrch leštený, farba svetlohnedá-sivočierna, škvritá. (Inv. č. 2 508; tab. 2: 5a-b);

- džbánok so zaobleným von vyhnutým okrajom a oválnym ústím. Pásikové ucho vychádza z okraja a prečnieva ho, končí na maximálnej vydutine. Na rozhraní valcovitého hrdla a tela vychádza od ucha z oboch strán dvojica šikmých rýh, ktoré sa oproti uchu stretávajú v hrote. Telo dvojkónické, zvonka s tromi výčnelkami spojenými zhora dvojicami oblúkovitých rýh. Nad výčnelkami sú plytké jamky. Dno je rovné. Materiál jemný, povrch leštený, farba svetlohnedá. (Inv. č. 2 509; tab. 3: 7a-b);

- džbánok so zaobleným okrajom, ústie sa zvonka lomí na vonkajšiu stranu, hrdlo sa k ústiu zužuje. Pásikové ucho je pri koreni zhora prežliabnuté, vychádza z okraja a prečnieva ho, končí na maximálnej vydutine. Telo sa lomí nízko nad oblým dnom a plynule prechádza z hrdla, od ktorého je oddelené zvonka dvojicou žliabkov. Pod nimi je rad vpichov. Na najväčšej vydutine sú štyri nízke výčnelky, zhora s trojicou žliabkovaných poloblúkov, medzi ktorými sú jamky ohraničené vpichmi. Dno je oblé. Materiál jemný, povrch leštený, farba svetlohnedá-sivá, škvritá. (Inv. č. 2 510; tab. 2: 1a-b);

- džbánok so zaobleným okrajom a mierne von vyhnutým ústím, s vysokým hrdlom odsadeným od tela. Pásikové ucho vychádza z okraja a prečnieva ho, končí pod rozhraním hrdla a tela. Na maximálnej vydutine sú tri výčnelky, ktoré sú v strede plastického srdcovitého motívu. Medzi nimi sú dvojice hlbokých vpichov. Materiál jemný, povrch leštený, farba svetlohnedá. (Inv. č. 2 511; tab. 3: 4a-b);

- džbánok nepravidelného tvaru, s piatimi zhruba kuželovitými zvonka tvarovanými výčnelkami. Okraj zoslabený, ucho pásikové, dno prstencovité. Materiál jemne zrnitý, povrch leštený, farba tmavohnedá. (Inv. č. 2 518; tab. 2: 2);

- džbánok na nízkej prstencovitej nôžke s piatimi nízкими širokými výčnelkami na maximálnej vydutine. Okraj zaoblený, von vyhnuté ústie plynule prechádza do tela. Materiál jemne zrnitý, povrch leštený, farba čierna. (Inv. č. 2 519; tab. 2: 4);

- džbánok s pásikovým uškom prečnievajúcim okraj a končiacim na maximálnej vydutine s tromi nízкими plnými vypnulínami. Hrdlo takmer valcovité, dno nevýrazne konkávne, odsadené od tela. Materiál jemne zrnitý, povrch hladný a leštený, farba tmavá, sivohnedá-čierna, škvritá. (Inv. č. 2 520; tab. 4: 6);

- džbánok s mierne von vyhnutým ústím a zaobleným okrajom. Baňaté, súdkovité telo na maximálnej vydutine s tromi zvnútra pretlačenými výčnelkami. Dno rovné. Materiál jemne zrnitý, povrch hladný, farba svetlohnedá-sivohnedá, škvritá. (Inv. č. 2 523; tab. 2: 6).

V roku 1958 sa v Kameníne - Várhegyi uskutočnil záchranný výskum (*Točik* 1959, s. 170 n.), ktorý ukázal premiešanie vrstiev neskoršími, najmä stredovekými zásahmi. Napriek tomu sa zistili v podloží neporušené sídliskové jamy, v obsahu ktorých sa opätovne vyskytla keramika otomanskej kultúry. Črepový materiál tejto kultúry nie je ani vo vrstvách výnimočný. (Rekonštruovaný materiál je uložený v múzeu v Nových Zámkoch, črepový materiál v AÚ SAV).

Priečny rez Z-V, sonda I/3

V hĺbke 520-530 cm sa kultúrne jamy rysovali tmavým zásypom. Kultúrne jamy 2 a 3 boli bez nálezov. Kultúrna jama 1 čiastočne zasahovala pod stenu sektoru, odkiaľ sa tiež vybrala výplň.

Rekonštruované nálezy otomanskej kultúry:

- džbánok s nevýrazne von vyhnutým okrajom, hrdlo plynulo prechádzajúce do tela s piatimi prsovitými vypnulínami na maximálnej vydutine, nad ktorou je zvyšok pásikového ucha. Dno tvorí malá, mierne dnu pretlačená nôžka. Povrch je zvonka pod okrajom zdobený vypichanou girlandou, na hrdle obvodovými žliabkami ukončenými radom vpichov na rozhraní s telom, vypnuliny lemuje ryté obvodové srdiečko a vpichy, medzi vypnulínami sú žliabkové krúžky. Materiál jemný, povrch leštený, farba svetlohnedá. (Inv. č. A 1 448; tab. 3: 2);

- šálka s mierne von vyhnutým okrajom a valcovitým hrdlom. Na maximálnej vydutine sú štyri vypnuliny umiestnené do hrotov štvoruholníka, v hornej časti sú šikmé plastické rebrá. Pásikové prežliabnuté ucho vychádza z okraja a prečnieva ho,

končí pod rozhraním hrdla a tela. Materiál jemný, povrch hladný, farba žltohnedá. (Inv. č. A 1 446; tab. 4: 4).

Priečný rez Z-V, východný profil

Sprašové podložie sa rysovalo v hĺbke 380-400 cm. Nálezy obsahovala kultúrna jama 5.

Nálezy otomanskej kultúry:

- džbánok s pášikovým sedlovite prehnutým uškom prečnievajúcim mierne von vyhnutý okraj, z ktorého vychádza. Nerovnako vysoké hrdlo je odsadené od tela, dno rovné. Povrch zvonka pod okrajom zdobí dvojica rytých špirál. Odsadenie hrdla zvýrazňujú obvodové ryhy so skupinami zvislých ryziok, na tele sú šikmé plastické presekávané rebrá. Povrch leštený, farba hnedočierna (tab. 3: 6);

- črep z maximálnej vydutiny džbána s prsovitou vypunilinou, zhora so žliabkovanými poloblúkmi a krúžkovitým žliabkom, hore sú vodorovné žliabky. Materiál jemný plavený, povrch leštený, farba čierna;

- ucho pášikové, v strede s pozdĺžnym rebrom, vychádzajúce z okraja a končiace na prehnutom hrdle. Materiál jemný plavený, povrch leštený, farba čierna (tab. 3: 1);

- črep z tela amfory, zdobený zvonka výčnelkom na maximálnej vydutine dvojitou rytou špirálou a zvyškami nečitateľnej geometrickej výzdoby. Materiál jemný, povrch hladný, farba svetlohnedá (tab. 3: 3).

Rez Z-V, východný profil, vrstva: hĺbka 230-250 cm.

Nález:

- džbánok s von vyhnutým okrajom a kónickým hrdlom. Ucho chýba. Dno je prstencovité. Povrch zvonka pod okrajom zdobia ryté poloblúky a obvodové bodky, hrdlo obvodové žliabky. Na maximálnej vydutine prsovité výčnelky ohraničujú bežiacu volútu, medzi ktorými sú jamky. Materiál jemný plavený, povrch hladný, farba čierna. (Inv. č. A 1 367; tab. 4: 1).

Nálezy z Kamenína predstavujú buď už rekonštruované, alebo málo poškodené nádoby, poukazujúce aj na možnosť priamej produkcie nositeľov otomanskej kultúry v tejto oblasti. Súbor džbánok a šálok je nielen výzdobne, ale aj tvarovo typologicky rôznorodý. Napríklad pomerne hrubostenné džbány (tab. 2: 3a-b, 5a-b, 7a-b) sú si navzájom dosť podobné, v stvárnení ich dna však možno zistiť rozdiely: prechod od zvonka odsadeného zvýšeného dna (tab. 2: 3) cez dno odsadené, mierne klenuté (tab. 2: 5) až k nízkemu prstencovitému dnu (tab. 2: 7). Nízke prstencovité dno sa opakuje na

rovnakom type džbána bez výzdoby (tab. 2: 4), ale aj na bohato zdobenom kuse z jamy 1 (tab. 3: 2). Výraznejšie je modelovaný len prstencové dna tenkostenného džbána toho istého základného typu (tab. 4: 1) a nezdobeného hrubo modelovaného kusa (tab. 2: 2). Podobné rozdiely sa dajú pozorovať aj v dĺžke hornej časti dvojkónického tela a v jeho pomere k mätko prechádzajúcejmu hrdlu. Okraj týchto džbánok je len nevyrazne vyhnutý a pášikové uchá sú často pri koreni mierne prežliabnuté.

„Dvojkónický“ džbánok, ktorý je značne variabilný, má v prostredí otomanskej kultúry početné analógie. Spôsob publikovania nálezov však spravidla neumožňuje postihnúť aj spomenuté tvarové osobitosti. Typ tohto džbána je datovaný už nálezmi mladšej časti klasickej (Olexa 1992, tab. VI: 10) a poklasickej (Olexa 1992, tab. VII: 8) fázy pohrebiska v Nižnej Myšli. Miera odsadenia dna - vytvorenie nôžky či prstena - tu nie je dostatočne zreteľná, podobne ako na džbánkoch z Pusztaszikszó (hr. 7, 10, 22; Kószegi 1968, tab. XVI: 8; XVII: 5; XXVI: 1). Rôznorodosť stvárnenia sa ukázala aj na pohrebisku v Strede nad Bodrogom. Džbány z Kamenína (tab. 2: 3a, 5a) tu majú tvarové analógie v hr. 9, 62, 63, 66, 69 (Polla 1960, tab. VIII: 4; XXIX: 2, 3; XXX: 2; XXXII: 6), rovnako aj v najmladších hrobkoch v Tiszafüred-Majoroshalome - hr. D 293 (Kovács 1975, obr. 2: 5), ale tiež na sídlisku v Barci vo vrstve I (Hájek 1961, s. 70, obr. 9). Najbližšie analógie k nálezovému prostrediu v Kameníne nachádzame v priľahlej časti Maďarska na sídlisku v Sütth - k džbánu na tab. 2: 7 v náleze z jamy 104 (Kovács 1988, obr. 4: 1), či v Piliny-Várhegyi (Kovács 1989a, obr. 1: 1), s datovaním do neskoršej fázy otomanskej kultúry.

Ako ukazuje situácia v Strede nad Bodrogom, výskyt nezdobených džbánok (ako v Kameníne) nie je v otomanskej kultúre výnimočný a ich chronologické postavenie určuje tvar nádoby (Gelej, hr. 110; Kemenczei 1979, tab. XIV: 5; Tiszafüred, hr. 188: 1, 67: 1; Kovács 1975).

Šálky otomanskej kultúry tvoria veľmi výraznú skupinu. Prevláda tvar s rovným či zaobleným dnom, stlačeným až dvojkónickým telom odsadeným od mierne prehnutého hrdla. Šálka na tab. 3: 4a-b má nielen tvarovú, ale aj výzdobnú analógiu v depote keramiky z Rákospaloty (Schreiber 1967, obr. 1: 1a-b), pričom výzdobný motív je zastúpený v najmladšej fáze kultúry Vaty častejšie (Alpár; Bóna - Nováki 1982, tab. XXVII: 4b).

Šikmé hranenie tela, tzv. turbanovitá výzdoba šálky (tab. 4: 2a-b, 4), je koncom staršej doby bronzovej v Karpatskej kotline častá. V prostredí otomanskej kultúry sa vyskytuje skôr v stvránení šikmých rebier v sprievode s jemnými ryhami či tzv. rebríkovitého ornamentu, ktoré sú v Kameníne tiež zastúpené (tab. 3: 6). Turbanovitá výzdoba sa objavuje už na pohrebisku v Hernádkak (hr. 53; *Schalk* 1993, tab. 13: 5), v strednej, klasickej fáze kultúry v Tiszafüred (hr. B 112, B 113; *Kovács* 1982, obr. 4: 4, 9), v Gelej-Kanálsduló (džbánok typu D1; *Kemenczei* 1979, s. 31, tab. XIII: 7; XXIV: 2) a na tele nádoby (?) aj v kultúre Gyulavársánd vo fáze C (Esztár; *Máthé* 1988, tab. 36: 6, 10, s. 75, obr. 22). Hoci sa turbanovitá výzdoba neuplatnila vo výzdobe keramiky otomanskej kultúry na pohrebisku v Stredě nad Bodrogom, ako živý výzdobný prvok sa prejavila na šálke v Tiszapalkonya v jednom z najmladších hrobov (hr. 7, *Kovács* 1979, obr. 4: 12) a medzi nálezmi fázy IIIa v Rumunsku (*Bader* 1978, tab. XX: 11-19) či neskorej fázy kultúry Vatyá (Alpár; *Bóna - Nováki* 1982, tab. III: 11; XIII: 15; XLVII: 3; *Viszlás; Kovács* 1989a, obr. 3: 10).

Šálka z jamy I nemá vhodné tvarové analógie v materiáli sídlisk a pohrebisk poklasickej fázy otomanskej kultúry. Skôr s istou výhradou by sa dala hľadať podobnosť s tvarmi šálok depotu z neskorej fázy kultúry Vatyá v Mogyoród a Nagykovács (Kovács 1978, obr. 2: 2; *Poroszlai* 1989, obr. 76), ktoré majú malé výčnelky, sú však bez výzdoby. Šálka z Kamenína je zdobená žliabkovanými poloblúčkami s výčnelkami vo vnútri vrcholu a vpichmi ohraničujúcimi prieľbinky - sú to prvky výzdoby otomanskej kultúry v mladšej časti klasickej a poklasickej fázy (*Olexa* 1992, tab. VI: 9). Čiastočne obdobné sú nálezy z Megyaszó (hr. 76, 164; *Bóna* 1975, tab. 178: 8). Výčnelky zhora spojené žliabkami sa vyskytujú aj v staršej časti klasickej fázy (Tiszafüred: hr. B 141 - obr. 1: 6, hr. B 143 - obr. 1: 3, hr. B 163 - obr. 6: 6; *Kovács* 1982).

Spojenie výčnelkov na vydutine v dolnej časti nádoby z Kamenína, pochádzajúcej zo zberu (tab. 3: 7), má analógiu v neskorej fáze otomanskej kultúry v Stredě nad Bodrogom (hr. 23; *Pollá* 1960, tab. XIV: 1). Výzdoba zahrotenými ryhami, ktorá je na rozhraní hrdla a tela tejto nádoby, sa vyskytla v otomanskej kultúre v Szelevény (*Bóna* 1975, tab. 81: 14) na keramike najmladších tvarov; častejšie však v kultúre Vatyá vo fáze Rákospalota, Dunakeszi-Kopolyá (*Kovács* 1989b, obr. 7: 7; 9: 6); *Csongrád-Vidre*

(*Szénánszky* 1977, obr. 21: 3, 4; 24: 3), na nádobe z depotu bronzových predmetov kozsiderského horizontu z Remete (*Moszolics* 1988, s. 41, obr. 5) či v kultúre Gyulavársánd (*Bóna* 1975, tab. 136: 2).

I keď je tento výzdobný motív relatívne častý, nemá v uvedených kultúrach svoje korene. Tieto je potrebné hľadať v južnejších oblastiach Karpatskej kotliny - v prostredí kultúry Vattina (*Bóna* 1975, s. 181, 182, tab. 201) a kultúry Perjámos - Söreg. Tam sa takýto motív vyskytol už vo fáze 3, 4 (*Bóna* 1975, s. 95, 104-105), v kamenínskom podaní charakteristický pre fázu 4, 5 (hr. 181; *Bóna* 1975, tab. 115). Z tejto časti Karpatskej kotliny je potrebné odvodiť aj ďalšie výzdobné prvky keramiky z Kamenína, napr. neobvyklý motív omegy Ω , vyskytujúci sa v kultúre Vattina, umiestnený na hrdle džbánka (tab. 3: 6). Celkový tvar tejto nádoby, ani presekávané rebrá nevybočujú však z repertoára otomanského hrnčiarstva (napr. Gelej; *Kemenczei* 1979, tab. I: 6; XIV: 9). Z črepového materiálu je z tohto aspektu pozoruhodný tiež fragment väčšej nádoby, nájdený v tej istej jame ako predchádzajúca nádoba (tab. 3: 3). Špirálovitá výzdoba tu má charakter odlišný od výzdoby nádob otomanskej kultúry: viaceré dvojice špirálovitých rýh sú usporiadané vírivo, tak ako to možno sledovať aj na výzdobe nádob kultúry Gyulavársánd vo fáze C pri spoločnom výskyte s fragmentmi kultúry Suciú de Sus (*Esztár; Máthé* 1988, tab. 37: 4, s. 37, 75; *Bader* 1978, tab. XVIII: 22, 23; XIX: 8; XXVII: 11).

Na juhu stredného Slovenska sa aj na ďalších lokalitách otomanskej kultúry, napr. v Domaši - tab. 4: 3, Hronských Vozokanoch - tab. 4: 5; (*Točík* 1955, tab. XV: 2), Malých Kosihách (vrstva IVb, V; *Točík* 1981, tab. XXXVI: 20; XXII: 23; XXXIII: 5) či v Želiezovciach (*Nevizánsky - Dobrovická* 1995, obr. 68: 2) našla keramika s tvarmi a výzdobou nádob fázy Streda nad Bodrogom (geometrická výzdoba, vpichy okolo výčnelkov) či s ďalšími typmi džbánkov poklasického obdobia (vysoké valcovité hrdlo odsadené do gulovitého tela s výraznou výzdobou), kým súdkovitý tvar džbánka medzi prístupnými nálezmi nie je zastúpený.

Otomanská kultúra sa do miestneho kultúrne zmiešaného prostredia maďarovskej kultúry, kultúry so severopanónskou inkrustovanou keramikou a hatvanskej kultúry na juhozápade stredného Slovenska dostáva v mnohostrannom postupe. Začiatok postupu otomanskej kultúry na západ zachytávame vo Včelín-

ciach v otomansko-hatvanskej vrstve a dá sa sledovať aj na juhozápade stredného Slovenska (Kamenín, Vyškovce nad Iplom a i., *Marková, v tlači*).

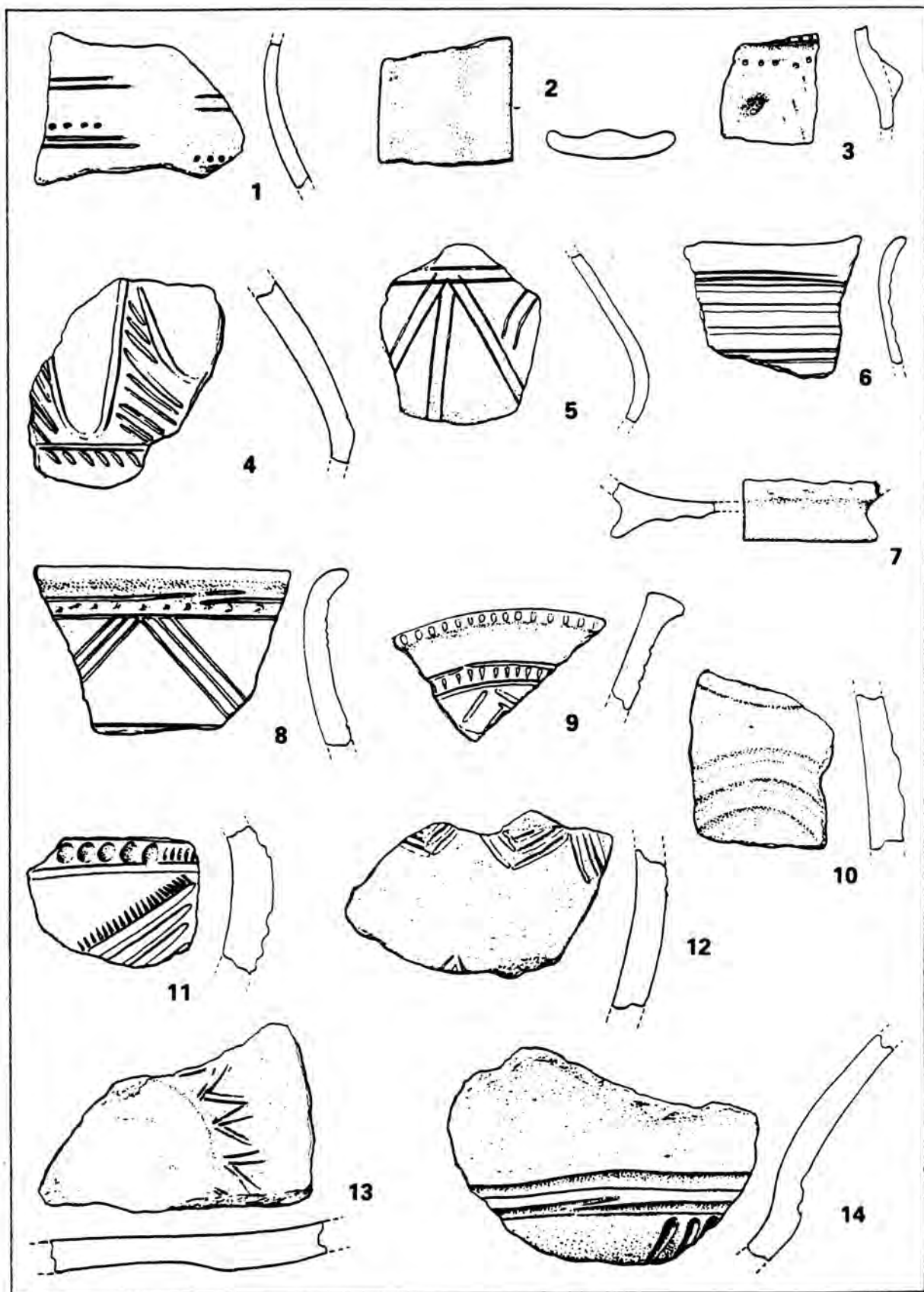
Zásah otomanskej kultúry najmä vo fáze Streda nad Bodrogom zachytávajú rekonštruované nádoby z Kamenína. Aj ďalšie nálezy kultúry, ktoré smerujú až do horských pásiem, ukazujú, že tento zásah nemal charakter ojedinelých importov, ale bol intenzívny. Na sútoku Hrona a Ipla i na prilahlom území južne od Dunaja (Süttő) vytváral výraznú koncentráciu, ktorá sa prejavila aj v ďalšom vývoji.

Prienik otomanskej kultúry na juhozápade stredného Slovenska bol sprevádzaný tiež uplatnením prvkov z južnej časti Karpatskej kotliny. Smer tohto postupu naznačujú vzájomné keramické importy z juhu kotliny aj na území susednej kultúry Vatyja či opačne, importy maďarovskej kultúry na jej území ako miestne výrobky ovplyvnené týmito kontaktmi. Keramický prejav tohto postupu je, popri ďalších zložkách materiálnej kultúry (kosziderské depoty), súčasťou rozsiahlych kontaktov a mobility konca staršej a začiatku strednej doby bronzovej v Karpatskej kotline.

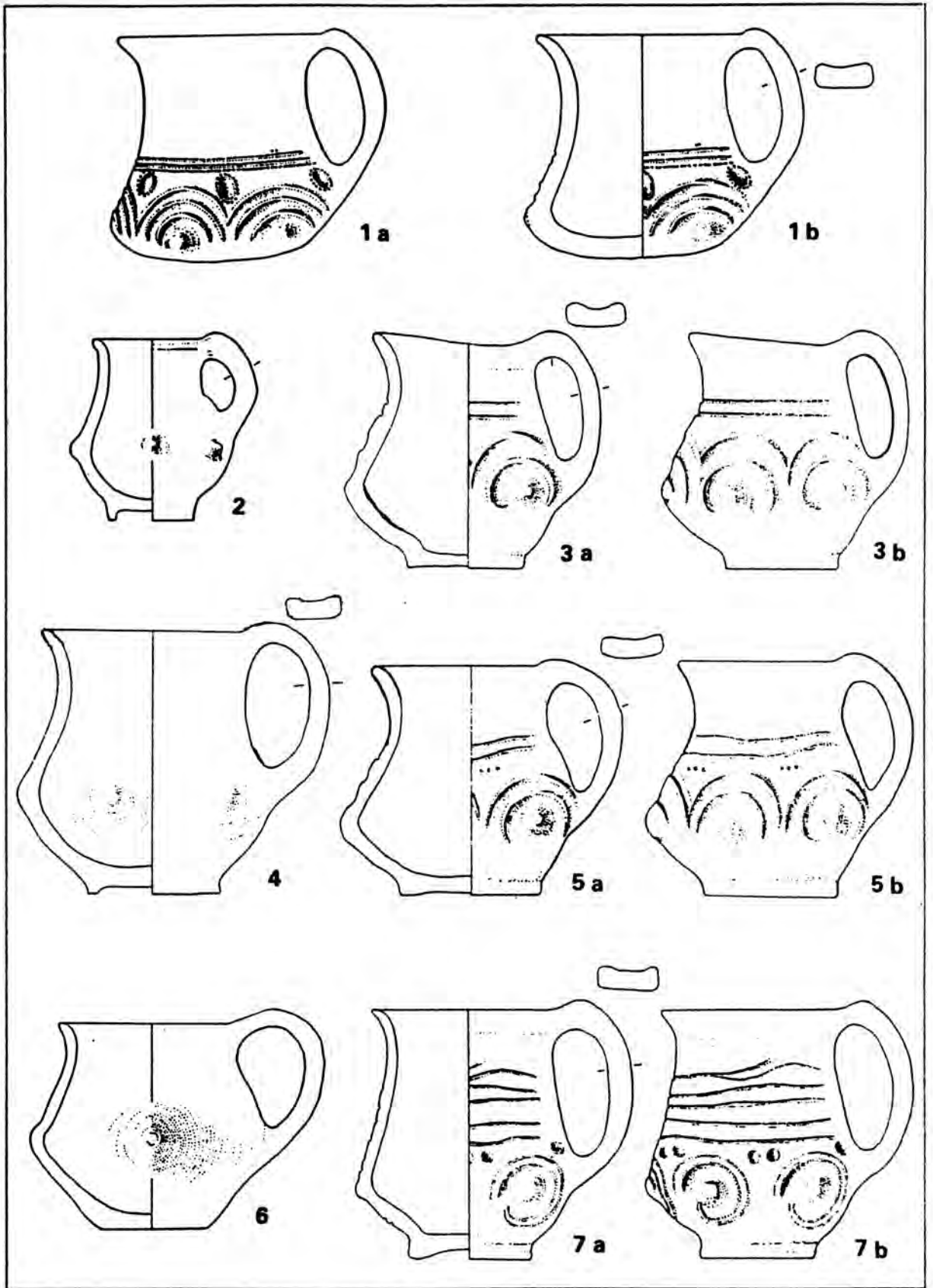
Literatúra

- BADER, T. 1978: Epoca bronzului in nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracica și tracica. București.
- BÓNA, I. 1975: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest.
- BÓNA, I. - NOVÁKI, GY. 1982: Alpár bronzkori és árpád-kori vára. *Cumania*, 7.
- FURMÁNEK, V. - MARKOVÁ, K. 1992: Siedlung des Tell-Typs in Včelince. In: Hermann J. (Hrsg.): Heinrich Schliemann. Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie 100 Jahre nach Schliemanns Tod. Berlin, s. 293-303.
- HÁJEK, L. 1961: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. In: Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit - Nitra 1958. Nitra, s. 59-76.
- HENSZLEMANN, I. 1875: A történelem előtti és embertani VII. nemzetközi kongressusnak Budapestten tartott ülési és kirándulásai. *Arch. Ért.*, 10, s. 266, 267.
- KEMENCZEI, T. 1979: Mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej. *Rég. Füzetek*, II-20.
- KÓSZEGI, F. 1968: Mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pusztaszikszó. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae*, 20, s. 100-141.
- KOVÁCS, T. 1975: Historische und chronologische Fragen des Überganges von der mittleren- zur Spätbronzezeit in Ungarn. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae*, 27, s. 297-317.
- KOVÁCS, T. 1978: Középső bronzkori edényelet Mogyoródról. *Arch. Ért.*, 105, s. 217-222.
- KOVÁCS, T. 1979: Középső bronzkori aranyeleitek északkelet - Magyarországról. *Folia Arch.*, 30, s. 55-77.
- KOVÁCS, T. 1982: Einige neue Angaben zur Ausbildung und inneren Gliederung der Füzesbony-Kultur. In: *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*. Bd. 1, Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Ch. Berlin.
- KOVÁCS, T. 1988: Die bronzezeitliche Siedlung von Süttő - eine kurze Übersicht. *Slovenská Arch.*, 36, s. 119-132.
- KOVÁCS, T. 1989a: Adatok az Ipoly - Zagyva-vidék középsőbronzkorához. *Arch. Ért.*, 114, s. 3-21.
- KOVÁCS, T. 1989b: Die verbliebende Funde des Bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im ungarischen Nationalmuseums. *Commun. Arch. Hungariae*, s. 45-72.
- MARKOVÁ, K., v tlači: Befestigte Siedlungen der älteren Bronzezeit im Süden der Mittelslowakei.
- MÁTHÉ, SZ. M. 1988: Bronze Age Tells in the Berettyó Valley. *Inventaria Praehistorica Hungariae*. Budapest, s. 27-122.
- MOZSOLICS, A. 1988: Der Bronzfund aus der oberen Remete - Höhle. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae*, 40, s. 27-63.
- NEVIZÁNSKY, G. - DOBROVICKÁ, D. 1995: Výsledky prieskumu na dolnom Pohroní. *AVANS v r. 1993*. Nitra, s. 100, 101.
- OLEXA, L. 1992: Náleziská z doby bronzovej v Nižnej Myšli. *Predbežná správa o výsledkoch výskumu opevnených sídlisk a pohrebiska otomanskej kultúry*. *Slovenská Arch.*, 40, s. 189-203.
- POLLA, B. 1960: Birituelle Füzesabonyer Begrabnisstätte in Streda nad Bodrogom. In: *Gräberfelder aus älteren Bronzezeit in der Slowakei*. Bratislava.
- POROSZLAI, I. 1989: Dombokká vált évszázadok. *Bronzkori tell - kultúrák a Karpát-medence szívében*. In: *Katalóg výstavy Budapest - Szolnok* (Raczky, P. - Hrsg.).
- RÉCSEY, V. 1892: Óskori emlékek Esztergom vidékéről. *Arch. Ért.*, s. 342-346.

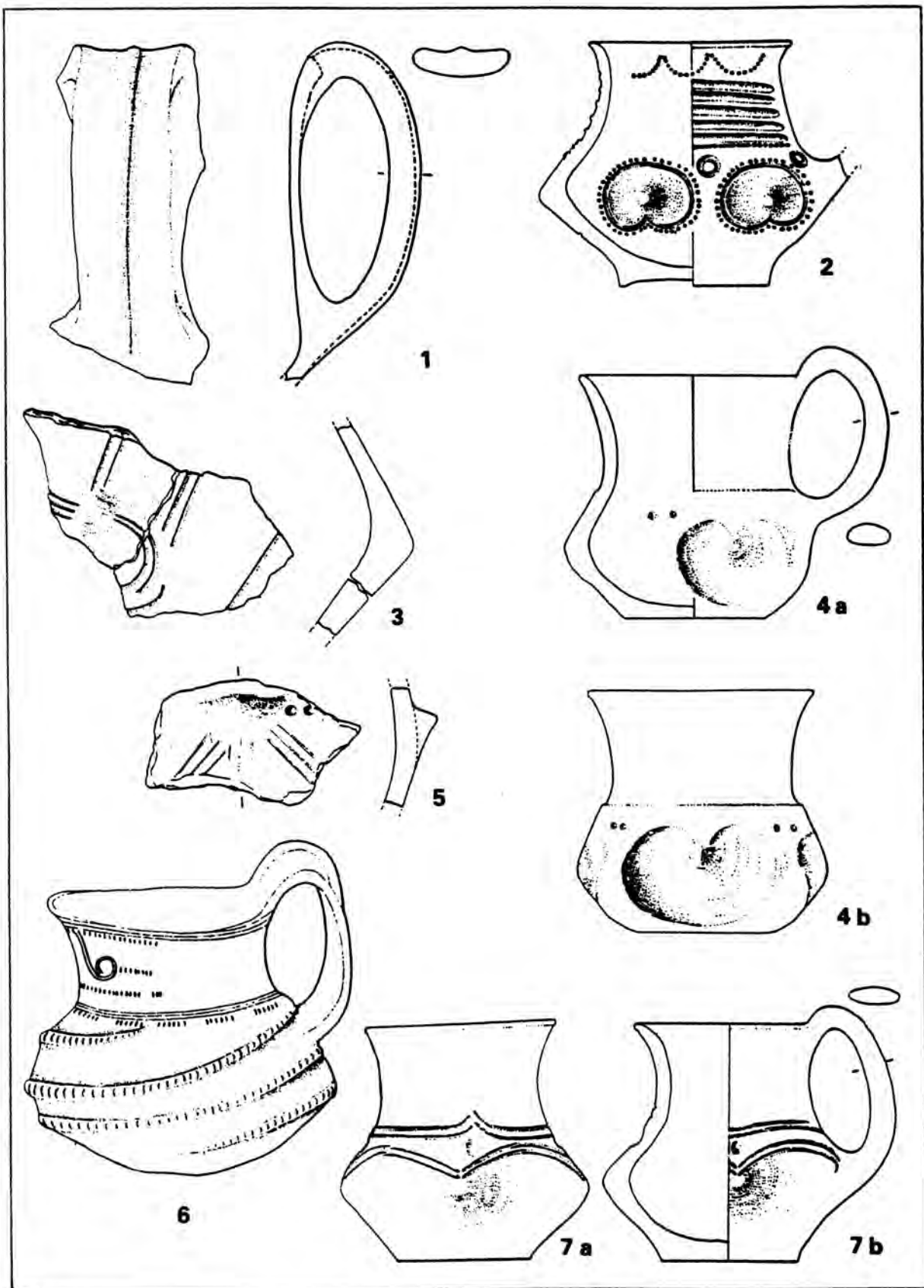
- RÓMER, F. 1866: Magyar régészeti krónika, s. 98-111, 164-187.
- SCHALK, E. 1993: Das Graberfeld von Hernádkak. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bd. 9. Bonn.
- SCHREIBER, R. 1967: A Rákospalotai edénylelet. Arch. Ért., 94, s. 48-52.
- SZÉNÁNSZKY, G. J. 1977: A Vatyai kultúra leletei Csongrád környékén. Arch. Ért., 104, s. 18-46.
- TOČÍK, A. 1955: Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku. In: Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológov za rok 1955. Liblice, s. 24-46.
- TOČÍK, A. 1959: Nové sídliskové nálezy z Kamenína. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 3. Nitra, s. 170-172.
- TOČÍK, A. 1962: Nález maďarovskej keramiky v Budmericiach. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 9. Nitra, s. 81-98. (Poznámka: inv. č. 2 516, 2 517 uvádzajú lokalitu Nitriansky Hrádok).
- TOČÍK, A. 1981: Malé Kosihy. Osada zo staršej doby bronzovej. Materialia Archaeologica Slovaca. T. IV. Nitra.
- VLADÁR, J. 1961: Príspevok k poznaniu výšinných sídlisk zo staršej doby bronzovej v okolí Rimavskej Soboty. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 6. Nitra, s. 51-58.



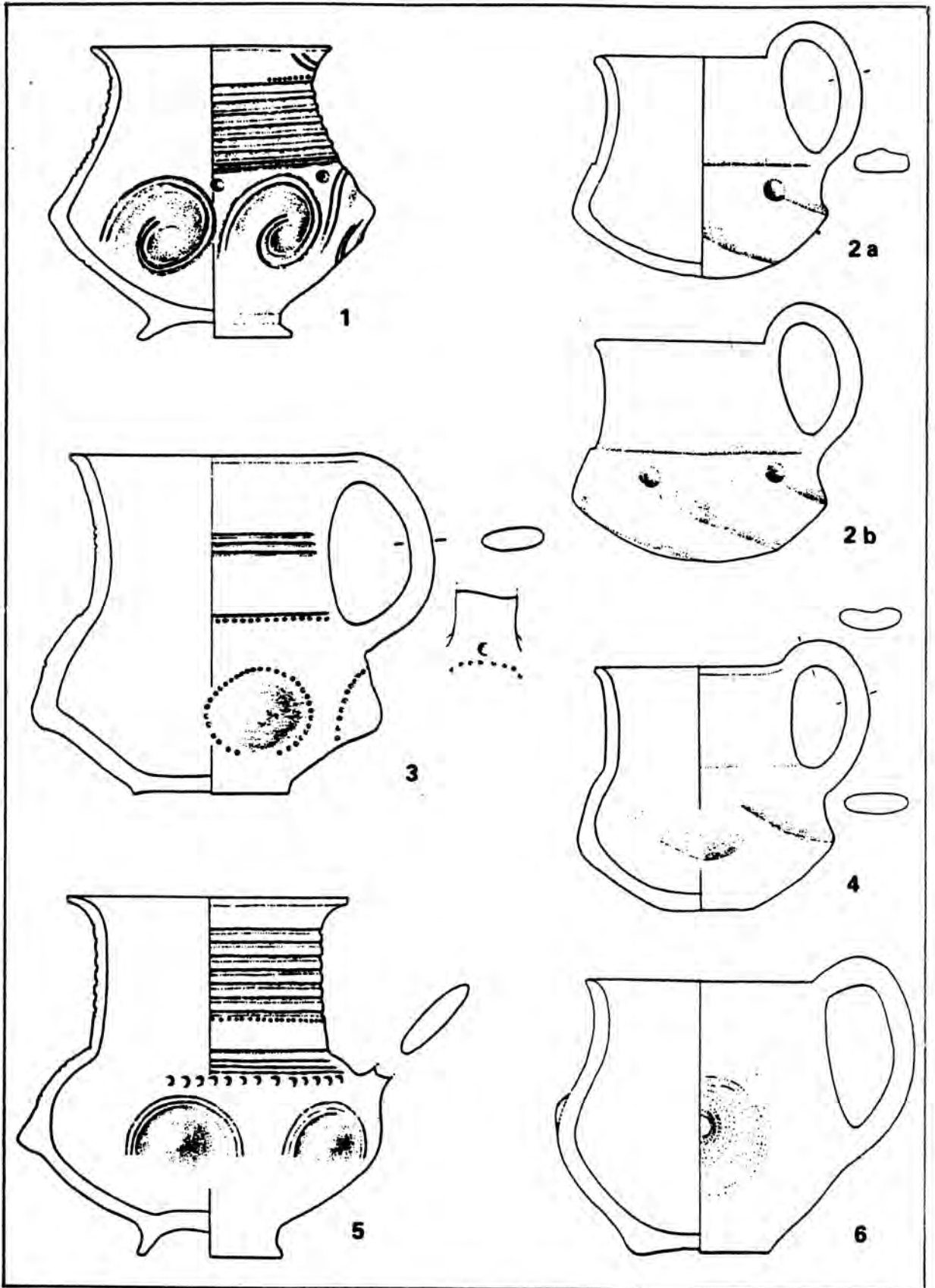
Tab. 1. Včelince. Nálezy keramiky. Mierka 1: 2.



Tab. 2. Kamenín. Nálizy z Dudichovej zbierky. Mierka 1: 2.



Tab. 3. Kamenín. 1, 3, 5, 6 - nálezy z výskumu v r. 1958; 2, 4a-b, 7a-b - nálezy z Dudichovej zbierky. Mierka 1: 2.



Tab. 4. 1, 4 - Kamenín (z výkumu v r. 1958); 2a-b, 6 - Kamenín (z Dudichovej zbierky); 3 - Domaša; 5 - Hronské Vozokany. Mierka 1: 2.

Zu Funden der Otomani-Kultur in der südlichen Mittelslowakei

Klára Marková

Resümee

Im östlichen Teil der Region erfolgte die erste, und bisher einzige Ausgrabung einer älterbronzezeitlichen Siedlung in Včelince. Gewonnen wurden dabei auch schwerwiegende stratigraphische Beobachtungen (*Furmánek - Marková 1992*). In der Verfüllung des Außengrabens lassen sich insgesamt sieben Schichten aus der Bronzezeit beobachten: Horizont der Hatvan-Kultur (Schichten VII, VI), Otomani-Hatvan-Horizont (Schichten V, IV), Horizont mit Keramik der jüngsten Phase der Otomani-Kultur (Schicht III) und Horizont der Pilinyer Kultur ihrer entwickelten Phase (Schicht II).

Der Otomani-Hatvan-Horizont repräsentiert das Vordringen der Otomani-Kultur nach Nordwesten während der klassischen Phase und ihren Einfluß auf die Keramik der Hatvan-Kultur. Die Äußerung ist sowohl in der Technik und den Verzierungsmotiven verfolgbar (kannelierte Verzierung, Leitermotiv) als auch in der Bereicherung um Neuformen (z. B. bei den Amphoren, Schüsseln; Taf. 1: 8-14). Als Lesefunde gewann man Scherbenmaterial des angeführten Gepräges auch aus weiteren Fundorten der südöstlichen Mittelslowakei (z. B. Vyšná Pokoradz-Banka; *Vladár 1961*, Abb. 1: 8). Zur Zeit des Koszider-Horizontes war die Siedlung von Včelince unbefestigt und in der Keramik der Otomani-Kultur äußerte sich das Erbe der Hatvan-Kultur nur noch schwach (z. B. im vereinzelt Vorkommen der Wabenverzierung; Taf. 1: 1-7).

Im Westteil der Region sind mehrere Fundorte mit dem Vorkommen von Keramik der Otomani-Kultur bekannt. Unter ihnen nehmen eine ausgeprägte Stellung Funde aus der Siedlung in Kamenín-Várhegy ein.

Die Fundstelle ist bereits seit Ende des vorigen Jahrhunderts bekannt (*Rómer 1866*, S. 172; *Henzelmann 1875*, S. 267; *Récsey 1892*, S. 344). In der Siedlung wurden zahlreiche Lesefunde gewonnen. So rettete der Lehrer L. Dudich in den 40er Jahren als Lesefunde auch einen Keramik-

hort der Otomani- und Maďarovce-Kultur. Seine Zusammensetzung läßt sich jedoch heute nicht mehr genau rekonstruieren.

Im J. 1958 erfolgte auf der Fundstelle eine Rettungsgrabung (*Točík 1959*, S. 170 ff.), die im gegebenen Teil der Fundstelle eine Vermischung der Schichten mit späteren, vor allem mittelalterlichen Eingriffen erwies. Trotzdem wurden in der Unterlage ungestörte Siedlungsgruben festgestellt, in deren Inhalt abermals Keramik der Otomani-Kultur vorgekommen ist (Taf. 3, 4).

Die Otomani-Kultur gelangte in das örtliche, kulturell gemischte Milieu der Maďarovce-Kultur, der Kultur mit nordpannonischer inkrustierter Keramik und Hatvan-Kultur im Südwesten der Mittelslowakei in vielfacher Weise. Die beginnende Verschiebung der Otomani-Kultur westwärts erfaßt man in Včelince in der Otomani-Hatvan-Schicht. Verfolgbar ist sie auch im Südwesten der Mittelslowakei (Kamenín, Vyškovce nad Ipľom u. a.; *Marková, im Druck*). Der Einschlag der Otomani-Kultur ist namentlich in der Phase Streda nad Bodrogom intensiv, worauf die rekonstruierten Gefäße aus Kamenín hinweisen. Auch weitere Funde der Kultur, die bis in die Gebirgszonen gerichtet sind, zeigen, daß dieser Einschlag nicht nur den Charakter von vereinzelt Importen hatte, sondern intensiv war, wenn er am Zusammenfluß der Gran und Eipel wie auch im anliegenden Gebiet südlich der Donau (Süttó) eine ausgeprägte Konzentration schuf, die auch in der weiteren Entwicklung zum Ausdruck gekommen ist.

Der Einschlag der Otomani-Kultur in der südwestlichen Mittelslowakei war ebenfalls vom Zurgeltungskommen mehrerer Elemente aus dem Südteil des Karpatenbeckens begleitet. Auf die Richtung dieses Vorstoßes verweisen wechselseitige Keramikimporte aus dem Süden des Beckens auch in den Bereich der benachbarten Vátya-Kultur, bzw. umgekehrt, weitere Importe der Maďarovce-Kultur in ihr Gebiet, wie auch

örtliche Erzeugnisse, die von diesen Kontakten beeinflusst sind. Die Keramikäußerung dieses Vordringens ist - außer weiteren Komponenten der materiellen Kultur (Koszider-Hortfunde) und der erhöhten Intensität anderer Rohstoffe (Bernstein) - ein Bestandteil der umfangreichen Kontakte der ausgehenden älteren und beginnenden mittleren Bronzezeit im Karpatenbeken.

EINIGE ANMERKUNGEN ZUM VORKOMMEN DER „LITZEN“-VERZIERUNG IM MILIEU DER OTOMANI-KULTUR UND IHR CHRONOLOGISCHER ASPEKT

ONDREJ OŽĎÁNI
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

Two new pottery finds with "Litzen" decoration from Otomani-culture sites in Včelince (distr. of Rimavská Sobota) and Nižná Myšľa (distr. of Košice-Country) are evaluated in the article. Their importance for chronological fixation of the youngest, postclassical stage of the Otomani culture in Slovakia is underlined issuing from analogical grave- and site finds in the Carpathian basin dated into the BBI stage.

In den letzten Jahren wurde aus dem Gebiet der Slowakei, vor allem aus der Südwestslowakei (Abb. 1), eine große Kollektion von Keramik gewonnen, die nach eingehender Bearbeitung nicht nur zur Lösung mancher chronologischer und kultureller Probleme aus dem Endabschnitt der älteren und aus den Anfängen der mittleren Bronzezeit kann, sondern auch zur teilweisen Beleuchtung der Problematik der sog. Litzenkeramik, bzw. zur Kultur mit Litzenkeramik. Die Konzentration von Keramikfunden mit „Litzen“-Verzierung im Gebiet der Südwestslowakei überrascht uns überhaupt nicht, weil auch ungeachtet dessen, daß Funde mit dieser Verzierungsart beinahe aus dem ganzen Karpatenbecken bekannt sind, doch nur ihr Hauptvorkommen an den Westteil des Karpatenbeckens und die anliegenden Gebiete geknüpft ist (Abb. 2). Es handelt sich vornehmlich um Ostösterreich, Transdanubien in Ungarn, Nordkroatien, Südostbosnien, Slowenien und Nordserbien (*Benkovsky-Pivovarová 1981, S. 29, Taf. I; Parzinger 1984, S. 44*). So können wir ausgehend von der Situation in der Slowakei konstatieren, daß von den heute insgesamt schon mehr als 40 bekannten Fundstellen mit Litzenkeramikfunden nur zwei Fundstellen außerhalb des Westteiles liegen, wobei beide mit der Otomani-Kultur zusammenhängen. Es handelt sich um die Fundstelle Včelince, Bez. Rimavská Sobota in der Lage Lászlófala (*Furmánek - Marková 1992*) und um Nižná Myšľa, Bez. Košice-Land in der Lage Várhegy (*Olexa 1992*).

Aus Včelince, konkret aus der Grabungssaison im J. 1989, stammt die Randscherbe

einer Schüssel mit horizontal ausladendem Rand, lappenförmig ausgezogenem und konischem Körper. Unter dem Rand befindet sich ein vertikaler Stabhenkel. Die polierte Oberfläche zieren drei fünffache Linienbündel von Schnurabdrücken (Abb. 3). Die angeführte Scherbe stammt aus der Verfüllung eines großen Grabens im Sektor II-B-8, aus der Schicht III, die Material der späten Otomani-Kultur enthielt (*Furmánek - Marková 1991, S. 33*; für die Information und die Möglichkeit zur Veröffentlichung danke ich herzlich den Grabungsautoren K. Marková und V. Furmánek). Aus Nižná Myšľa gewann man wieder aus dem Siedlungsobjekt 77/1981 außer anderem auch zwei Scherben mit Litzenverzierung (Abb. 4). Scherben stammen von Bauchteil eines größeren Gefäßes, wahrscheinlich einer Amfore. Die geglättete hellgelbe bis graugelbe Oberfläche der Scherben zieren vertikale vierfache Schnurbündel, von denen die seitlichen Eindrücke am unteren Ende bartförmig nach oben gedreht sind und bogenförmig an die Vertikalachse anknüpfen. Nach liebenswürdiger Information des Grabungsautors, L. Olexa, kann das ganze Objekt an Hand der übrigen Funde in den jüngsten Siedlungshorizont der Otomani-Kultur auf der Fundstelle datiert und rahmenhaft in den Beginn der mittleren Bronzezeit eingestuft werden, d. h. in der Stufe BBI (*Olexa 1992, S. 193, 194*; für die Möglichkeit zur Veröffentlichung des Materials möchte ich mich dem L. Olexa herzlich bedanken).

Ehe ich zur tatsächlich knappen Auswertung beider Funde und zum Hinweis auf ihre Bedeutung für chronologische Teilschlüsse der

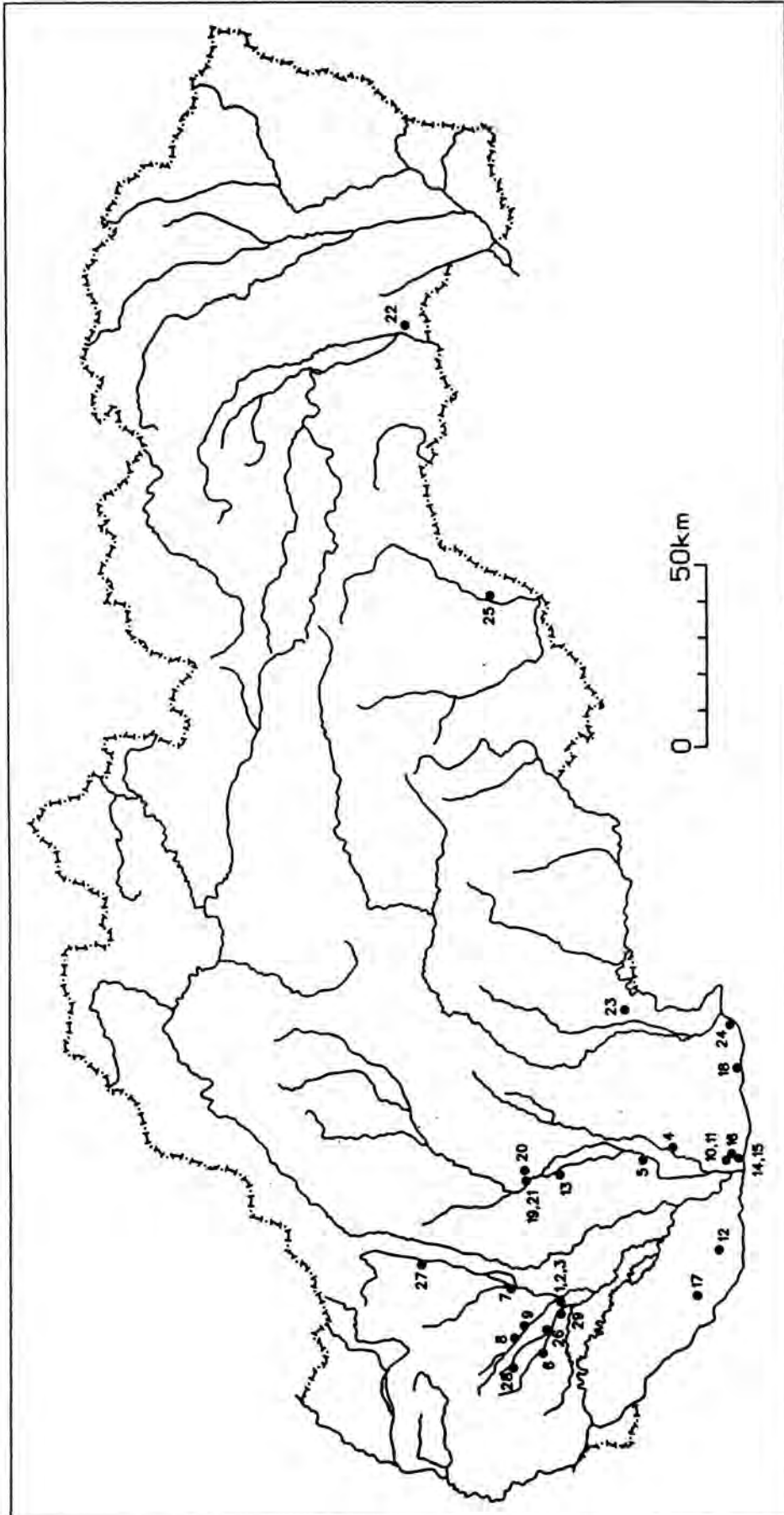


Abb. 1. Fundortkarte mit Keramikfunden mit Litzenerverzierung in der Slowakei. Stand von J. 1990. Legende: 1 - Abrahám, „Háje-Sleš“; 2 - Abrahám, „Vinohradý“; 3 - Abrahám, „Pleša“; 4 - Bajč-Vlkanovo, Ziegelei „S“; 5 - Bánov; 6 - Blatné, „Čihádkovský mlyn“; 7 - Bučany; 8 - Budmerice, Trockenraum; 9 - Cífer; 10 - Dolný Peter, alte Sandgrube; 11 - Dolný Peter, Schafstall der LPG; 12 - Holiare, „Dióštág dombalja“; 13 - Ivanka pri Nitre; 14 - Iža, Ufer der Donau im km 1759; 15 - Iža, unbekannte Lage; 16 - Marcelová, Schottergrube der LPG; 17 - Mierovo, „Takon“; 18 - Mužla-Čenkov, „Vilmakert“; 19 - Nitra, Pribina Platz; 20 - Nitra, „Mikov dvor“; 21 - Nitra, Burg; 22 - Nižná Myšľa, „Várhegy“; 23 - Sikenica, Teil Velký Pesek, „Agtový dvor“; 24 - Štúrovo-Obidská pustatina; 25 - Včelince, „Liszlófala“; 26 - Velký Grob, Lehmgrube; 27 - Veselá, „Hradisko“; 28 - Vištuk; 29 - Voderady, Ufer des Baches Gidra.

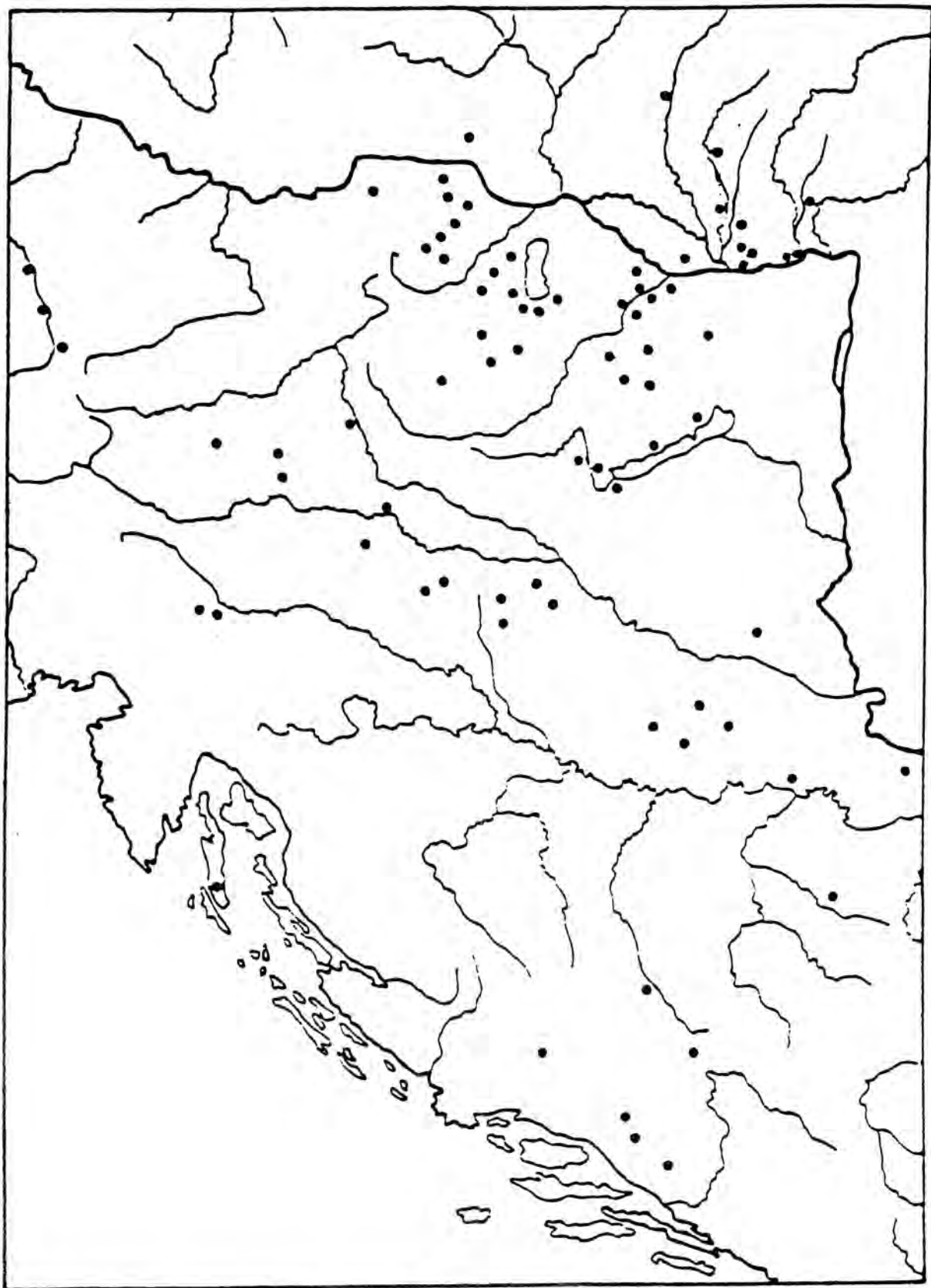


Abb. 2. Verbreitung der Funde von Litzenkeramik im Karpatenbecken und im Nordwestteil der Balkanhalbinsel. Größtenteils nach B. Teržan.

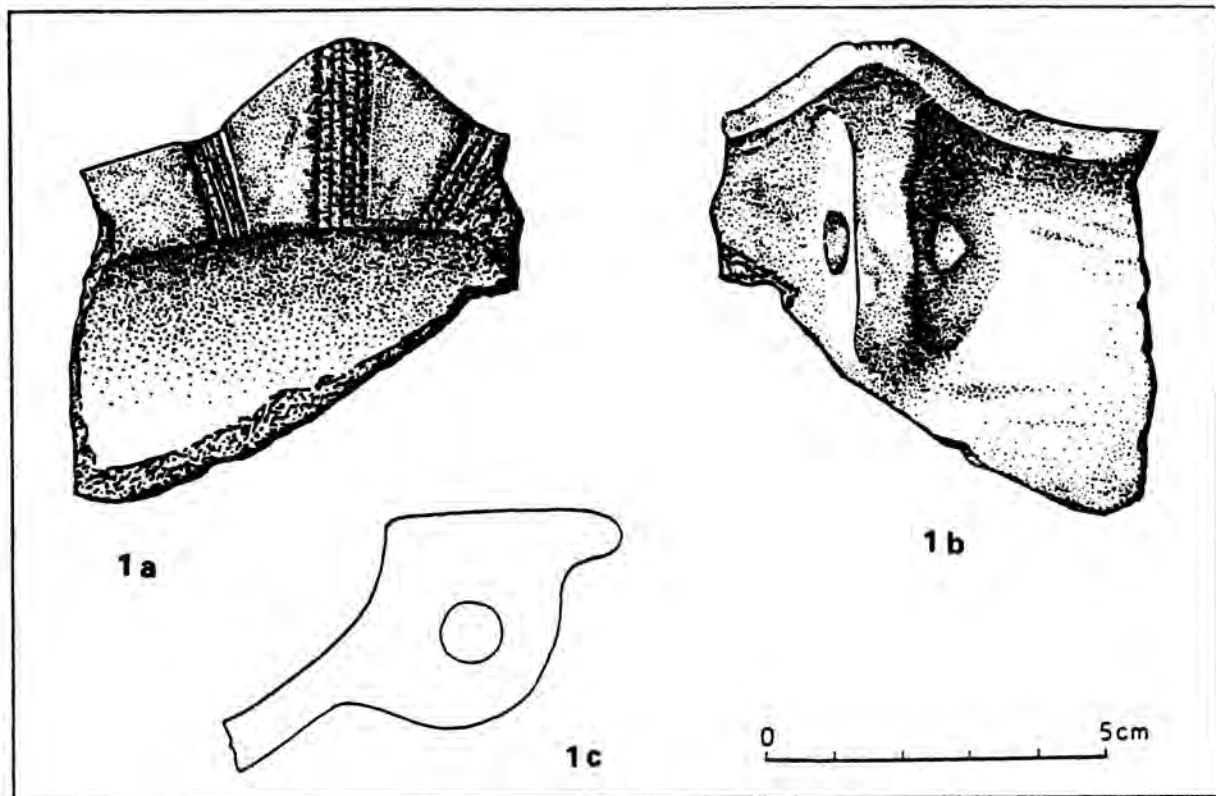


Abb. 3. Včelince, Bez. Rimavská Sobota. Schlüsselbruchstück mit Litzenverzierung aus der Spätotomanischicht III.

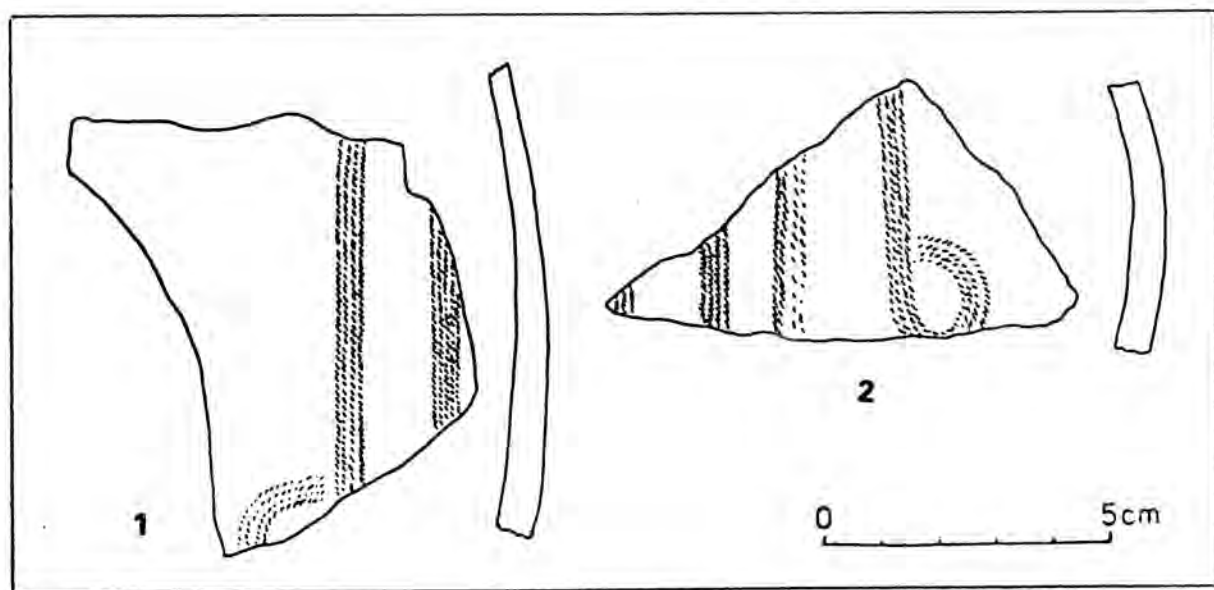


Abb. 4. Nižná Myšľa, Bez. Košice-Land. Amphorenscherben mit Litzenverzierung aus Obj. 77/1981.

jüngsten Stufe der Otomani-Kultur in der Ostslowakei herantrete, möchte ich zuerst in sehr gedrängter Weise gewisse Postulate formulieren, von denen ich bei der Auswertung der Litzenkeramikfunde in der Mittel- und Ostslowakei ausgehe.

1. Im Zusammenhang mit dem Vorkommen der sog. „litzenverzierten“ Keramik in der Slowakei kann von keiner selbständigen Kultur mit Litzenkeramik gesprochen werden.

2. Diese Verzierungsart halte ich im Einklang mit älterer Ansicht des J.-W. Neugebauer (1976a, S. 58; 1976b, S. 27, 28), B. Čović (1980, S. 40, 41, 43) und B. Teržan (1984, S. 58) und im Gegensatz z. B. mit G. Bándi (1966, S. 70; 1972, S. 41, 57) und besonders Z. Benkovský-Pivovarová (1972, S. 209; 1981, S. 35) für eine eigenständige Zivilisationsäußerung und für eine gewisse interkulturelle ornamentale Art der Verzierungstechnik, die teils auf heimischen, aber auch auf

telbar vor dem Untergangshorizont der befestigten Siedlungen der Mađarovce- und Otomani-Kultur und in den Zeitabschnitt des Aufkommens einer neuen Kulturqualität und der Formung neuer, bereits mittelbronzezeitlicher Kulturen.

Vom Angeführten ausgehend kann konstatiert werden, daß auch die zwei Keramikfunde mit Litzenverzierung aus Včelince und Nižná Myšľa nicht vom Rahmen der so skizzierten Konzeption des chronologischen Bildes der Litzenkeramik und ihres Vorkommens in der Slowakei abweichen. Gerade umgekehrt scheint es, daß sie vollkommen mit dem jüngsten und am größten Vorkommen der Litzenverzierung auf der Keramik in der Slowakei korrespondieren, das in die Stufe BB1 datiert ist. Obzwar wir kein weiteres Begleitmaterial aus der Grube 77/1981 aus Nižná Myšľa kennen, ist in diesem Zusammenhang die Tatsache, daß das Objekt mit der

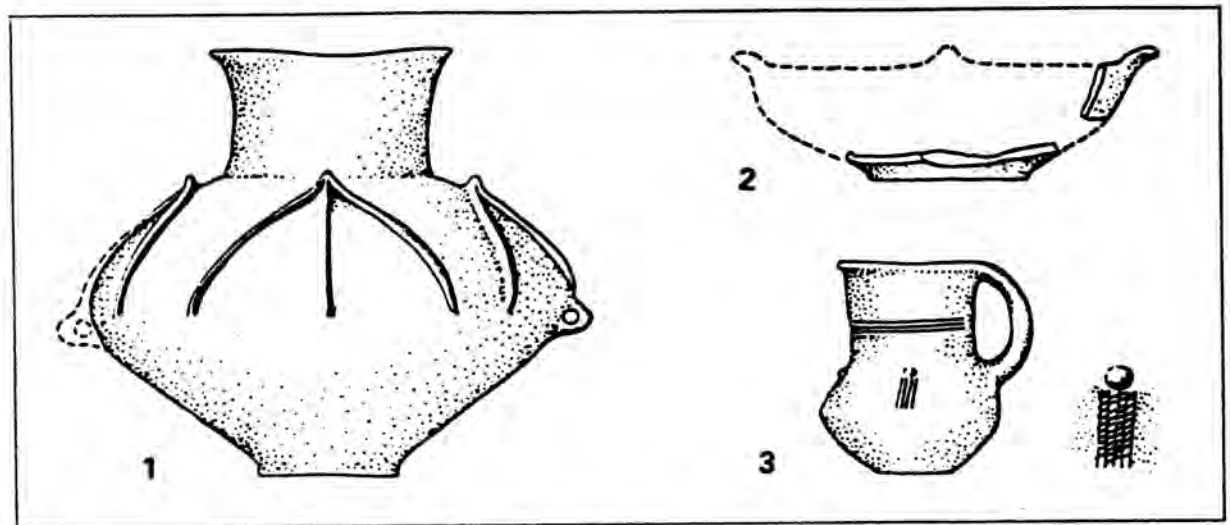


Abb. 5. Keramik aus Brandgrab 58 in Tiszafüred (Ungarn). Nach T. Kovács. Verschiedene Größe.

fremden Keramikformen appliziert wurde.

3. Aus chronologischer Sicht erscheint die Litzenverzierung auf Keramik in der Südwestslowakei bereits im Abschluß der älteren, doch vor allem zu Beginn der mittleren Bronzezeit – also in den Stufen BA3 und BB1.

4. Die mit „Litzen“ verzierte Keramik tritt in geschlossenen Fundverbänden vor allem im Milieu der später Mađarovce-Kultur, in der nordpannonischen Kultur und im Fundhorizont des Typs Dolný Peter in Begleitung andere innerkarpatischer Kulturäußerungen auf, und dies entfällt zeitlich in den Abschnitt vielleicht unmit-

Besiedlung der Fundstelle in der nachklassischen Phase der Otomani-Kultur zusammenhängt, also mit der Siedlung II, die aufgrund der Funde eindeutig in die Stufe BB1 datiert wird (Olexa 1992, S. 193, 194, Taf. I.). Außerdem dat die auf den zwei Bruchstücken, etwa einer Amphore, sich befindete Litzenverzierung entsprechend Parallelen z. B. auf Amphoren, aber auch Schüsseln aus dem Objekt 66/81 in Mužla-Čenkov (Kuzma 1982, S. 172, Abb. 101: 1; Kuzma - Hanuliak 1990, S. 125, Abb. 5: 1, 4, 5) und aus dem Objekt 10/84 in Štúrovo-Obidská pustatina (Ožďáni 1985, S. 183). Beide letztgenannten Ob-

jekte müssen unbedingt in die Stufe BB1 datiert werden. Die Scherbe mit Litzenverzierung auf der Schüssel mit lappenförmig ausgezogenem Rand aus Včelince stammt nicht zwar aus einem geschlossenem Objekt, sondern aus der Spätotomani-Schicht III, in welcher auch ein Depot stvon Bronzegegenständen des Koszider-Horizontes gefunden wurde, was hinsichtlich der chronologischen Fixierung der ganzen Schicht III, und also auch unseres Schüsselbruchstückes, besonders wichtig und signifikant ist (Furmánek - Marková 1991, S. 33, 34; 1992, S. 298, Abb. 5). Was betrifft der Scherbe aus Včelince, es handelt sich um einen Gefäßtyp, der gebräuchlich in den jüngsten Stufen der älterbronzezeitlichen Kulturen im Karpatenbecken in dem Endabschnitt der älteren und am Anfang der mittleren Bronzezeit vorkommt. Es ist somit kein Zufall, daß ein ähnlicher Schüsseltyp aus Grab 58 in Tiszafüred bekannt ist, wo auch eine Amphore mit plastischen Leisten und ein kleiner Krug mit Litzenverzierung gefunden wurde (Abb. 5; Kovács 1975, S. 13, Taf. 5: 58/1-3). Dieser Krugtyp hat verhältnismäßig viele gut datierbare Analogien, jetzt beschränke ich mich nur auf die Aufzählung der litzenverzierten Krüge aus Dolný Peter aus Gräbern 9 und 39 (Dušek 1969, S. 39, 56, 57, Abb. 6: 13, 13a; 15: 4, 4a) und aus dem Objekt 10/84 in Štúrovo-Obidská pustatina (Oždáni 1985, Abb. 67: 4). Ihre Datierung in die Stufe BB1 ist zweifelsfrei.

Abschließend möchte ich betonen, daß es sich in beiden Fällen (Včelince, Nižná Myšľa) um den Zeithorizont der Funde mit dem Vorkommen von Litzenkeramik handelt, den auf Grundlage von Grabfunden Z. Benkovsky-Pivovarová herausgliederte (1992, S. 343). Es handelt sich um die Fundstellen in Dolný Peter (Gräber 9 und 39), Mezőcsát, Pitten (Gräber 41 und 116), Štúrovo-Obidská pustatina (Objekt -

Doppelgrab 10/84 und Tiszafüred (Grab 58). Dieser Fundkomplex kann man um Siedlungsgruben aus dem Gebiet der Slowakei ergänzen von Mužla-Čenkov (Objekt 66/81), Štúrovo-Obidská pustatina (Objekte 1/84, 33/84 und 35/84; Oždáni 1985, S. 183) und Bajč-Vlkanovo (Objekt 39/82; Nevizánsky - Točík 1984, S. 157). In allen Fällen handelt es sich zweifellos um die Stufe BB1, und im Falle der Funde aus der Mittel- und Ostslowakei von Včelince und Nižná Myšľa um die jüngste - die Endstufe der Otomani-Kultur in der Slowakei.

An dieser Stelle möchte ich noch an die Tatsache erinnern, daß in den gerade angeführten Objekten die Keramik mit Litzenverzierung vom typologischen Gesichtspunkt an Formen geknüpft bzw. von Formen begleitet ist, wie Krüge, Schüsseln, Amphoren, Näpfe, eventuell Vorratsgefäße, deren Genese in den älterbronzezeitlichen Kulturen des Karpatenbeckens wurzelt. Klar erkennbar ist hier das Erbe, bzw. die Äußerung der Maďarovce-, Otomani-, Vatyá-Kultur und der Kulturen aus dem südlichen und südöstlichen Gebiet des Karpatenbeckens, bzw. aus dem nordbalkanischen Gebiet (z. B. Material aus dem Objekte 1/84 und 35/84 aus Štúrovo-Obidská pustatina). In diesem Zusammenhang ist somit auch die Frage angebracht, was eigentlich das markante Vordringen der Spätotomani-Keramikformen von Osten nach Westen wie auch den sehr intensiven interkulturellen Austausch der Keramiktypen, Verzierungselemente oder sogar Importe aus dem Süden nach Norden, aber auch in umgekehrter Richtung im Rahmen des Karpatenbeckens verursacht hat. Es ist möglich, daß es sich um Folgen des Handels oder der zwischenstammlichen Kontakte, gegebenfalls um Folgen für uns näher unbekanntes historischen Ereignisses handelte.

Literatur

- BÁNDI, G. 1966: Ursprung und innere Chronologie der Kultur der inkrustierten Keramik in Westungarn. Janus Pannonius Múz. Évk. 1965. Pécs, S. 61-74.
- BÁNDI, G. 1972: A mészbetétes edények népe északdunántúli csoportjának kialakulása és elterjedése. Veszprém Megyei Múz. Közl., 11, S. 41-58.
- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Z. 1972: Problematik der Litzenkeramik in Österreich. Prähist. Zeitschr., 47, S. 198-212.
- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Z. 1981: Zum neusten Forschungsstand über die Litzenkeramik in Österreich. In: Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten - Internationales Symposium 1977. Budapest - Velem.

- Mitt. Arch. Inst. Beiheft 2. Budapest, S. 29-38, 237-240.
- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Z. 1992: Zum Beginn der Belegiš-Kultur. *Balcanica*, 23, S. 341-349.
- ČOVIĆ, B. 1980: „Schnur“ in „Litzen“ keramika na području Neretve. In: *Znanstveni skup Metković 4.-7. X. 1977. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 5. Split, S. 35-43.
- DUŠEK, M. 1969: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava.
- FURMÁNEK, V. - MARKOVÁ, K. 1991: Další výskum pravekého osídlenia vo Včelinciach. *AVANS v r. 1989*. Nitra, S. 33, 34.
- FURMÁNEK, V. - MARKOVÁ, K. 1992: Siedlung des Tell-Typs in Včelince. In: *Heinrich Schliemann. Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie 100 Jahre nach Schliemanns Tod*. Berlin, S. 293-303.
- KOVÁCS, T. 1975: Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred. Budapest.
- KUZMA, I. 1982: Druhá etapa výskumu v Mužle-Čenkove. *AVANS v r. 1981*. Nitra, S. 171-176.
- KUZMA, I. - HANULIAK, M. 1990: Bisherige Grabungsergebnisse in Mužla-Čenkov. In: *Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros*. Nové Vozokany 6.-7. Oktober 1988. Nitra, S. 119-131.
- NEUGEBAUER, J.-W. 1976a: 25 Jahre Bronzezeitforschung in Niederösterreich. *Arch. Austriaca*, 59/60, S. 49-86.
- NEUGEBAUER, J.-W. 1976b: Das „litzenverzierte“ Krüglein von Dürrkrut, P. B. Gänserndorf, NÖ. *Forschungen in Stillfried*, 2. Wien, S. 24-30.
- NEVZÁNSKY, G. - TOČÍK, A. 1984: Predbežné výsledky predstihového záchranného výskumu v Bajči-Vlkanove. *AVANS v r. 1983*. Nitra, S. 156-158.
- OLEXA, L. 1992: Náleziská z doby bronzovej v Nižnej Myšli. *Slovenská Arch.*, 40, S. 189-204.
- OŽDÁNI, O. 1985: Výsledky záchranného výskumu v Štúrove v Obidskej pustatine. *AVANS v r. 1984*. Nitra, S. 182-184.
- PARZINGER, H. 1984: Die Stellung der Uferrandsiedlung bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultur system der mittleren Donauländer. *Arh. Vestnik. Acta Arch.*, 35. (Ljubljana), S. 13-75.
- TERŽAN, B. 1984: Das Pohorje - Ein vorgeschichtliches Erzrevier? *Arh. Vestnik. Acta Arch.*, 34. (Ljubljana), S. 51-84.

Niekoľko poznámok k výskytu „Litzen“ výzdoby v prostredí otomanskej kultúry a jej chronologický aspekt

Ondrej Ožďáni

Resumé

V článku sa publikujú dva nové nálezy keramiky s tzv. „Litzen“ výzdobou z južnej oblasti stredného a východného Slovenska. Ide o fragment okraja misy zo Včeliniac, okr. Rimavská Sobota (obr. 3), ktorý sa našiel v roku 1989 v polohe Lászlófala v neskorootomanskej vrstve III (Furmánek - Marková 1991, s. 33; 1992) a o dva črepy asi z amfory z Nižnej Myšle, okr. Košice-vidiek, získané v plohe Várhegy z objektu 77/1981 (obr. 4), ktorý patrí na lokalite do najmladšieho sídliskového horizontu otomanskej kultúry (Olexa 1992, s. 193, 194). Pred vyhodnotením nálezov treba konštatovať, že v posled-

ných rokoch sa hlavne z oblasti juhozápadného Slovenska získal početný súbor keramiky s výzdobou „Litzen“ (obr. 1), ktorý môže prispieť nielen k riešeniu niektorých chronologických a kultúrnych problémov z obdobia záveru staršej a počiatku strednej doby bronzovej, ale snáď aj k čiastočnému objasneniu problematiky tzv. Litzenkeramiky, resp. kultúry s Litzenkeramikou. Nálezy tohto druhu sa viažu predovšetkým na západnú časť Karpatskej kotliny a prilehlé oblasti (obr. 2; Benkovsky-Pivovarová 1981, s. 29; Parzinger 1984, s. 44). Obdobná situácia je aj na Slovensku, kde z viac ako 40 známych lokalít

s nálezmi Litzenkeramiky sa len dve uvedené náleziská nachádzajú mimo západnej časti, pričom obidve súvisia s otomanskou kultúrou.

V ďalšej časti sú stručne formulované určité postuláty, z ktorých sa vychádza pri hodnotení nálezov zo Včeliniac a Nižnej Myšle:

1. Na základe doterajších znalostí nemožno na Slovensku hovoriť o samostatnej kultúre s Litzenkeramikou.

2. Autor tzv. „Litzen“ výzdobu - v súlade so starším názorom J.-W. Neugebauera (1976a; 1976b), B. Čoviča (1980) i B. Teržanovej (1984) a v protiklade s teóriou G. Bándiho (1966; 1972) a najmä Z. Benkovsky-Pivovarovovej (1972; 1981) - pokladá za svojrázny civilizačný prejav a interkultúrnú výzdobnú techniku, ktorá sa aplikovala na domácich, ale aj na cudzích keramických tvaroch.

3. Keramika s „Litzen“ výzdobou sa na Slovensku objavuje v závere staršej a počiatkom strednej doby bronzovej.

4. Objavuje sa hlavne v prostredí neskorej maďarovskej a severopanónskej kultúry a v horizonte nálezov typu Dolný Peter.

Vychádzajúc z uvedeného oba nálezy keramiky zo Včeliniac a Nižnej Myšle plne korešpondujú s najmladším výskytom Litzenkeramiky na Slovensku, ktorý je datovaný do stupňa BB1. V tejto súvislosti je dôležitý fakt, že objekt 77/1981 z Nižnej Myšle súvisí s osídlením lokality v poklasickej fáze otomanskej kultúry, teda s osadou II, ktorá sa na základe nálezov datuje do stupňa BB1 (Olexa 1992, s. 193, 194). Zlomok misy zo Včeliniac síce nepochádza z uzavretého

nálezového celku, ale z neskorootomanskej vrstvy III, v ktorej sa našiel aj depot bronzových predmetov kosziderského horizontu, čo je z hľadiska chronologického fixovania celej vrstvy III, a teda i nášho zlomku misy, práve obzvlášť dôležité a signifikantné (Furmánek - Marková 1991, s. 33, 34; 1992, s. 298, obr. 5). Čo sa týka zlomku misy, ide o typ nádoby, ktorý sa bežne vyskytuje v najmladších stupňoch starobronzových kultúr v Karpatskej kotline v závere staršej a na počiatku strednej doby bronzovej, ako napr. aj v Tiszafürede (Maďarsko) v hrobe 58, kde sa okrem iného našiel i džbánok s „Litzen“ výzdobou (obr. 5; Kovács 1975, tab. 5: 58). Datovanie včelinskej a nižnomyšlianskej keramiky do stupňa BB1 je podporené aj horizontom nálezov s výskytom Litzenkeramiky, ktorý na základe hrobových celkov vymedzila Z. Benkovsky-Pivovarová (1992, s. 343). Ide o náleziská v Dolnom Petri, Mezőcsáte, Pittene, Štúrove-Obidskej pustatine a v už spomenutom Tiszafürede. Uvedený súbor je možné doplniť aj o sídliskové jamy z oblasti juhozápadného Slovenska z Mužly-Čenkova (obj. 66/81; Kuzma 1982, s. 172; Kuzma - Hanuliak 1990, s. 125, obr. 5: 1, 4, 5), Štúrova-Obidskej pustatiny (obj. 1/84, 33/84 a 35/82; Ožďáni 1985, s. 183) a z Bajča-Vlkanova (obj. 39/82; Nevizánsky - Točík 1984, s. 157). Vo všetkých uvedených prípadoch ide nesporne o stupeň BB1 a v prípade nálezov zo Včeliniac a Nižnej Myšle o najmladší - záverečný stupeň otomanskej kultúry na Slovensku, datovaný do stupňa BB1.

FRÜHBRONZEZEITLICHE SPALTINDUSTRIE IN WESTKARPATEN

PAWEŁ VALDE-NOWAK

(Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków)

The work analyses problems of the chipped stone industry in the early Bronze Age in western Carpathians. It underlines its typological variability and makes an effort to synchronize it with other contemporary cultures and to find connexions with conditions of life of its producers.

Das Problem der frühbronzezeitlicher Spaltindustrie in den Westkarpaten trägt einen komplexen Charakter. Man kann auf mehrere Aspekte aufmerksam werden, z. B. Quellenordnung, chronologisch-kulturelle Zuordnung und Siedlungsfragen. In dem vorliegenden Vortrag möchte ich den verwickelten Charakter darstellen und versuchen das o. g. Problem zu ordnen.

CHRONOLOGISCHER UND TAXONOMISCHER HINTERGRUND

Der Definition nach als, frühbronzezeitlich sollen wir die Fundkomplexe aus der A Periode der Bronzeepoche nach P. Reinecke berücksichtigen. So ein begrenzter Termbereich „Früh-“ ist zum Verhältnis zu den Steinfunden zu gering. Den Termbereich „Früh-“ hat man aufgrund von Metallwaren ausgesondert. Für Spaltindustrie fehlen so genaue Datierungselemente. Auch bei Aussonderung von einzelnen frühbronzezeitlichen Kulturen nur im Ausnahmegrade werden berücksichtigt Steinartefakte. Der einzige Versuch von Ausnutzen solcher Funde für den Identifikationsbedarf von frühbronzezeitlichen Fundkomplexen hat Effekt der Parallelisierung der Spaltindustriemerkmale mit differierenden Naturmilieuvarianten und auch der Landwirtschaft. Bei dieser Gelegenheit wurde die Konzeption von „neigungsartiger Spaltindustrie“ umgerissen, als Industrie, die nicht bestimmte chronologische Grenzen respektiert und von der exakter kultureller Systematik unabhängig wird (Kopacz 1987). Allgemein genommen handelt es sich um nachneolithische Spaltindustrie, die bis in die Eisenzeit hineingeht (Cahen 1973/74; Arora 1986).

Das Problem der frühbronzezeitlicher Spaltindustrie in den Karpaten wurde in der zweiten Hälfte der 70-er Jahre aufgewachsen, da man

auf solche Zeitperiode zahlreiche oberflächige Feuersteinkomplexe datiert hat. Wichtig ist, daß es sich ausschließlich um Fundkomplexe ohne Keramik handelte (Valde-Nowak 1986; 1988).

Damals in den tieferen (bergigen) Lagen der West-Karpaten frühbronzezeitlicher Fundpunkte, die Keramikfunde geliefert haben, existierten in der Praxis fast nicht. Heute scheint diese Frage ganz anders. Aus verschiedenen Teilen von Karpaten kennen wir relativ viele Fundpunkte mit frühbronzezeitlicher Keramik und, was besonders wichtig ist, dass solche Fundkomplexe mehrere taxonomische Einheiten repräsentieren.

Es sind ziemlich viele Fundstellen der Mierzanowice-Kultur bekannt und, was bisher kaum bekannt war, sind solche Fundstellen mit unterschiedlichen Varianten dieser Kultur verbunden. Eindeutig haben wir in dem westlichen Teil von Westkarpaten mit der Pleszów-Gruppe (z. B. Marcinkowice, Stary Sącz, Wielogłowy) und Giebułtów-Gruppe (z. B. Jawczyce, Grodkowice) zu tun. Unklar scheint die Situation in dem östlichen Teil. Sicher sind hier mehrere Elemente der Samborzec-Gruppe bemerkbar.

Unabhängig von den o. g. sind in den Westkarpaten einige Objekte der Otomani-Kultur (z. B. Jaśło 29, Maszkowice) oder Trzciniec-Otomani-Fundkomplex aus Trzcinica (Gancarski 1988).

Davon ergibt sich die große Schwierigkeit bei der Parallelisierung von einer Menge von frühbronzezeitlichen Steinwaren aus den Westkarpaten mit gleichzeitigen, schon zahlreichen keramischen Fundkomplexen. Diese Schwierigkeit scheint deshalb größer zu werden, da auch die späteste Entwicklungsphase der Schnurkeramik auf diesem Territorium nicht genug erforscht ist. Daß einige schnurkeramische Fundkomplexe aus den Karpaten aus der Frühbronzezeit stammen, scheint heute annehm-

bar zu werden. Ein gutes Beispiel bildet der Fund aus Krajowice oder Niepla, Gem. Jaśło (Gancarski - Machnik 1992, S. 8).

MAKROLITHISCHE STEINWERKZEUGE

Zu solchen zählen wir Beile, Sichel und Dolchklingen. Es handelt sich um den Kern der Gruppe von sog. konventionellen Werkzeugen in das Milieu von Epischnurkeramischen Subkarpatischen Kulturkreis (Kopacz - Valde-Nowak 1987). Man kann zu dieser Gruppe auch die Kernartig geförtigte Rückenmesser einzubeziehen.

Feuersteinbeile und Sichel konzentrieren sich in dem östlichen Teil der polnischen Karpaten. Die Beile haben einen linsenförmigen Querschnitt und sind oft aus dem Wolyhnian- oder Świeciechów-Feuerstein erzeugt. Feuersteinsichel haben entweder eine Halbmondform, die an sog. Krummesser erinnert (z. B. Babica - Valde-Nowak 1988a, S. 122, Taf. XVIII: 10) und evtl. mehr mit dem Milieu der Trzciniec- oder Otomani-Kultur verbunden sind oder Form mit abgeschnittener Basis (z. B. Dynów - Valde-Nowak 1988a, S. 122, Taf. XVIII: 2), die wahrscheinlich mehr für Mierzanowice-Kultur typisch sind. Ausschließlich kennen wir solche

Werkzeuge aus Einzelfunden. Alle diese makrolithischen Werkzeugtypen sind aus den frühbronzezeitlichen Fundstellen aus der Slowakei nicht bekannt.

Bifazial gearbeitete Rückenmesser wurden in vielen Steininventaren in den Westkarpaten notiert. Solche Formen wurden auch in den Inventaren der Nitra-Gruppe ausgesondert (Valde-Nowak 1988b). Wichtig ist, dass manche Funde auch aus den bergigen Landschaften stammen und einen Einzelfundcharakter (z. B. Wysowa) oder Fund mit dem Kontext (z. B. Maszkowice) tragen.

FUNDE VON KLEINEN STEINWERKZEUGEN

Solche sind am leichtesten in den größeren Fundserien zu entdecken. Dabei sind einige technische und typologische Merkmale behilflich, wie Splitterungstechnik (auch als Technik der Retusche), beidseitige Kantenbearbeitung, mehrere Serien von Retusche, die weit an die Seite die man retuschiert hineingeht u. a. Hier muß noch mal die Hypothese über die Inventare des Orava-Typus erinnert werden als Thema, das man weitgehend, möglichst bald untersuchen soll (Valde-Nowak 1986, 1988a, S. 43-45;

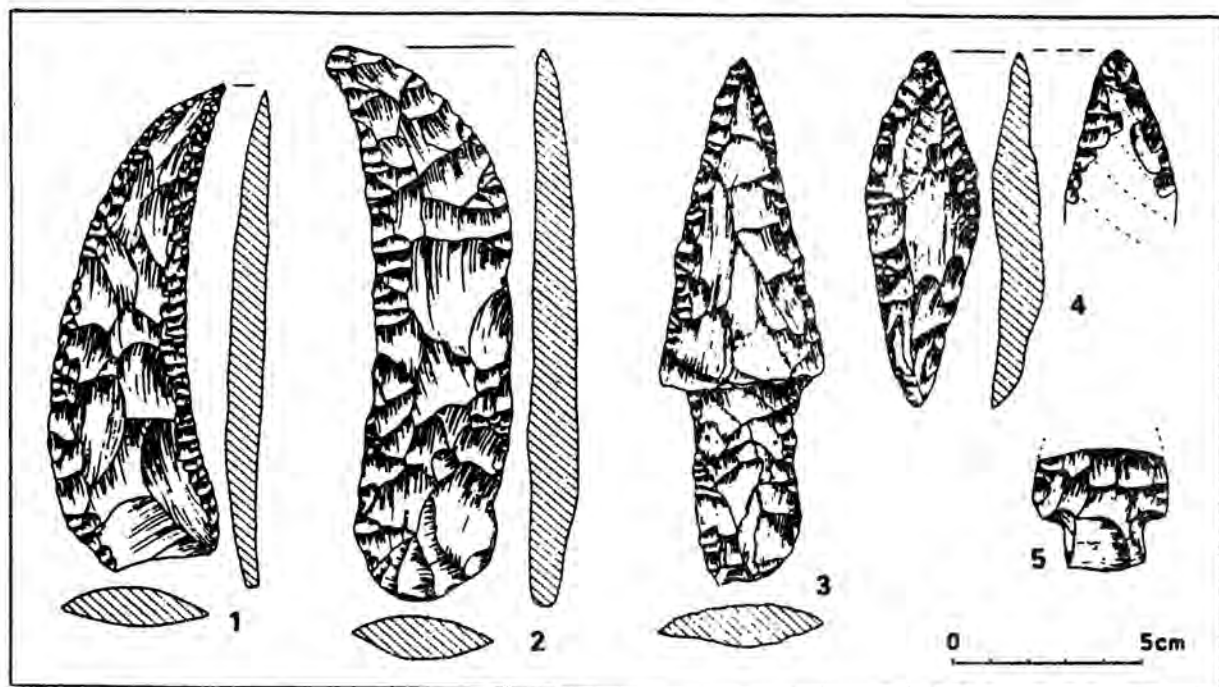


Abb. 1. Makrolithische Steinwerkzeuge aus den Westkarpaten aus Sielec, Gem. Przemyśl (1); Babica, Gem. Czudec (2); Płowce, Gem. Sanok (3); Kopytowa, Gem. Chorkówka (4) und Nowy Sącz (5). 1-3 - Wolyhnienfeuerstein; 4 - Schokoladenfeuerstein; 5 - ohne Angaben über die Rohstoffe.

SCHLUSSFOLGERUNGEN

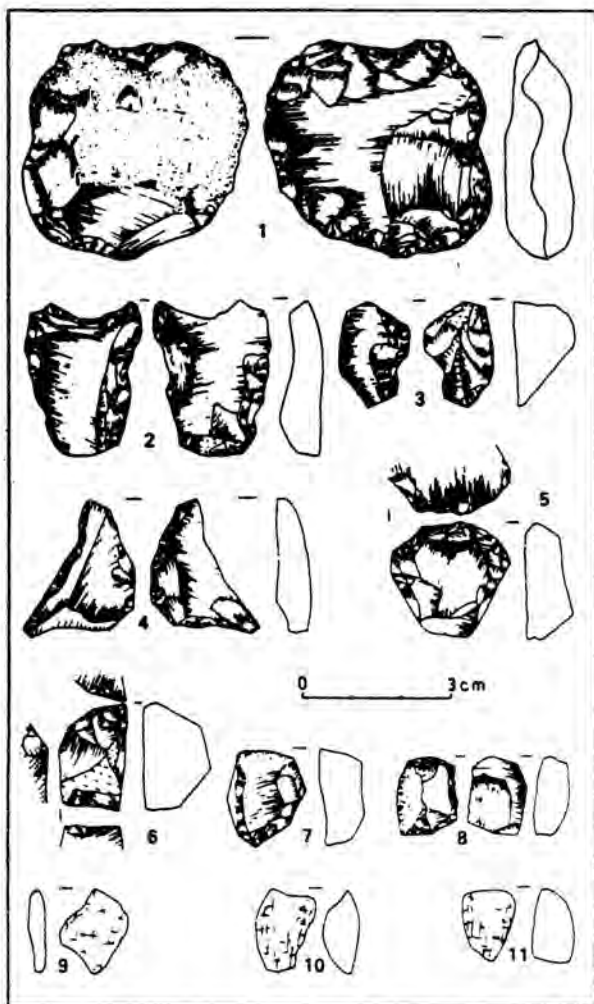


Abb. 2. Jablonka, Woi. Nowy Sącz, Fundst. 13. Eine der reichsten Inventare des Orawa-Typus. 1-11 - Krakauer Jurafeuerstein.

Kopacz - Valde-Nowak 1987, S. 73-75). Zum Verhältnis zu dem bunten Kulturellen (keramischen) Hintergrund in den Westkarpaten in der Frühbronzezeit, ist die Interpretation von solchen Inventaren allgemein genommen weiter aktuell, nur wissen wir heute immer nicht mit welcher Besiedlungswelle wir diese Inventare parallelisieren sollen und ob es sich um eine oder um mehrere Besiedlungsphasen bzw. Besiedlungswellen handelt. Anders genommen wissen wir nicht exakt mit welcher Kultur wir zu tun haben. Zweifellos sind es aber frühbronzezeitliche, im breitem Sinne des Wortes, Materialien.

Es muss hier betont werden, daß die Definition von Inventaren des Orawa-Typus auch auf eine Verifikation wartet. Dafür aber brauchen wir weitere oberflächigen Untersuchungen (Survey), die aus verschiedenen Gründen vor einigen Jahren unterbrochen wurden. Einen Grund dafür bilden zuletzt vorgenommenen Geländeforschungen in der Orawa-Nowy Targ Mulde und in den Pieninen, die als sog. „Zips-Projekt“ im Rahmen des Vertrags über Zusammenarbeit zwischen Archäologischem Institut der Slowakischen Akademie für Wissenschaften, Nitra und Institut für Archäologie und Ethnologie der Polnischen Akademie der Wissenschaften, Warszawa, unlängst beschlossen wird. Dabei wird möglicherweise das Fundpotential der zwei großen Mulden, die südlich (Liptów-Zips) und nördlich (Podhale) der Tatra liegen, überprüft. Außerdem sehen Identifikationsfragen deshalb kompliziert aus, da auch die Spaltindustrie der Otomani-Kultur immer noch unbekannt ist.

Die immer wieder zurückkehrende Diskussion über die Rolle der Spaltindustrie in dem Kulturmilieu der Lausitzer-Kultur bringt keine überwiegenden Argumente dafür, dass in den Westkarpaten so eine Industrie einen eigenen, sichtbaren, bedeutenden Platz findet.

Es besteht auch die Möglichkeit, daß wir in den Westkarpaten mit der tieferen Penetration der Bevölkerung der Nyírség-Zátn Gruppe rechnen müssen oder noch anderen Einheiten (z. B. Kosihy-Čaka). Wahrscheinlich haben wir mit zwei Erscheinungen bzw. Bereichen von frühbronzezeitliche Kulturen im Bergland zu tun: einen, der nur die keramische Funde gruppiert und zweiten, den wir nur auf Grund der Steniarartefakten erkennen können.

So eine Interpretation wurde schon im Verhältnis zu den Mierzanowice-Koštany-Nitra Kulturkreis vorgeschlagen und muß mit den Landwirtschaftliche und Siedlungsfaktoren verglichen werden (Valde-Nowak 1988b). Dabei müssen wir die hirtenartige Lebensweise, bzw. saisonale Nutzung berücksichtigen (Valde-Nowak 1995).

Literatur

- ARORA, S. K. 1986: Metallzeitliche Flintindustrie II. Formenkundliche Aspekte einiger metallzeitlicher Steingeräte. *Jahrb. Rhein. Landesmus. Bonn*, 3-4, S. 33-35.
- CAHEN, D. 1973/74: Pierres taillées de l'âge du fer a Orp-le Grand. *Bull. Cercle Arch. Hesbaye-Condroz*, 13, S. 71-82.
- GANCARSKI, J. 1988: Wstępne sprawozdanie z badań osady trzciniecko-otomańskiej na stanowisku nr. 29 w Jaśle, województwo krośnieńskie. *Acta Arch. Carpathica*, 27, S. 61-83.
- GANCARSKI, J. - MACHNIK, J. 1992: Wyniki badań kurhanu kultury ceramiki sznurowej (KCSz) w Niepli, gm. Jaśle, stan. 14. Badania archeologiczne w województwie krośnieńskim w latach 1990-1991. *Krosno*, S. 6-8.
- KOPACZ, J. 1987: Krzemieniarstwo kultury trzcinieckiej na przykładzie wybranych inwentarzy z terenu Krakowa-Nowej Huty. In: *Kultury trzciniecka w Polsce*. Kraków, S. 171-181.
- KOPACZ, J. - VALDE-NOWAK, P. 1987: Episznurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle materiałów kamiennych. *Arch. Polski*, 32, S. 55-92.
- VALDE-NOWAK, P. 1986: Inventare des Orawa-Typus und ihre Bedeutung in der Bezeichnung der Besiedlung aus der Frühbronzezeit in den Karpaten. In: *Urzeitliche und Frühbronzezeit in den Karpaten*. In: *Urzeitliche und Frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Nitra, S. 115-123.
- VALDE-NOWAK, P. 1988a: Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu. *Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk*.
- VALDE-NOWAK, P. 1988b: Zabytki kamienne w grobach grupy nitzańskiej. *Acta Arch. Carpathica*, 27, S. 31-59.
- VALDE-NOWAK, P. 1995: Osadnictwo wczesnorolnicze średniogórza niemieckiego. *Kraków*.

Štiepaná industria z včasnej doby bronzovej v Západných Karpatoch

Paweł Valde-Nowak

Resumé

Problém výroby kamenných nástrojov vo včasnej dobe bronzovej v Západných Karpatoch je zložitý.

Prvým vážnym aspektom, ktorý sa k nemu viaže, je jeho vymedzenie na úrovni chronologicko-taxonomickej. Význam pojmu „včasno-bronzový“ je pri kamennej industrii málo precízny, nakoľko nám chýbajú štúdie, ktoré by spresnili datovanie týchto nástrojov v jednotlivých epochách doby bronzovej. V tejto spojitosti treba pripomenúť koncepciu tzv. záverečnej kamennej industrie.

Iným dôležitým aspektom je veľký formálny rozdiel nálezov kamennej industrie, ktorú môžeme zaradiť na začiatok doby bronzovej. Na jednej strane sa objavuje veľa znakov makrolitických, ako kosáky, šošovkovité sekerky, ploché hroty a tiež nože s otupeným bokom, na druhej strane sú už veľmi početné náleziská s inventá-

rom tzv. oravského typu.

Pri pohľade na tento problém z hľadiska keramických prameňov musíme priznať, že kultúrna situácia na začiatku doby bronzovej v Západných Karpatoch zďaleka nie je objasnená. Je veľmi pravdepodobné, že kultúrne podložie bolo v tom čase oveľa pestrejšie, ako sme doteraz predpokladali. Zdá sa, že úloha samotnej mierzanowickej kultúry v „pobronzovaní“ severnej časti Západných Karpát nebola rozhodujúca, naopak, prevažoval južný faktor.

Napokon, nemožno opomenúť ani výrazné rozdiely v prírodnom prostredí v jednotlivých častiach Karpát. Tento jav vysvetľuje faciálne rozdiely vo včasno-bronzových inventároch v Karpatoch. Poznáme nálezy z trvalých osád (napr. Maszkowice) a úplne odlišné povrchové kolekcie, interpretované ako stopy krátkodobých sídlisk, možnože pastierskeho rázu.

III.

OBSIDIÁN V PROSTREDÍ SPOLOČENSTIEV DOBY KAMENNEJ NA STREDNOM A ZÁPADNOM SLOVENSKU (Súpis nálezísk)

STANISLAV ŠIŠKA
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

Following a list of obsidian finding-places in central and western Slovakia and its quantitative appearance, one can find the obsidian to be an exotic raw material in the Early Paleolithic. Its exploitation increases in the Early Linear Pottery settlements, mainly in those of Želiezovce group. Interest in this raw material culminates in the Lengyel I. level what, according to the author, is connected with the Lengyel culture extension into north Tisza-river basin where primary obsidian sources appeared. The obsidian exploitation rapidly falls in the Lengyel II. level being only a marginal part of a stone-chipping industry in the Lengyel III. and IV. In the Eneolithic Baden culture its appearance is very rare, too.

K najčastejším a najpresvedčivejším dokladom o kontaktoch pravekých spoločenstiev veľkých oblastí strednej a juhovýchodnej Európy so severným Potisím patrí obsidián a industria vyrobená z tejto vulkanickej horniny sklovitého rázu. Pre svoju ľahkú rozlíšiteľnosť a malé územie jeho primárneho výskytu je tiež ideálnym prostriedkom pri sledovaní teritoriálneho rozšírenia určitého ekonomicky využiteľného druhu artefaktov v staršej, strednej a najmä v mladšej dobe kamennej. Vychádzame z tézy, že pri získavaní a distribúcii kamennej suroviny a z nej vyrobených nástrojov sa v tomto období nepoužívali také isté mechanizmy ako pri iných surovinách či výrobkoch (keramika, jantár, šperky, meď a pod.).

Cielom nasledujúceho súpisu a krátkeho zhodnotenia nie je analýza jednotlivých artefaktov alebo ich súborov. Nezohľadňujeme ich typologickú štruktúru, i keď si uvedomujeme rozdielne hodnoty úštepov, jadier a nástrojov, aj význam objektov poukazujúcich na dielne. Zabraňuje nám v tom nedostupnosť a často aj strata najmä skôr objavených nálezov, ale i skutočnosť, že problematike obsidiánu zo Slovenska sa už dlhú dobu venujú mnohí zahraniční a v poslednom desaťročí aj slovenskí odborníci, ktorí využívajú aj špecifické analytické a laboratórne postupy. Orientujú sa však na zhodnotenie úštepovej industrie vrátane obsidiánovej, objavenej počas veľkých systematických výskumov, resp. pochádzajúcej z väčších uzavretých

nálezových celkov (Janšák 1935b; Williams - Nandris 1977; Kaczanowska 1985; Kaczanowska - Kozłowski 1991; Kaczanowska - Kozłowski - Šiška 1993; Kozłowski 1989; Cheben 1986a, 1986b, 1993; Illášová 1988, 1995; Kaminská 1991; Kaminská - Ďuda 1985; Bánesz 1991 a iní). Súpisom nálezísk chceme ich výsledky doplniť o zistenia, do ktorých regiónov a ku ktorým kultúrnym spoločenstvám západného a stredného Slovenska, zväčša odlišným od spoločenstiev v Potisí, sa obsidián dostával a približne s akou intenzitou sa využíval.

Uvedomujeme si, že súpis nie je úplný. V starších i novších správach o archeologických prieskumoch a výskumoch sa neraz len konštatuje výskyt kamennej úštepovej industrie, bez rozlíšenia jej surovinového zloženia. Napriek tomu sa domnievame, že aj doplnením súpisu o ďalšie náleziská nedôjde k podstatným zmenám v pohľade na využívanie obsidiánu v jednotlivých archeologických kultúrach a skupinách. Zmeny však môžu nastať v doložení jeho väčšieho rozšírenia v slabšie preskúmaných regiónoch.

Pri určovaní hranice medzi východným Slovenskom (resp. severným Potisím) a západnejšie ležiacimi územiami sme vychádzali z rozvodia tokov, nie z administratívneho členenia platného od začiatku r. 1996. Hranicu teda tvorí horný tok Ipla a mikroregióny prameňov Hrona, Váhu, Hnilca a Hornádu. Toto rozvodie bolo v mladšej dobe kamennej - s výnimkou stredoneolitickej badenskej kultúry - aj hranicou

medzi jednotlivými archeologickými kultúrami, inklinujúcimi západným smerom k strednému Podunajsku a východným smerom k severnému Potisiu. Výnimkou je enkláva Spiša, kultúrne

spojená povodím Popradu a Dunajca s juhovýchodným Poľskom, avšak silne ovplyvňovaná spoločnosťami severného Potisia. V súpise preto náleziská zo Spiša neregistrujeme.

KATALÓG*

I. SÚPIS NÁLEZÍSK OBSIDIÁNOVEJ INDUSTRIE ZO STARŠEJ DOBY KAMENNEJ

(mapa 1)

1. **Dubnica nad Váhom (okr. Považská Bystrica), jaskyňa Pod Pupačkou**
N - Približne 100 exemplárov úštepovej industrie predovšetkým z jaspisu a malý úštep z obsidiánu, stopy osídlenia z doby bronzovej. Výkop J. Mádla v r. 1928.
D - Mladý paleolit.
P - *Skutil, J. 1947, s. 34, 35.*
2. **Kiarov (okr. Veľký Krtíš), poloha II - medzi kótami 235 a 286**
N - Kolekcia zväčša patinovanej úštepovej industrie z vápenca a pazúrika, ojedinelé artefakty z obsidiánu. Prieskumy A. Petrovského-Šichmana a J. Bárta v r. 1955 a 1960.
D - Mladý paleolit - kultúra gravettien.
P - *Bárta, J. - Petrovský-Šichman, A. 1962, s. 304, 306.*
3. **Kováčovce (okr. Veľký Krtíš), poloha I - Hradište (kóta 265)**
N - Kolekcia úštepovej industrie z vápenca a pazúrika, ojedinele aj z rádiolaritu a obsidiánu. Prieskumy A. Petrovského-Šichmana a J. Bárta v r. 1960.
D - Mladý paleolit - kultúra gravettien.
P - *Bárta, J. - Petrovský-Šichman, A. 1962, s. 306.*
4. **Leľa (okr. Nové Zámky), poloha Ploská hora**
N - Obsidiánová pravostranne retušovaná čepeľka s vrubom, čepeľovité úštepy z limnokvarcitu, pazúrika a kremenca. Prieskum J. Bárta a M. Antalu v r. 1984.
D - Mladý paleolit - kultúra gravettien.
P - *Bárta, J. 1985, s. 33.*
5. **Nitra, poloha III - záhrada J. Ballangu**
N - Mikrolitickéjšia industria, zastúpená aj niekoľkými artefaktmi z obsidiánu. Zber v r. 1964.
D - Veľmi mladá fáza paleolitu.
P - *Bárta, J. 1993, s. 10.*
6. **Slovenské Ďarmoty (okr. Veľký Krtíš)**
N - Nepočetná úštepová industria, ojedinelé artefakty z patinovaného i nepatinovaného obsidiánu. Zber A. Petrovského-Šichmana a J. Bárta v r. 1960.
D - Mladý paleolit.
P - *Bárta, J. - Petrovský-Šichman, A. 1962, s. 298, 300.*
7. **Šahy (okr. Levice)**
N - Úštepová industria z vápenca, rádiolaritu a z patinovaného i nepatinovaného obsidiánu. Skoršie nálezy a nálezy z prieskumu A. Petrovského-Šichmana a J. Bárta v r. 1960.
D - Mladý paleolit.
P - *Eisner, J. 1933, s. 4; Bárta, J. - Petrovský-Šichman, A. 1962, s. 298, 300.*
8. **Trenčianske Bohuslavice (okr. Trenčín), poloha Pod Tureckom**
N - Z bohatých nálezov úštepovej industrie sa vyníma niekoľko artefaktov z obsidiánu. Systematický výskum J. Bárta v r. 1981-1985.
D - Mladý paleolit - mladá fáza kultúry gravettien.
P - *Bárta, J. 1988, s. 174.*
9. **Veľká Ves nad Ipľom (okr. Veľký Krtíš), poloha Kurja**
N - Z väčšej kolekcie úštepovej industrie pochádza niekoľko artefaktov z obsidiánu. Prieskum A. Petrovského-Šichmana a J. Bárta v r. 1960.
D - Mladý paleolit - kultúra gravettien.
P - *Bárta, J. - Petrovský-Šichman, A. 1962, s. 299 n.*

*Použitie skratky: N - nálezy, D - datovanie, P - pramene

II. SÚPIS NÁLEZÍSK OBSIDIÁNOVEJ INDUSTRIE
Z MLADŠEJ DOBY KAMENNEJ

(mapy 2-6)

1. **Báhoň (okr. Bratislava-vidiek), svah nad pravým brehom Vištuckého potoka**
N - Obsidián, keramika. Zber v r. 1987.
D - Želiezovská skupina.
P - *Bartík, J. - Štrbík, J. 1988, s. 31, 32.*
2. **Bajč (okr. Komárno), 700-1000 m severozápadne od obce**
N - Čepelovitý úštep z obsidiánu, keramika. Zber v r. 1989.
D - Želiezovská skupina.
P - *Ruttikay, M. 1991, s. 90.*
3. **Bajč (okr. Komárno), Medzi kanálmi**
N - Obsidiánová industria, keramika (vrátane 7 črepov bukovohorskej kultúry). Výskum I. Chebena a M. Ruttikaya v r. 1987-1992.
D - Objekty železovskej skupiny (III. stupeň).
P - Informácia I. *Chebena.*
4. **Balog nad Ipľom (okr. Veľký Krtíš), okolo kóty 147**
N - Dva úštepy z obsidiánu, úštepová industria z opálu a kremenca, keramika. Zber v r. 1955.
D - Kultúra s lineárnou keramikou.
P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 43, 44.*
5. **Bardoňovo (okr. Nové Zámky), poloha Iboľahegy**
N - Obsidiánová industria - 83 artefaktov (17,2% zo všetkej úštepovej industrie). Z obsidiánu je 46% čepelí, 46% úštepov a 8% jadier. Výskum J. Pavúka v r. 1971.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
P - *Kaczanowska, M. 1985, s. 73 n.*
6. **Bernolákovo (okr. Bratislava-vidiek), poloha Obora**
N - Jeden amorfný úštep z obsidiánu zo 43 artefaktov úštepovej industrie, keramika. Výskum Z. Farkaša v r. 1986.
D - Záver starého stupňa kultúry s lineárnou keramikou.
P - *Farkaš, Z. 1987, s. 42; Nálezová správa č. 12970/91 v AÚ SAV (Z. Farkaš).*
7. **Bešeňov (okr. Nové Zámky), kolónia Oncsa**
N - Dva úštepy z obsidiánu, keramika. Výskum L. Kraskovskej v r. 1950.
D - Želiezovská skupina.
P - *Kraskovská, L. 1958, s. 419.*
8. **Bešeňová (okr. Liptovský Mikuláš), travertínový lom**
N - Jeden artefakt zo svetlého obsidiánu, úštepová industria z pazúrika a rádiolaritu, keramika. Kultúrna vrstva v sondách. Výskum J. Lichardusa v r. 1961.
D - Badenská kultúra.
P - *Lichardus, J. 1962, s. 850.*
9. **Bíňa (okr. Nové Zámky), poloha Cénapart**
N - Jeden úštep z obsidiánu, jeden z rádiolaritu a keramika z objektu 86. Výskum I. Chebena v r. 1980.
D - Badenská kultúra.
P - *Chebena, I. 1984, s. 156.*
10. **Blatné (okr. Bratislava-vidiek), poloha Štrky**
N - Päť artefaktov z obsidiánu, mladá lienárna keramika a 3 črepy bukovohorskej kultúry. Zber.
- Zo 136 artefaktov úštepovej industrie je 21 z obsidiánu, keramika vrátane importov bukovohorskej kultúry. Výskum J. Pavúka v r. 1977-1979.
D - Ťažisko v železovskej skupine.
P - *Janšák, Š. 1935a, s. 33; Pavúk, J. 1978, s. 193; Illášová, L. 1988, s. 34, tab. 2.*
11. **Blatnica (okr. Martin), jaskyňa Mažarná**
N - Veľké obsidiánové jadro, hrubá keramika. Kultúrna vrstva. Výskum J. Bártu v r. 1953.
D - Pravdepodobne badenská kultúra.
P - *Bárta, J. 1958, s. 250, tab. II: 9.*
12. **Bohatá (okr. Komárno), dunové návršie č. V**
N - Dve obsidiánové čepielky, keramika. Zber T. Kolníka, J. Turbača a V. Meszárosa v r. 1955.
D - Lengyelská kultúra.
P - *Kolník, T. 1957, s. 56.*
13. **Bohdanovce nad Trnavou (okr. Trnava), v údolí potoka Trnavy**
N - Dva obsidiánové artefakty a keramika z výplne sídliskovej jamy. Zisťovací výskum Š. Janšáka v r. 1933.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
P - *Janšák, Š. 1935b, s. 25, poznámka 49.*
14. **Boleráz (okr. Trnava)**
N - Jeden úštep z obsidiánu.
D - Neolit - eneolit.

- P - Nálezová správa č. 797/56 v AÚ SAV (zo súpisu zbierok SNM v Bratislave - dar *prof. Blahu*).
- 15. Borovce (okr. Trnava), Staré hliníky vrátane intravilánu obce**
 N - Komplex úštepovej industrie, pozostávajúci z 54 artefaktov, z nich je jeden z obsidiánu. Výskum T. Kolníka a J. Paulíka v r. 1955.
 - Z objektu 30 pochádza 29 artefaktov úštepovej industrie z nich jeden je z obsidiánu. Výskum D. Staššikovej v r. 1987.
 D - Kultúra s mladou lienárnou keramikou, železovská skupina.
 P - *Kolník, T. - Paulík, J. 1957, s. 287; Kaczanowska, M. 1985, s. 25 n., obr. 1; Nálezová správa č. 12068/87 v AÚ SAV (D. Staššiková).*
- 16. Branč (okr. Nitra), poloha II - Helyföldek**
 N - Z nepočetnej úštepovej industrie je cca 17% z obsidiánu. Výskum J. Vladára v r. 1961 a 1962.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel IV).
 P - *Vladár, J. 1962, s. 320; Vladár, J. - Lichardus, J. 1968, s. 270; Kaczanowska, M. 1985, s. 151 n., obr. 74.*
- 17. Bratislava, časť Dúbravka, poloha Devínska Kobyla**
 N - Z objektu 1/80 (pravdepodobne dielňa) pochádza 34 artefaktov z obsidiánu (t. j. 43% úštepovej industrie), zastúpených aj zvyškami jadier a šupín po retušovaní nástrojov. Výskum Z. Farkaša v r. 1980.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - *Farkaš, Z. 1984, s. 18.*
- 18. Bratislava, poloha Mlynská dolina**
 N - Na neolitickom sídlisku až 20% artefaktov úštepovej industrie pochádza z obsidiánu. Výskum Z. Farkaša.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - *Farkaš, Z. 1984, s. 19, pozn. 42; Farkaš, Z. - Novotný, B. 1993, s. 57.*
- 19. Brodzany (okr. Topoľčany), poloha Dolina**
 N - Zo sídliskového objektu na vyšinnom sídlisku pochádza vyše 600 exemplárov úštepovej industrie. Z analyzovaného súboru 398 artefaktov je 3,5% z obsidiánu. Výskum O. Krupicu v r. 1953.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III).
 P - *Vladár, J. - Krupica, O. 1970, s. 354; Kaczanowska, M. 1985, s. 152.*
- 20. Bučany (okr. Trnava), poloha Kopanice**
 N - Z preskúmaných 35 sídliskových objektov pochádza 848 exemplárov úštepovej industrie, z toho až 351 artefaktov z obsidiánu (41,3%).
 Výskum J. Bujnu a P. Romsauerera v r. 1978-1981.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - *Bujna, J. - Romsauer, P. 1980, s. 57; Cheben, I. 1986a, s. 37-43; Cheben, I. 1993, s. 442.*
- 21. Budmerice (okr. Bratislava-vidiek), vodná nádrž na potoku Gidra**
 N - Zo sídliskových objektov bolo analyzovaných 117 exemplárov úštepovej industrie, z nich je iba jeden artefakt z obsidiánu. Výskum J. Pavúka v r. 1980.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III).
 P - *Pavúk, J. 1981a, s. 220-222; Kaczanowska, M. 1985, s. 73-83 (v tejto práci je lokalita datovaná do chronologického horizontu II, zahŕňajúceho stupne Lengyel I a II).*
- 22. Čereňany (okr. Prievidza), poloha Podlužné**
 N - Úštepová industria zhotovená aj z obsidiánu, keramika. Zber P. Bednára a J. Hunku.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III alebo Lengyel IV).
 P - Nálezová správa č. 12584/90 v AÚ SAV.
- 23. Černík (okr. Nové Zámky), duna Lévai sztrázsa**
 N - Z ôsmich artefaktov úštepovej industrie je jedna čepeľ a jedno čepeľovité škrabadlo z obsidiánu. Sondážny výkop Š. Janšáka v r. 1935 na ploche 9,5 m².
 D - Neolit - eneolit (kultúra s lineárnou keramikou, železovská skupina, lengyelská a badenská kultúra).
 P - *Janšák, Š. 1935a, s. 50.*
- 24. Dedinka (okr. Nové Zámky), poloha Foglárske**
 N - Z veľkého počtu úštepovej industrie sa vynúma jadro z obsidiánu, keramika. Zber M. Rejholcovej a E. Rejholca v r. 1959.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Nálezová správa č. 3345/59 v AÚ SAV.
- 25. Dechtice (okr. Trnava), poloha Na močároch**
 N - Niekoľko exemplárov úštepovej industrie zhotovenej aj z obsidiánu. Zber z rozrušenej kultúrnej vrstvy v r. 1961 a 1964.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III alebo Lengyel IV).
 P - *Keller, I. 1969, s. 271.*
- 26. Dolná Streda (okr. Galanta), poloha Vŕšky**
 N - Z rozrušeného sídliskového objektu pochádza 601 exemplárov úštepovej industrie, z nich je 54 kusov z obsidiánu. Výskum J. Bárta v r. 1955.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel IV).
 P - *Bárta, J. - Pavúk, J. 1959, s. 486; Bárta, J. 1959a, s. 246.*

27. **Dolné Prbelce (okr. Veľký Krtíš), poloha Selá**
 N - Tri nepatinované úštepky z obsidiánu, úštepová industria z rôznych hornín, drobné atypické črepy. Zber v r. 1955.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 64.*
28. **Dolný Lopašov (okr. Trnava), poloha Holý vrch**
 N - Z početnej úštepovej industrie je 30 čepeliek a úštepov z obsidiánu, brúsená industria. Zber v r. 1932.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Janšák, Š. 1933-1934, s. 66.*
29. **Dvory nad Žitavou (okr. Nové Zámky), poloha Gyrok homok**
 N - Úštepová industria z rádiolaritu, úštepky z obsidiánu, keramika. Zber v r. 1980.
 D - Želiezovská skupina.
 P - *Točík, A. 1981, s. 300.*
30. **Horné Lefantovce (okr. Nitra), poloha Na Babe**
 N - Z dvoch sídliskových objektov pochádzajú tri čepielky z obsidiánu. Brúsená industria, keramika vrátane výrobkov bukovohorskej kultúry. Výskum L. Bánesza v r. 1958.
 D - Želiezovská skupina.
 P - *Bánesz, L. 1962, s. 26, 43.*
31. **Horné Turovce (okr. Levice), úpätie kóty 186**
 N - Opracované obsidiánové jadro, keramika. Zber v r. 1955.
 D - Lengyelská kultúra.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 14.*
32. **Hurbanovo (okr. Komárno), poloha Bacherov majer**
 N - Zo 169 exemplárov úštepovej industrie je 5 artefaktov (2,9%) z obsidiánu. Kstená a kamenná brúsená industria, keramika vrátane črepov bukovohorskej kultúry. Výskum P. Čaploviča v r. 1953.
 D - Ťažisko v železovskej skupine, mladá lineárna keramika a lengyelská kultúra.
 P - *Čaplovič, P. 1956, s. 311-321; Kaczanowska, M. 1985, s. 25-30.*
33. **Chltnica (okr. Trnava), úpätie vrchu Pálenica**
 N - V zemine zhrnutéj buldozénom bol obsidiánový úštep. Z troch objektov hrubá keramika. Výskum pracovníkov múzea v Trnave v r. 1983.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel IV).
 P - *Novák, P. 1984, s. 161-163.*
34. **Chynorany (okr. Topoľčany), poloha Diely**
 N - V bohatej úštepovej industrii sú aj výrobky z obsidiánu, keramika.
 D - Lengyelská kultúra.
 P - *Wiedermann, E. 1985, s. 59.*
35. **Ipeľské Predmostie (okr. Veľký Krtíš), pri kóte 137**
 N - Niekoľko úštepov z rohovca a jeden z obsidiánu. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 32.*
36. **Ipeľské Predmostie (okr. Veľký Krtíš), poloha Pajtikál**
 N - Obsidiánový úštep, zlomok jadra z rádiolaritu, keramika. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Lengyelská kultúra.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 33.*
37. **Ivanka pri Nitre (okr. Nitra), poloha Árkuš**
 (ide o lokalitu situovanú v dnešnom katastri susediacej obce Branč)
 N - Malé jadro a ďalších 11 artefaktov z obsidiánu, keramika. Opakované zbery v r. 1930-1933.
 D - Neolit - eneolit (nálezy kultúry s lineárnou keramikou i lengyelskej a badenskej kultúry).
 P - *Janšák, Š. 1931, s. 35, 36; Eisner, J. 1932, s. 71; Janšák, Š. 1933-1934, s. 60; Správa z r. 1934 v archíve AÚ SAV (V. Budinský-Krička).*
38. **Jablonec (okr. Bratislava-vidiek), svah nad pravým brehom potoka Gidra**
 N - Obsidián, kamenný sekeromlat a keramika. Zber J. Bartíka a J. Štrbíka v r. 1988.
 D - Želiezovská skupina - lengyelská kultúra.
 P - *Bartík, J. - Štrbík, J. 1990, s. 33.*
39. **Jelšovce (okr. Nitra), dvor poľnohospodárskeho družstva**
 N - Z hrobov sú 3 jadrá a 4 čepele z obsidiánu (10% úštepovej industrie). Zo sídliskového objektu čepeľ z obsidiánu. Výskum J. Bátoru v r. 1982-1987.
 D - Nálezy z hrobov - lengyelská kultúra (Lengyel IV), nález z objektu - badenská kultúra.
 P - *Illášová, L. 1995, s. 194-201.*
40. **Jur nad Hronom (okr. Levice), duna severne od obce**
 N - Zlomok čepielky a ďalších 6 artefaktov z obsidiánu, keramika, eden črep bukovohorskej kultúry. Zber Z. Jelínkovej a N. Maška v r. 1952.
 D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou (želiezovská skupina ?).
 P - Nálezová správa č. 216/52 v AÚ SAV (účastníci prieskumu).
41. **Kalinčiakovo (okr. Levice), poloha Kamenec**
 N - Úštepová industria z limnokvarcitu a obsidiánu. Zber J. Bártu v r. 1962.
 D - Neolit - eneolit.

- P - Nálezová správa č. 1247/62 v AÚ SAV (J. Bárta).
- 42. Koláry (okr. Veľký Krtíš), dvor poľnohospodárskeho družstva**
 N - Z 1794 artefaktov úštepovej industrie je 1444 z obsidiánu (80,3%). Výskum J. Lichardusa v r. 1962 (dva objekty) a J. Pavúka v r. 1972 (10 objektov, aj dielňa na výrobu obsidiárovej industrie).
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - *Točík, A. - Lichardus, J. 1966, s. 53; Pavúk, J. 1981b, s. 272; Kaczanowska, M. 1985, s. 73-85.*
- 43. Kolfňany (okr. Nitra), 500 m juhovýchodne od obce**
 N - Úštepová industria z obsidiánu i ďalších surovín (spolu 7 artefaktov), keramika. Zber P. Bednára a M. Ruttkaya v r. 1989.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III alebo Lengyel IV).
 P - *Bednár, P. - Ruttkay, M. 1991, s. 27.*
- 44. Komárno, časť Veľký Harčáš (okr. Komárno)**
 N - Obsidiánová industria vrátane niekoľkých jadier, keramika. Zo zbierky F. Mohapla - povrchový zber.
 D - Želiezovská skupina.
 P - *Eisner, J. 1933, s. 17; Pichlerová, M. 1988, s. 128.*
- 45. Kosihovce (okr. Veľký Krtíš), poloha Hersány**
 N - Zlomok jadra z obsidiánu, ďalšia úštepová industria, keramika. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Lengyelská kultúra.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 62.*
- 46. Kostolec (okr. Považská Bystrica), poloha Podzierie**
 N - Tri jadrá z obsidiánu, ďalšia úštepová industria, tri medené špirály. Zber O. Šedu a výskum J. Moravčíka v r. 1972.
 D - Koniec eneolitu? (v regióne sa sporadicky vyskytuje osídlenie badenskej kultúry).
 P - *Moravčík, J. 1980, s. 20-22.*
- 47. Košolná (okr. Trnava), poloha Dlhé dzile**
 N - Čepel z obsidiánu, keramika. Výskum Š. Kráľoviča v r. 1943.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I alebo Lengyel II).
 P - *Kraskovská, L. 1995, s. 102; Nálezová správa č. 189/59 v AÚ SAV (Súpis zbierky Spolku sv. Vojtecha).*
- 48. Krásna Ves (okr. Topoľčany), severne od obce**
 N - V sekundárnej polohe - v násypoch mohýl lužickej kultúry - sa našla početná eneolitická keramika a 305 exemplárov úštepovej industrie, v ktorej sú zastúpené i 4 artefakty z obsidiánu. Výskum V. Budinského-Kričku v r. 1935, 1936 a 1938.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel IV).
 P - *Cheben, I. 1986b, s. 147-154.*
- 49. Krásno (okr. Topoľčany), poloha Hájniky**
 N - Jadro z obsidiánu a ďalšia úštepová industria, ojedinelé neolitické alebo eneolitické črepy. Zber O. Krupicu.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Nálezová správa č. 4841/69 v AÚ SAV.
- 50. Kšinná (okr. Topoľčany), poloha Podlužie**
 N - Jadro z obsidiánu, keramika. Zber O. Čepena.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III alebo Lengyel IV).
 P - *Eisner, J. 1936, s. 69.*
- 51. Kunov (okr. Senica), poloha Kraje**
 N - V objekte 3 sa našli úštepy z obsidiánu, rohovca, rádiolaritu a keramika. Výskum J. Pavúka v r. 1961.
 D - Želiezovská skupina.
 P - *Pavúk, J. 1963, s. 280.*
- 52. Lipová - časť Ondrochov (okr. Nové Zámky), poloha Tallószeg**
 N - V šiestich sídliskových jamách sa spolu s keramikou našla nepočtená obsidiánová industria. Výskum A. Točíka v r. 1980.
 D - Bolerázska skupina badenskej kultúry.
 P - Správa č. 9185/80 v AÚ SAV (A. Točík).
- 53. Lubá (okr. Nové Zámky), poloha Barszhegy**
 N - Obsidiánová industria, kamenná sekerka a keramika. Zber J. Bártu a J. Balogha v r. 1960.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Nálezová správa č. 344/60 v AÚ SAV (J. Bárta).
- 54. Lubá (okr. Nové Zámky), poloha Šipka (kóta 246)**
 N - Retušovaná čepielka z obsidiánu, keramika. Zber J. Bártu a J. Balogha v r. 1963.
 D - Želiezovská skupina.
 P - Nálezová správa č. 1391/63 v AÚ SAV (J. Bárta).
- 55. Ludanice (okr. Topoľčany), vyvýšenina Lúštek**
 N - Úštepová industria z obsidiánu, rohovca, jaspisu a kremenca, keramika. Výskum J. Porubského v r. 1955 na ploche 64,8 m².
 D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou.
 P - *Porubský, J. 1958, s. 297.*
- 56. Lužianky (okr. Nitra), intravilán obce**
 N - V hrobe 1/1942 v okolí kostry jedno jadro z obsidiánu. V objekte C-VII-1956 (sídlisková

- jama) obsidiánová čepielka. Výskum V. Budinského-Kričku v r. 1942 a B. Novotného v r. 1956.
D - Skupina Lužianky.
P - *Novotný, B.* 1962, s. 244, 282.
- 57. Malinovec (okr. Levice)**
N - Obsidiánový artefakt, úštepová industria z viacerých surovín, kamenné sekerky. Zber.
D - Neolit - eneolit.
P - *Balaša, G.* 1960, s. 25.
- 58. Mankovce (okr. Nitra), poloha Sobotišťe**
N - Obsidiánové úštepy a väčší počet úštepovej industrie z iných hornín. Zber J. Borkoviča v r. 1969.
D - Neolit - eneolit.
P - *Ruttkayová, J. - Ruttkay, M.* 1991, s. 20, 21.
- 59. Mankovce (okr. Nitra), pri škole**
N - Desiatky úštepov z limnokvarcitu, výnimočne aj z obsidiánu. Nálezy žiakov miestnej školy v r. 1969.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III alebo Lengyel IV).
P - *Ruttkayová, J. - Ruttkay, M.* 1991, s. 20.
- 60. Mankovce (okr. Nitra), pri kostole**
N - Tri úštepy z obsidiánu a úštepová industria z limnokvarcitu. Zber v r. 1969.
D - Neolit - eneolit.
P - *Ruttkayová, J. - Ruttkay, M.* 1991, s. 20.
- 61. Mužla - Čenkov (okr. Nové Zámky), poloha Vilmakert**
N - V zahĺbených sídliskových objektoch obsidiánová industria. Výskum I. Kuzmu v r. 1979-1990.
D - Želiezovská skupina.
P - Informácia I. Kuzmu.
- 62. Nenince (okr. Veľký Krtíš), ľavý breh Čahovského potoka**
N - Čepielka z obsidiánu a rohovca, atypická neolitická keramika. Prieskum pracovníkov AÚ SAV v r. 1984.
D - Neolit - eneolit.
P - *Žebrák, P.* 1985, s. 262.
- 63. Nesvady (okr. Komárno), poloha Rékalyuk**
N - Malé jadro a drobná čepielka z obsidiánu, sekeromlat, keramika. Zber.
D - Badenská kultúra.
P - Nálezová správa č. 193/53 v AÚ SAV.
- 64. Neverice (okr. Nitra), 1500 m severne od obce**
N - Úštepy a zlomky čepelí z obsidiánu a limno-
- kvarcitu, keramika. Zber M. Ruttkaya a M. Tatarkoviča v r. 1986.
D - Neolit - eneolit.
P - *Ruttkayová, J. - Ruttkay, M.* 1991, s. 26.
- 65. Nitra, garáže ČSAD**
N - Z kultúrnej vrstvy, zo štyroch sídliskových jám a z dvoch žlabov pochádza veľký počet úštepovej industrie najmä z obsidiánu a rohovca, menej z rádiolaritu a pazúrka. Z hľadiska materiálu je pozoruhodný úštep z hnedého obsidiánu. Výskum K. Šneidrovej a E. Štikovej v r. 1952.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel II).
P - *Šneidrová, K. - Štiková, E.* 1955, s. 733, 736.
- 66. Nitra, Leningradská ulica**
N - Z objektu č. 1 pochádza 8 zlomkov z obsidiánu, 17 artefaktov z rohovca a 2 z rádiolaritu. Zo sektorov B-3 a C-3 (z plochy osady) po jednej obsidiánovej čepielke. Výskum J. Vladára v r. 1960.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III).
P - *Vladár, J.* 1961, s. 787; *Lichardus, J. - Vladár, J.* 1970, s. 375.
- 67. Nitra, poloha Šindolka**
N - Z exploatačnej jamy č. 13 pochádza čepielka z obsidiánu a po jednej čepielke z rádiolaritu a pazúrka, keramika. Výskum A. Točíka v r. 1968.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III).
P - *Lichardus, J. - Vladár, J.* 1970, s. 383.
- 68. Nitriansky Hrádok (okr. Nové Zámky), poloha Zámeček**
N - V úštepovej industrii z objektov sa vyskytuje aj obsidián. Výskum A. Točíka v r. 1957-1960.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
P - *Točík, A.* 1960, s. 17.
- 69. Nitriansky Hrádok (okr. Nové Zámky), poloha Vysoký breh**
N - V zásype objektu 126/55 z doby rímskej sporadické črepy badenskej kultúry a obsidiánová čepielka. Výskum v r. 1955.
D - Badenská kultúra (pravdepodobne boierázka skupina).
P - Nálezová správa č. 712/62 v AÚ SAV (T. Kolník).
- 70. Nové Zámky, poloha Lévai sztrázsa**
N - V preskúmaných jedenástich objektoch sa našla aj obsidiánová industria, brúsená kamenná i kostená industria, keramika. Výskum J. Liszku v r. 1987.
D - Želiezovská skupina.
P - *Liszka, J.* 1988, s. 87.

- 71. Opatovská Nová Ves (okr. Veľký Krtíš), poloha severné záhumnie**
 N - Nepatinovaný úštep z obsidiánu, atypický praveký črep. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 66.*
- 72. Opatovská Nová Ves (okr. Veľký Krtíš), poloha východný okraj terasy Lepenec**
 N - Nepatinovaný úštep z obsidiánu, atypické neolitické črepy. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 66.*
- 73. Patince (okr. Komárno), poloha kúpalisko - Teplica**
 N - V sídliskových objektoch sa nachádzali aj obsidiánové artefakty. Výskum I. Chebena v r. 1983-1987.
 D - Želiezovská skupina.
 P - Informácia I. *Chebena.*
- 74. Patince (okr. Komárno), ľavý breh Dunaja**
 N - V sídliskovom objekte sa našiel jeden artefakt z obsidiánu. Výskum I. Chebena v r. 1981-1982.
 D - Želiezovská skupina.
 P - Informácia I. *Chebena.*
- 75. Pečeňady (okr. Trnava), pravobrežná terasa Dudváhu**
 N - Zo sídliskových jám pochádza 54 artefaktov úštepovej industrie, z toho 6 z obsidiánu (11%). Výskum J. Pavúka v r. 1962.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel II).
 P - *Kaczanowska, M. 1985, s. 73-84.*
- 76. Plášťovce (okr. Levice)**
 N - Bližšie neurčený nástroj z obsidiánu. Zber.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Balaša, G. 1960, s. 25.*
- 77. Plavé Vozokany (okr. Levice), poloha Horný Hron**
 N - Šesť artefaktov úštepovej industrie z rôznych surovín, jadro z obsidiánu, keramika. Zber A. Točíka v r. 1990.
 D - Lengyelská kultúra.
 P - Nálezová správa č. 12588/90 v AÚ SAV (A. Točík).
- 78. Plavecký Mikuláš (okr. Senica), jaskyňa Dzeravá skala**
 N - V sondách situovaných v strede jaskyne sa našli rôzne obsidiánové, pazúrikovité i jaspisové nástroje a keramika. Výskum v r. 1950.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III alebo Lengyel IV).
 P - *Prošek, F. 1951, s. 293.*
- 79. Radošiná (okr. Topoľčany), jaskyňa Čertova pec**
 N - Z kultúrnej vrstvy pochádza nepočítaná úštepová industria zhotovená aj z obsidiánu, keramika a výrobky z medi. Výskum J. Bárta v r. 1958.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III alebo Lengyel IV).
 P - *Bárta, J. 1959b, s. 164.*
- 80. Radošovce, časť Vieska (okr. Senica), poloha Pocesce**
 N - Mikrolitická obsidiánová industria, keramika. Výskum V. Drahošovej v r. 1985.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - *Drahošová, V. 1986, s. 74.*
- 81. Radošovce, časť Vieska (okr. Senica), poloha Diely**
 N - Z povrchu lokality pochádza 78 artefaktov úštepovej industrie, z toho 15,3% vyrobenej z obsidiánu. Zbery V. Jamárika (r. 1969) a V. Drahošovej (r. 1985).
 - V sídliskovej jame č. 1 kolekcia 60 exemplárov úštepovej industrie - 23 pazúrikových, 22 mikrolitických obsidiánových a 15 rohových úštepov a nástrojov. V jame č. 2 bolo 25 artefaktov, z toho 2 úštepy z obsidiánu. Výskum V. Drahošovej v r. 1987.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - *Drahošová, V. 1986, s. 74; 1988, s. 43, 44.*
- 82. Radvaň nad Dunajom (okr. Komárno), Pustatina Vírthova**
 N - Úštepová industria z obsidiánu, jaspisu a ďalších surovín. Zber J. Filu v r. 1929.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Eisner, J. 1930, s. 169.*
- 83. Ráztočno (okr. Prievidza), poloha Zábava**
 N - Škrabadlo z obsidiánu a keramika. Sondážny výkop J. Fackenbergera v r. 1958.
 D - Lengyelská kultúra.
 P - Nálezová správa č. 200/58 v AÚ SAV.
- 84. Ružindol (okr. Trnava), pri poľnej ceste k živočíšnej farme**
 N - Z vnútornej plochy kruhového opevnenia (rondelu) pochádza 30 sílexov, z nich 6,6% z obsidiánu a 86,8% z radiolaritu. Výskum V. Němejcovej-Pavúkovej v r. 1989-1992.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - *Němejcová-Pavúková, V. 1992, s. 80; Cheben, I. 1993, s. 442.*
- 85. Rybany (okr. Topoľčany), poloha Podtŕstie**
 N - Z profilov sídliskových jám v ryhe pre vodovodné potrubie pochádza obsidiánová industria a keramika. Zber O. Krupicu.

- D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou.
P - Nálezová správa č. 4847/69 v AÚ SAV.
- 86. Santovka (okr. Levice), IV. vetva plynovodu**
N - Zo sídliskových objektov pochádza 33 a zo zberov 17 artefaktov z obsidiánu. Výskum J. Pavúka v r. 1976 a 1986.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel II, presnejšie prechod k stupňu III).
P - Pavúk, J. 1977, s. 221; 1987, s. 85; Analýzy L. Illášovej; Nálezové správy č. 12032/87 a 12040/87 v AÚ SAV.
- 87. Sklabiná (okr. Veľký Krtíš), poloha Krfžnica**
N - Obsidiánová čepieľka, keramika. Zber P. Žebráka v r. 1984.
D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou.
P - Nálezová správa č. 10743/84 v AÚ SAV (P. Žebrák).
- 88. Sklabiná (okr. Veľký Krtíš), severná terasa Zajského potoka**
N - Sedemnást artefaktov úštepovej industrie, z nich 8 z obsidiánu, početná keramika. Zber L. Bánesza a G. Nevizánskeho v r. 1983.
D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou.
P - Nálezová správa č. 10473/83 v AÚ SAV (L. Bánesz a G. Nevizánsky).
- 89. Slatinka nad Bebravou (okr. Topoľčany), jaskyňa Dúpná diera**
N - V kolekcii úštepovej industrie, vyrobenej väčšinou z pestrofarebných rádiolaritov, má obsidián (vrátane jadra) až 25% zastúpenie. Keramika, medené ozdoby. Výskum V. Budinského-Kričku v r. 1935 a J. Bárty v r. 1974.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel IV).
P - Eisner, J. 1936, s. 69; Budinský-Krička, V. 1947, s. 60, tab. VI: 12; Bárta, J. 1983, s. 21-23.
- 90. Slažany, časť Dolné Slažany (okr. Nitra), poloha Za križom**
N - Niekoľko desiatok artefaktov z pazúrika, limnokvarcitu, rádiolaritu, menej z jaspisu a obsidiánu. Brúsené nástroje, keramika, 3 črepy bukovohorskej kultúry. Zber M. Rozkoviča v r. 1962 a 1963.
D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou, železovská skupina.
P - Ruttkayová, J. - Ruttkay, M. 1991, s. 37, 38.
- 91. Slovenské Ďarmoty (okr. Veľký Krtíš), poloha Malý Illášov**
N - Obsidiánové jadro a dva artefakty z pazúrika a rohovca, keramika. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou.
P - Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 70-80.
- 92. Slovenské Ďarmoty (okr. Veľký Krtíš), duna Hornovo**
N - Úštep z obsidiánu, keramika. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
D - Neolit - eneolit (črepy lengyelskej a badenskej kultúry).
P - Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 69, 70.
- 93. Svodín (okr. Nové Zámky), poloha Busahegy**
N - V sídliskovom objekte 10/65 sa našla jedna krátka čepieľka z obsidiánu. Z objektu 26/65 pochádza 166 artefaktov úštepovej industrie, z nich je 5 z obsidiánu. Výskum J. Lichardusa a S. Šišku v r. 1965.
- Zo systematického výskumu osady pochádza súbor 1208 artefaktov úštepovej industrie, z ktorej je 99 exemplárov z obsidiánu. Ojedinele sa výrobky z obsidiánu našli aj v hrobch. Výskum V. Němejcovej-Pavúkovej v r. 1971-1983.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
P - Lichardus, J. - Šiška, S. 1970, s. 319, 321; Němejcová-Pavúkovej, V. 1986, s. 133 n; Kaczanowska, M. 1985, s. 81-84; Kaczanowska, M. - Kozłowski, J. K. 1986, s. 121 n; Kaczanowska, M. - Kozłowski, J. K. 1991.
- 94. Šarovce (okr. Levice), poloha Makóczadomb**
N - V zásype hrobu 1/54 zo sťahovania národov sa našiel jeden artefakt z obsidiánu. V sídliskovej jame 18/55 bolo 11 kusov úštepovej industrie, jeden z obsidiánu. Keramika, idol s ornamentom bukovohorskej kultúry. Výskum B. Novotného v r. 1953-1956.
D - Železovská skupina.
P - Novotný, B. 1976, s. 117, 138.
- 95. Šterusy (okr. Trnava), poloha Topoľské**
N - Úštepová industria z obsidiánu, pazúrika a rádiolaritu, keramika. Zber M. Klču v r. 1992.
D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
P - Klčo, M. 1993, s. 70.
- 96. Štúrovo (okr. Nové Zámky), Juhoslovenské celulóžky a papierne**
N - V kolekcii 219 artefaktov úštepovej industrie z osady je 22,2% exemplárov z obsidiánu. Brúsená industria, keramika, niekoľko črepov bukovohorskej kultúry. Výskum J. Pavúka v r. 1965-1967.
D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou, železovská skupina.
P - Pavúk, J. 1967, s. 576 n; 1994; Kaczanowska, M. 1985, s. 25-37.
- 97. Tekovský Hrádok (okr. Levice), poloha Kocona**
N - Zo sídliskovej jamy pochádzajú malé obsidiánové úštepy a keramika. Výskum P. Rotha

- v r. 1984.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - Nálezová správa č. 10900/84 v AÚ SAV (P. Roth).
98. **Tešmák (okr. Levice), ľavý breh potoka Oľvár**
 N - Úštepová industria z obsidiánu, keramika.
 Zber O. Oždániho a J. Urbanca v r. 1983.
 D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou.
 P - *Oždáni, O. 1984, s. 169.*
99. **Topoľčany, železničná vlečka do Pivovaru**
 N - V početnej úštepovej industrii sú aj artefakty z obsidiánu, keramika. Zber E. Opluštila v r. 1961-1963.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III).
 P - *Opluštíl, E. 1976, s. 13-36.*
100. **Topoľčany, časť Jacovce, poloha Chmeľnica (dnes samostatná obec Jacovce)**
 N - Zo 100 artefaktov úštepovej industrie je 19 z obsidiánu (vrátane 9 jadier), keramika. Zber E. Opluštila, J. Gergela a J. Pištu v r. 1972.
 D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou, železovská skupina.
 P - *Wiederman, E. 1985, s. 50; Březinová, G. - Illášová, L. - Wiederman, E. 1996, s. 37.*
101. **Tupá (okr. Levice)**
 N - Obsidiánová industria. Nálezy prof. Horvátha.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Balaša, G. 1960, s. 25.*
102. **Veľká Čalomija (okr. Veľký Krtíš), vrch Fitykai akoly**
 N - Malé jadro z obsidiánu, atypické neolitické črepy. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 52.*
103. **Veľká Lehôtka (okr. Prievidza), pri studni Sýkorka**
 N - Z kultúrnej vrstvy pochádza pomerne veľké množstvo úštepovej industrie, v ktorej sú aj výrobky z obsidiánu, keramika. Z výskumov a prieskumov v r. 1961-1964.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel III alebo Lengyel IV).
 P - *Ruttikay, A. 1965, s. 207.*
104. **Veľká Ves nad Ipľom (okr. Veľký Krtíš), poloha Miske tábla**
 N - Úštep z obsidiánu, surovina z rohovca, keramika. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 36-38.*
105. **Veľké Hoste (okr. Topoľčany), poloha Na dolinkách**
 N - Úštepová industria vyhotovená z rôznych druhov surovín, sporadicky sa vyskytuje aj obsidián, keramika. Záchranné prieskumy J. Porubského a J. Lichardusa v r. 1952 a 1961.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - Nálezová správa č. 352/52 v AÚ SAV (J. Porubský); *Lichardus, J. 1961, s. 47.*
106. **Veľké Kosihy, osada Okánikovo (okr. Komárno), piesočná duna Halomdomb**
 N - Obsidiánové úštepy a keramika zo sídliskových jám. Výskum A. Točfka v r. 1977.
 D - Železovská skupina.
 P - *Točfka, A. 1978, s. 274.*
107. **Veľké Kostolany (okr. Trnava), tehelňa**
 N - Z objektov rozrušených ťažbou hliny pochádza početná keramika a väčší súbor úštepovej industrie z radiolaritu, pazúrka i ďalších surovín, vyskytujú sa aj výrobky z obsidiánu. Záchranný zber nálezov v r. 1954 a 1955 (A. Michalík).
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel II).
 P - *Novotný, B. 1957, s. 40.*
108. **Veľké Kostolany (okr. Trnava), južná časť obce**
 N - V sídliskovej jame č. 8 bola čepieľka aj úštep z obsidiánu a ďalších 8 čepieľok z radiolaritu. Záchranný výskum v r. 1958.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel II).
 P - *Dulka, J. 1960, s. 791, 792.*
109. **Veľký Klíž (okr. Topoľčany), intravilán obce**
 N - Úštepová industria z obsidiánu a keramika.
 Zber O. Krupicu v r. 1980.
 D - Lengyelská kultúra.
 P - *Wiederman, E. 1985, s. 77.*
110. **Vinica (okr. Veľký Krtíš), ľavý breh Veľkého potoka**
 N - Obsidiánová čepieľka a atypické fragmenty pravekej keramiky. Zber pracovníkov AÚ SAV v r. 1983 a 1984.
 D - Neolit - eneolit.
 P - *Žebrák, P. 1985, s. 262.*
111. **Volkovce (okr. Nitra), poloha Dolinky**
 N - Veľká koncentrácia úštepovej industrie z limnokvarcitu a kremeňa, jeden artefakt z obsidiánu. V blízkosti črepy badenskej kultúry.
 Zber P. Bednára v r. 1981.
 D - Badenská kultúra.
 P - *Bátora, J. - Bednár, P. 1982, s. 34.*
112. **Vrbové (okr. Trnava), poloha Hrádok**
 N - V početnej úštepovej industrii sa našiel aj obsidián, keramika. Výskum P. Nováka.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel IV).

- P - Klčo, M. 1988, s. 48.
- 113. Vrbové (okr. Trnava), poloha Horné Vrbové - Dielce**
 N - Z kolekcie 23 kusov úštepovej industrie je jeden obsidián, keramika. Zber M. Klču v r. 1986-1989.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - Nálezová správa č. 12531/89 v AÚ SAV (M. Klčo).
- 114. Vrbovka (okr. Veľký Krtíš), poloha Homokok és hegyrevég**
 N - Obsidiánové jadro a úštepová industria z rohovca a pazúrka, keramika. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Lengyelská kultúra.
 P - Petrovský-Šichman, A. 1961, s. 99.
- 115. Výčapy - Opatovce (okr. Nitra), pravobrežná terasa ricky Nitry**
 N - V dvojhrobe č. 3 malé obsidiánové jadro a 5 artefaktov úštepovej industrie z jaspisu, kremenca a rohovca, keramika. Výskum J. Porubského.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel IV).
 P - Porubský, J. 1955, s. 438, 439.
- 116. Vysočany (okr. Topoľčany), vyvýšenina smerom na Naštice**
 N - Úštepová industria z kremeňa a obsidiánu, kamenná sekerka, keramika. Prieskum pracovníkov múzea v Topoľčanoch v r. 1979.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Březinová, G. 1980, s. 38.
- 117. Vyškovce nad Ipľom (okr. Levice), poloha Vende**
 N - Obsidiánový úštep, keramika z viacerých kultúr neolitu a eneolitu. Zber O. Ožďániho a J. Urbanca v r. 1983.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Ožďáni, O. 1984, s. 169, 170; Nálezová správa č. 12717/90 v AÚ SAV (O. Ožďáni).
- 118. Záhorce (okr. Veľký Krtíš), v obci**
 N - Jedna čepielka a 3 kusy suroviny z obsidiánu, črepy. Zber A. Petrovského-Šichmana v r. 1955.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Nálezová správa č. 303/55 v AÚ SAV (A. Petrovský-Šichman).
- 119. Zlaté Moravce (okr. Nitra), poloha Za potokom**
 N - Bazálna časť čepele s retušovaným hrotom z obsidiánu, úštepová industria z jaspisu a rohovca, keramika. Zber M. Hanuliaka v r. 1982.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel I).
 P - Hanuliak, M. 1983, s. 92.
- 120. Zlaté Moravce, časť Žitavany (okr. Nitra), poloha Pod vrškami**
 N - Úštepová industria z obsidiánu, limnokvarcitu a kremenca, keramika. Zber.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Ruttkayová, J. - Ruttkay, M. 1991, s. 55.
- 121. Zlaté Moravce, časť Žitavany (okr. Nitra), poloha Suličín**
 N - Dva obsidiánové artefakty, nástroje z brúseného kameňa, nevýrazná keramika. Zber T. Vokurku.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Nálezová správa č. 6624/73 v AÚ SAV.
- 122. Zvolen, vrch „Strážnica“**
 N - Obsidiánový úštep a 14 artefaktov z kremeňa, keramika. Zber.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Nálezová správa č. 486/54 v AÚ SAV (V. Budinský-Krička).
- 123. Želovce (okr. Veľký Krtíš), východná terasa vodnej nádrže**
 N - Jadro z obsidiánu a ďalšia úštepová industria, keramika. Zber P. Žebráka v r. 1985.
 D - Kultúra s mladou lienárnou keramikou.
 P - Žebrák, P. 1986, s. 258.
- 124. Žikava (okr. Nitra), južne od obce**
 N - Dvadsať úštepov z obsidiánu. Z neznámej polohy obce ďalších 8 čepielok a úštepov z obsidiánu.
 D - Neolit - eneolit.
 P - Ruttkayová, J. - Ruttkay, M. 1991, s. 58.
- 125. Žikovce (okr. Trnava), poloha Vaniga**
 N - Zo sídliskového areálu pochádza 1136 artefaktov úštepovej industrie, z ktorej je 19,6% z obsidiánu. Výskum J. Pavúka v r. 1980-1985.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel II).
 P - Pavúk, J. 1991, s. 348-357; Cheben, I. 1993, s. 442-446.
- 126. Žikovce, časť Ratkovce (okr. Trnava), poloha Diely**
 N - Úštepová industria z obsidiánu a z iných surovín, keramika. Zber J. Pavúka v r. 1988.
 D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel II).
 P - Pavúk, J. 1990, s. 136.

Dodatok:

- 127. Čataj (okr. Bratislava-vidiek), poloha I - Zemské Gejzové**
 N - V sídliskovej jame zlomok čepele z obsidiánu, keramika. Záchraný výskum I. Chebena a M. Ruttkaya v r. 1993.

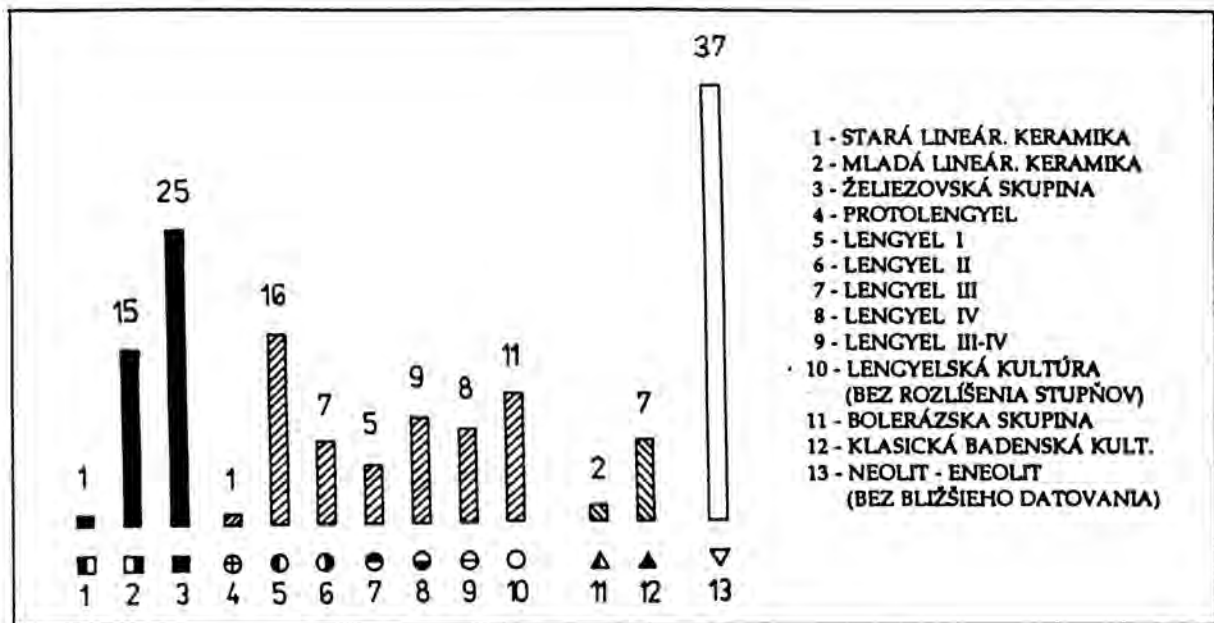
- D - Lengyelská kultúra (stupeň Lengyel IV).
P - *Cheben, I. - Rutikay, M. 1995, s. 68.*
- 128. Golianovo (okr. Nitra), poloha Nad rybníkom**
N - Z kolekcie 187 kusov úštepovej industrie je 70 artefaktov z obsidiánu a z nich 10 rôzne veľkých jadier. Nálezy dopĺňajú spondylové koráliky, 5 črepov a 21 artefaktov kamennej brúsenej industrie. Zber bratov Majerčíkovcov v r. 1993.
D - Lengyelská kultúra (bez bližšieho rozlíšenia).
P - *Bánesz, L. - Nevizánsky, G. 1995, s. 23, 24; Bánesz, L. - Nevizánsky, G. v tlači (rukopis príspevku pre Študijné zvesti AÚ SAV).*
- 129. Klin (okr. Dolný Kubín), pravobrežná terasa Podhoranky**
N - Z úštepovej industrie je jeden artefakt z obsidiánu, črep. Zber.
D - Neolit - eneolit.
P - *Čaplovič, P. 1987, s. 21.*
- 130. Kysucké Nové Mesto, časť Radoľa (okr. Čadca), poloha Veľký Vreten**
N - V násype valu črepy z mladšej doby bronzovej, doby halštatskej, laténskej a zo stredoveku, 7 čepelí z rohovca, rádiolaritu a obsidiánu i ďalšia úštepová industria. Záchranný výskum M. Ďurišovej v r. 1989.
D - Eneolit ?
P - *Ďurišová, M. 1991, s. 31, 32.*
- 131. Liptovská Sielnica, časť Liptovská Mara (okr. Liptovský Mikuláš), poloha I - Havránok**
N - Z kultúrnej vrstvy pochádza bohatá úštepová industria zahŕňajúca aj cca 6 artefaktov z obsidiánu, keramika. Systematický výskum K. Pietu v r. 1965-1968.
D - Badenská kultúra (mladá fáza).
P - *Pieta, K. 1970, s. 101-120; tiež informácie K. Pietu.*
- 132. Liptovská Sielnica, časť Liptovská Mara (okr. Liptovský Mikuláš), poloha II - Rybníky**
N - Z kultúrnej vrstvy pochádza súbor úštepovej industrie, obsahujúcej aj nepočítané obsidiánové artefakty. Výskum K. Pietu.
D - Eneolit ?
P - Informácia K. Pietu.
- 133. Lúka (okr. Trenčín), poloha Príkroviny - pod hradom Tematín**
N - Obsidiánová a rádiolaritová čepielka. Zber v r. 1993.
D - Neolit - eneolit.
P - *Bača, R. - Krupa, V. 1995, s. 21.*
- 134. Skalica (okr. Senica), poloha Lazničky**
N - V kolekcii úštepovej industrie jeden väčší úštep z obsidiánu, brúsené kamenné nástroje, keramika. Prieskum V. Drahošovej v r. 1994.
D - Kultúra s mladou lineárnou keramikou.
P - *Drahošová, V. 1996, s. 41, 42.*
- 135. Vršatské Podhradie (okr. Považská Bystrica), poloha južný svah Chmeľovej**
N - V pravekom ateliéri sa medzi sílexmi z rádiolaritu našiel jeden úštep z obsidiánu. Prieskumy J. Pavelčíka a S. Vencľa v r. 1965 a 1967.
D - Neolit - eneolit.
P - *Pavelčík, J. 1993, s. 70.*

Poznámka: Súpis bol uzavretý 31. 5. 1996.

ZÁVER

V staršej dobe kamennej obsidián na strednom a západnom Slovensku prvýkrát zaznamenáme na náleziskách z mladého paleolitu. Pokiaľ sa našiel vo väčších kolekciiach úštepovej industrie, J. Bárta ho vždy spája s kultúrou gravettien. Koncentrácia nálezísk s výskytom nepočítaných obsidiánov v Ipelskej kotline (mapa 1) odráža ich relatívne malú vzdialenosť od primárnych zdrojov tejto suroviny, rozložených hlavne v Zemplínskych vrchoch, v severovýchodnom Maďarsku a na juhovýchodnom Slovensku (*Kaminská 1991, s. 19-28*), ktorá sa pohybuje v rozmedzí 150-180 km. Predpokladáme, že obsidián sa do Ipelskej kotliny dostával v mladom paleolite retazovitým spôsobom prostred-

níctvom územne blízkych komunit, ktorých osady sa na Slovensku už vo väčšom počte nachádzajú v Košickej kotline, v Slovenskom krase (*Kaminská 1991, obr. 1*) a ďalej na západ aj v Rimavskej i Lučenskej kotline (*Bárta - Bánesz 1971, obr. 7*). Až základný terénny výskum aspoň niekoľkých lokalít z týchto regiónov by mohol presvedčivejšie dokumentovať intenzitu výskytu obsidiánov a prostredníctvom nich i rozmery kontaktov so severným Potisím. Aj za súčasného stavu poznania však predpokladáme, že Ipelská kotlina a priľahlé územie Maďarska patrili k najzápadnejšie vysunutým oblastiam, pre ktoré bol obsidián ešte pomerne dostupný. Nemôžeme to však povedať o ďalších západ-



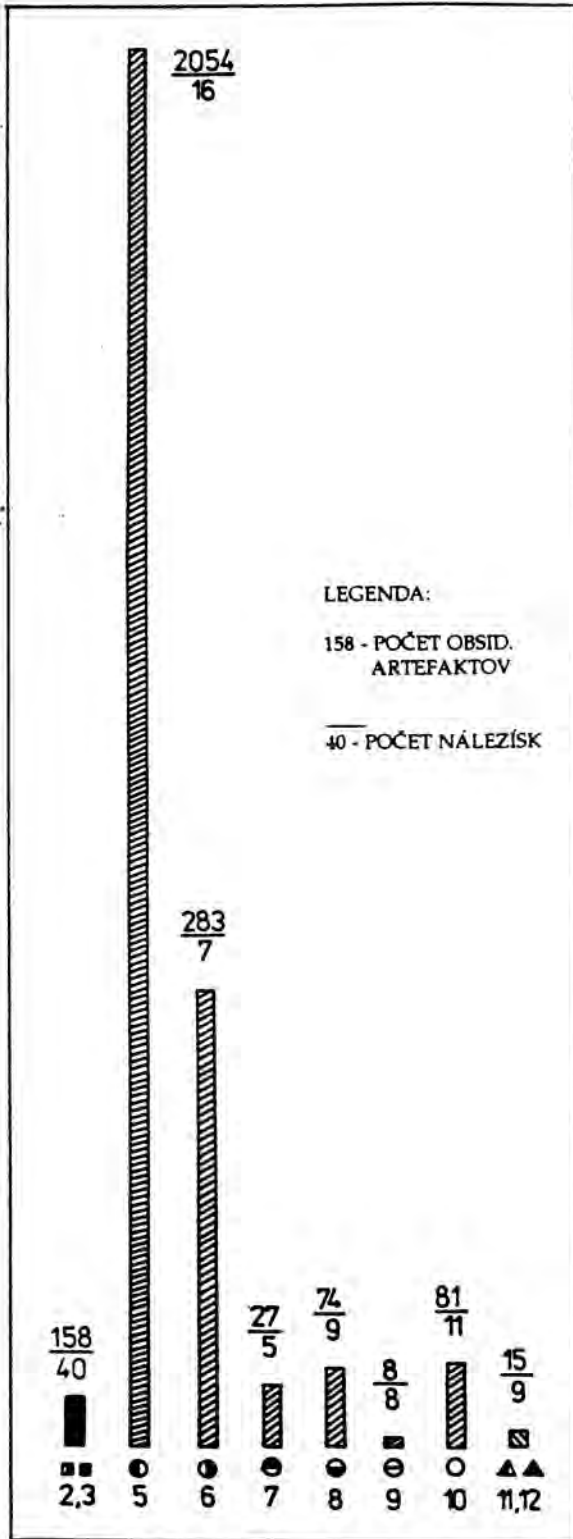
Obr. 1. Počet neolitických a eneolitických nálezísk obsidiánu na strednom a západnom Slovensku.

ných oblastiach Slovenska (povodie Hrona, Žitavy, Nitry, stredného a dolného toku Váhu), vzdialených od spomínaných ložísk 250-270 km (Nitra), resp. 280-300 km (Trenčianske Bohuslavice), ani o Morave (Valoch 1993, s. 31-66). Všade tam patrí obsidián v mladom paleolite až k exotickým surovinám.

Zo strednej doby kamennej neregistrujeme na strednom a západnom Slovensku žiadne obsidiánové artefakty a, pokiaľ nám je známe, nevyskytujú sa ani na Morave. Táto absencia nepochybne súvisí s malým počtom mezolitických nálezísk a s ich nedostatočne rozvinutým výskumom. Očakávame však, že budúcim výskumom sa obsidián objaví aj v prostredí týchto spoločenstiev, najskôr v sporadickom zastúpení, analogickom v mladopaleolitických osídleniach. Vede nás k tomu využívanie obsidiánu na severovýchodnom Slovensku v epipaleolitickej osade vo Veľkom Slavkove pod Vysokými Tatrami, vzdialenej od ložísk tejto suroviny 120-130 km (Bárta 1977, s. 34), na mezolitickom nálezisku vo vnútri Slovenského rudohoria v Ružíne (Bárta 1981, s. 27, 28), no najmä na najznámejšej východoslovenskej mezolitickej lokalite Košice-Barca, ktorej inventár pozostáva výlučne z obsidiánových artefaktov (Prošek 1959, s. 145-148).

K najväčšiemu využívaniu obsidiánu na strednom a západnom Slovensku došlo v mladšej dobe kamennej a v rámci nej predovšetkým v

strednom a mladom neolite. Najstarší nález reprezentuje amorfný úštep z obsidiánu zo sídliskovej jamy v Bernolákove (Súpis nálezísk II, č. 6), datovanej Z. Farkašom do záveru starého stupňa lineárnej keramiky. Najmenej 24 nálezísk starej lineárnej keramiky na juhozápadnom Slovensku (Pavúk 1980, s. 8-12, obr. 1) poukazuje na pomerne husté osídlenie, nateraz však nepoznáme žiadne presvedčivé keramické či iné doklady o kontaktoch so severným Potisím. V severovýchodnom Maďarsku sa hojné využívanie obsidiánu v období najstaršej lineárnej, resp. protolineárnej keramiky spája so skupinou Szatmár, ktorá sa bezprostredne dotýka primárnych zdrojov tejto suroviny v Zemplínskych vrchoch. Už v západnejšie ležiacej Košickej kotline, na doposiaľ jedinom východoslovenskom nálezisku protolineárnej keramiky v Košiciach (poloha Červený rak), vzdialenom 35-40 km od ložísk obsidiánu, sa našlo 70 artefaktov z limnokvarcitu a iných surovín, ale len 5 malých úštepov z obsidiánu (Šiška 1989, s. 152). Táto surovinová zostava je v ostrom protiklade so surovinovou základňou na spomínanej susediacej mezolitickej lokalite v Košiciach-Barci I a potvrdzuje našu tézu, že neolitické obyvateľstvo nenadviazalo - aspoň nie v severnom Potisí - pevnejšie kontakty so spoločenstvami strednej doby kamennej. Nateraz len na príkladoch z Bernolákova na západnom Slovensku a z Košíc na východnom Slovensku môžeme s veľkou pravdepodobnosťou



Obr. 2. Pomer obsidiánových artefaktov k počtu náležísk (číslovanie jednotlivých kultúrnych osídlení je na obr. 1).

fou predpokladať, že v začiatkoch neolitu obsidián prenikal západným smerom len výnimočne a na strednom i západnom Slovensku aj v celom strednom Podunajsku zostal naďalej exotickou surovinou. Jeho šíreniu v starom neolite zabraňovala bariéra neosídleného územia, široká 170-200 km, ktorej západnú hranicu tvoril Dunaj od jeho ohybu pri Váci a dolný tok Hrona, východnú hranicu rieky Hornád a Tisa.

V strednom neolite sa osady s východnou lineárnou keramikou (skupiny Barca III, Tiszadob, gemerská lineárna keramika, Szakalhát, neskorá alföldská keramika) postupne posúvajú západným smerom až do povodia Slanej v Rimavskej kotline (Šiška 1989, obr. 2) a povodia Tarny v Maďarsku (Kalicz - Makkay 1977, mapa 3), osady s mladou lineárnou (notovou) keramikou zas východným smerom až do Ipelskej kotliny (Pavúk 1969, obr. 57) a k rieke Zagyva. Neosídlené pásmo medzi nimi sa tak zužuje len na šírku 30-40 km a táto situácia vytvára už podmienky pre aktívnejší prienik importov nielen obsidiánu, ale po prvýkrát aj keramiky severopotiskej skupiny Tiszadob až na západné Slovensko. Vzrastá sieť nálezísk obsidiánovej industrie predovšetkým v Ipelskej kotline, ale i v ďalších regiónoch vrátane Záhoria (15 lokalít). Ich nárast sa zvyšuje v závere stredného neolitu v prostredí železovskej skupiny (25 lokalít). Nepochybne k tomu prispieva i ďalší posun osídlení z Potisia, tentoraz už bukovoohorskej kultúry (Ožďany, Prša, Pinciná a i.), až k hornému toku Ipľa (mapa 3). Tým sa vytráca „územie nikoho“ a najmä v hraničiacej oblasti dochádza k bezprostredným kontaktom s komunitami stredného Podunajska. Názorným príkladom je osada z mladej fázy železovskej skupiny Szécsény v Maďarsku, situovaná v blízkosti Ipľa, s početnou keramikou bukovoohorskej kultúry (Soós 1982, s. 46). Predpokladáme tiež, že do prostredia železovskej skupiny v strednom Podunajsku, ale aj v juhovýchodnom Poľsku, sa obsidián jednorazovo a v menších kolekciami dostával i postupným exodom skupín obyvateľstva bukovoohorskej kultúry. Dokumentujú to nálezy charakteristicky zdobenej keramiky, ktorá mnohonásobne prevyšuje nálezy iných kultúrnych osídlení, oprávnené označovaných ako importy (bližšie k tejto problematike Šiška 1995, s. 5-24).

Napriek veľkému nárastu nálezísk obsidiánových artefaktov v prostredí mladej lineárnej a predovšetkým železovskej skupiny na strednom a západnom Slovensku, zatriedených do

chronologického horizontu I (*Kaczanowska 1985*, s. 25-73), sme opatrní pri posudzovaní intenzity ich výskytu. Najmä zo zberových nálezov neraz nepoznáme ich kvantitatívne zastúpenie, preto v celkovom súčte takéto nálezy v príspevku klasifikujeme minimálnym číslom „jeden artefakt“. Až výskum viacerých objektov môže dať objektívnejší obraz o ich početnosti. Zo skúmaných osád alebo objektov, datovaných v absolútnej väčšine do železovskej skupiny, máme k dispozícii údaje o surovinovom zložení úštepovej industrie z Blatného (21 obsidiánov = 15,4%), Štúrova (49 obsidiánov = 22,2%), Hurbanova (5 obsidiánov = 2,9%), Šaroviec (1 obsidián = 10%) a Boroviec (2 obsidiány = 2,4%). Len Štúrovo a Blatné naznačujú väčšie zastúpenie obsidiánu. Vo Velkom Grobe, napriek rozsiahlemu výskumu, obsidián chýbal. V tomto smere mnoho môže napomôcť zhodnotenie surovinovej štruktúry úštepovej industrie z rozsiahlych výskumov v Mužle-Čenkove, Bajči a v Patinciach.

Z konkrétnych údajov o počte obsidiánových artefaktov i podľa spomínaného postupu pri ich neznámom množstve (jedno nálezisko = jeden artefakt) dochádzame k celkovému súčtu 158 obsidiánov pochádzajúcich zo 40 nálezísk chronologického horizontu I. Aj pri zohľadnení námietok o neúplných údajoch považujeme tento počet obsidiánových artefaktov za veľmi malý, odporujúci názorom o rozsiahlom využívaní obsidiánu najmä spoločnosťami železovskej skupiny. Vedie nás k tomu aj zistenie, že v nasledujúcom chronologickom horizonte, zahŕňajúcom prvé dva stupne lengyelskej kultúry, je počet obsidiánových artefaktov 10- až 15-násobne väčší. Navyiac, v chronologickom horizonte I poznáme jadrá z tejto suroviny z povrchových zberov len zo štyroch nálezísk (Komárno, Slovenské Ďarmoty, Topolčany-Jacovce, Želovce). Z výskumu osady železovskej skupiny pochádza iba jedno malé jadro zo Štúrova, kde spolu s drobnotvarou industriou a nálezovou situáciou poukazuje na prítomnosť dielne.

Otázkam distribúcie rôznorodnej kamennej suroviny a úštepovej industrie v mladšej dobe kamennej je venovaných mnoho prác (*Kaczanowska 1985*, s. 54-76, 138-149, 176-180; *Pittioni 1985*, s. 129-138; *Bánesz 1991*, s. 50-55; v nich je aj ďalšia literatúra). V prípade distribúcie obsidiánu do stredného Podunajska vylučujeme v období chronologického horizontu I aktivity obyvateľov tohto územia či už v podobe vysielania prospektorských skupín do oblasti primár-

nych zdrojov obsidiánu, alebo do osád ležiacich v ich dosahu. Odporuje tomu aj nepatrný počet importov hrnčiarских výrobkov kultúry s lineárnou (notovou) keramikou a železovskej skupiny v celej potiskej oblasti, ktorý je v ostrom protiklade s veľkým počtom keramických nálezov potiských kultúrnych skupín v strednom Podunajsku. Iniciatíva vychádzala z prostredia potiských osídlení, najmä bukovohorskej kultúry. Za najpoužívateľnejší variant distribúcie považujeme reťazovitý spôsob výmeny suroviny, polovýrokov (jadier) alebo hotových výrobkov, ktorý - najmä vo vzdialenejších regiónoch - sa mohol uplatňovať i medzi domácimi komunitami. V bližšie neurčenom rozsahu tomu zrejme napomohol aj spomínaný exodus skupín obyvateľstva bukovohorskej kultúry.

Najväčšie uplatnenie dosiahol obsidián až v nasledujúcom období. V rámci lengyelskej kultúry registrujeme na strednom a západnom Slovensku 2477 obsidiánových artefaktov z 56 nálezísk (mapa 4, 5). Využívanie obsidiánu kulminuje už v stupni Lengyel I, z ktorého poznáme 2054 artefaktov zo 16 nálezísk. Tento prudký nárast sčasti skresluje osada v Kolároch, ležiaca už v Ipelskej kotline. Z desiatich sídliskových objektov, vrátane dielne, pochádza až 1444 obsidiánových artefaktov (80,3% zo všetkej úštepovej industrie). Aj ďalšie osady z tohto stupňa sa však vyznačujú veľkým zastúpením obsidiánu: Bardoňovo (83 obsidiánov = 17,2%), Bratislava-Dúbravka (34 obsidiánov = 43%, dielňa), Bratislava-Mlynská dolina (20% obsidiánov), Bučany (351 obsidiánov = 41,3%), Radošovce (24 obsidiánov = 28%), Svodín (105 obsidiánov = 7,6%). Počtom artefaktov osady zo stupňa Lengyel I vysoko dominujú nad osadami železovskej skupiny a na väčšine nálezísk je aj vysoký podiel obsidiánu v pomere k iným surovinám. Podobná situácia je tiež v niektorých súvekových osadách v Maďarsku (Aszód) a na Morave (Těšetice-Kyjovice, 225 obsidiánov, t. j. 14% zo všetkej úštepovej industrie; *Přichystal 1984*, s. 207).

Na prvý pohľad sa tento náhly a vysoký nárast obsidiánu na strednom i západnom Slovensku a v stredodunajskej oblasti zdá byť paradoxný. Dochádza k nemu po zániku bukovohorskej kultúry, ktorej nositelia sa intenzívne venovali prospekcii aj distribúcii tejto suroviny - navyiac v dobe, kedy sa vyludňujú rozsiahle územia severného Potisia. Medzi ním a stredným Podunajskom tak opäť vzniká neosídlená zóna široká minimálne 150 km. Vysvetlenie na-

chádzame v prítomnosti komunít lengyelskej kultúry v centre Východoslovenskej nížiny, teda aj v bezprostrednom susedstve ložísk obsidiánu. Nateraz ich najlepšie poznáme z menšieho výskumu v Ľzkovciach (Vizdal 1986, s. 305-312), odkiaľ pochádza keramika s identickými znakmi prvého stupňa lengyelskej kultúry z juhozápadného Slovenska, resp. z priľahlej časti Maďarska. Dôvody presídlenia menších skupín obyvateľstva do severného Potisia zrejme spočívajú v uvoľnení tohto priestoru, do ktorého zasahujú osídlenia lengyelskej kultúry aj zo severu (z juhovýchodného Poľska) a osídlenia potiskej kultúry i skupín s maľovanou keramikou typu Herpály-Csöszhalom z juhu.

Unikátny konglomerát rôznorodých osídlení v malej enkláve severného Potisia netrval dlho, len v rozpätí jedného stupňa archeologickej kultúry. Čoskoro ho už definitívne vystriedala plne sformovaná polgárska kultúra. Napriek tomu aj krátkodobá prítomnosť malej zložky lengyelskej kultúry v tejto oblasti mala rozhodujúcu úlohu v exporte obsidiánu do stredodunajskej oblasti. Ukazuje sa, že blízkosť, až totožnosť komunít jednej archeologickej kultúry, prezentovaná navonok zhodnou materiálnou náplňou, silne vplývala na udržiavanie kontaktov s ich vzdialeným materským územím a že aj v distribúcii kamennej suroviny mala väčšiu úlohu, ako všetky iné spôsoby. S veľkou mierou skepticizmu môžeme uvažovať, že dôvodom k presídleniu niektorých skupín obyvateľstva lengyelskej kultúry do severného Potisia bola snaha ovládnuť primárne zdroje obsidiánu.

Aj keď v nasledujúcom stupni Lengyel II je výskyt obsidiánu podstatne menší, v porovnaní s prvým chronologickým horizontom si ešte udržuje dvojnásobne väčšie zastúpenie (283 artefaktov zo 7 nálezísk). Pochádza najmä zo skúmaných osád: Ľlkovce (223 obsidiánov = 19,6%), Santovka (50 obsidiánov), Pečeňady (6 obsidiánov = 11%), Nitra - garáže autobusov (veľký počet úštepovej industrie, najmä z obsidiánu). Predpokladáme, že v distribúcii obsidiánu sa so slabnúcou intenzitou ešte udržiujú kontakty s doznievajúcimi komunitami lengyelskej a potiskej kultúry v severnom Potisí. Musíme však zohľadniť skutočnosť, že v súvekej skupine polgárskej kultúry Csöszhalom-Oborín obsidián už začína vychádzať z obluby a nahrádzajú ho iné suroviny či už lokálneho pôvodu, alebo importované zo severne ležiacich zakarpatských ložísk.

V chronologickom horizonte III tvorí obsidián na strednom a západnom Slovensku už len okrajovú zložku úštepovej industrie (mapa 5). Zo skupiny Brodzany-Nitra (Lengyel III) evidujeme len 27 artefaktov z piatich nálezísk. Pre lepšiu prehľadnosť uvádzame údaje z dvoch skúmaných nálezísk: Budmerice (z analyzovaných 117 artefaktov len jeden obsidián), Brodzany (zo súboru 398 artefaktov je 14 z obsidiánu). Podobná situácia je aj v ludanickej skupine (Lengyel IV). Celkove v nej zaznamenávame minimálne 74 obsidiánov z deviatich nálezísk, z ktorých sa vyníma sídliskový objekt z Dolnej Stredy (pravdepodobne dielňa), obsahujúci 601 exemplárov úštepovej industrie vrátane 54 artefaktov z obsidiánu. V jaskyňovom sídlisku v Slatinke nad Bebravou má obsidián až 25% zastúpenie. Pozoruhodný je aj výskyt troch jadier a štyroch čepelí v hrobách z Jeľšoviec. Napriek týmto menším odchýlkam sa v skupinách Brodzany-Nitra a Ludanice už prejavuje ochabnutie záujmu o obsidián v severnom Potisí, kde ho aj v bezprostrednom okolí jeho primárnych ložísk takmer úplne nahradila surovina s vynikajúcimi štiepnymi vlastnosťami - rohovec, dovážaný zo zakarpatskej, volynskej oblasti.

Využívanie obsidiánu v lengyelskej kultúre dosahuje svoj vrchol už v stupni Lengyel I, podstatne sa znižuje v stupni Lengyel II a v stupňoch Lengyel III a IV je táto surovina už na okraji záujmu vtedajších spoločenstiev. Veľký územný rozptyl obsidiánu však dokumentuje aj ďalších 11 lokalít, datovaných podľa málo výraznej keramiky z povrchových zberov len rámcovo do lengyelskej kultúry. Z nich zaujíma prvoradá postavenie nálezisko v Golianove (Súpis nálezísk II - dodatok, č. 128), odkiaľ z povrchových zberov pochádza kolekcia 187 kusov úštepovej industrie, obsahujúca aj 70 artefaktov z obsidiánu vrátane 10 rôzne veľkých jadier. Podľa týchto indícií by v Golianove mala byť osada z prvého alebo druhého stupňa lengyelskej kultúry.

V nasledujúcom strednom eneolite sa na strednom a západnom Slovensku obsidián opäť dostáva do pozície výnimočnej, až exotickkej suroviny (mapa 6). V boľerázskej skupine poznáme ojedinelé artefakty len z dvoch nálezísk a v klasickej badenskej kultúre na siedmich náleziskách evidujeme taktiež len po jednom či dvoch exemplároch. Výnimku tvorí Liptovská Mara (Súpis nálezísk II - dodatok, č. 131), ktorá počtom cca 6 obsidiánových artefaktov azda

odráža blízke spojenie so Spišom a ďalšími regionmi východného Slovenska. Nevylučujeme, že ojedinelé obsidiánové artefakty z juhozápad-

ného Slovenska pochádzajú z osídlení starších spoločností a komunity badenskej kultúry ich objavili len náhodne.

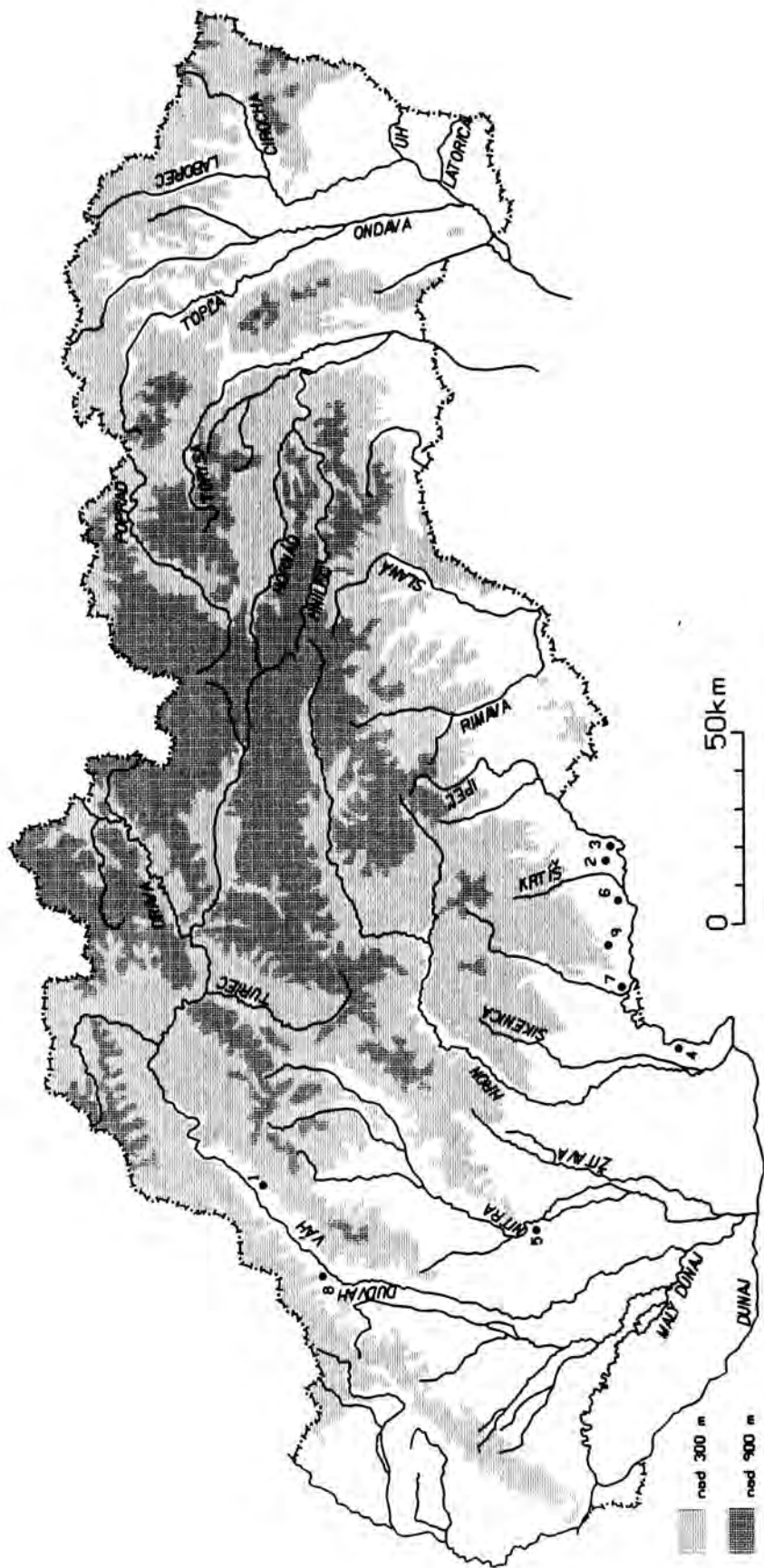
Literatúra

- BAČA, R. - KRUPA, V. 1995: Dokumentácia a prírastky v Balneologickom múzeu. AVANS v r. 1993. Nitra, s. 21.
- BALAŠA, G. 1960: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Banská Bystrica.
- BÁNESZ, L. 1962: Neolitické nálezy z Horných Lefantoviec. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 9. Nitra, s. 21-46.
- BÁNESZ, L. 1991: Neolitická dielňa na výrobu obsidiánovej industrie v Kašove. Východoslovenský pravek, 3. Košice, s. 39-68.
- BÁNESZ, L. - NEVIZÁNSKY, G. 1995: Sídliisko lengyelskej kultúry v Golianove. AVANS v r. 1993. Nitra, s. 23.
- BÁRTA, J. 1958: Jaskyňa Mažarná v krasovom území Veľkej Fatry. Slovenská Arch., 6, s. 245-256.
- BÁRTA, J. 1959a: Mezolitické a neolitické nástroje z dún „Víšky“ pri Dolnej Strede. Slovenská Arch., 7, s. 240-259.
- BÁRTA, J. 1959b: Výskum jaskyne Čertovej pece pri Radošinej. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 3. Nitra, s. 163-164.
- BÁRTA, J. 1965: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava.
- BÁRTA, J. 1977: Výskum na šwiderskom sídlisku vo Veľkom Slavkove v rokoch 1975 a 1976. AVANS v r. 1976. Nitra, s. 33-36.
- BÁRTA, J. 1981: Dôkazy pobytu mezolitických lovcov v Medvedej jaskyni pri Ružíne. AVANS v r. 1980. Nitra, s. 27, 28.
- BÁRTA, J. 1983: Pohrebisko a praveké sídlisko v jaskyni Dúpná diera pri Slatinke nad Bebravou. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 20. Nitra, s. 15-37.
- BÁRTA, J. 1985: Nové paleolitické sídliská na dolnom Poiplí. AVANS v r. 1984. Nitra, s. 33.
- BÁRTA, J. 1988: Trenčianskej Bohuslavice un habitat gravettien en Slovaquie occidentale. L'Anthropologie (Paris), Tome 92, n° 4, s. 173-182.
- BÁRTA, J. 1993: Osídlenie Nitry v staršej dobe kamennej. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra, s. 5-14.
- BÁRTA, J. - BÁNESZ, L. 1971: Výskum staršej a strednej doby kamennej na Slovensku. Slovenská Arch., 19, s. 291-317.
- BÁRTA, J. - PAVÚK, J. 1959: Lengyelské sídlisko na „Víškoch“ pri Dolnej Strede. Arch. Rozhledy, 11, s. 482-488.
- BÁRTA, J. - PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A. 1962: Paleolitické nálezy z Ipelskej kotliny. Arch. Rozhledy, 14, s. 297-308.
- BARTÍK, J. - ŠTRBÍK, J. 1988: Prieskum a záchranný výskum v Báhoni a Vištuku. AVANS v r. 1987. Nitra, s. 31, 32.
- BARTÍK, J. - ŠTRBÍK, J. 1990: Prieskum v povodí Vištuckého potoka a Gidry. AVANS v r. 1988. Nitra, s. 32-34.
- BÁTORA, J. - BEDNÁR, P. 1982: Nové archeologické lokality z horného Požitavia. AVANS v r. 1981. Nitra, s. 33-35.
- BEDNÁR, P. - RUTTKAY, M. 1991: Prieskum povodia potoka Bocegaj. AVANS v r. 1989. Nitra, s. 26-28.
- BŘEZINOVÁ, G. 1980: Ojedinelé nálezy z okresu Topoľčany. AVANS v r. 1979. Nitra, s. 38, 39.
- BŘEZINOVÁ, G. - ILLÁŠOVÁ, L. - WIEDERMAN, E. 1996: K otázke vzťahu osídlenia a prírodných pomerov neolitu v povodí Nitry. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 32. Nitra, s. 15-41.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1947: Slovensko v mladšej dobe kamennej. In: Slovenské dejiny I. Bratislava, s. 55-67.
- BUJNA, J. - ROMSAUER, P. 1980: Výskum v Bučanoch v roku 1979. AVANS v r. 1979. Nitra, s. 56-60.
- ČAPLOVIČ, P. 1956: Hurbanovo - Bacherov majer, neolitické sídlisko. Arch. Rozhledy, 8, s. 311-321.
- ČAPLOVIČ, P. 1987: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin.
- DRAHOŠOVÁ, V. 1986: Neolitické osídlenie v Radošovciach-Vieske. AVANS v r. 1985. Nitra, s. 74-76.
- DRAHOŠOVÁ, V. 1988: Lengyelské sídlisko v Radošovciach-Vieske. AVANS v r. 1987. Nitra, s. 43, 44.
- DRAHOŠOVÁ, V. 1996: Výsledky prieskumu v Skalici. AVANS v r. 1994. Nitra, s. 41, 42.
- DULKA, J. 1960: Výskum vo Veľkých Kostofanoch. Arch. Rozhledy, 12, s. 790-795.
- ĐURIŠOVÁ, M. 1991: Záchranný výskum v Kysuckom Novom Meste - Radoli. AVANS v r. 1989. Nitra, s. 31, 32.
- EISNER, J. 1930: Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1929. Sbornik Muz. Slovenskej Spoločnosti, 24, s. 167-179.

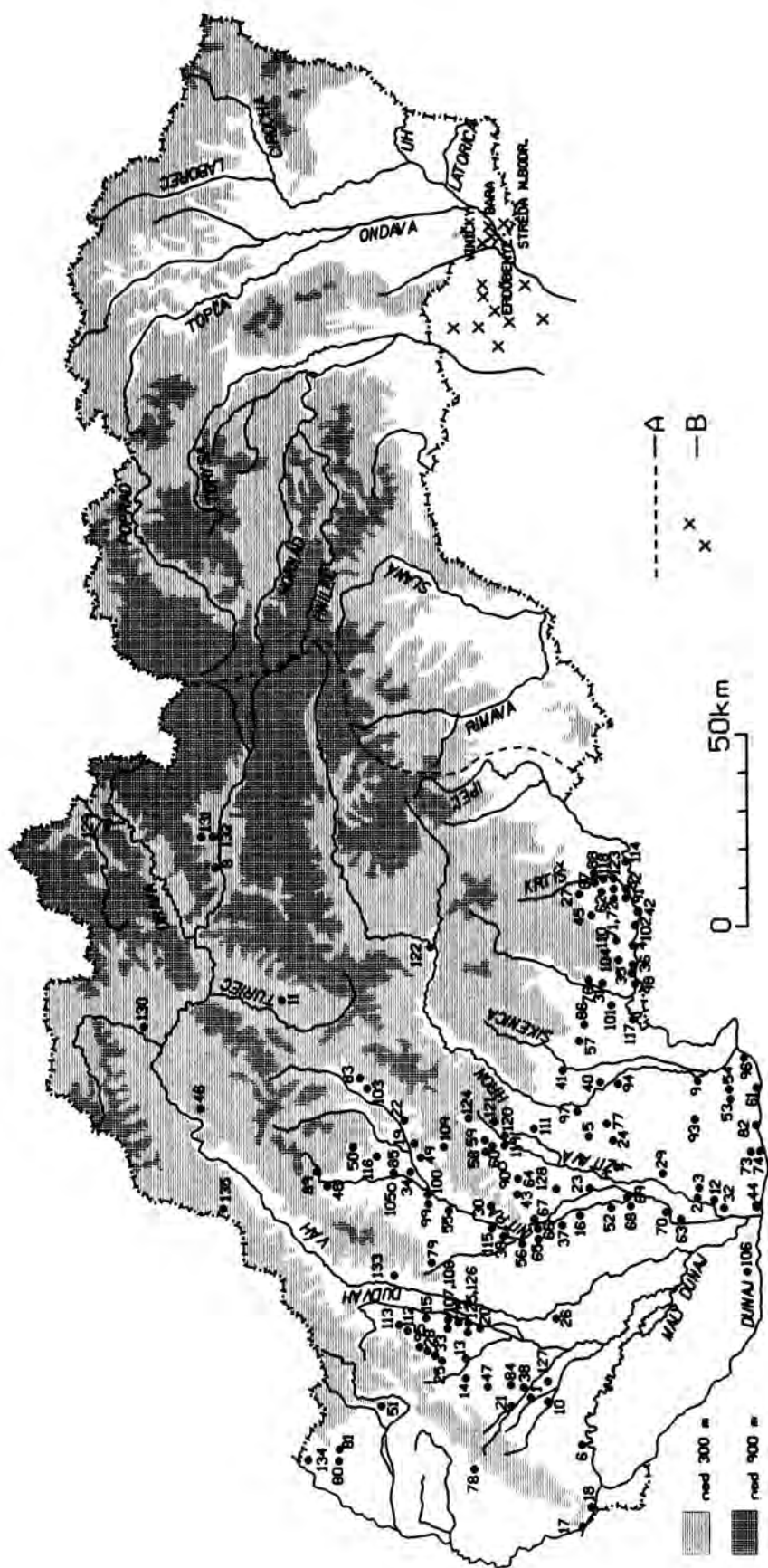
- EISNER, J. 1932: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1931. Sborník Muz. Slovenskej Spoločnosti, 26, s. 68-78.
- EISNER, J. 1933: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- EISNER, J. 1936: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1935. Sborník Muz. Slovenskej Spoločnosti, 30, s. 64-93.
- FARKAŠ, Z. 1984: Neolitické osídlenie v Bratislave na Devínskej Kobyle. Zborník Slovenského Národ. Múz., 78. Bratislava, s. 5-25.
- FARKAŠ, Z. 1987: Neolitické sídlisko v Bernolákove. AVANS v r. 1986. Nitra, s. 42.
- FARKAŠ, Z. - NOVOTNÝ, B. 1993: Mladšia a neskorá doba kamenná (neolit a eneolit). In: Štefanovičová, T. a kolektív: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava, s. 39-74.
- HANULIAK, M. 1983: Nové sídliskové nálezy zo Zlatých Moraviec. AVANS v r. 1982. Nitra, s. 92, 93.
- CHEBEN, I. 1984: Sídlisko badenskej kultúry v Bíni. Slovenská Arch., 32, s. 147-177.
- CHEBEN, I. 1986a: Problematik der Lengyel-Spaltindustrie aus der Siedlung in Bučany. In: Internationales Symposium über die Lengyel Kultur. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra - Wien, s. 37-43.
- CHEBEN, I. 1986b: Auswertung von Spaltindustrie aus der äneolithischen Siedlung der Fundstelle in Krásna Ves. In: Budinský-Krička, V. - Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra, s. 147-154.
- CHEBEN, I. 1993: Spaltindustrie auf Kreisanlagen der Lengyel-Kultur in der Südwestslowakei. In: Actes du XII^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava 1.-7. September 1991, 2. Bratislava, s. 442-446.
- CHEBEN, I. - RUTTKAY, M. 1995: Záchraný výskum v Cíferi-Páci a v Čataji. AVANS v r. 1993. Nitra, s. 67-69.
- ILLÁŠOVÁ, L. 1988: Petroarcheologická analýza artefaktov z neolitického sídliska v Blatnom. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 24. Nitra, s. 29-37.
- ILLÁŠOVÁ, L. 1995: Steinartefakte der Lengyel-Kultur aus Jelšovce. In: Pavúk, J. - Bátora, J.: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra, s. 194-201.
- JANŠÁK, Š. 1931: Staré osídlenie Slovenska. Sborník Muz. Slovenskej Spoločnosti, 25, s. 7-65.
- JANŠÁK, Š. 1933-1934: Staré osídlenie Slovenska. Sborník Muz. Slovenskej Spoločnosti, 27-28, s. 30-71.
- JANŠÁK, Š. 1935a: Staré osídlenie Slovenska. Sborník Muz. Slovenskej Spoločnosti, 29, s. 15-51.
- JANŠÁK, Š. 1935b: Praveké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku. Bratislava.
- KACZANOWSKA, M. 1985: Rohstoffe, Technik und Typologie der Neolithischen Feuersteinindustrien im Nordteil des Flussgebietes der Mittel-donau. Warszawa.
- KACZANOWSKA, M. - KOZŁOWSKI, J. K. 1986: Frühengyel-Feuersteinindustrie von Svodín. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra - Wien, s. 121-131.
- KACZANOWSKA, M. - KOZŁOWSKI, J. K. 1991: Spaltindustrie der Lengyel-Kultur aus Svodín, Slowakei. Warszawa - Kraków.
- KACZANOWSKA, M. - KOZŁOWSKI, J. K. - ŠIŠKA, S. 1993: Neolithic and Eneolithic Chipped Stone Industries from Šarišské Michaľany, Eastern Slovakia. Kraków.
- KALICZ, N. - MAKKAY, J. 1977: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Budapest.
- KAMINSKÁ, L. 1991: Význam surovínovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východoslovenskej oblasti. Slovenská Arch., 29, s. 7-58.
- KAMINSKÁ, L. - ĎUĎA, R. 1985: K otázke významu obsidiánovej industrie v paleolite Slovenska. Arch. Rozhledy, 37, s. 121-129, 233-235.
- KELLER, I. 1969: Z novších nálezov v Trnavskom múzeu. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 13. Nitra, s. 271-278.
- KLČO, M. 1988: Praveké a včasnodedinné osídlenie Vrbového. Vlastivedný Spravodajca okresu Trnava. Hlohovec, s. 44-64.
- KLČO, M. 1993: Lengyelské sídlisko v Šterusách. AVANS v r. 1992. Nitra, s. 70.
- KOLNÍK, T. 1957: Praveké osídlenie na dunách severne od obce Bohatá, okr. Hurbanovo. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 2. Nitra, s. 53-57.
- KOLNÍK, T. - PAULÍK, J. 1957: Záchraný výskum na neolitickom sídlisku v Borovciach pri Piešťanoch. Slovenská Arch., 5, s. 271-306.
- KOZŁOWSKI, J. K. 1989: The Lithic Industry of the Eastern Lénar Pottery Culture in Slovakia. Slovenská Arch., 37, s. 377-410.
- KRASKOVSKÁ, L. 1955: Nálezy hlinenej plastiky v Košolnej. Slovenská Arch., 3, s. 101-106.
- KRASKOVSKÁ, L. 1958: Výskum v Bešeňove roku 1950. Slovenská Arch., 6, s. 419-447.
- LICHARDUS, J. 1961: Neolitické osídlenie Veľkých Hostí. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 6. Nitra, s. 41-50.
- LICHARDUS, J. 1962: Záchraný výskum v travertínových lomoch v Bešeňovej v r. 1961. Arch. Rozhledy, 14, s. 849-856.
- LICHARDUS, J. - ŠIŠKA, S. 1970: Záchraný výskum pohrebiska a sídliska lengyelskej kultúry vo Svodíne roku 1956. Slovenská Arch., 18, s. 311-352.
- LICHARDUS, J. - VLADÁR, J. 1970: Neskorolengyelské sídliskové a hrobové nálezy z Nitry. Slovenská Arch., 18, s. 373-419.
- LISZKA, J. 1988: Zisťovací výskum v Nových Zámkoch. AVANS v r. 1987. Nitra, s. 87.

- MORAVČÍK, J. 1980: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1971-1975. Vlastivedný Zborník Považia, 14. Martin, s. 15-63.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1986: Vorbericht über die Ergebnisse der systematische Grabung in Svodín in den Jahren 1971-1983. Slovenská Arch., 34, s. 133-176.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1992: Výskum fortifikácie lengyelskej kultúry v Ružindole - Borovej. AVANS v r. 1990. Nitra, s. 79-81.
- NOVÁK, P. 1984: Záchraný výskum na stavbe prehrady v Chtelnici. AVANS v r. 1983. Nitra, s. 161-163.
- NOVOTNÝ, B. 1957: Sídliisko ľudu s maľovanou keramikou moravsko-slovenskou vo Veľkých Kostoľanoch. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 2. Nitra, s. 35-45.
- NOVOTNÝ, B. 1962: Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku. Bratislava.
- NOVOTNÝ, B. 1976: Šarovce. Bratislava.
- OPLUŠTIL, E. 1976: Topoľčany v praveku. In: Západné Slovensko. Vlastivedný Zborník Západoslovenského Kraja, 3. Bratislava, s. 13-36.
- OŽDÁNI, O. 1984: Výsledky prieskumu stredného Poiplia v okrese Levice. AVANS v r. 1983. Nitra, s. 168-171.
- PAVELČÍK, J. 1993: Predbežná zpráva o prírodných zdrojoch a spracovaní radiolaritu v Býlych Karpatech. Východoslovenský Pravek, 4. Košice, s. 67-74.
- PAVÚK, J. 1963: Nové nálezy volútovvej a železovskej keramiky v Kunove. Arch. Rozhledy, 15, s. 277-286.
- PAVÚK, J. 1967: Výskum neolitického sídliska v Štúrove. Arch. Rozhledy, 19, s. 576-583.
- PAVÚK, J. 1969: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. Slovenská Arch., 17, s. 269-367.
- PAVÚK, J. 1977: Nálezisko lengyelskej a badenskej kultúry v Santovke a Domandiciach. AVANS v r. 1976. Nitra, s. 221, 222.
- PAVÚK, J. 1978: Výskum neolitického sídliska v Blatnom. AVANS v r. 1977. Nitra, s. 192-195.
- PAVÚK, J. 1980: Ältere Linearkeramik in der Slowakei. Slovenská Arch., 28, s. 7-90.
- PAVÚK, J. 1981a: Sídliisko lengyelskej kultúry v Budmericiach. AVANS v r. 1980. Nitra, s. 220-222.
- PAVÚK, J. 1981b: Súčasný stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku. Pam. Arch., 72, s. 255-299.
- PAVÚK, J. 1987: Sídliisko lengyelskej kultúry v Santovke a Domandiciach. AVANS v r. 1986. Nitra, s. 84, 85.
- PAVÚK, J. 1990: Prieskum v okolí Žlkoviec. AVANS v r. 1988. Nitra, s. 136, 137.
- PAVÚK, J. 1991: Lengyel-culture fortified settlements in Slovakia. Antiquity, 65, s. 348-357.
- PAVÚK, J. 1994: Štúrovo. Ein siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A. 1961: Archeologický prieskum stredného Poiplia roku 1955. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 7. Nitra.
- PIETA, K. 1970: Archeologický výskum Liptova v rokoch 1965-1968. Liptov. Vlastivedný Zborník, 1. Ružomberok, s. 101-120.
- PICHLEROVÁ, M. 1988: Archeologická zbierka Františka Mohapla (Nálezy z Komárna-Veľký Harčáš, Iže, Nededu a Patiniec). Zborník Slovenského Národ. Múz., 82 - Hist., 28. Bratislava, s. 127-153.
- PITTIONI, R. 1985: Über Handel im Neolithikum und in der Bronzezeit Europas. In: Untersuchungen zu handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen zeit in Mittel- und Nordeuropa. Göttingen, s. 127-180.
- PORUBSKÝ, J. 1955: Hroby z mladšej doby kamennej vo Výčapoch-Opatovciach, okres Nitra. Arch. Rozhledy, 7, s. 437-447.
- PORUBSKÝ, J. 1958: Sídliisko ľudu s volútovou keramikou v Ludaniciach. Slovenská Arch., 6, s. 295-300.
- PROŠEK, F. 1951: Výskum jeskyně Dzeravé skály v Malých Karpatech. Arch. Rozhledy, 3, s. 293-298.
- PROŠEK, F. 1959: Mesolitická obsidiánová industrie ze stanice Barca I. Arch. Rozhledy, 9, s. 145-148.
- PŘICHYSTAL, A. 1984: Petrografické studium štípané industrie. In: Kazdová, E.: Těšetice-Kyjovice 1/Starší stupeň kultury s moravskou maľovanou keramikou. Brno, s. 205-212.
- RUTTKAY, A. 1965: Nové nálezy z horného Ponitria. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 15. Nitra, s. 189-214.
- RUTTKAY, M. 1991: Prieskum dolného Požitavia. AVANS v r. 1989. Nitra, s. 90, 91.
- RUTTKAYOVÁ, J. - RUTTKAY, M. 1991: Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea v Zlatých Moravciach. Informátor Slovenskej Arch. Spoločnosti pri SAV. Supplement 2. Nitra.
- SKUTIL, J. 1947: Diluviálny človek na Slovensku. In: Slovenské dejiny I. Bratislava, s. 18-54.
- SOÓS, V. 1982: Előzetes jelentés a Szécsény-ültetési zselizi telep feltárásáról. A Nógrád Megyei Múz. Évk., 8. Salgótarján, s. 7-46.
- ŠIŠKA, S. 1989: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Bratislava.
- ŠIŠKA, S. 1995: Zur Problematik des Untergangs der Bükker Kultur. Slovenská Arch., 43, s. 5-26.
- ŠNEIDROVÁ, K. - ŠTIKOVÁ, E. 1955: Lengyelské sídlisťe v Nitře. Arch. Rozhledy, 7, s. 730-737.
- TOČÍK, A. 1960: Zpráva o výskume v rpkoch 1957-1959 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku, okres Nové Zámky. In: Referáty o pracovných výsledcích čl. archeológů za rok 1959, část III. Liblice, s. 13-31.
- TOČÍK, A. 1978: Záchraný výskum vo Veľkých Kosihách - Okánikove. AVANS v r. 1977. Nitra, s. 272-275.
- TOČÍK, A. 1981: Prieskumy a záchraný výskum na juhozápadnom Slovensku v roku 1980. AVANS

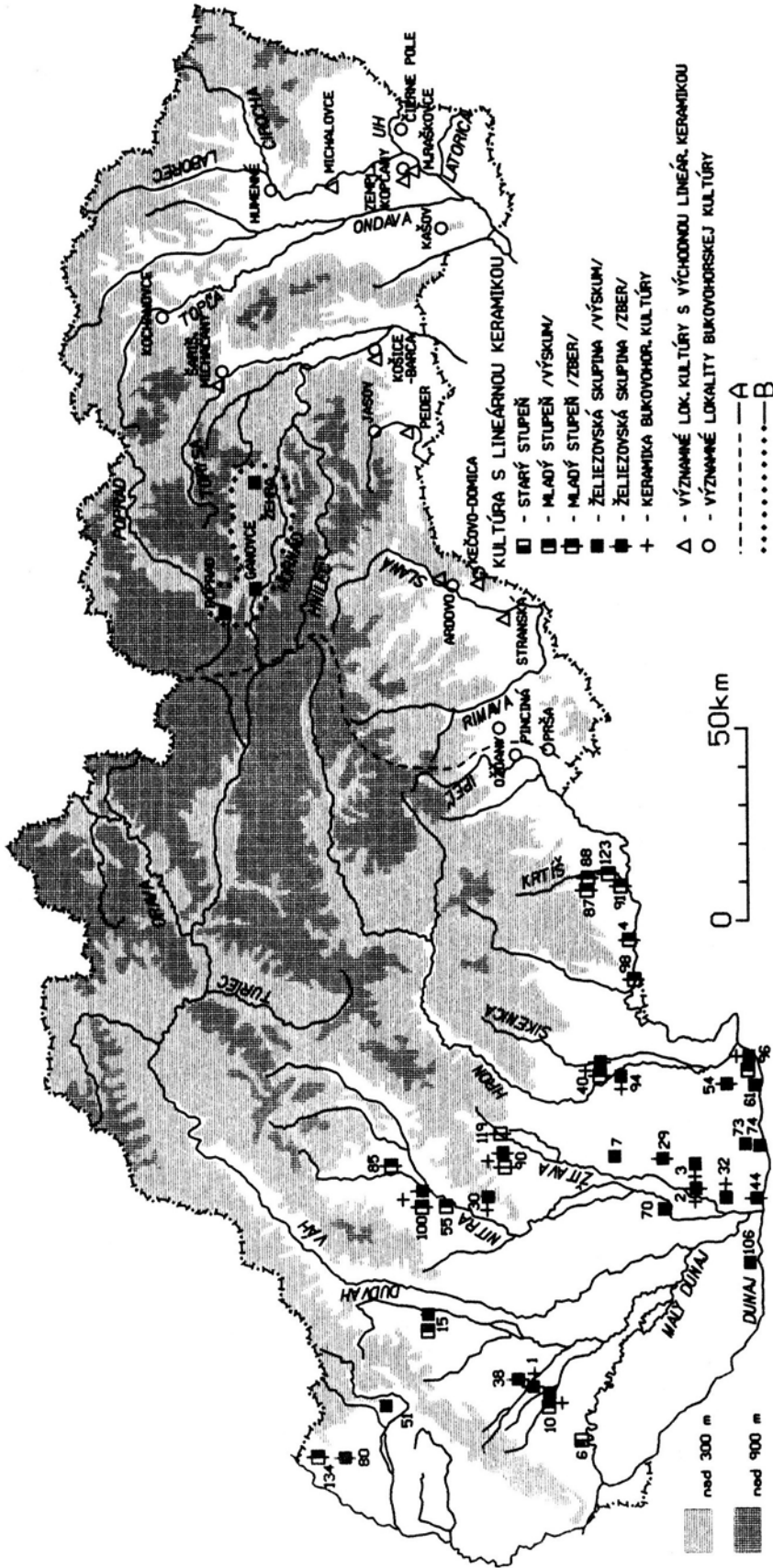
- v r. 1980. Nitra, s. 296-311.
- TOČÍK, A. - LICHARDUS, J. 1966: Staršia fáza slovensko-moravskej maľovanej keramiky na juhozápadnom Slovensku. Pam. Arch., 57, s. 1-90.
- VALOCH, K. 1993: V záři ohňů nejstarších lovců (starší doba kamenná - paleolit). In: Pravěké Dějiny Moravy. Brno, s. 11-70.
- VIZDAL, J. 1986: Rettungsgrabung in Ižkovce im Jahre 1985. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra - Wien, s. 305-312.
- VLADÁR, J. 1961: Nové neolitické nálezy z Nitry. Arch. Rozhledy, 13, s. 780-789.
- VLADÁR, J. 1962: Výskum v Branči pri Nitre v r. 1961. Arch. Rozhledy, 14, s. 308-327.
- VLADÁR, J. - KRUPICA, O. 1970: Neskorolengyelská keramika z Brodzian. Slovenská Arch., 18, s. 353-371.
- VLADÁR, J. - LICHARDUS, J. 1968: Erforschung der frühneolithischen Siedlung in Branč. Slovenská Arch., 16, s. 263-352.
- WIEDERMAN, E. 1985: Archeologické pamiatky Topoľčianskeho múzea. Nitra.
- WILLIAMS, O. - NANDRIS, J. 1977: The Hungarian and Slovak Sources of Archaeological Obsidian: an Interim Report on Further Fieldwork, with a Note on Tektites. Journal Arch. Scien., 4. London, s. 207-219.
- ŽEBRÁK, P. 1985: Výsledky průzkumu na jihu středního Slovenska. AVANS v r. 1984. Nitra, s. 261-264.
- ŽEBRÁK, P. 1986: Neolitická lokalita v Želovcích. AVANS v r. 1985. Nitra, s. 258, 259.



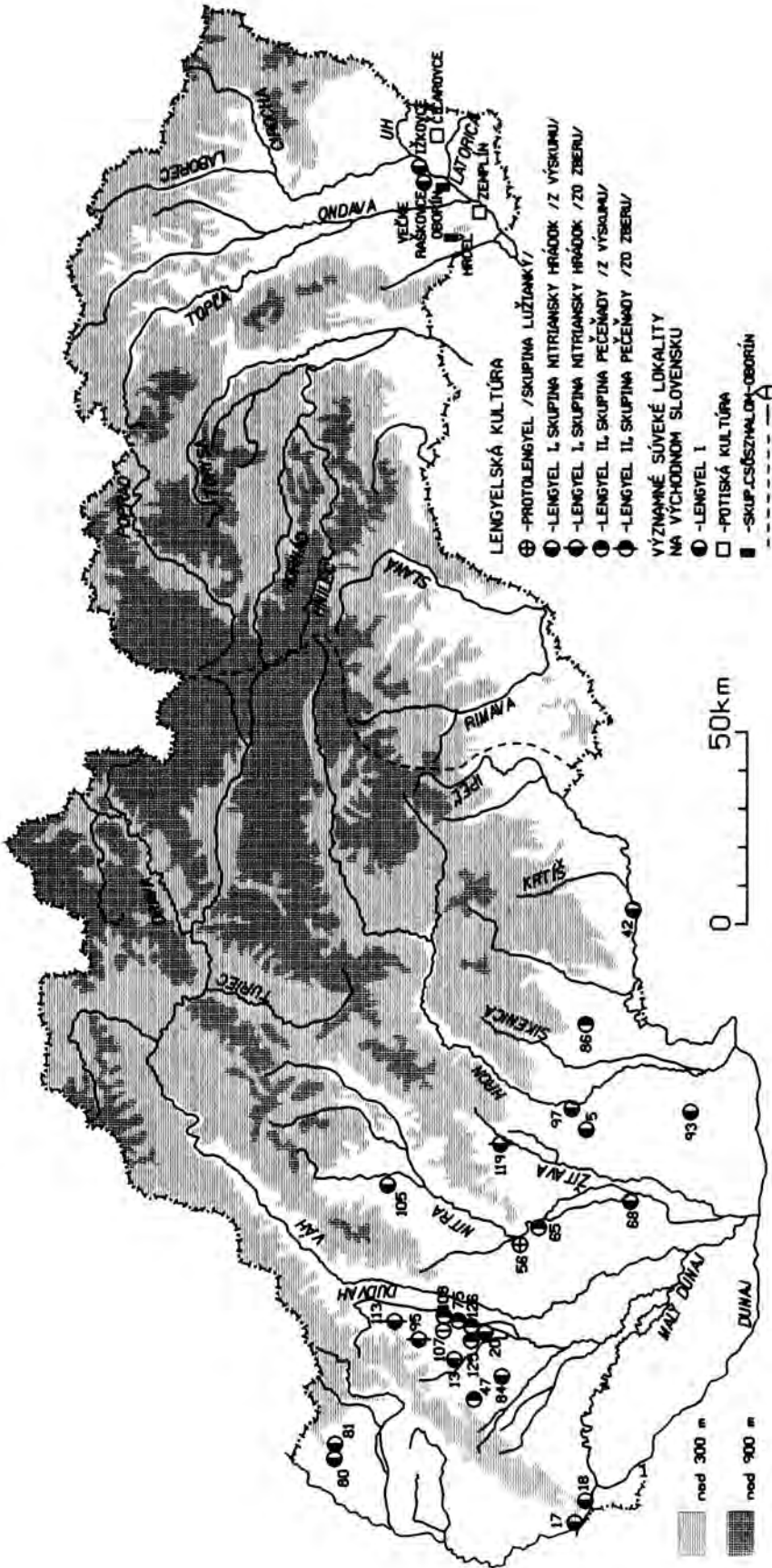
Mapa 1. Náleziská obsidiánu z mladého paleolitu na strednom a západnom Slovensku.



Mapa 2. Náleziská obsidiánu z neolitu a eneolitu na strednom a západnom Slovensku. A – rozvodie vodných tokov a hranica medzi osídleniami potiskej a podunajskej oblasti. B – najvýznamnejšie primárne zdroje obsidiánu (upravené podľa L. Kaminskej, 1991, obr. 5, 7).



Mapa 3. Náleziská obsidiánu na strednom a západnom Slovensku z chronologického horizontu I. A - hranica medzi osídleniami potiskej a podunajskej oblasti. B - spišská enkláva.



Mapa 4. Náleziská obsidiánu na strednom a západnom Slovensku z chronologického horizontu II (Protolengyel, stupne: Lengyel I a II).

Obsidian im Milieu der steinzeitlichen Gemeinschaften in der Mittel- und Westslowakei (Fundortverzeichnis)

Stanislav Šiška

Resümee

Zu den überzeugendsten Belegen über Kontakte der urzeitlichen Gemeinschaften großer Gebiete Mittel- und Südosteuropas mit dem nördlichen Theißgebiet gehört der Obsidian. Seiner Auswertung widmeten sich zahlreiche Forscher, die jedoch auf Analysen der Spaltindustrie namentlich aus großen Grabungen und aus geschlossenen Fundverbänden orientiert waren. Mit dem Fundortverzeichnis ergänzt der Autor ihre Ergebnisse über die Feststellungen, in welche Regionen und zu welchen Kulturgemeinschaften der West- und Mittelslowakei, die Größtenteils von den Gemeinschaften im nördlichen Theißgebiet (Nordsteil des Karpatenbogens) abweichend waren, der Obsidian gelangte und in was für einer Intensität er ausgenutzt wurde.

Aus der älteren Steinzeit verzeichnet der Autor 9 Fundorte mit Obsidianvorkommen (Karte 1), die in die Gravettien-Kultur datiert sind. Mit Ausnahme des Eipelbeckens, das von den primären Quellen dieses Rohstoffes in den Zempliner Bergen 150-180 km entfernt ist, gehört der Obsidian in westlicher liegenden Fundorten (in 250-300 km Entfernung) zu exotischen Funden. Aus dem Mesolithikum registriert der Autor zur Zeit keine Obsidianartefakte.

Zur größten Ausnützung des Obsidians kam es in der jüngeren Steinzeit und in ihrem Rahmen vor allem im Mittel- und Jungneolithikum. Den ältesten Fund repräsentiert ein Abschlag aus einer Siedlungsgrube in Bernolákovo, die in den Abschluß der alten Lienar-Keramik datiert ist.

Im Zeitabschnitt der jungen Linear (Notenkopf) Keramik verengten sich die unbesiedelten Gebiete zwischen dem Theiß- und Donauraum auf eine Breite von 30-40 km, und diese Situation schuf Bedingungen für einen aktiveren Obsidianimport in die Westslowakei (15 Fundorte). Ihre Zunahme erhöhte sich in der

nachfolgenden Želiezovce-Gruppe (25 Fundorte). Beigetragen hat dazu zweifellos auch die weitere Besiedlungsverschiebung aus dem nördlichen Theißgebiet, diesmal bereits der Bükker Kultur, bis zur östlichen Verbreitungsgrenze der Želiezovce-Gruppe (Karte 3), wodurch das „Niemandland“ schwand, und besonders im Grenzgebiet kam es zu unmittelbaren Kontakten mit Kommunitäten des mittleren Donauraumes. Der Autor nimmt an, daß in das Milieu der Želiezovce-Gruppe im Mitteldonauraum, aber auch in Südpolen, der Obsidian auch durch den allmählichen Exodus von Bevölkerungsgruppen der Bükker Kultur gelangte (Šiška 1995, S. 5-26). Die Intensität des Obsidianvorkommens in der Želiezovce-Gruppe ist durch Angaben aus folgenden untersuchten Siedlungen charakterisiert: Blatné (21 Obsidiane = 15,4% der Abschlagindustrie), Štúrovo (49 Obsidiane = 22,2%), Hurbanovo (5 Obsidiane = 2,9%) u. a. Aus dem chronologischen Horizont I (Kaczanowska 1985) registriert der Autor in der Mittel- und Westslowakei 158 Obsidiane aus 40 Fundorten.

Die größte Geltung erlangte der Obsidian erst im chronologischen Horizont II. Im Rahmen der Lengyel-Kultur verzeichnet der Autor 2477 Artefakte aus 56 Fundorten (Karten 4, 5). Die Ausnützung der Obsidiane kulminierte bereits in der Stufe Lengyel I, aus welcher 2054 Artefakte aus 16 Fundorten stammen. Diese jähe Zunahme verzerrt teilweise die Siedlung in Koláry im Eipelbecken (Katalog Nr. 42), von wo sogar 1444 Obsidiane stammen (80,3% der Abschlagindustrie). Doch auch weitere Siedlungen aus dieser Stufe zeichnen sich durch eine starke Vertretung dieses Rohstoffes aus:

Bardoňovo (83 Obsidiane = 17,2%), Bratislava-Dúbravka (34 Obsidiane = 43%, Werkstatt), Bučany (351 Obsidiane = 41,3%), Svodín (105 Obsidiane = 7,6%) und weitere.

Auf den ersten Blick scheint das jähe und

hohe Anwachsen des Obsidians in der Mittel- und Westslowakei paradox zu sein. Es kam dazu nach dem Untergang der Bükker Kultur, in der Zeit, wann umfangreiche Regionen des nördlichen Theißgebietes menschenleer wurden, wodurch von neuem zwischen ihm und dem mittleren Donaugebiet eine unbesiedelte Zone von minimal 150 km entstand. Eine Erklärung findet der Autor in der Anwesenheit von Gemeinschaften der Lengyel-Kultur im Zentrum der Ostslowakischen Tiefebene, in unmittelbarer Nachbarschaft von Obsidianlagerstätten. Der Eingriff kleiner Gemeinschaften der Lengyel-Kultur dauerte nur während ihrer I. Stufe. Doch auch trotzdem spielte ihre kurze Anwesenheit in diesem Gebiet eine entscheidende Rolle im intensiven Export des Obsidians in das mittlere Donaugebiet.

In der nachfolgenden II. Stufe der Lengyel-Kultur war das Obsidianvorkommen wesentlich kleiner. Im Vergleich zum chronologischen Horizont I erhielt sich jedoch noch seine zweifach höhere Vertretung (283 Artefakte aus 7 Fundorten). Seine Senkung gegenüber der Stufe Lengyel I widerspiegelt die Verhältnisse im nördlichen

Theißgebiet, wo in der zeitgleichen Gruppe Csőszhalom-Oborín die Beliebtheit des Obsidians bereits abzunehmen begann und er durch andere Rohstoffe ersetzt wurde.

Im chronologischen Horizont III bildete der Obsidian in der Mittel- und Westslowakei nur noch einen peripheren Verband der Abschlagindustrie. In der Stufe Lengyel III registriert der Autor nur 27 Artefakte von 5 Fundstellen und in der Stufe Lengyel IV 74 Artefakte von 9 Fundstellen (Karte 5). Es widerspiegelt sich somit der Schwund des Interesses am Obsidian auch im nördlichen Theißgebiet, wo er beinahe vollkommen durch andere Rohstoffe verdrängt wurde, namentlich durch importierten Hornstein aus dem Gebiet des nördlichen Wolhynien.

Im mittleren Äneolithikum gelangte der Obsidian in der Mittel- und Westslowakei erneut in die Position eines außergewöhnlichen, sogar exotischen Rohstoffes. In der Boleráz-Gruppe kennt der Autor nur vereinzelte Artefakte aus 2 Fundorten und in der klassischen Badener Kultur 13 Artefakte aus 7 Fundorten.

Texte zu den Illustrationen:

Abb. 1. Zahl der neolithischen und äneolithischen Obsidianfundstellen in der Mittel- und Westslowakei.

Abb. 2. Das Verhältnis der Obsidianartefakte zur Fundortzahl (Numerierung der einzelnen Kulturbesiedlungen auf Abb. 1).

Karte 1. Obsidianfundstellen aus dem Jungpaläolithikum in der Mittel- und Westslowakei.

Karte 2. Obsidianfundstellen aus dem Neolithikum und Äneolithikum in der Mittel- und Westslowakei. A – Wasserscheide und Grenze zwischen den Besiedlungen des Theiß- und Donaugebietes. B – die bedeutendsten primären Obsidianquellen (nach L. Kaminská, 1991, Abb. 5, 7).

Karte 3. Obsidianfundstellen in der Mittel- und West-

slowakei aus dem chronologischen Horizont I. A – Grenze zwischen den Besiedlungen des Theiß- und Donaugebietes. B – Zipser Enklave.

Karte 4. Obsidianfundstellen in der Mittel- und Westslowakei aus dem chronologischen Horizont II (Protolengyel, Stufen: Lengyel I und II).

Karte 5. Obsidianfundstellen in der Mittel- und Westslowakei aus dem chronologischen Horizont III (Stufen: Lengyel III und IV) und näher undatierte Fundorte der Lengyel-Kultur.

Karte 6. Obsidianfundstellen der Boleráz-Gruppe und der klassischen Badener Kultur wie auch undatierte Fundorte aus dem Neolithikum und Äneolithikum.

K PROBLEMATIKE NESKORONEOLITICKÉHO VÝVOJA NA VÝCHODOSLOVENSKEJ NÍŽINE

MARIÁN VIZDAL

(Katedra všeobecných dejín Prešovskej univerzity, Prešov)

The work describes Východoslovenská nížina lowland development at the end of the 5th millennium BC. Various communities moved there from the areas above the Carpathians and from the river Danube basin. Local environment was formed by the Tisza culture. The author proposes its periodization and outlines a cultural and chronological position of the Stroked pottery culture in this region.

Spoločným prvkom všetkých oblastí, v ktorých bola rozšírená bukovohorská kultúra, sa na konci stredného neolitu javí výrazné kultúrne ochudobnenie. Za najzávažnejšiu príčinu tejto stagnácie na východnom Slovensku možno predpokladať klimatické zmeny (Šiška 1989, s. 112), ktoré mali pre vtedajšiu základnú materiálnu bázu spoločnosti - poľnohospodárstvo, osudový význam (Ložek 1980, s. 108).

Na konci 5. tis. pred n. l. spolu so zánikom predchádzajúcich kultúrnych pomerov v predmetnej oblasti treba rátať miestami aj s jej čiastočným vyludnením (Šiška 1989, s. 38; Farkaš 1986, s. 61 n.). Vytvorili sa vlastne podobné predpoklady pre osídlenie, aké tu boli na začiatku neolitickej kolonizácie. Bolo celkom logické, že do tohto, k horšiemu pozmeneného regiónu sa presídlili skupiny nachádzajúce sa ešte v nepriaznivejšom zemepisnom prostredí, v ktorom vytvorila klíma začínajúceho obdobia epiatlantika ešte menej prijateľné podmienky. S takouto oblasťou susedili nadkarpatské skupiny samborzeckého a malického spoločenstva, s ťažiskom materiálnej kultúry vo vypichovanej keramike (*Kamieńska* 1973, s. 65 n.). Ich posun na Východoslovenskú nížinu už v dobe tretieho stupňa vypichovanej keramiky vyplnil vývojový hiát medzi záverečným bukovohorským a starším potiským osídlením.

V súlade s členením mladoneolitickeho vývoja v Malopolsku a vychádzajúc z predpokladu, že pohyb nositeľov skupín s vypichovanou keramikou smeroval do oblasti Východoslovenskej nížiny zo severu, mohli by sme uvažovať o účasti ľudu samborzeckej skupiny na tejto migrácii. Situáciu však komplikuje včasnosť objavenia sa vypichovanej keramiky na strednom Zemplíne, ako aj doteraz pretrvávajúca absencia materiálu zdobeného touto technikou

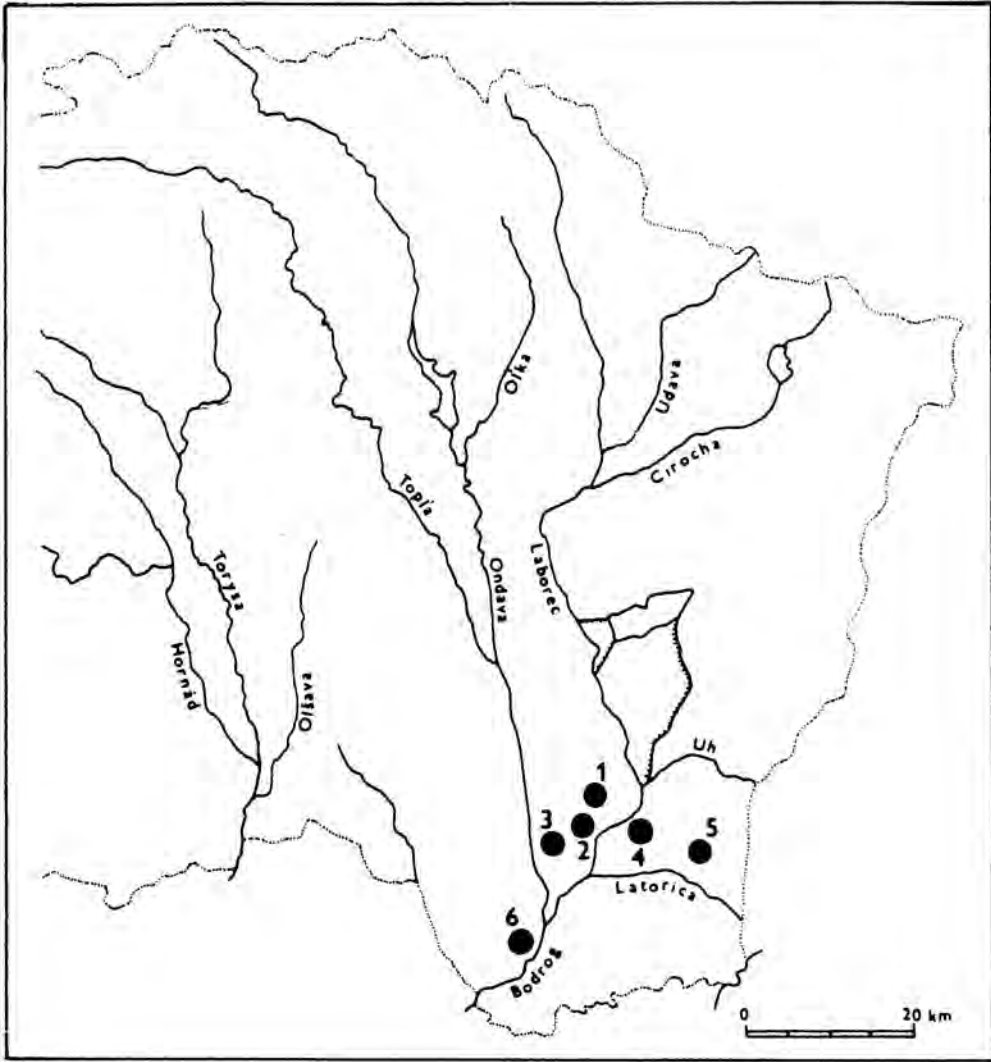
v priestoroch, ktoré pripadajú do úvahy ako komunikačné spojnice (povodia riek Laborec, Ondava, Torysa, Cirocha).

Prienik komunit veľkého lengyelského okruhu z juhozápadu do uvedeného regiónu predstavuje ďalšiu cudzo pôsobiacu kultúrnu zložku. Nadkarpatská samborzecká skupina poukazuje na symbiózu dvoch skutočne rozdielnych spoločenstiev vo výrazne vzdialenom prostredí. V súvisi s lengyelským osídlením Malopolska sa problematika obohacuje najmä o významnú otázku postupu šírenia sa lengyelského zásahu. Nie je vylúčené, že vzhľadom na silné zastúpenie lengyelského osídlenia sa pri vytvorení nového kultúrneho obrazu severne od Karpát podieľalo - ako sprostredkujúce - i teritórium Východoslovenskej nížiny. Na jednoznačné určenie niekdajších posunov nemáme z kľúčových území ucelenejší nálezový fond.

Prijímajúci základ k obidvom cudzím komponentom tvorí domáce prostredie - potiská kultúra vo svojej vykryštalizovanej fáze (stupň Čičarovce A).

PERIODIZÁCIA POTISKEJ KULTÚRY NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

Potiská kultúra, hoci jej nálezy predstavujú v podstate ťažisko mladoneolitickeho vývoja, nebola u nás súhrnne spracovaná. Typologicko-chronologické vzťahy mohli byť upresnené na základe vyhodnotenia keramiky a ostatných nálezov z objektu 1/1986 v Čičarovciach A. Časť materiálu z tejto lokality sa javí časovo paralelnou so známym súborom nálezov zo Zemplína (*Andel* 1955, s. 147). V porovnaní s neďalekými náleziskami v Čičarovciach B (*Vizdal* 1980) a vo Veľkých Raškovciach (*Vizdal* 1973, tab. XLIX: 2)



Obr. 1. Klasické lokality mladého neolitu na Východoslovenskej nížine. 1 - Malé Raškovce; 2 - Veľké Raškovce; 3 - Oborín; 4 - Ižkovce; 5 - Čičarovce; 6 - Zemplín.

sa inventár chaty 1/1986 zdá starším. Pri opise rytej výzdoby na črepovom materiáli hrncovitých nádob sa zdôraznil vo väčšine prípadov hlboko rytý, a nie práve pravidelný meandrovitý výzdobný motív (obr. 5: 1-8). Na mladších analogických výrobkoch vo Veľkých Raškovciach a v Čičarovciach B vidieť naopak tendenciu k zjemňovaniu podobného rytého ornamentu. Nálezový súbor z Čičaroviec A možno charakterizovať ako doklad staršieho stupňa potiskej kultúry na východnom Slovensku.

Po zhodnotení nálezového komplexu Čičarovce A a starolengyelských nálezov z Ižkoviec (Vizdal 1986a, s. 305 n.; Pavúk 1994, s. 204; 1996, s. 123, 124) bolo možné pristúpiť k načrtnutiu nového chronologického obrazu potiskej kultúry v priestore Východoslovenskej nížiny.

Najstaršie keramické nálezy s prvkami potiskej kultúry, predstavujúce podľa triedenia materiálu v jej klasickej oblasti už pomerne vyvinutý stupeň, sa na východnom Slovensku objavili v sídliskových objektoch (1/1985 - 3/1985) v Ižkovciach. Na tejto lokalite došlo ku kolízii vplyvov skupiny Samborzec-Opatów z Malopolska, reprezentovaných najmä vypichovanou keramikou (obr. 4: 1-6; Kaczanowska - Kozłowski 1994, s. 94-96), s impulzmi z Potisia (Vizdal 1986a, obr. 3) a teritória východolengyelskej skupiny (Aszód). Keramický materiál z Ižkoviec (predovšetkým s rytou výzdobou) výrazne pripomína stupeň Lengyel I (obr. 3: 1-6).

Pri štúdiu počiatkov a vývojových stupňov potiskej kultúry na Východoslovenskej nížine je potrebné sa orientovať na výsledky výskumov

z lokalít v JV Maďarsku (Tápé-Lebő, Szegvár-Túzköves, Hódmezővásárhely-Kökénydomb, Hódmezővásárhely-Gorzsa, Battonya-Gödrösök a i.). Na ich základe sa vznik potiskej kultúry (PK) umiestňuje do časového intervalu vyplneného szakálhátskou kultúrou (*Hertelendi - Horváth 1992*, s. 863). Práve tieto, väčšinou tellové lokality umožnili synchronizovať vývoj PK s fázami kultúry Vinča (*Hertelendi - Horváth 1992*, s. 864).

Imigráciou rôznych komunít z juhu v priebehu neskorých fáz lokálnych stredoneolitických kultúr prispela PK k sfórmovaniu komplexu Tisza-Herpály-Csőszhalom. Východzí bod tejto migrácie sa hľadá v Banáte, v komplexe Bucovať, ktorý vykazuje znaky v podstate zhodné s mladšou szakálhátskou a ranou potiskou fázou (*Raczky 1986*, s. 106; *Lazarovici 1984*, s. 141-161). Tieto výsledky priniesli pozorovania v Öcsöd-Kováshalom a sú generalizované na celú potiskú oblasť.

V spomínanom súbore lokalít majú osobitné postavenie neskoroneolitické vrstvy tellu Gorzsa. Materiál predstavuje lokálny variant PK (skupina Gorzsa), v ktorom balkánske elementy prežili výraznejšie než v iných osídleniach PK, podobne ako v lengyelskej kultúre (*Horváth 1986*, s. 89-102).

Nevyhnutnou úlohou pre precíznejšie pochopenie vzťahov medzi periférnymi zónami rozšírenia PK, kde patrí aj oblasť Východoslovenskej nížiny, a materským územím je získanie súborov kalibrovaných dát C¹⁴.

V pozadí možnosti prijať ovplyvnenie, ba priam s predpokladaným príchodom nových komunít sa skrýva celkové domáce spoločensko-hospodárske oslabenie. Novovzniknuté kultúrne pomery sme sa snažili vystihnúť zavedením termínu skupina Ižkovce. S touto skupinou korešponduje časť materiálu zo známej lokality v Zemplíne. Celkovo však nálezy zo Zemplína predstavujú jednoliatejší komplex, naznačujúci už prítomnosť PK bez užšej spätosti s predchádzajúcim vývojom. K stupňu v Zemplíne sa organicky pričleňuje i sídliskový objekt Čičarovce A. Ďalší vývoj PK sa zachytáva strednou fázou osídlenia na klasickej lokalite vo Veľkých Raškovciach, kde bol zistený paralelný vývoj PK s vypichovanou keramikou. Záverečnú fázu s PK spätného vývoja, už v dotyku s nastupujúcim eneolitom, reprezentujú sídliskové a hrobové celky v Čičarovciach (Čičarovce B). Tu sa chápu kultúrne pomery už aj ako súčasť nasle-

dujúceho vývoja - Polgár I (*Šiška 1986*, s. 255). Jednako si myslíme, že vývoj na lokalite Čičarovce B možno ešte charakterizovať aj ako záverečnú fázu predchádzajúceho potiského kultúrneho prejavu.

AREÁL ROZŠÍRENIA KULTÚRY S VYPICHOVANOU KERAMIKOU NA VÝCHODOSLOVENSKEJ NÍŽINE A JEJ KULTÚRNO-CHRONOLOGICKÉ POSTAVENIE

Sídliskové celky preskúmané vo Veľkých Raškovciach, okr. Trebišov (A-C/1971; D/1972; E, F/1973), spolu s dvoma hrobmi nejednotného pohrebného rítu (žiarový hrob v obj. D/1972 a kostrový hrob v obj. E/1973), znamenali objav nového vývojového fenoménu mladoneolitického obdobia na východnom Slovensku (*Vizdal 1973*, s. 49-70; *1986b*, s. 609-622; *Kulczycka-Leciejewiczowa 1975*, s. 201-204). Od uverejnenia prvých nálezových celkov so zastúpením vypichovanej keramiky sa nálezový areál predmetnej kultúry značne rozšíril a v súčasnosti už možno uvažovať o uzavretom sídliskovom priestore v oblasti stredného Zemplína. K Veľkým Raškovciam pribudli lokality (obr. 1): Čičarovce, Ižkovce (okr. Trebišov) a Malé Raškovce (okr. Michalovce).

Nový pohľad k riešeniu problematiky poskytli tri odkryté objekty (A/1988; C/1988) v Malých Raškovciach, v ktorých sa zachytila pravdepodobne najstaršia invázna vlna ľudu s vypichovanou keramikou v jej tretej fáze (*Zápotocká 1970*, tab. 1). Aj keď ide o materiál zo sídliskových objektov, pravidelný výskyt nálezov s vypichovaným ornamentom (obr. 2: 4-6), s doznievajúcimi elementmi bukovohorskej kultúry (obr. 2: 1-3) a so zastúpením skupiny Szakálhát (obr. 2: 2; *Kalicz - Makkay 1977*, s. 83 n.) umožňuje datovať túto starú fázu vypichovanej keramiky už do predpotiského obdobia v reláciách SV Potisia.

Výrazná izolovanosť objektov, v ktorých bolo zistené zastúpenie keramických materiálov spomenutej rôznej proveniencie, nedovoľuje pokladať tieto nálezové súbory za výsledok kontaminácie.

V istom zmysle sa aspoň v lokálnom rámci vyplňa i vývojová medzera v dobe zodpovedajúcej Protolengyelu (tab. 1). Pre celkovú závažnosť nového nálezového celku navrhujeme

KUL TÚRA		MALOPOLSKO	KUL TÚRA	VÝCHODOSLOVENSKÁ NÍŽINA	
Lengyelská	s vypichovanou keramikou	Lengyel III (sk. Pleszow - Modlnica)	Lengyelská	Polgár III (tiszapolgárska sk.)	
		Lengyel II		Prototiszapolgár	
		IV b	polgárska	Polgár II (sk. Csőszhalom-Oborín)	
		Malická kultúra	Lengyelská	Polgár I (Čičarovce B)	
		IV a		potiská	V. Raškovce IV
		Lengyel I (sk. Samborzec) Opatow		s vypichovanou keramikou	Zemplín, Čičarovce A
		III - IV a	Lengyelská	s vypichovanou keramikou	sk. Ižkovce
Želiezovská skupina III	III postbukovohorský zemplínsky typ (M. Raškovce)				
Kultúra s lineárnou keramikou II b	Bukovohorská kultúra B AB A				
(neskorá) I a	sk. Raškovce				

Tabela 1. Synchronizácia vývoja v strednom až neskorom neolite na území Malopoľska a na Východoslovenskej nížine.

jeho pracovné pomenovanie: postbukovohorský zemplínsky typ.

Uvedené postavenie vypichovanej keramiky na Východoslovenskej nížine potvrdzujú i ďalšie lokality (Ižkovce, Čičarovce), medzi ktorými sa záverečný vývojový stupeň s doznievajúcim výtvarným prejavom zachytil na sídlisku a pohrebisku v Čičarovciach B (Vizdal 1980). Podľa nálezových okolností sa v Ižkovciach zistila popri progresívnom lengyelskom zásahu vykryštalizovaná fáza tak potiskej, ako i vypichovanej keramiky (Vizdal 1986a, s. 305-312).

Už i stručný náčrt kultúrno-chronologického postavenia vypichovanej keramiky nastoľuje viacero otázok, súvisiacich s celkovým vývojom v mladom a neskorom neolite vo východokarpatskej oblasti.

PRÍTOMNOSŤ MALICKEJ KULTÚRY V OBJEKTOCH VO VEĽKÝCH RAŠKOVCIACH

Uplatnenie sa komún s vypichovanou keramikou ako novej vývojovej zložky dokumentujú spomínané objekty na klasickej lokalite vo

Veľkých Raškovciach, v ktorých sa materiál nového charakteru vyskytol spolu s potiskými a lengyelskými sprievodnými formami. Pomerne vysoké percento vypichovanej keramiky (v obj. D/1972 - 8,6%), výzdobné motívy, tvarová náplň, ako aj prevaha kamenných surovín z nadkarpatských oblastí svedčia o novom, mladšom prúde, tvorenom obyvateľstvom blízkym malickej kultúre (Kaczanowska, M. - Kamińska, J. - Kozłowski, J. K. 1986, s. 112 n.).

Pri vytváraní vypichovanej výzdoby na keramike sa použili tri rôzne techniky:

a) ostrým zahroteným predmetom, pričom došlo k prelínaniu vpichov,

b) radielkovitým nástrojom bola vytvorená jemná výzdoba pozostávajúca z radov drobných štvorčekov,

c) predmetom s kruhovým prierezom sa vtlačali rady kruhovitých jamôk.

Vypichovaný ornament sa objavuje na putniach rôznej veľkosti so zvislo i vodorovne prevŕtanými uškami, na tenkostenných zvoncovitých tvaroch, kónických miskách, pokrývkach (Vizdal 1973, s. 89, 90). Z výzdobných motívov sa stretávame s klukatkou (obr. 6: 2, 3, 5), vypichovanými líniami do uhlov (obr. 6: 6) a zväz-

kami pásových línií, ktoré sú časté pod ústím, teda oddelujúce výzdobu na tele nádob (obr. 6: 4). Vypichovanú keramikou z Veľkých Raškoviec zaraďujeme do fázy IVa.

Z objektov A-C/1971, D/1972 sa na misovitých a im príbuzných tvaroch vyskytujú rôzne modelované výčnelky. Pri štvoruhlovo formovaných ústiach nádob je časté lalokovité vyzdvihnutie okraja (obr. 6: 8).

Vaničkovité nádoby v inventároch z objektov C/1971, D/1972 a E/1973 predstavujú zriedkavejšie zastúpenú keramickú formu. Tento keramický tvar dokladá exemplár s presekávaným ústím a dvoma protilahlými, kolienkovite modelovanými uškami (obr. 6: 1a-b). Za spoľahlivý spojovací prvok malickej a lengyelskej kultúry pokladá J. Pavúk malé bradavkovité pupčeky na vodorovných zobákovitých uškách, ktoré síce absentujú v nálezoch z Veľkých Raškoviec, ale sú zastúpené v Čičarociach B (Pavúk 1996, s. 125).

Misky na dutej nôžke predstavujú zjednocovací prvok vo všetkých objektoch. Pri rekonštruovateľných tvaroch rozoznávame misy na vysokých a nižších kónických nôžkach. Na niektorých vyššie stavaných výrobkoch sa zachovalo červené maľovanie povrchu so stopami bielych línií. Maľovanie červenou a bielou farbou je potom dominantné v záverečnom stupni PK (Čičarovce B). Na tomto druhu keramiky sa vyskytuje aj čierno maľovaný kľukatkový motív.

Pre jemnejšie chronologické umiestnenie nálezových celkov má významné postavenie aj vyššia kónická nádoba (obj. D/1972) s rytým potiským meandrovitým vzorom, vyhotoveným jemnými rytými čiarami (obr. 6: 7). Nakoľko je rytý potiský ornament zastúpený nepočítanými fragmentmi, pokladáme tieto skutočnosti za dôkaz doznievania takto zdobenej keramiky vôbec.

Prítomnosť novoprišlej malickej komunity možno predpokladať vo Veľkých Raškoviach aj na základe pohrebného rítu (Vizdal 1973, tab. LXVI: 1-3; Vizdal 1986, s. 620, obr. 10). Hrobové celky korešpondujú z hľadiska časového určenia s neďaleko odkrytými sídliskovými jamami. Nejednotnosť spôsobu pochovávaní (žiarový hrob v objekte D/1972, kostrový hrob v objekte E/1973) svedčí o formovaní vzťahov medzi rôznymi skupinami obyvateľstva a môže byť už predzvesťou zmien v nadstavbovej oblasti, ktoré sú zreteľné v nasledujúcom stupni Čičarovce B. Daný stav naznačuje, že sa ešte nezakladali rozsiahle pohrebiská, aké poznáme z neskoršieho

polárskeho vývoja (Bognár-Kutzián 1963; Šiška 1964, s. 293 n.; Vizdal 1977). Na základe doterajších poznatkov môžeme uvažovať o výberovom pochovávaní.

Z lokality Veľké Raškovce je kamenná štiepaná industria z objektov s vypichovanou keramikou zastúpená 50 artefaktmi. Súbor obsahuje: 16 jadier, 12 úlomkov a odštiepkov, 12 čepielok, 1 kosákovitú čepeľ, 4 úštepové škrabádlá, 5 čepeľových škrabadiel. Početnosť jadier a odštepov sa dá považovať za dôkaz výroby artefaktov priamo na sídlisku. V surovinovej skladbe štiepanej industrie sú obsidiány zastúpené 44% a pazúriky v rôznych odrodách 56% (Vizdal 1973, s. 104). K zásadnej zmene surovinovej základne došlo, ak uvážime, že objekty skupiny Raškovce na tej istej lokalite obsahovali 91,7% obsidiánov (Vizdal 1973, s. 102). Uvedená skutočnosť poukazuje na to, že odrody pazúrikov (volýnsky, čokoládový, jurský podkrakovský) pochádzajú z priestorov juhovýchodného Poľska a na Východoslovenskú nížinu sa dostali spolu s komunitami malickej kultúry.

SPOLOČENSKO-HOSPODÁRSKE OTÁZKY MLADONEOLITICKÝCH SPOLOČENSTIEV NA VÝCHODOSLOVENSKEJ NÍŽINE

Starší, a z väčšej časti i stredný neolit predstavoval v základných oblastiach rozvinutie toho, čo sa prijalo už v počiatkoch neolitického osídlenia v Karpatskej kotline. V spoločenskej sfére a v „duchovnom svete“ bol mladší neolit z uvedenej stránky oveľa dynamickejšim, nepomerne bohatším obdobím a predstavoval v istom zmysle významný prechod k neskorším zložitým pravekým dejinám ako celku (Paulík 1980, s. 22 n.). Najvýznamnejšia, a pre ďalší vývoj najdôležitejšia zmena, pretvárajúca kultúrny ráz celého neolitu, spočívala v príchode nových, cudzích komunít so svojráznym, nedomácom kultúrnym habitom (Kulczycka-Leciejewiczowa 1969, s. 117). Pokiaľ ide o bližší charakter „príchodu severanov“ s vypichovanou keramikou, zdá sa, že treba rátať s akýmsi pokojným spolužitím (Kulczycka-Leciejewiczowa 1979, s. 95 n.), v konečnej fáze so symbiózou, pre ktorú bolo uspôsobené tak domáce obyvateľstvo (v podstate dožívajúce), ako i novoprišlé skupiny.

Postbukovohorským zemplínskym typom vznikli na Východoslovenskej nížine predpoklady pre vznik nových spoločensko-hospodár-

ských pomerov, smerujúcich v konečnom dôsledku k vytvoreniu novej nadstavbovej sústavy - patriarchátu. V súvisi so vznikom počiatkov patriarchálneho rodového zriadenia v Karpatskej kotline, bude v budúcnosti dôležité sledovať zásah z okruhu kultúry s vypichovanou keramikou aj na západnom Slovensku, pretože tam zastúpený základný lengyelský komponent sa v plnej sile uplatnil skôr. Na Východoslovenskej nížine severná vypichovaná a juhovýchodná potiská zložka vyvolali spolu zmeny, zo spoločenskej stránky vyúsťujúce do vzniku severovýchodokarpatského patriarchátu. Opierali sa pravdepodobne o dnes už ťažko doložiteľné, rozhodne však zavedené účinnejšie obrábanie pôdy, pri ktorom mohol mať svoju úlohu azda už i ťažný dobytok (Pavúk 1981, s. 12 n.).

K dotvoreniu sídliskového obrazu východného Slovenska prispelo významnou mierou lengyelské osídlenie. Zatiaľ čo starší, severný zásah skupín s vypichovanou keramikou podmienili pravdepodobne zhoršené klimatické

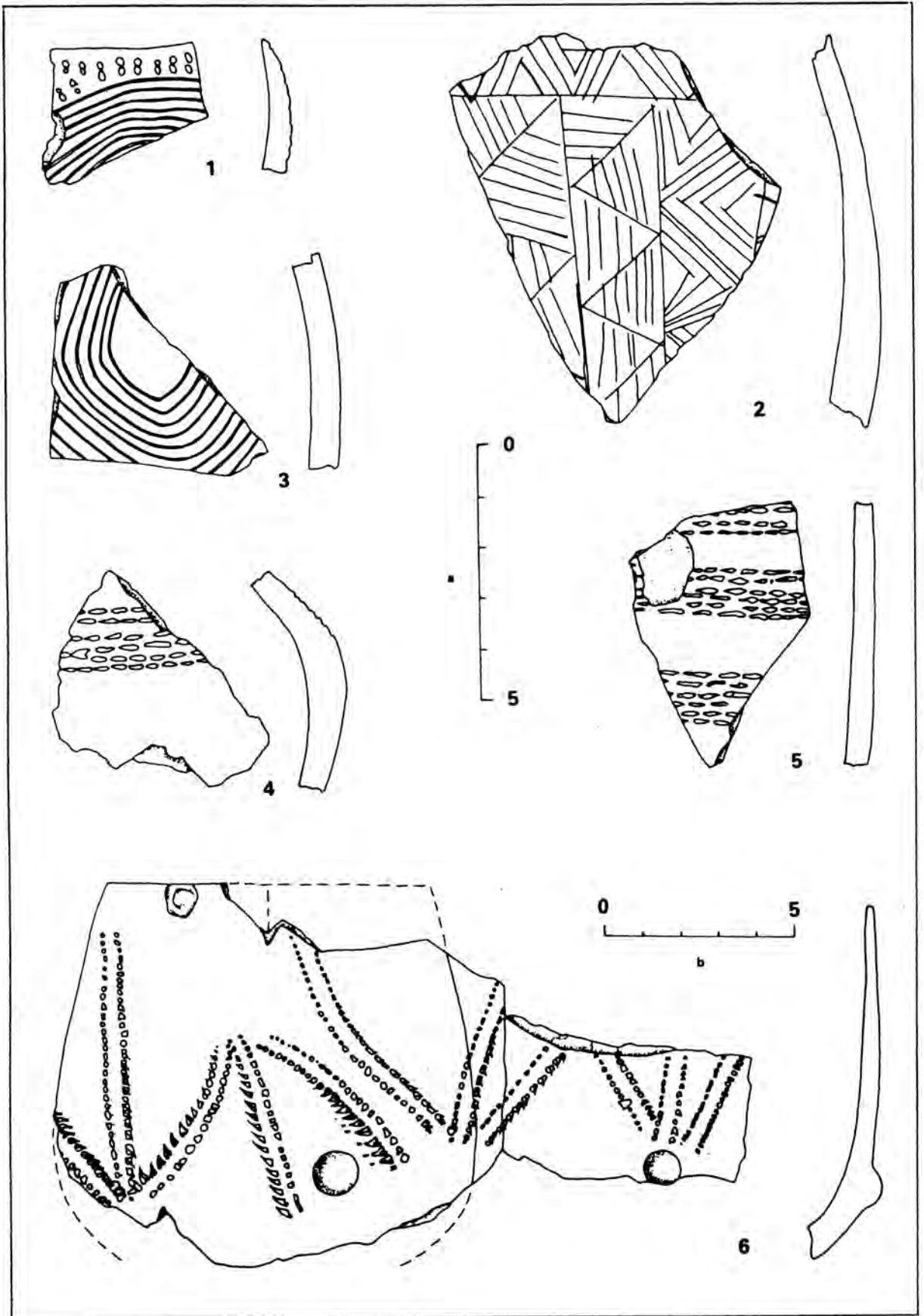
podmienky, v pozadí príchodu lengyelských skupín (zachytených v troch chatách v Ižkoviaciach), spolu so zásahom južného potiského ľudu, možno azda predpokladať prospektorskú činnosť (Novotný - Novotná - Kovalčík 1985, s. 20). Z vývoja sa v tejto dobe už definitívne vylíčil bukovo-horský element, ku kultúrnej nejednotnosti však prispel južnejší, potiský prúd s hlboko rytou keramikou. Nosnú os vývoja tvorila naďalej hlavne samborzecká a neskôr malická vypichovaná zložka, ktoré v spätosti so svojimi východiskovými oblasťami (surovinové zdroje) prežívali vlastný vnútrokarpatský rozkvet.

V symbióze dvoch kultúrnych jednotiek sa vytvorili predpoklady spomenutých spoločenských premien, pričom k zásadnému zlomu došlo až príchodom novej, pre ďalší vývoj rozhodujúcej zložky z Potisia. Bol to silný, možno jednorazový zásah, kultúrne bezo zvyškov absorbujúci domáce podložie, pripájajúci toto územie na dlhé stáročia k severopotiskému okruhu.

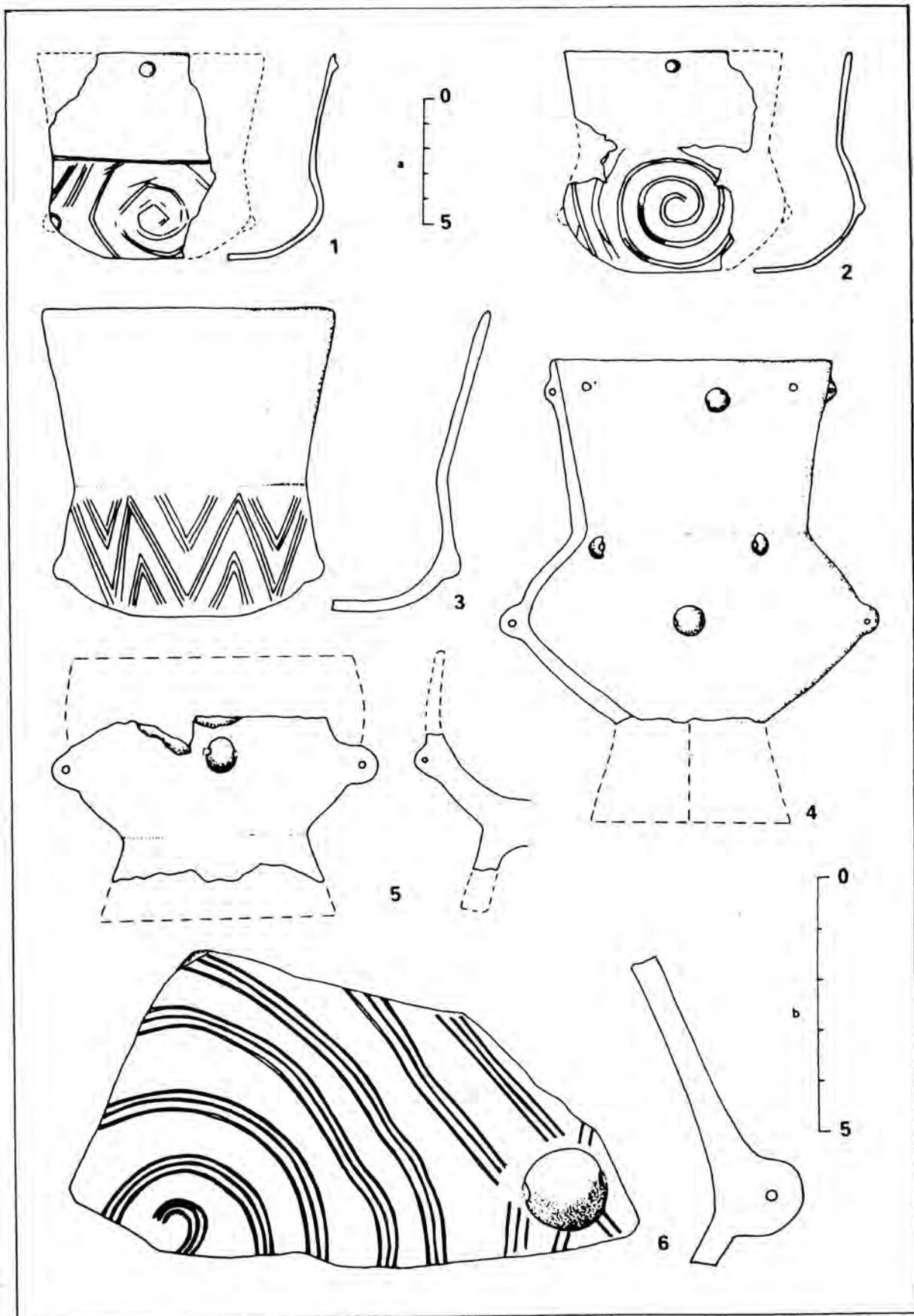
Literatúra

- ANDEL, K. 1955: Výsledok archeologického prieskumu na zemplínsko-užskej nížine v r. 1953-1954. Vlastivedný Sborník I. Košice, s. 144-171.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1963: The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Acta Arch. Acad. Scien Hungaricae. Budapest.
- FARKAŠ, Z. 1986: Die älteste Besiedlung durch Träger der Lengyel-Kultur im Raum des Bratislavaer Tores. In: Internat. Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra - Wien, s. 61-68.
- HORVÁTH, F. 1986: Aspects of Late Neolithic changes in the Tisza-Maros Region. In: Internat. Préhist. Conference, Szekszárd 1985. Szekszárd, s. 89-102.
- HERTELENDI, E - HORVÁTH, F. 1992: Radiocarbon chronology of Late Neolithic settlements in the Tisza-Maros Region, Hungary. Radiocarbon, Vol. 34, No. 3, s. 859-866.
- KACZANOWSKA, M. - KAMIENSKA, J. - KOZŁOWSKI, J. K. 1986: Kontakte zwischen der Lengyel-Kultur und der Kultur mit Stichbandkeramik in Südpolen. In: Internat. Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra - Wien, s. 95-120.
- KACZNOWSKA, M. - KOZŁOWSKI, J. K. 1994: Zur Problematik der Samborzec-Opatów-Gruppe. In: Internat. Symposium über die Lengyel-Kultur 1888-1988. Znojmo - Kravsko - Těšetice 3.-7. 10. 1988. Brno - Łódź, s. 85-103.
- KALICZ, N. - MAKKAY, J. 1977: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Budapest.
- KAMIENSKA, J. 1973: Grupa malicka tzw. kultury Nadcisańskiej Malopolsce. In: Z badań nad neolitem i wczesna epoka brązu w Malopolsce. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk, s. 65-105.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA, A. 1969: Nowa Huta - Pleszów osada neolityczna kultury ceramiki wstęgowej rytej i lendzielskiej. Museum archeologiczne w Krakowie. Mat. Arch., zv. 11a. Kraków, s. 7-122.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA, A. 1975: Vizdal J.: Zemplín v mladšej dobe kamennej. Arch. Polski, 20, s. 201-204.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA, A. 1979: Mładsze kultury kregu naddunajskiego na ziemiach polskich. Prahist. Ziem Polskich, zv. II - Neolit. Wrocław - Warszawa - Gdańsk, s. 95-157.

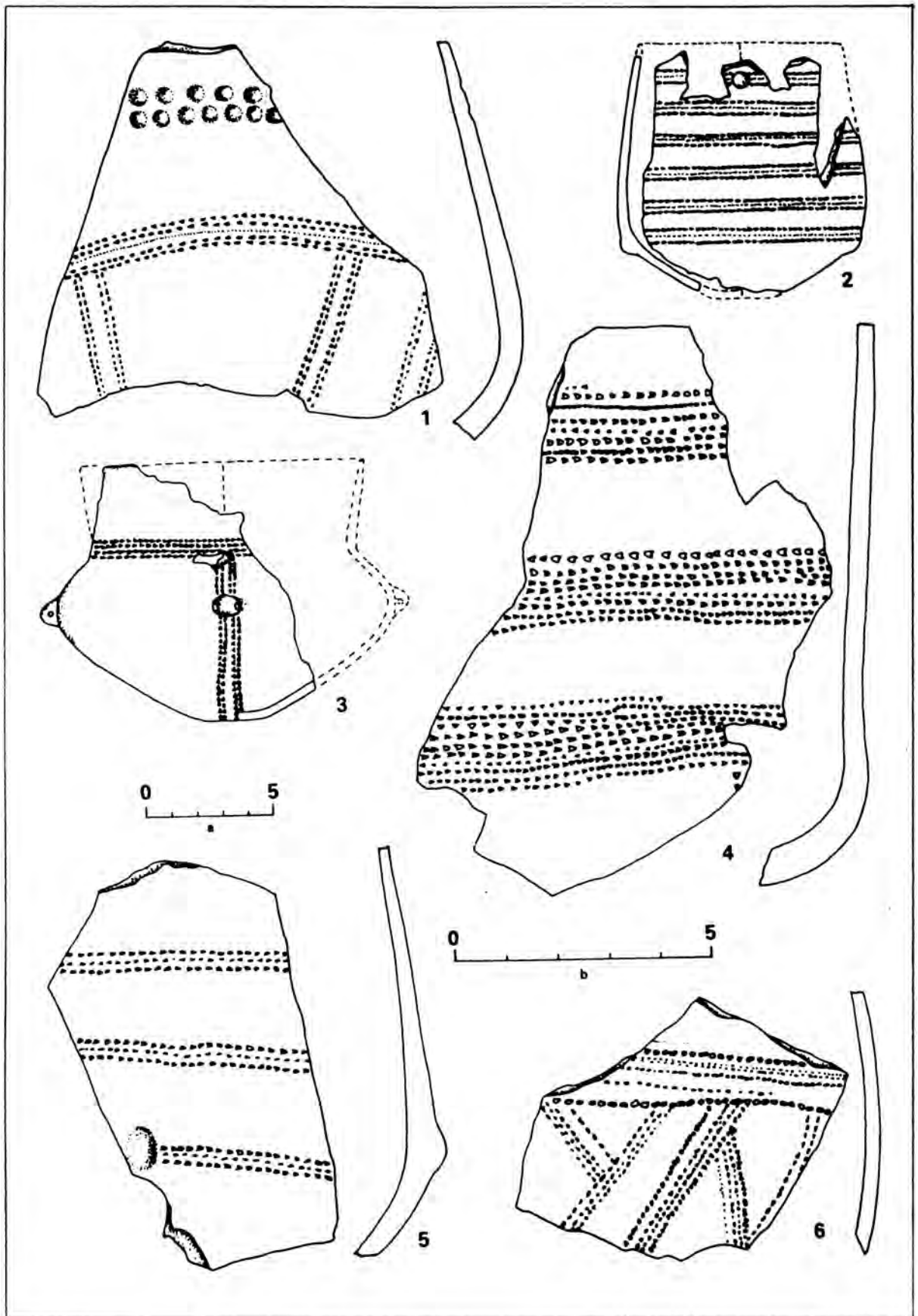
- LAZAROVICI, G. 1984: Die Vinča-Kultur und ihre Beziehungen zur Lineienbandkeramik. *Nachr. Niedersachsen Urgesch.*, 52, s. 131-176.
- LOŽEK, V. 1980: Holocén. *Slovenská Arch.*, 28, s. 107-118.
- NOVOTNÝ, B. - NOVOTNÁ, M. - KOVALČÍK, R. M. 1985: Praveká dedina pod Vysokými Tatrami. Poprad.
- PAULÍK, J. 1980: Praveké umenie na Slovensku. Bratislava.
- PAVÚK, J. 1981: Umenie a život doby kamennej. Bratislava.
- PAVÚK, J. 1994: Zur Synchronisierung der Lengyel- und Theiß- Kultur. In: *Internat. Symposium über die Lengyel-Kultur 1888-1988*. Znojmo - Kravsko - Těšetice 3.-7. 10. 1988. Brno - Łódź, s. 200-207.
- PAVÚK, J. 1996: Poznámky k vzťahu malickej a lengyelskej kultúry. In: *Kultura malicka*. Kraków, s. 119-135.
- RACZKY, P. 1986: The cultural and chronological relations of the Tisza Region during the Middle and the Late Neolithic, as reflected by the excavations at Öcsöd - Kováshalom. In: *Internat. Préhist. Conference, Szekszárd 1985*. Szekszárd, s. 103-125.
- ŠIŠKA, S. 1964: Pohrebisko tiszapolgárskej kultúry v Tibave. *Slovenská Arch.*, 12, s. 293-356.
- ŠIŠKA, S. 1986: Anfänge der Polgar-Kultur in der Slowakei. In: *Internat. Symposium über die Lengyel-Kultur*. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra - Wien, s. 251-255.
- ŠIŠKA, S. 1989: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Bratislava.
- VIZDAL, J. 1973: Zemplín v mladšej dobe kamennej. Košice.
- VIZDAL, J. 1977: Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach. Košice.
- VIZDAL, J. 1980: Potiská kultúra na východnom Slovensku. Košice.
- VIZDAL, J. 1986a: Rettungsgrabung in Ižkovce im Jahre 1985. In: *Internat. Symposium über die Lengyel-Kultur*. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra - Wien, s. 305-312.
- VIZDAL, J. 1986b: Ďalšie sídliskové objekty a kostrový hrob s vypichovanou keramikou vo Veľkých Raškovciach, okr. Trebišov. *Arch. Rozhledy*, 38, s. 609-622.
- ZÁPOTOCKÁ, M. 1970: Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa. In: *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa*. Teil II. (Östliches Mitteleuropa). Köln - Wien, s. 1-66.



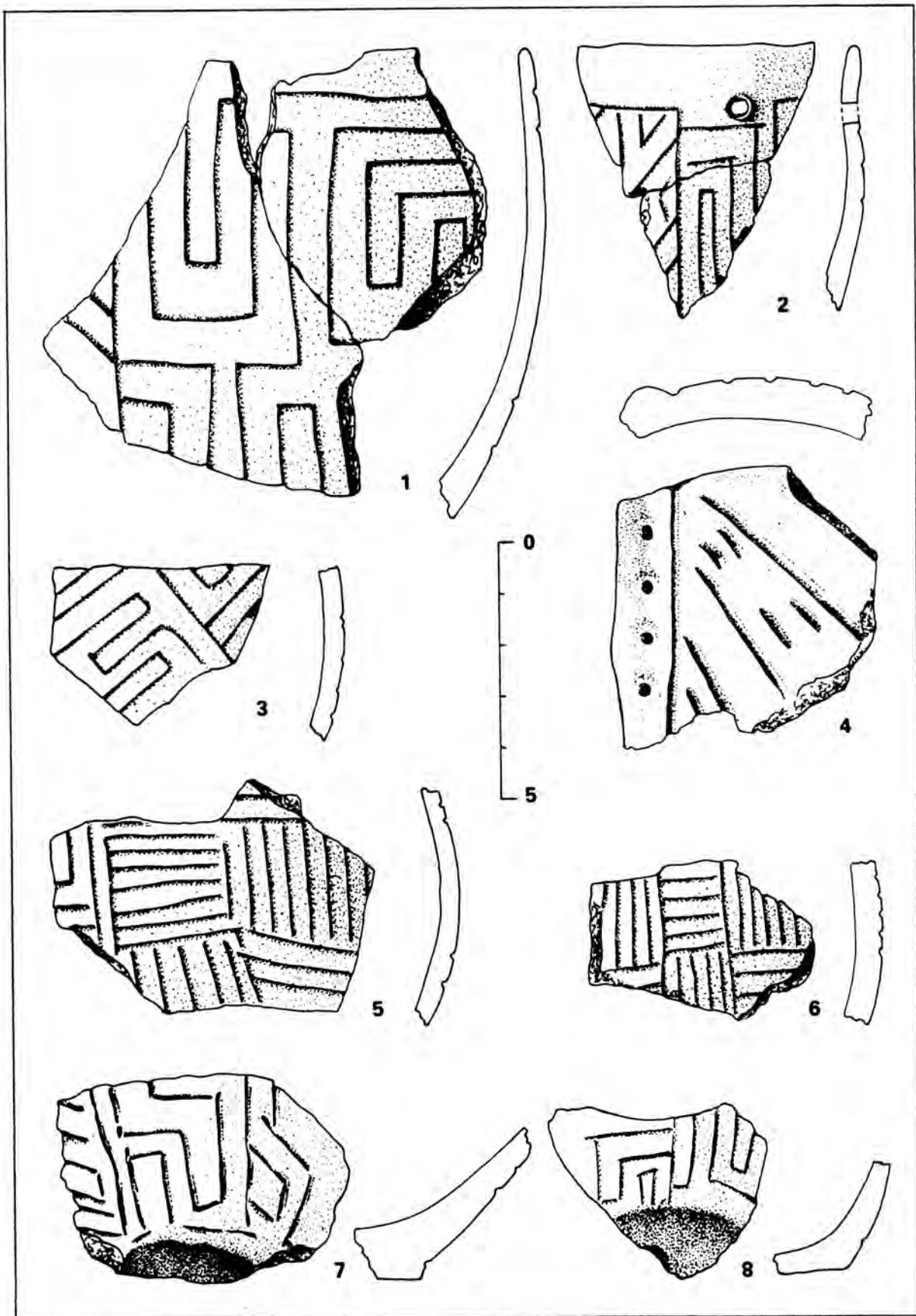
Obr. 2. Malé Raškovce, okr. Michalovce. Objekt A/1998. Postbukovohorský zemplínsky typ. Mierka a: 1-5; b: 6.



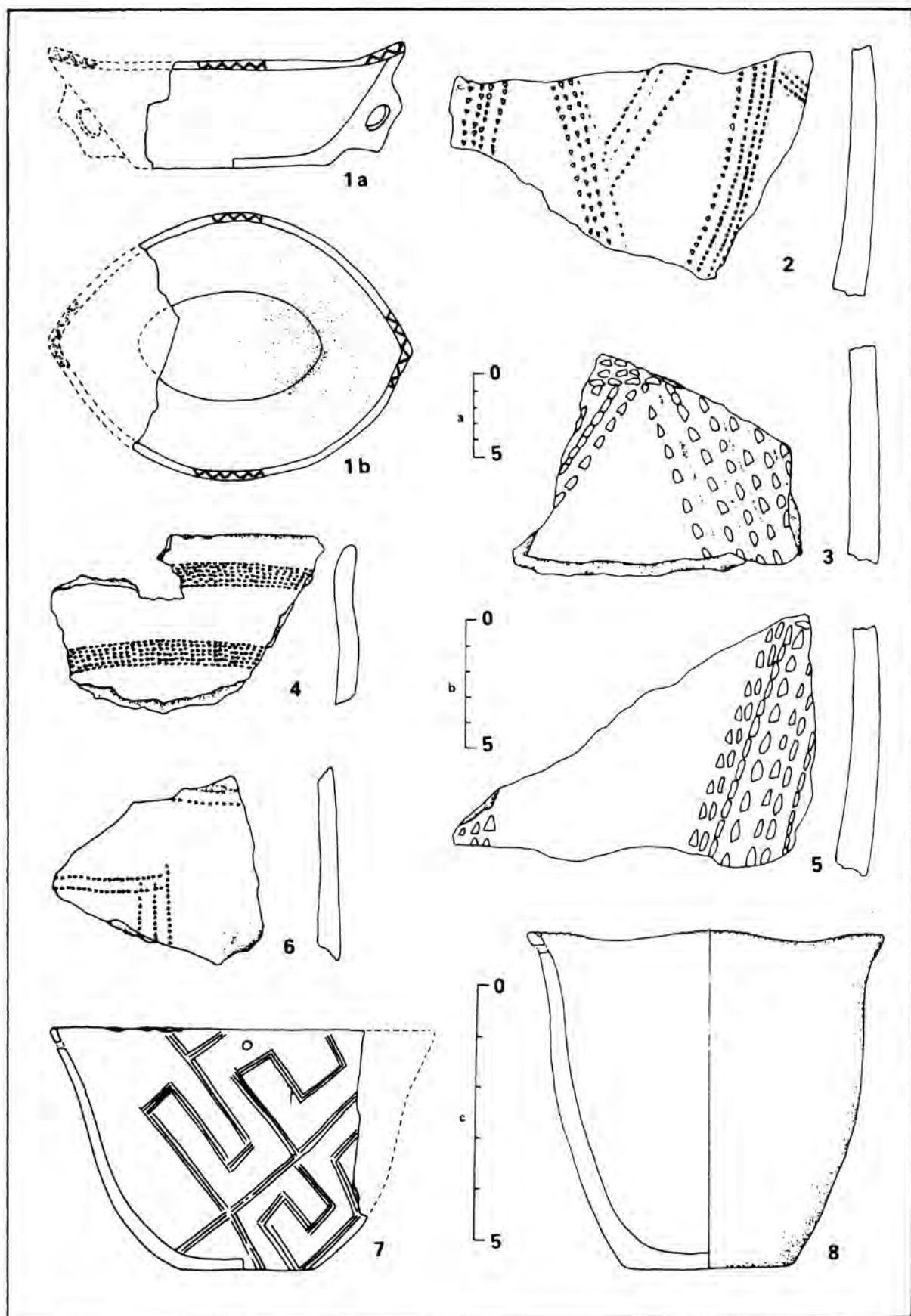
Obr. 3. Ižkovce, okr. Trebišov. 1, 2, 5, 6 - obj. 3/1985; 3, 4 - obj. 2/1985. Lengyel I - skupina Ižkovce. Mierka a: 1-5; b: 6.



Obr. 4. Ižkovce, okr. Trebišov. 1, 3, 4, 5 - obj. 3/1985; 2, 6 - obj. 2/1985. Lengyel I - skupina Ižkovce. Mierka a: 2, 3; b: 1, 4-6.



Obr. 5. Čičarovec, okr. Trebišov. Výber keramiky z objektu 1/1986. Potiská kultúra - Čičarovec A.



Obr. 6. Velké Raškouce, okr. Trebišov. 1a-b, 2-5, 7, 8 - obj. D/1972; 6 - obj. A/1971. Výber keramiky malickej a potiskej kultúry. Mierka a: 7; b: 1-b, 4, 8; c: 2, 3, 5, 6.

Zur Problematik der spätneolithischen Entwicklung in der Ostslowakischen Tiefebene

Marián Vizdal

Resümee

Nach der kulturellen Verarmung im Bereich der Bükker Kultur, die durch Klimaveränderungen hervorgerufen worden war, wurde die Ostslowakische Tiefebene von karpatenvorländischen Gruppen der Samborzec- und Malice-Gemeinschaften mit dem Schwerpunkt in der Stichbandkeramik besiedelt.

Eine weitere fremde Kultureinheit im Gebiet der Ostslowakischen Tiefebene repräsentierte der Lengyel-Kulturbereich. Eine Aufnahmebasis beider fremden Komponenten war die Theiß-Kultur in ihrer Phase Čičarovce A.

- Periodisierung der Theiß-Kultur in der Ostslowakei

Das Material von der Fundstelle Čičarovce A (Obj. 1/1986) ist zeitlich mit den Funden aus Zemplín parallel. Im Vergleich zu den Fundstellen in Velké Raškovce und Čičarovce B skizziert sich das Inventar aus dem Objekt 1/1986 als älter (Abb. 5: 1-8).

Die ältesten Keramikfunde der Theiß-Kultur stammen aus Ižkovce und sie treten mit einem der Stufe Lengyel I nahestehenden Material auf (Abb. 3: 1-6). Die Unterlage bildet Inventar der Stichbandkeramik der außerkarpatischen Kultur, die durch die Gruppe Samborzec-Opatów repräsentiert ist (Abb. 4: 1-6). Für die neuentstehenden Kulturverhältnisse wurde die Bezeichnung Ižkovce-Gruppe vorgeschlagen.

Beim Studium der Theiß-Kultur in der Ostslowakischen Tiefebene muß von den Ergebnissen ausgegangen werden, die bei der Untersuchung der Fundstellen in Südostungarn gewonnen wurden, wo die Entwicklungsstufen dieser Kultur mit den Phasen der Vinča-Kultur synchronisiert sind.

- Verbreitungsgebiet der Kultur mit Stichbandkeramik in der Ostslowakischen Tiefebene und ihre kulturell-chronologische Stellung

Bekannt sind heute Funde der Kultur mit Stichbandkeramik aus Velké Raškovce, Ižkovce, Čičarovce - Bez. Trebišov, und Malé Raškovce - Bez. Michalovce (Abb. 1). Die erste Invasionswelle der Bevölkerung mit Stichbandkeramik ist aus Malé Raškovce bekannt (dritte Phase). In den Siedlungsobjekten erscheint Material mit dem Stichbandornament (Abb. 2: 4-6) und mit ausklingenden Elementen der Bükker Kultur (Abb. 2: 1, 3). Vorhanden ist ebenfalls die Szakálhát-Gruppe (Abb. 2: 2). Im lokalen Rahmen füllt sich die Entwicklungslücke aus - der Postbükker-Zemplíner Typ (Tabelle 1).

- Frage der Anwesenheit der Malice-Kultur in Objekten von Velké Raškovce

Die Stichbandkeramik mit ihrem formenkundlichen Inhalt wie auch mit den Verzierungs-motiven, aber auch mit der Zusammensetzung des Steinrohstoffes zeugt von der Anwesenheit einer Kommunität der Malice-Kultur. Unter den Verzierungs-elementen erscheinen das Zickzack (Abb. 6: 2, 3, 5), punktierte Winkellinien (Abb. 6: 6) und Linienbänder unter der Mündung (Abb. 6: 4). Bei der viereckigen Form der Mündung begegnen häufig lappenförmig erhöhte Ränder (Abb. 6: 8). Wannenförmige Gefäße sind eine seltener vertretene Form (Abb. 6: 1a-b). Ein konisches Gefäß mit geritztem Theiß-Muster (Abb. 6: 7) zeugt vom Ausklingen derart verzierter Keramik.

Die Zusammensetzung und Provenienz der Rohstoffe der Spaltindustrie präsentiert einen grundsätzlichen Wandel (44% Obsidiane, 56% Feuersteinarten).

• Sozial-ökonomische Fragen der jungneolithischen Gemeinschaften in der Ostslowakischen Tiefebene

Das Jungneolithikum war eine dynamische Epoche, die Veränderungen in die damalige Kulturorientierung brachte. Zu suchen sind die Ursachen vor allem in der Ankunft fremder Kommunitäten. In der Ostslowakischen Tiefebene rief die nördliche Stichband- und südöst-

liche Lengyel-Komponente Veränderungen hervor, die in die Entstehung des nordostkarpatischen Patriarchats ausmündeten. Der grundsätzliche Bruch ist mit der Ankunft von Gemeinschaften aus dem Theißgebiet verknüpft, durch welche dieses Gebiet für mehrere Jahrhunderte an den nördlichen Theißgebiet-Kulturbereich angeschlossen wurde.

KONTAKTY VÝCHODOSLOVENSKÝCH REGIÓNOV S ÚZEMÍM SPIŠA V OBDOBÍ STREDNÉHO NEOLITU

MARIÁN SOJÁK
(Podtatranské múzeum, Poprad)

The author analyses contacts of the Spiš population with those of other regions in eastern Slovakia in the middle Neolithic. He studies influences of the Tiszadob group and the Bukk culture on material culture of the Young-Linear-Pottery people surviving in Spiš. He distinguishes direct imports of the Tiszadob culture from their local imitations. Finds of the Bukk culture in Spiš confirm a presupposed exodus of its bearers as a result of climatic changes.

Poznávanie pravekých komunít Spiša sa v posledných troch desaťročiach výrazne prehĺbilo. Popri početných dokladoch paleolitického osídlenia je pozoruhodné zistenie pomerne hustého osídlenia v neolite. Podľa doterajšieho stavu bádania zaujali sledovanú oblasť prvé populácie s produktívnym hospodárstvom v strednom neolite. Prvýkrát ju osídľuje ľud s mladšou lineárnou keramikou, zdobenou charakteristickým notovým štýlom (notová keramika), prenikajúc sem z juhovýchodného Poľska. K malopoľskému pôvodu sa dnes prikláňa väčšina autorov, aj keď sa sporadicky objavujú protipólne stanoviská (Valde-Nowak 1988, s. 81). Malopoľská provenienca neolitického osídlenia na Spiši sa na základe celkového rozboru pamiatok hmotnej kultúry (Soják 1994, najmä s. 100-104) javí ako najpravdepodobnejšia. Stalo sa tak s určitým časovým oneskorením v porovnaní s neolitizáciou ostatných regiónov Slovenska. Bohaté súbory pamiatok kultúry s mladšou lineárnou keramikou a následne železovskou skupinou i bukovo-horskou kultúrou determinujú vyspelosť tunajších komunít, podmienenú ich schopnosťou prijímať nové podnety. Neolitické osady, predovšetkým na vysokopoloženom hornom Spiši, sú situované na severnom okraji Karpatskej kotliny. Výnimočné postavenie majú aj vzhľadom k nadmorskej výške, čím sa radia k najvyššie položeným sídliskám tejto doby v Európe. Sú v nadmorskej výške od 380 m (okolie Spišských Vlách) až do 735 m (Mlynica – Červený kameň). Dve sa blížia k 700 m n. m. (Vlková-Levkovce – Bukovina, Vrbov – Pod Kosovým kruhom II) a až 11 prekračuje výšku 600 m n. m. Osobitné miesto zaujímajú jaskynné sídliská vo výške od 525 m (Žehra – Puklinová jaskyňa) do 753 m n. m. (Haligovce – jaskyňa Aksamitka). O ďalších dôležitých prednostiach (napr. vhodné klimatické pomery, typy pôd s prevahou hnedých, prí-

stupnosť lokálnych surovín na výrobu brúsených nástrojov a i.) sa tu nebudeme bližšie zmieňovať. Príspevok sa zameriava na nálezy keramiky, dokumentujúce kontakty samostatnej spišskej enklávy so súvekými skupinami východoslovenských regiónov, ktoré boli doménou kultúry s východnou lineárnou keramikou a po nej bukovo-horskej kultúry.

KULTÚRA S VÝCHODNOU LINEÁRNOU KERAMIKOU V PROSTREDÍ MLADEJ LINEÁRNEJ (NOTOVEJ) KERAMIKY - SKUPINA TISZADOB

K nestálym kontaktom východoslovenských regiónov – kryštalizačného centra skupiny Tiszadob (Šiška 1989, s. 128-134) – so Spišom dochádzalo už v mladom stupni lineárnej kultúry. Jeden črep – údajne z Kežmarku, uložený v Podtatranskom múzeu v Kežmarku, a ďalší – bez udania lokality, z Podtatranského múzea v Poprade (tab. 1: 3), s výzdobou skupiny Barca III, prípadne počiatkovej fázy skupiny Tiszadob, sú zo starých zbierok a určite pochádzajú z mimospišskej oblasti. Zdá sa, že napriek spojnici údolím Hornádu a blízkosti obidvoch regiónov boli tieto kontakty skôr jednostranné, avšak intenzívnejšie ako sa prv zdalo (Soják 1996, s. 6). Chýbajú totiž spišské, resp. poľské importy notovej keramiky v prostredí kultúry s východnou lineárnou keramikou (Šiška 1989, s. 133). Malé skupiny narastajúcich populácií skupiny Tiszadob tu prenikali s obsidiánovou surovinou, ktorá sa však na Spiši v dôsledku dominujúcich poľských pazúrikov nepresadila. Azda aj preto nedochádzalo k výraznejším stykom so skupinou Tiszadob, ktoré boli pravidelné a pretrvávajúce s materským územím severne od hrebeňa Kar-

pát. Predbežné rozboru surovín kamennej štiepanej industrie ukazujú, že na hornom Spiši (Popradská kotlina) prevláda krakovsko-jurský pazúrik nad obsidiánom (menej častý je čokoládovohnedý, swieciechovský a volynský pazúrik, lokálne i poľské pieninské rádiolarity a i.), kým na dolnom Spiši (Hornádska kotlina) naopak, obsidián prevláda nad pazúrikom. Silné zväzky sledovaných regiónov možno pozorovať v železovskej skupine, kedy stúpa význam obsidiánu príchodom nositeľov bukovohorskej kultúry, o čom sa zmienime pri jej charakteristike.

NÁLEZISKÁ KERAMIKY ŠTÝLU SKUPINY TISZADOB NA SPIŠI

1. Jánovce, okr. Poprad – poloha Pod chrasť

(M-34-101-D-d, 1: 25 000, 210-223 : 282-288 mm), 600-615 m n. m.

Lokalita sa rozprestiera na miernom svahu západne od obce, po ľavej strane štátnej cesty z Hôrky do Jánoviec. Sústavná orba narušuje veľkopriestorové neolitické príbytky a stopy ohnísk. Z pravidelných zberov pochádza početný črepový materiál, kamenná štiepaná a brúsená industria, brúsky, otlkače, mazanica, hlinený praslen. Okrem črepov notovej, železovskej a bukovohorskej (tab. 19: 16) keramiky tvorí na Spiši výraznejšiu skupinu importovaná keramika skupiny Tiszadob (tab. 4: 5, 6; 5: 2-7; 6: 1-3, 6, 8).

Literatúra: *Javorský 1982*, s. 112; *1983*, s. 101; *1988*, s. 65; *Soják 1994*, s. 273 n.; *v tlači b.*

2. Levoča, okr. Levoča – poloha Pri podkove (Fitrift)

(M-34-102-C-c, 1: 25 000, 111 : 283 mm), 515-520 m n. m.

Sídliisko objavené v juhovýchodnej a južnej časti mesta K. Andelom r. 1936. Neolitické nálezy prevažne lineárnej, menej bukovohorskej keramiky získal z porušenej sídliskovej vrstvy a zo zásypu dvoch značne mladších kultúrnych jám. Väčšina črepov sa stratila počas 2. svetovej vojny, niektoré vy publikovali v r. 1971 M. Novotná a B. Novotný. Podstatnú časť materiálu zverejnil vo svojej diplomovej práci v r. 1959 J. Pavúk. Dva črepy patria železovskej skupine, niekoľko skupine Tiszadob. Z neskorších nálezov (1978, 1979) je známa už len notová keramika.

Literatúra: *Pavúk 1959*, s. 32, 48, 49, 126; *1969*, s. 277, 342; *1970*, s. 23, 44; *Novotný – Novotná 1971*, s. 6, tab. I; *Javorský 1980a*, s. 127; *Soják 1994*, s. 275, 276.

3. Poprad-Matejovce, okr. Poprad – poloha Nad kopčekom

(M-27-33-20, 1: 10 000, 15-30 : 35-65 mm), 650 m n. m.

Lokalita zistená zbermi J. Filipského sa nachádza na miernom návrší ľavobrežnej terasy Popradu na východnom okraji obce a západne od štátnej cesty Poprad-Matejovce – Kežmarok. Výskumami v r. 1968-1970, 1976 (B. Novotný, M. Novotná, R. M. Kovalčík) sa na preskúmanej ploche s rozlohou približne 1 ha zistili zvyšky niekoľkých veľkopriestorových i vzájomne sa porušujúcich kolových domov dlhých 10-20 m, s orientáciou zhruba S-J. Pozdĺž stavieb viedli vyhlbené žlaby, pravdepodobne vo funkcii odvádzania daždovej vody z areálu sídliska. Zásobných jám sa našlo málo. Domy obklopovali ťažobné jamy s nálezmi mladšej lineárnej keramiky, menej železovskej skupiny a bukovohorskej kultúry (tab. 19: 14, 15, 17-19). Sporadické sú keramické fragmenty skupiny Tiszadob. B. Novotný uvažuje aj o importoch skupiny Szakálhát. Pravidelnými povrchovými zbermi sa okrem tradičného hmotného inventára s množstvom štiepanej industrie pestrej surovínovej skladby a ojedinelými bukovohorskými črepmi (tab. 19: 11-13) keramika skupiny Tiszadob nenašla. Literatúra: *Novotný 1982*, s. 185-192; *1982/1983*, s. 225-235; *Soják 1994*, s. 278-280.

4. Smižany, okr. Spišská Nová Ves – poloha Štrkoviško IV

(M-34-114-A-a, 1: 25 000, 314-324 : 213-220 mm), 470 m n. m.

Záchranným výskumom F. Javorského v r. 1972 sa na lokalite zachytili dva objekty, jeden s ohnískom. Medzi črepmi mladej lineárnej a bukovohorskej keramiky je najvýraznejší fragment plochého antropomorfného idolu s naznačeným hrdlom a pahýlom pravej ruky. Nesie bukovohorský štýl výzdoby s prežívajúcimi ornamentálnymi prvkami skupiny Tiszadob. Záchranný výskum v r. 1976 odkryl časti najmenej dvoch veľkopriestorových kolových stavieb (objekt 1/76 a 4/76) s nálezmi notovej a bukovohorskej keramiky. V r. 1977 sa preskúmali zahĺbené časti objektov, kultúrne jamy, torzá dlážok príbytkov a kultúrna vrstva v ich okolí. Zo zvyškov deviatich objektov, piatich kultúrnych a väčšieho počtu kolových jám sa získali črepy notovej, železovskej a bukovohorskej keramiky a výrazné keramické artefakty skupiny Tiszadob, pochádzajúce z niekoľkých nádob. Početná bola aj štiepaná industria, zvieracie kosti a mazanica. Časť dlážky objektu 1/77 bola vydláždená riečnymi okruhliakmi. Na jej úrovni sa spolu s notovou keramikou vyzdvihli črepy s výzdobným štýlom skupiny Tiszadob (tab. 2; 3; 4: 1-4; 5: 1, 8; 6: 7). V objekte 9/77 sa popri úžitkovej a notovej keramike objavil výrazný črepový materiál bukovohorskej kultúry (tab. 7-11; 12: 1-11). Z neskorších záchranných prác (1978, 1979) sú nálezy všetkých troch kultúr stredného neolitu. Skupina Tiszadob medzi nimi chýba.

Literatúra: *Javorský 1977a*, s. 142, 143; *1978*, s. 110, 111; *1980a*, s. 128; *Vladár 1979*, s. 40, obr. 17; *Soják*

1994, s. 286-289; *Šiška 1989*, s. 26, 36, obr. 31: 1-11, s. 132, 165, 166.

5. Smižany/Spišská Nová Ves (rozhranie katastrov), okr. Spišská Nová Ves – poloha Smižianska roveň (M-34-114-A-a, 1: 25 000, 263, 5-266, 5: 212-215 mm), 470-475 m n. m.

Rozsiahle neolitické sídlisko s výraznými nálezmi sa nachádza na ľavobrežnej terase Hornádu západne od Spišskej Novej Vsi, na rozhraní chatárov Spišskej Novej Vsi a Smižian. Od r. 1972 sa pravidelne sleduje formou zberov. V r. 1989 sa záchranným výskumom F. Javorského v katastri Smižian zistili viaceré neolitické sídliskové horizonty. Dvanásť kolových jám predstavuje zvyšok najmenej jedného nadzemného príbytku kolovej konštrukcie, ktorý sprevádzalo 10 objektov (jám). V piatich zahĺbených jamách boli ohniská. Mnohé z objektov sa vzájomne porušovali. Najbohatšie zastúpený je črepový materiál mladšej lineárnej keramiky, železovskej skupiny a bukovoohorskej kultúry (tab. 12: 12-16; 13; 14; 15: 11). Nepočtené sú zberom získané importy skupiny Tiszadob (tab. 1: 7). Bohatá je kamenná štiepaná a brúsená industria. Východne od preskúmanej plochy (v katastri Spišskej Novej Vsi) sa v r. 1984 urobila v mieste koncentrácie črepov rímskej Terry sigillaty skúšobná sonda, ktorou sa odkryli 4 kolové jamy, žlab a ohnisko s nálezmi notovej, železovskej a bukovoohorskej keramiky vrátane skupiny Tiszadob.

Literatúra: *Javorský 1981a*, s. 77; 1982, s. 120; 1983, s. 108; 1984, s. 101; 1985, s. 118; 1988, s. 68; 1989, s. 2, 3; 1990a, s. 75; *Soják 1994*, s. 290-292; *v tlačí c.*

6. Spišský Hrhov, okr. Levoča – poloha Kaštieľ (M-34-101-C-d, 1: 25 000, 310 : 368 mm), 470 m n. m.

Nálezisko sa čiastočne odkrylo záchranným výskumom F. Javorského v r. 1989 v areáli novovekého kaštieľa. Preskúmali sa viaceré sídliskové objekty (jamy) s neolitickým inventárom kultúry s mladšou lineárnou keramikou, železovskou skupinou a bukovoohorskou kultúrou. V najväčšom zo zachytených objektov (viac ako 7 m dĺžky) sa vedľa neolitických nálezov (notová a bukovoohorská keramika – tab. 20: 4, 5) objavil aj okrajový fragment z nádoby s hrdlom, materiálom i výzdobou blízky skupine Tiszadob (tab. 1: 5). V jame 5/89 sa spolu s lineárnou a výraznou železovskou keramikou (dva črepy s aplikovanou zoomorfnou výzdobou s antropomorfnými prvkami) našla aj bukovoohorská keramika (tab. 20: 1-3). Tá pochádza aj z jamy 6/89 a 8/89 (tab. 20: 6, 8).

Literatúra: *Soják 1994*, s. 298-300.

7. Stará Lubovňa, okr. Stará Lubovňa – poloha Nemecký vrch

(M-27-41-06, 1: 10 000, 140 : 118 mm), 840 m n. m. Povrchovým prieskumom polohy v r. 1989 získal P. Roth drobný črep nesúci údajne tiszadobský výzdobný štýl. Opätovným prieskumom sa v nasledujúcom roku našiel problematický rádiolaritový úštep.

Literatúra: *Roth 1991*, s. 86, 87; 1992, s. 89; 1994a, s. 255; 1994b, s. 91, obr. 3: 9; *Česla – Kaleta – Roth 1993*, s. 7.

8. Stráne pod Tatrami, okr. Kežmarok – poloha Pod Kamenným vrchom

(M-34-101-D-b, 1: 25 000, 324-337 : 34-40 mm), 662-675 m n. m.

Neolitické sídlisko (objavené v r. 1987) archeologicky skúmané M. Sojárom v r. 1996. Medzi množstvom pamiatok mladšej lineárnej kultúry, menej železovskej skupiny s pomere početnými črepmi bukovoohorskej kultúry (tab. 25) sa v spodnej časti exploatačnej (sekundárne odpadkovej) jamy 8 našiel spolu s notovou keramikou okrajový keramický fragment skupiny Tiszadob (tab. 1: 2). Jama 8 bola pri západnom okraji južnej časti zachyteného dlhého nadzemného príbytku kolovej konštrukcie. Dôležité je, že mladá lineárna (notová) keramika sa vyskytovala v jame aj v jej vrchnej výplni s keramikou bukovoohorskej kultúry (tab. 25: 1-16). Železovský výzdobný štýl je zriedkavý. Bukovoohorská keramika pochádza z omice (tab. 25: 20), miestami zo zachovanej kultúrnej vrstvy (tab. 25: 21) a z ďalších jám ťažobno-odpadkového charakteru (jama 10 – tab. 25: 17; jama 11 – tab. 25: 18, 19).

Literatúra: *Javorský 1988*, s. 66; *Soják 1993*, s. 115; 1994, s. 303, 304; *v tlačí a.*

9. Vlková-Levkovce, okr. Kežmarok – poloha Bukovina

(M-27-34-17, 1: 10 000, 172-192 : 68-85 mm), 685-700 m n. m.

Lokalita zistená zberom F. Javorského v r. 1981 sa nachádza severovýchodne od obce Vlková, na ľavom brehu Horného potoka. Zo zberov pochádza mazanica, črepy notovej, bukovoohorskej keramiky, kamenná brúsená a štiepaná industria. Novšími povrchovými prieskumami sa získala aj keramika železovskej skupiny a jeden črep s tiszadobským štýlom výzdoby (tab. 1: 6).

Literatúra: *Javorský 1982*, s. 114; 1983, s. 103; 1990a, s. 74; *Soják 1994*, s. 306, 307.

10. Žehra, okr. Spišská Nová Ves – poloha Hlinky

(M-34-114-B-a, 1: 25 000, 219-230 : 75-83 mm), 420-445 m n. m.

Rozsiahle neolitické sídlisko, evidované od r. 1977, je situované na miernom svahu severovýchodne nad obcou, nad sútokom potoka Žehra a Žehrica. Povrchovými prieskumami sa získava množstvo nálezov kultúry s mladšou lineárnou keramikou, nálezov železovskej skupiny a bukovoohorskej kultúry (tab. 20: 9-19). Zo zberov v r. 1994 pochádza niekoľko keramických fragmentov, predstavujúcich nepochybne priame importy keramiky skupiny Tiszadob (tab. 1: 1, 4).

Literatúra: *Javorský 1978*, s. 116; 1982, s. 122; *Soják 1994*, s. 310, 311.

Zmienené neolitické lokality s priamymi importmi nádob skupiny Tiszadob (resp. s dnes už nezistiteľným obsahom – obsidiánovou surovinou, solou?) nepredstavujú určite konečný stav. Väčšina z archeologických nálezísk (a to nielen zo sledovaného obdobia) sa skúma prevažne formou zberov, prípadne záchrannými výskumami krátkodobého charakteru. Čoraz výraznejšie sa ukazuje potreba systematického výskumu vytypovaných neolitických sídlisk, ktorý by mohol osvetliť mnohé stránky kontaktov Spiša s územím rozšírenia kultúry s východnou lineárnou keramikou, najmä ich intenzitu a ich príčiny.

Zdá sa, že tak ako sa nositelia tiszadobského výzdobného štýlu rozšírili do Šarišského podolia, pokúšali sa urobiť i v prípade Spiša. Ten však nebol „územím nikoho“ ako v oblasti Šariša (ak nerátame s mezolitickými obyvateľmi), kde sa im naskytl voľný priestor vhodný na osídlenie. Horný i dolný Spiš bol už záujmovým územím nositeľov kultúry s mladšou lineárnou (notovou) keramikou, ktorí sem prišli oklukou z dnešného juhozápadného Slovenska cez Malopolsko, s centrom osídlenia v okolí Krakova. Odtiaľ mohol byť Spiš osídlený dvoma smermi. Jeden z nich by z okolia Krakova viedol pravým prítokom Visly cez rieku Rabu až k Dunajcu (*Kulczycka-Leciejewiczowa 1979, s. 57*). Osídlenie vysunuté ďalej na severovýchod vislianskej terasy smerovalo proti toku Dunajca na juh a povodím Popradu až na Spiš. Z tohto hľadiska možno perspektívne očakávať v karpatskej časti povodia Dunaja nové stopy neolitického osídlenia. Skupiny obyvateľov zdobiacich keramikou tiszadobským štýlom penetrovali aj týmito cestami na sever do dnešného Poľska. V tejto súvislosti je zaujímavé vystupovanie kultúry s východnou lineárnou keramikou v objekte 58 na lokalite Kraków-Mogila (lokalita 62), datovaného do fázy Ib zofipolského štýlu (*Godłowska 1992, s. 20*). Keďže sa tento štýl paralelizuje s fázou Milanovce na juhozápadnom Slovensku a s prechodom k najstaršej fáze mladšej lineárnej (notovej) keramiky, nájdený v zofipolskom objekte by musel podľa chronológie S. Šišku (*1989, s. 116, 117, tab. II*) patriť skupine Barca III alebo prinajmenšom prechodnému stupňu (Prešov-Šarišské lúky). V tom prípade by sa do Malopolska dostala kultúra s východnou lineárnou keramikou ešte skôr ako na Spiš. Výzdoba na črepe z objektu 58 je však tenko rytá a pripomína skôr mladšie datovanie. Na možný nejednotný súbor poukázala tiež M. *Godłowska (1992, s. 20)*.

V klasickej fáze rozvoja (IIb) podľa J. Pavúka (*1969, s. 328, 330-332*) vystupuje skupina Tiszadob už na početných malopolských sídliskách (*Godłowska 1992, s. 29, 30*).

Najbližším územím rozšírenia skupiny Tiszadob k spišskému je Šarišské podolie. Údolím Torysy, ktorá sa svojím horným tokom značne približuje k rieke Poprad, viedla dôležitá cesta spájajúca severné Patisie s juhovýchodným Poľskom už v paleolite (*Šiška 1995a, s. 9, 10*). Možno predpokladať, že význam nestratila ani v nasledujúcich obdobiach. Jedna z jej odbočiek azda v neolite smerovala na juh cez Nižný Slavkov na Spiš. Na tejto ceste, ktorá obchádza horskú prekážku – malé jadrové pohorie Branisko, najbližšie leží neolitická osada pri Bijacovciach (okr. Levoča) – poloha Pod Kaštielom (okrem iného s doloženým bukovohorským osídlením) a v Ordzovanoch (okr. Levoča) – poloha Dvor Hazovec. Priame kontakty obidvoch regiónov v období bukovohorskej kultúry môžu doložiť doposiaľ neskúmané excentricky situované sídliská v Šarišskej vrchovine (*Šiška 1995a, s. 16*).

Skupina Tiszadob mohla preniknúť na Spiš aj povodím Hornádu z južnej časti Košickej kotliny. O tomto trasovaní uvažuje v spojitosti s nálezmi zo Smižian – Štrkoviska IV S. *Šiška (1995a, s. 23)*. Okolie Smižian sa zdá byť na tiszadobské importy najbohatšie. Kontakty s týmto mikroregiónom sa javia ako najčastejšie, s čím súvisí aj napodobňovanie tiszadobského výzdobného štýlu na domácej úžitkovej keramike hrubých tvarov s prímiesou piesku, sludy a ostrohranných kamienkov, sporadicky organických zvyškov. Táto keramika zo Smižian – Štrkoviska IV (tab. 2: 7; 3: 2, 3, 6; 4: 1-4; 5: 1, 8; 6: 7) sa opísanou kvalitou materiálu a sivohnedou farbou nelíši od početnej lokálnej (spišskej) keramiky, výzdoba na nej je však domácejmu prostrediu cudzia. Črepy (z dvoch-troch nádob) možno považovať za napodobneniny tiszadobského štýlu výzdoby, aj keď kvalitou materiálu sa tunajší hrnciari tiszadobskému nedokázali priblížiť (možno ani nechceli). Na niektorých fragmentoch sú zreteľné stopy pôvodného čierneho celoplošného náteru, zachovaného najmä v hrubo rytých ryhách. Podobnú výzdobu majú napr. črepy z jednej nádoby z Kašova, nájdené vo výrobnom objekte predklasickeho stupňa bukovohorskej kultúry (*Šiška 1991a, s. 69, obr. 1: 5, 6; 2: 13; 3: 15*). Podľa S. Šišku prežíva tento žliabkovaný rektlineárny ornament z východnej lineárnej keramiky. Pri posudzovaní proveniencie je rozhodujúca nielen výzdoba, ale aj vzá-

jomné porovnávanie keramického materiálu.

O mnohorakých podobách vzdialenejších kontaktov napovedajú napr. nálezy cudzej keramiky z pohrebiska v Nitre. Kým vázu J. Pavúk považuje za import z Potisia, druhú bohato zdobenú nádobu vyrobil podľa neho pravdepodobne „hrnčiar potiského pôvodu, oboznámený s hrnčiarstvom západného Slovenska“ (Pavúk 1993, s. 16). Ani tento predpoklad nemožno vyličiť v prípade keramiky zo Smižian – Štrkoviska IV.

Keramika z ostatných spišských nálezísk sa vymyká z rámca miestnych hrnčiarskych výrobkov nielen výzdobou, ale i kvalitou hrnčiarskej hliny (zväčša tenkostenné črepy hnedej, sivej a čiernej farby, plavená hlina, dobré vypálenie, vyhladený až vyleštený povrch). Dá sa považovať za „importy“ dovezené azda spolu s obsidiánovou surovinou. Tvary nádob sa ťažko rekonštruujú. Prítomné sú vázy s baňatým telom a vysokým valcovitým hrdlom, kónické misy na vysokej kónickej alebo slabo zaoblenej dutej nôžke.

Pri identifikácii priamych tiszadobských importov je rozhodujúci lokálnemu prostrediu cudzí výzdobný štýl na tenkostennej keramike. Pri stredne hrubých a hrubostenných tvaroch nádob sa často „rýdzo tiszadobský“ ornament v podobe hrubo rytých, až žliabkovaných rýh objavuje v priebehu snád celej evolúcie bukovo-horskej kultúry, čo dokladajú napr. črepy s touto výzdobou zo Šarišských Michalian (ústna informácia S. Šišku).

BUKOVOHORSKÁ KULTÚRA NA SPIŠI

Donedávna sa predpokladalo, že pamiatky bukovo-horskej kultúry v spišskom regióne predstavujú „importy“ v prostredí železovskej skupiny. Názor podporovali nepočetné nálezy predovšetkým z jaskýň (Haligovce-Aksamitka, Poráč-Šarkanova diera), zriedkavejšie z otvorených sídlisk (Levoča-Fitřift, Gánovce-Hrádok). Záchrannými výskumami, ojedinele väčšími odkryvkami, no najmä zbermi sa postupne zvyšoval počet nálezísk s bukovo-horskou keramikou. Dnes ich je evidovaných už 33. Niektoré prekvapujú bohatstvom nálezov, čo demonštruje aj výber keramických fragmentov v tabuľkovej prílohe.

Bukovo-horská keramika vystupuje na archeologických lokalitách Spiša v rozdielnej intenzite. V Hornádskej kotline (napr. niekoľko sto

črepy zo Smižian-Hradiska I) a prilahlých terénov viac, v Popradskej kotline – ďalej na západ od jej materského územia – menej. Spiš je tak spolu s Malopolskom (ale s menej početnými pamiatkami) najsevernejšou oblasťou súvislejšieho bukovo-horského osídlenia. Všimol si to už F. Tompa (1929, s. 19), ktorý na základe keramiky z poráčskej a haligovskej jaskyne považuje v prvej monografickej práci o bukovo-horskej kultúre spišské nálezy za najvzdialenejšie v jej severnom hraničnom území.

Proces transformácie kultúry s východnou lineárnou keramikou do bukovo-horskej nastal v jednotlivých regiónoch (Košická kotlina, prilahlé Maďarsko, Šariš, Gemer, Východoslovenská nížina) v rozličnom, časovo nevelmi vzdialenom období. Vývoj gemerskej lineárnej keramiky vyústil do bukovo-horskej kultúry v čase, kedy napr. na území Šariša doznievala skupina Tiszadob vo svojej tretej fáze (Šiška 1989, s. 135). Podľa S. Šišku (1988, s. 54 n.) v regiónoch, ktoré sú považované za materské bukovo-horskej kultúre, chýbajú nálezy z jej najmladšieho stupňa, v ktorom J. Lichardus (1968, s. 100-105) predpokladá – keďže bukovo-horská kultúra nemá v žiadnej inej kultúrnej skupine formálne dedičstvo – posun jej rodov na východ až do Sedmohradska. S. Šiška navádza myšlienku o prenikaní jej komunít z kryštalizačného územia do periférnejších oblastí – Bukových hôr, Slovenského krasu, dovnútra Slovenského rudohoria a všima si aj bukovo-horskú keramiku z juhozápadného Slovenska, Spiša i Poľska. Podľa S. Šišku (1988, s. 58; 1995b, s. 5-26) v dôsledku zhoršenej klímy na rozhraní atlantika a epiatlantika, zároveň stredného a mladého neolitu okolo r. 4000 pred n. l. (Ložek 1980, s. 107 n.), ktorá drasticky postihla spoločenstvá v Potisi, najmä v jeho severnej časti, zoslabené komunity bukovo-horskej kultúry hromadne postupne opúšťali túto oblasť a hľadali regióny s priaznivejšími podmienkami. Jeden prúd bukovo-horských obyvateľov smeroval do stredného Podunajska, kým druhý, pravdepodobne cez Spiš na sever (sporné bukovo-horské nálezy z Haligoviec-Aksamitky), do juhovýchodného Poľska. Rovnakou cestou ako pred ním kultúra s mladšou lineárnou (notovou) keramikou, ale opačným smerom. Tézu S. Šišku o exode podporujú pribúdajúce bukovo-horské nálezy na Spiši, poukazujúce na možnosť asimilácie tohto obyvateľstva so železovskými (a možno ešte neskorototovými !) populáciami až do zániku jeho kultúrneho prejavu.

Na juhozápadnom Slovensku spozoroval

J. Pavúk (1990, s. 63-70) na začiatku týchto klimatických zmien systematické opúšťania sídlisk nositeľmi železovskej skupiny (a po nej vznikajúcej lengyelskej kultúry) a zakladanie nových, na doposiaľ neosídlených hnedozemiach, schopnejších viac akumulovať vlahu. Túto skutočnosť postrehol na prevládajúcich hnedých pôdach aj neolitický roľník na Spiši (Pavúk 1974), kde Vysoké Tatry síce vytvorili špecifický dažďový tieň, ale množstvo dolín s početnými potokmi, prameňmi i zverou boli optimálne na prežitie.

Pre bukovohorskú kultúru charakteristické osídľovanie jaskýň i kopcov sledujeme aj v tomto regióne, dokonca s najväčšou nadmorskou výškou. Jaskyne si urdžiavajú rovnomernú priemernú ročnú tepolotu, ktorá je v zime obzvlášť výhodná. Navyše, na okolí bolo vždy vody nadostač. V horách sa k dostatku prameňov pridružuje tiež množstvo lovnej zveri, ktorej význam v priebehu 4. tisícročia pred n. l. stúpol. Spiš sa pravdepodobne v dôsledku pokročilých klimatických zmien, neumožňujúcich pokračovať v poľnohospodárstve, načas vyludnil, čo trvalo až do stredného eneolitu (badenská kultúra).

Žiadauca je rádiokarbónová analýza organických zvyškov (C^{14}) z neolitických sídlisk. Možno by ozrejmla prípadné dlhšie prežívanie mladolineárneho (notového) osídlenia do obdobia bukovohorskej kultúry a železovskej skupiny, prípadne až do doby Lengyelu I na juhozápadnom Slovensku. Tento jav, sledovaný napr. v oblasti dolného Rýna (ústna informácia J. Pavúka), sa dnes na Spiši ukazuje ako možný.

Na viacerých spišských lokalitách sa v jednej kultúrnej vrstve vyskytujú spolu notové črepy s bukovohorskými, niekedy aj so železovskými. Nadhodené prežívanie notovej keramiky ako výzdobného štýlu je potrebné azda riešiť oddelene pre dolný i horný Spiš. V Hornádskej kotline sa totiž javí bohatšie železovské osídlenie (spojenie s JZ Slovenskom pozdĺž Hrona?) spolu s bukovohorským a s podobným vývojom ako na juhozápadnom Slovensku. V Popradskej kotline vystupujú železovské črepy zriedkavejšie a notovú keramikú väčšinou sprevádza nevelký počet bukovohorskej.

O chronologických vzťahoch najnovšie vypovedajú výsledky archeologického výskumu v r. 1996 v Stráňach pod Tatrami – Pod Kameným vrchom (okr. Kežmarok). V jame 8 (hlinisko – sekundárne ako odpadová jama) vystupovali v hornej výplni bukovohorské črepy s prevládajúcimi mladolineárnymi (notovými), v spodnej

výplni len notové s jedným okrajovým črepom s tiszadobskou výzdobou (tab. 1: 2). Zdá sa, že tak ako považujeme dlhšie prežívanie notového výzdobného štýlu na Spiši (v jame 8 zo Strání pod Tatrami v období bukovohorskej kultúry) za veľmi pravdepodobné, dá sa predpokladať aj pri bukovohorskej kultúre. Jej výrobky sa nachádzajú nielen v prostredí železovskej skupiny na juhozápadnom Slovensku, ale ešte i vo vznikajúcej lengyelskej kultúre, kde sa predpokladá príchod nositeľov bukovohorskej kultúry a ich rýchla asimilácia (Šiška 1991b, s. 19).

Bukovohorskou keramikou, jej bohatou ornamentikou a tvarovou náplňou sa tu podrobne nezaobráame. Urobili sme tak na inom mieste (Soják 1994, s. 156-166).

Podľa klasifikácie J. Lichardusa (1968, s. 96-100; 1977, s. 83-93) na Spiši chýba stupeň A bukovohorskej kultúry, počas ktorého tu pretrváva mladolineárne (notové) osídlenie, onedlho posilnené o železovské populácie (aspoň v Hornádskej kotline; v Popradskej kotline len ohlas?), ktorých výzdobný štýl sa napokon presadil. Analogickú situáciu možno sledovať aj v Košickej kotline a Šarišskom podolí, kde chýbajú doklady zo stupňa A. Vtedy prežíva osídlenie skupiny Tiszadob (na Východoslovenskej nížine skupiny Raškovce). K jednostranným kontaktom miestneho osídlenia s bukovohorským prostredím dochádzalo už v predklasickej (AB), no najmä v klasickej (B) stupni bukovohorskej kultúry. Dokladá to analyzovaná keramika (Soják 1994, s. 156-166). Posledný stupeň (C) v takej podobe ako ukazujú nálezy z jaskýň Slovenského krasu sa nezistil. Vo výrazne typologickom prejave keramiky sa zrejme neodrazil a spolu so stupňom A, v ktorom sa vyskytujú bukovohorské prvky v prostredí skupiny Tiszadob alebo gemerskej lineárnej keramiky, zostávajú doposiaľ neobjasnené, navyiac v prácach o bukovohorskej keramike aj nedostatočne publikované.

Tak ako v prípade skupiny Tiszadob, aj pri niektorých čepoch s bukovohorským štýlom výzdoby nemožno vylúčiť miestne napodobeniny. Z viacerých lokalít sú známe keramické fragmenty zo stredne hrubých až hrubostenných nádob s perforáciou pod okrajom (tab. 6: 4, 5; tab. 20: 3, 4). Takáto keramika vystupuje pomerne často v skupine Tiszadob a rovnako hojná je i v keramickej náplni úžitkovej bukovohorskej keramiky.

NÁLEZISKÁ BUKOVHOORSKEJ KULTÚRY
NA SPIŠI

1. **Bijacovce, okr. Levoča – poloha Pod Kaštieľom**
(M-34-102-D-c, 1: 25 000, 254-256 : 321-332 mm), 460-470 m n. m.
Lokalita objavená zberom F. Javorského v r. 1981 medzi štátnou cestou k Bijacovciam a Bijacovským potokom. Okrem tradičného neolitického inventára sa povrchovým prieskumom v r. 1984 našla spolu s notovou aj bukovohorská keramika.
Literatúra: *Javorský 1982*, s. 115; *1985*, s. 115; *Soják 1984*, s. 265.
2. **Dlhé Stráže, okr. Levoča – poloha Pod Kráľovcom**
(M-34-102-C-c, 1: 25 000, 245-250 : 288-294 mm), 535-545 m n. m.
Na malom neolitickom sídlisku, zistenom v r. 1981 na miernom svahu nad sútokom potokov Bičír a Kráľovec, severne od štátnej cesty Dravce – Levoča, sa zbermi vedľa nálezov kultúry s mladšou lineárnou keramikou našli bukovohorské črepy.
Literatúra: *Javorský 1982*, s. 115; *1983*, s. 104; *1985*, s. 115; *1988*, s. 67; *Soják 1994*, s. 265, 266.
3. **Doľany, okr. Levoča – poloha Pod Brusníkom**
(M-34-102-C-d, 1: 25 000, 265-274 : 340-356 mm), 500-525 m n. m.
Lokalita evidovaná južne od obce, na miernom svahu nad pravým brehom Dolianskeho potoka. Pravidelnými povrchovými zbermi sa okrem notovej a železovskej keramiky našli aj bukovohorské črepy (tab. 20: 7).
Literatúra: *Javorský 1985*, s. 115; *1990b*, s. 84; *Soják 1994*, s. 267, 268.
4. **Gánovce, okr. Poprad – poloha Hrádok**
(M-27-33-25, 1: 10 000, 104 : 281 mm), 660 m n. m.
Travertínová kopa Hrádok v intraviláne obce je známa predovšetkým paleolitickými nálezmi. V súbore nálezov, uložených v Podtatranskom múzeu v Poprade, sú zo starých zbierok črepy mladšej lineárnej keramiky, železovskej skupiny i bukovohorskej kultúry (niektoré so zachovanou bielou inkrustáciou). E. Vlček spomína neolitickú jamu zistenú v černoze na severozápadnom okraji lomu.
Literatúra: *Vlček 1953*, s. 8, 9; *Novotný – Kovalčík 1977*, s. 7, 8, obr. 1; *Soják 1994*, s. 268.
5. **Gánovce, okr. Poprad – poloha Za stodolami**
(M-27-33-25, 1: 10 000, 68 : 330 mm), 645 m n. m.
Neolitická osada leží na juhovýchodnom okraji obce, zvažujúc sa od travertínovej kopy Hrádok východným smerom. Archeologický výskum sa vykonával od jej objavenia v r. 1987 do r. 1992, zberom sa skúma každoročne. Kultúrna vrstva obsahuje črepy notové, železovské, menej často i bukovohorské (tab. 23: 1-3; 24).
6. **Haligovce, okr. Stará Lubovňa – jaskyňa Aksamitka**
(M-34-89-D-d, 1: 25 000, 130 : 151 mm), 753 m n. m.
Jaskyňa leží severne od obce v jednej z úžľabín južného svahu Haligovských skál, na východnom svahu Tupého vrchu. Archeologické výskumy v minulom storočí (M. Badányi 1874, S. Roth 1879) priniesli doklady paleolitického osídlenia s črepmi údajne neolitického veku. F. Tompa, na základe zmienok M. Badányiho a blízkosti poráčskej jaskyne s nálezmi bukovohorskej kultúry, uvažuje o bukovohorskom osídlení Aksamitky. Keďže črepy zo starých výkopov sú nezvestné a ani zisťovací výskum B. Pollu a R. M. Kovalčíka v r. 1963 nedoložil neolitické osídlenie, bukovohorské nálezy sú doposiaľ neoverené.
Literatúra: *Tompa 1929*, s. 12, 19, tab. LXI; *Polla 1963*, s. 3; *Bárta 1974*, s. 560-562; *Prikryl 1985*, s. 19, 20, 26, 31, 35, 45, 88, 89, 105; *Roth 1994b*, s. 87, 88; *Soják 1994*, s. 270, 271.
7. **Jánovce – poloha Pod chrasť**
Pozri náleziská skupiny Tiszadob.
8. **Kľčov, okr. Levoča – pri ihrisku**
(M-34-102-C-d, 1: 25 000, 239-244 : 340-345 mm), 500-510 m n. m.
Neolitické sídlisko zistené v r. 1977 na miernom svahu na severozápadnom okraji obce pri výstavbe futbalového ihriska. V porušenej kultúrnej vrstve zachránili J. Pavúk, V. Furmánek a F. Javorský nálezy kultúry s mladšou lineárnou keramikou, železovskej skupiny a bukovohorskej kultúry.
Literatúra: *Javorský 1978*, s. 106; *1985*, s. 116; *Soják 1994*, s. 274, 275.
9. **Levoča – poloha Pri podkove (Fitríft)**
Pozri náleziská skupiny Tiszadob.
10. **Levoča, okr. Levoča – poloha Podkova - dvor OSC**
(M-34-102-C-c, 1: 25 000, 112,5 : 286 mm), 500-515 m n. m.
Záchraným výskumom F. Javorského v r. 1982 sa pri bagrovaní hliny na hospodárskom dvore OSC našla okrem nálezov z mladších období keramika notová, železovská a bukovohorská.
Literatúra: *Javorský 1983*, s. 107, 108; *Soják 1994*, s. 276, 277.
11. **Mlynica, okr. Poprad – poloha Červený kameň**
(M-34-101-D-a, 1: 25 000, 294-300 : 237-242 mm), 725-735 m n. m.
Lokalita evidovaná od r. 1984 leží na miernom južnom svahu kopca Piesočný vrch. Neolitické

nálezy reprezentuje kultúra s mladšou lineárnou keramikou a črepy bukovohorskej kultúry. Je to doposiaľ najvyššie položené neolitické sídlisko na Spiši.

Literatúra: *Javorský 1990a*, s. 73; *Soják 1994*, s. 277, 288.

12. Poprad-Matejovce – poloha Nad kopčekom

Pozri náleziská skupiny Tiszadob.

13. Poráč, okr. Spišská Nová Ves – jaskyne Šarkanova diera a Chyža

(M-34-114-A-d, 1: 25 000, 48-50 : 96-98 mm), 640 m n. m.

Šarkanovu dieru skúmal už v r. 1878 S. Roth so spolupracovníkmi A. Münnichom a P. Scholzom. Objavili jemnú zdobenú i úžitkovú keramikú bukovohorskej kultúry, údajne pri ohníkach spolu so zvieracími kosťami, silexovým nožom a úštepom, kostenými šidlami a opracovanými rebrami. Časť archeologických nálezov aj z neskorších terénnych úprav (1920) a amatérskych výkopov (B. Hajts v r. 1925 a i.) vlastní Podtatranské múzeum v Poprade. Datovanie pravekého osídlenia jaskýň overil revíznym výskumom v r. 1951 (J. Bárta) vo vstupnej chodbe Šarkanovej diery. V jednej vrstve spolu vystupovala lineárna, železovská a bukovohorská keramika. Najpočetnejšie sú tenko ryté, ojedinele bielo inkrustované keramické fragmenty bukovohorskej kultúry (tab. 21; 22). Susedná 14 m dlhá jaskyňa Chyža korešponduje nálezmi s predchádzajúcou. Keramikou z „Poráčser-Höhle“ zverejnil v monografickej práci o bukovohorskej kultúre v r. 1929 F. Tompa. J. Eisner spomína okrem diskovitého mlatu („plochou kotoučovitou hlavici palcátu“) kostené hladidlo a bukovohorské črepy, ktorých rytá výzdoba je vyplnená „světlerudou masou“ (pravdepodobne tab. 22: 2). Z neskorších nálezov (1975, 1984, 1992) sú pamiatky bukovohorskej kultúry vzácné.

Literatúra: *Tompa 1929*, s. 12, 19, tab. XXXVII: 13-22, LXI; *Eisner 1933*, s. 19, 20, 22, 46, 47; *Bárta 1956*, s. 633-639; *Javorský 1985*, s. 117; *Soják 1993*, s. 114, 115; *1994*, s. 281, 282.

14. Smižany, okr. Spišská Nová Ves – poloha Hradisko I

(M-34-113-B-b, 1: 25 000, 18-32 : 226-241 mm), 520-561 m n. m.

Výšinné sídlisko sa rozprestiera na vápencovom brale pri sútoku Hornádu a Tomašovského potoka v Slovenskom raji. Nálezy mladšej lineárnej kultúry, železovskej skupiny a bukovohorskej kultúry pochádzajú z kultúrnej vrstvy a z preskúmaných objektov (r. 1976, 1978, 1995-1996). V neolitickom objekte 25/76 dielenského charakteru, čiastočne prekryto slovanským, sa zistila výrazná koncentrácia štiepanej industrie, brúsené nástroje s bukovohorskou keramikou, menej s črepmi železovskej skupiny. Keramika oboch kultúr sa zistila aj vo výplni objektu 30/76 (tab. 16-18; 19: 1-10; 23: 4).

Literatúra: *Javorský 1977b*, s. 153, 154; *1980b*, s. 131-135; *1997a*, s. 101-103; *Soják 1994*, s. 283, 284.

15. Smižany, okr. Spišská Nová Ves – poloha Štrkovisko I

(M-34-114-A-a, 1: 25 000, 271 : 209 mm), 470 m n. m.

Výskumom v r. 1972 na ľavobrežnej terase Hornádu preskúmal F. Javorský v profile štrkopieskového lomu narušený neolitický objekt 1/72 s prifahlou kultúrnou vrstvou, hlboký 225 cm. V spodnej časti jamy so zvyškami ohníka (vrstva A) sa našla notová keramika, nad ňou (vrstva B) na uhlíkovej vrstvičke železovská, ktorá sa v tretej vrstve (C) miešala s črepmi bukovohorskej kultúry. Zistilo sa tu aj vysypanie dlážky – azda bukovohorského príbytku – kameňmi. Medzi nimi ležala kamenná sekera, štiepaná industria z pazúrika a obsidiánu, kostené hladidlo.

Literatúra: Nálezová správa v AÚ SAV – pracovisko Spišská Nová Ves; *Soják 1994*, s. 284, 285.

16. Smižany – poloha Štrkovisko IV

Pozri náleziská skupiny Tiszadob.

17. Smižany – poloha Smižianska roveň

Pozri náleziská skupiny Tiszadob.

18. Smižany, okr. Spišská Nová Ves – poloha Tri skalky

(M-34-114-A-a, 1: 25 000, 364 : 255 mm), 550 m n. m.

Malá štrbinová jaskyňa sa nachádza nad pravým brehom rieky Hornád, juhozápadne od osady Smižianska Maša. Amatérsky archeologický výskum v nej uskutočnil v r. 1992 a 1994 M. Macalík zo Smižian, ktorý nálezmi odovzdal AÚ SAV - pracovisku v Spišskej Novej Vsi. Jaskyňu vyčistil od hlinitých sedimentov, v ktorých vystupovali nálezmi z neolitu, eneolitu, doby bronzovej a z mladšej doby rímskej, ďalej z veľkomoravského obdobia, 12.-13. storočia a novoveké pamiatky. Nálezmi sa vyskytovali takmer na celej jaskynnej ploche medzi skalami v nerozlíšiteľných kultúrnych vrstvách, údajne s pozostatkami ohnísk. Medzi neolitickými črepmi je jeden tenkostenný s notovou hlavičkou, ostatné sú z úžitkových nezdobených nádob. Podľa nálezcu pochádzajú odtiaľ aj nepočítané bukovohorské keramické fragmenty, štiepaná industria a kamenná sekera.

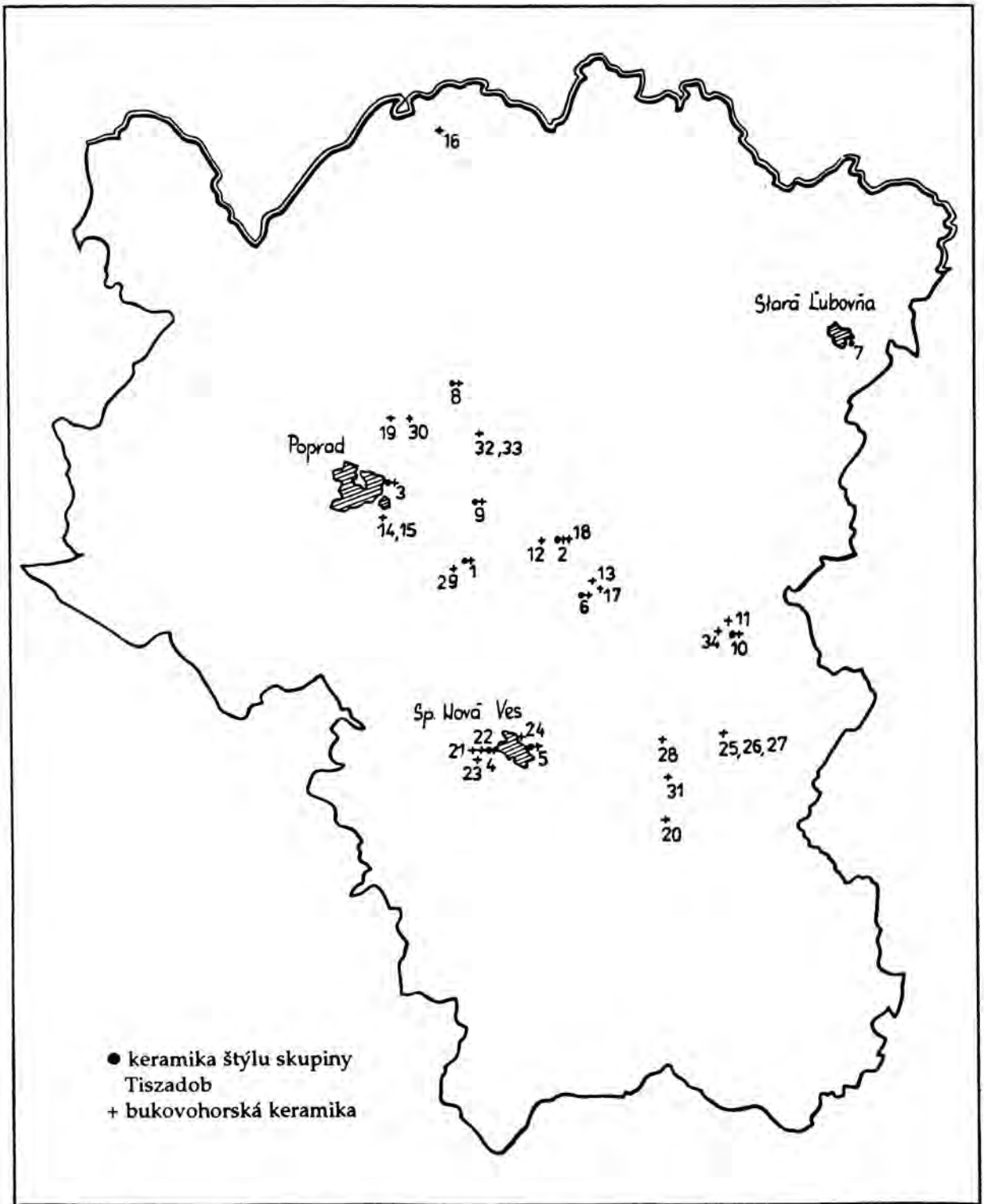
Literatúra: *Javorský 1997b*, s. 100, 101.

19. Spišská Nová Ves, okr. Spišská Nová Ves – poloha Kapustnice I

(M-34-114-A-a, 1: 25 000, 119-122 : 273-283 mm), 450-455 m n. m.

Lokalita leží na východnom okraji intravilánu mesta nad sútokom potoka Brusník a rieky Hornád. Zberom bola zistená v r. 1972 a odvtedy je pravidelne sledovaná. Intenzívne osídlenie v neolite (a v mladších obdobiach) dokladajú naj-

- má črepy notovej, železovskej a bukovo-horskej keramiky.
Literatúra: *Javorský 1977a*, s. 145, 146; 1978, s. 112; 1981a, s. 117, 118; 1988, s. 67, 68; 1990a, s. 76; *Soják 1994*, s. 289, 290.
- 20. Spišské Vlchy, okr. Spišská Nová Ves – poloha Ku starému mlynu**
(M-34-114-B-a, 1: 25 000, 278-284 : 296-306 mm), 400 m n. m.
Neolitické sídlisko, zistené v r. 1975 pri ťažbe štrkopiesku, leží juhozápadne od obce na lavobrežnej terase Hornádu. Záchranný výskum v r. 1976 doložil zvyšok neolitického objektu s ohniskom a kolovou jamou. Prekrývala ho kultúrna vrstva s prevládajúcou bukovo-horskou keramikou. Vedľa ohniska a pod úrovňou bukovo-horských nálezov dominovali črepy notovej keramiky s pazúrikovou štiepanou industriou. Záchranný výskum v r. 1978 odkryl 4 narušené objekty bukovo-horskej kultúry s keramikou, štiepanou industriou a kamenným mlatom.
Literatúra: *Budinský-Krička 1977*, s. 73; *Javorský 1977a*, s. 140, 141; 1978, s. 114; 1980a, s. 128; *Soják 1994*, s. 294-296.
- 21. Spišské Vlchy, okr. Spišská Nová Ves – poloha Nad Novým mlynom I**
(M-34-114-B-a, 1: 25 000, 232-238 : 272-277 mm), 390 m n. m.
Neolitické sídlisko objavené zberom v r. 1975 asi 2 km juhozápadne od obce. V profile jednej z jám sa zachytil objekt s ohniskom. Zo zberov a z porušených objektov pochádzajú nálezy kultúry s mladšou lineárnou keramikou a bukovo-horskej kultúry.
Literatúra: Nálezová správa č. 10/1975 v AÚ SAV – pracovisko Spišská Nová Ves; *Soják 1994*, s. 296.
- 22. Spišské Vlchy, okr. Spišská Nová Ves – poloha Roveň**
(M-34-114-B-a, 1: 25 000, 276-285 : 263-270 mm), 390 m n. m.
Lokalita je situovaná východne od predchádzajúcej. Zbermi F. Javorského sa zachránilo množstvo črepov notovej a bukovo-horskej keramiky, štiepanej industrie z pazúrika a obsidiánu, brúsené nástroje, úlomky kamenných podložiek, brúsiak a mazanice.
Literatúra: *Javorský 1978*, s. 114; 1981b, s. 118; 1982, s. 121; *Soják 1994*, s. 297, 298.
- 23. Spišský Hrhov – poloha Kaštieľ**
Pozri náleziská skupiny Tiszadob.
- 24. Spišský Hrhov, okr. Spišská Nová Ves – poloha Pri krčžiku**
(M-34-114-1-b, 1: 25 000, 172-180 : 235-241 mm), 425 m n. m.
Sídlisko (tiež poloha Predné Harbky), ležiace asi 300-400 m na severozápad od zaniknutej stredove-
- kej osady Miloj, je rozdelené zárezom štátnej cesty Spišská Nová Ves - Spišský Hrušov. Zo zberov F. Javorského (ústna informácia) pochádza mazanica, črepy lineárnej a bukovo-horskej keramiky.
Literatúra: *Soják 1994*, s. 301.
- 25. Spišský Štiavnik, okr. Poprad – poloha Nad rybníkom**
(M-34-101-D-d, 1: 25 000, 332-337 : 360-364 mm), 570-575 m n. m.
Neolitické sídlisko, známe od r. 1981, sa nachádza juhovýchodne od železničného podjazdu na trati Vydruš - Poprad. Okrem tradičných nálezov kultúry s mladšou lineárnou keramikou, získaných pravidelnými povrchovými prieskumami, sa našlo niekoľko črepov bukovo-horskej kultúry.
Literatúra: *Javorský 1982*, s. 113; 1990a, s. 73; *Soják 1993*, s. 115; 1994, s. 301 n.
- 26. Stráne pod Tatrami – poloha Pod Kamenným vrchom**
Pozri náleziská skupiny Tiszadob.
- 27. Veľká Lomnica, okr. Kežmarok – poloha Na kopci (Šibeničná hora)**
(M-27-34-11, 1: 10 000, 285-300 : 445-465 mm), 660 m n. m.
Neolitická osada je na vyvýšenine nad ľavým brehom Červeného potoka a západne od štátnej cesty Poprad-Matejovce - Kežmarok. Z novších povrchových prieskumov okrem nálezov kultúry s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupiny pochádzajú ojedinelé a málo výrazné črepy bukovo-horskej kultúry.
Literatúra: *Soják 1994*, s. 304 n.; v tlači b.
- 28. Vítkovce, okr. Spišská Nová Ves – poloha Tureň**
(M-34-114-A-b, 1: 25 000, 30-42 : 352-359 mm), 480-525 m n. m.
Ťažba vápenca si vynútila realizovať na polohe niekoľkoročný výskum (1977-1988). Doložil jestvovanie opevnenej osady z mladšej a neskej doby bronzovej a sporadické stopy osídlenia v neolite ľudom s mladšou lineárnou, zriedkavo bukovo-horskou keramikou.
Literatúra: *Veličik - Javorský 1983*, s. 143, 144, tab. II: 1; *Soják 1994*, s. 306.
- 29. Viková-Levkovce – poloha Bukovina**
Pozri náleziská skupiny Tiszadob.
- 30. Vrbov, okr. Kežmarok – poloha Pod Kosovým kruhom II**
(M-34-101-D-d, 1: 25 000, 144-150 : 26-31 mm), 680-690 m n. m.
Sídlisko z neolitu (a mladších období), známe od r. 1988, leží na svahu nad ľavým brehom Horného potoka. Viacerými zbermi sa získali nálezy mladšej lineárnej keramiky s menejpočetnými črepmi bukovo-horskej kultúry.



Obr. 1. Mapa nálezísk keramiky štýlu skupiny Tiszadob a bukovohorskej kultúry na Spiši. 1 – Jánovce – Pod chrasť; 2 – Levoča – Pri podkove (Fitriřt); 3 – Poprad-Matejovce – Nad kopčekom; 4 – Smižany – Štrkovisko IV; 5 – Smižany/Spišská Nová Ves (rozhranie katastrov) – Smižiarska roveň; 6 – Spišský Hrhov – Kaštieľ; 7 – Stará Ľubovňa – Nemecký vrch; 8 – Stráne pod Tatrami – Pod Kameňným vrchom; 9 – Vlková-Levkovce – Bukovina; 10 – Žehra – Hlinky; 11 – Bijacovce – Pod Kaštieľom; 12 – Dlhé Stráže – Pod Kráľovcom; 13 – Dolany – Pod Brusníkom; 14 – Gánovce – Hrádok; 15 – Gánovce – Za stodolami; 16 – Haligovce – Aksamiťka; 17 – Klčov – pri ihrisku; 18 – Levoča – Podkova - dvor OSC; 19 – Mlynica – Červený kameň; 20 – Poráč – Šarkanova diera a Chyža; 21 – Smižany – Hradisko I; 22 – Smižany – Štrkovisko I; 23 – Smižany – Tri skalky; 24 – Spišská Nová Ves – Kapustnice I; 25 – Spišské Vlchy – Ku starému mlynu; 26 – Spišské Vlchy – Nad Novým mlynom I; 27 – Spišské Vlchy – Roveň; 28 – Spišský Hrušov – Pri krížiku; 29 – Spišský Štiavnik – Nad rybníkom; 30 – Veľká Lomnica – Na kopci (Šibeničná hora); 31 – Vítkovce – Tureň; 32 – Vrbov – Pod Kosovým kruhom II; 33 – Vrbov – Dubový chrbát; 34 – Žehra – Spišský hrad (hradný kopec).

Literatúra: *Javorský 1990a*, s. 74; *Soják 1993*, s. 115; 1994, s. 307 n.

31. Vrbov, okr. Kežmarok – poloha Dubový chrbát
(M-34-101-D-b, 1: 25 000, 179-183 : 361-363 mm), 665-675 m n. m.

Neolitické osídlenie na pravom brehu Homého potoka sa tu prvýkrát doložilo zberom v r. 1988. Skúšobnou sondou v tom istom roku sa zachránila nepočtetná mladolíneárna a bukovo-horská keramika s drobnou mazanou.

Literatúra: *Javorský 1990a*, s. 74; *Soják 1994*, s. 308, 309.

32. Žehra – poloha Hlinky

Pozri náleziská skupiny Tiszadob.

33. Žehra, okr. Spišská Nová Ves – poloha Spišský hrad (hradný kopec)

(M-34-102-D-c, 1: 25 000, 306 : 369 mm), 620-634 m n. m.

Systematický archeologický výskum na lokalite začali pracovníci Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti v r. 1969 (A. Fiala, A. Vallašek). Na severovýchodnej strane vystupuje z hradného kopca skala s 20-40 m vysokými takmer zvislými stenami. Na tejto prírodou chránenej polohe sa okrem črepov púchovskej a badenskej keramiky, údajne aj bodrogkeresztúrskej kultúry (!), našla bukovo-horská keramika. Azda tomuto časovému horizontu náležia obsidiánová industria, nachádzaná už pri zisťovacom historicko-archeologickom výskume Spišského hradu v r. 1963 (B. Polla). V súkromnom vlastníctve M. Dzurika zo Spišského Podhradia je zo zberu na severozápadnom svahu hradného kopca črep bukovo-horskej kultúry, zdobený zväzkami oblúkovitých línií v kombinácii s drobnými vpíchnami a štiepaná industria.

Literatúra: *Polla 1967*, s. 201; *Fiala – Vallašek – Lukáč 1988*, s. 18; *Soják 1994*, s. 312.

**ZÁSAHY CUDZÍCH KULTÚRNYCH SKUPÍN
SKUPINA SZAKÁLHÁT A SZILMEG**

Keďže sa areál rozšírenia obidvoch skupín rozkladá v Potisí (*Kalicz – Makkay 1977*, s. 49-52, 83-92 n.), na území Slovenska nereprezentuje samostatné osídlenie.

Ojedinelé keramické fragmenty skupiny Szakálhát vystupujú na juhozápadnom Slovensku v prostredí železovskej skupiny (*Pavúk 1994*, s. 173) i v jeho východnej časti v prostredí bukovo-horskej kultúry (*Šiška 1989*, s. 23; *Lichardus 1970*, s. 106, 107). V prípade Spiša uvažuje B. Novotný (1982/1983, s. 229) o kontaktoch s touto skupinou na základe archeologických nálezov z Popradu-Matejoviec. Vylúčiť to nemožno, nakoľko ešte ďalej na sever – v Malopolsku sa nachádzajú zriedkavé črepy aj zo vzdialenejších oblastí, napr. z Krakówa-Nowej Huty – lokalita 62 (Mogila) fragment z nádoby zdobenej v štýle Szárvas Érpárt (*Godłowska 1982*, s. 156, obr. 6).

To isté platí aj pre skupinu Szilmeg, ktorej otázne importy na území Slovenska sú nevýrazné (*Lichardus 1970*, s. 105). Typická je pre ňu plastická výzdoba v podobe prsovitéch výčnelkov v strede s jamkou (i bez nej), pričom výčnelok je vytlačený z vnútornej strany (*Kalicz – Makkay 1977*, s. 51; *Šiška 1989*, s. 13). Nateraz je známy takýto keramický fragment jedine z Gánoviec – poloha Za stodolami, pochádzajúci z úžitkovej nádoby tmavohnedej farby. Nakoľko je doposiaľ z oblasti Spiša osamotený, nemožno otázku prípadných kontaktov bližšie riešiť.

Príspevok poukazuje na kontakty najstarších roľníckych populácií na Spiši s domovským územím kultúry s východnou líneárnou kerami-

Tabela 1. Chronológia neolitických osídlení Spiš - Malopolsko.

SPIŠ				MALOPOLSKO	
železovská skupina		IIc	bukovo-horská kultúra	B	IIIc
		IIb			+ importy bukovo-
		IIa			horskej kultúry
kultúra s líneárnou keramikou		+ importy skupiny Tiszadob		A-B	IIIb
					IIIa
					IIb
mladý stupeň	Ib				IIa
	Ia				IIb – zofipolský štýl
starý stupeň	?				Ia – gniechowický štýl

kou počas stredného neolitu. Získané poznatky dokladajú markantnejší podiel skupiny Tiszadob na tomto území, ako sa prv zdalo.

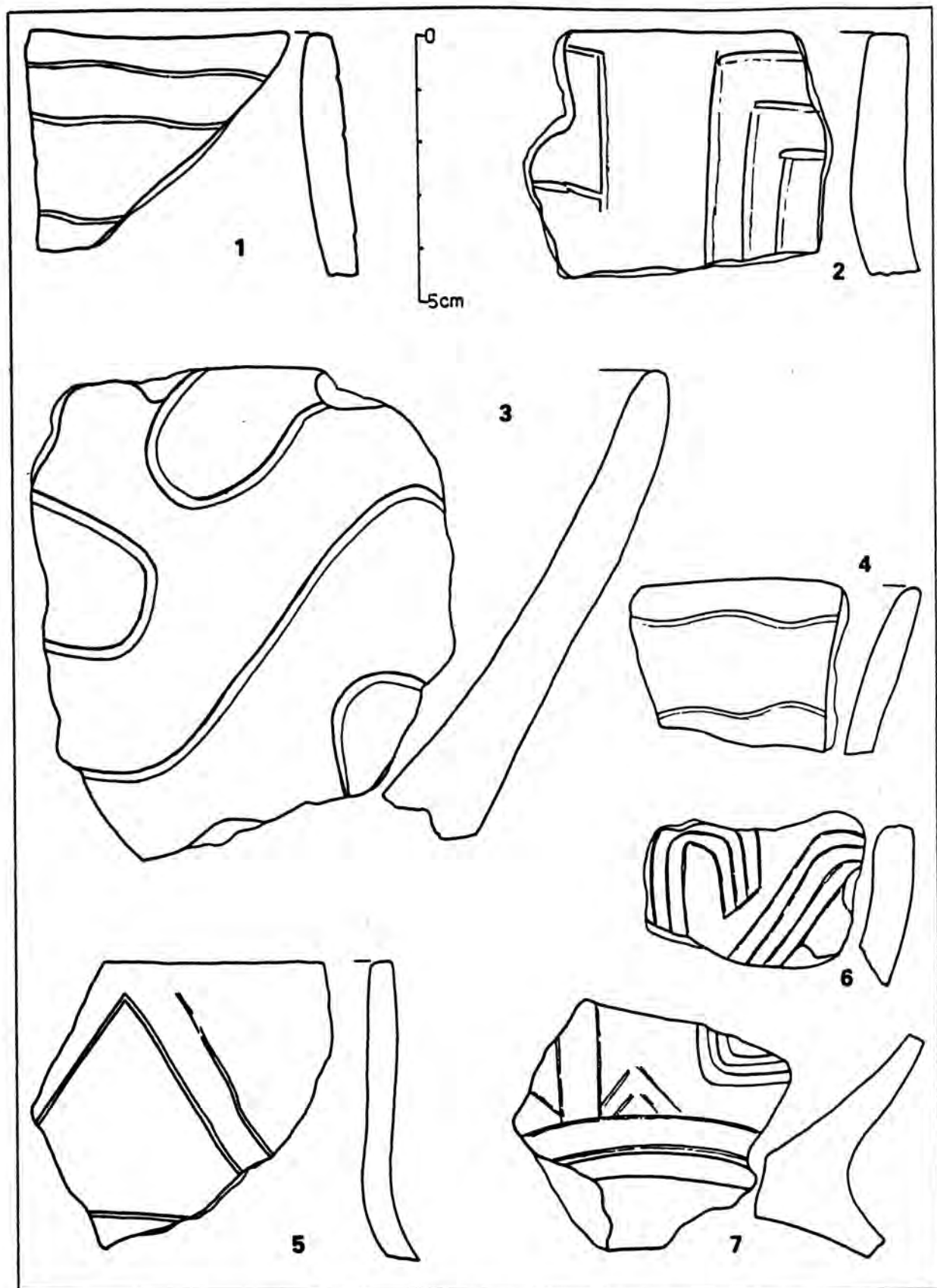
Do iného svetla sa kladú aj početné nálezy bukovohorskej kultúry, ktorej nositelia sa za

výrazne zhoršených klimatických podmienok na začiatku epiatlantickej fázy dostávajú aj na Spiš (odtiaľ do dnešného Poľska), až do ich asimilácie s tunajšími, dlhšie pretrvávajúcimi neolitickými komunitami.

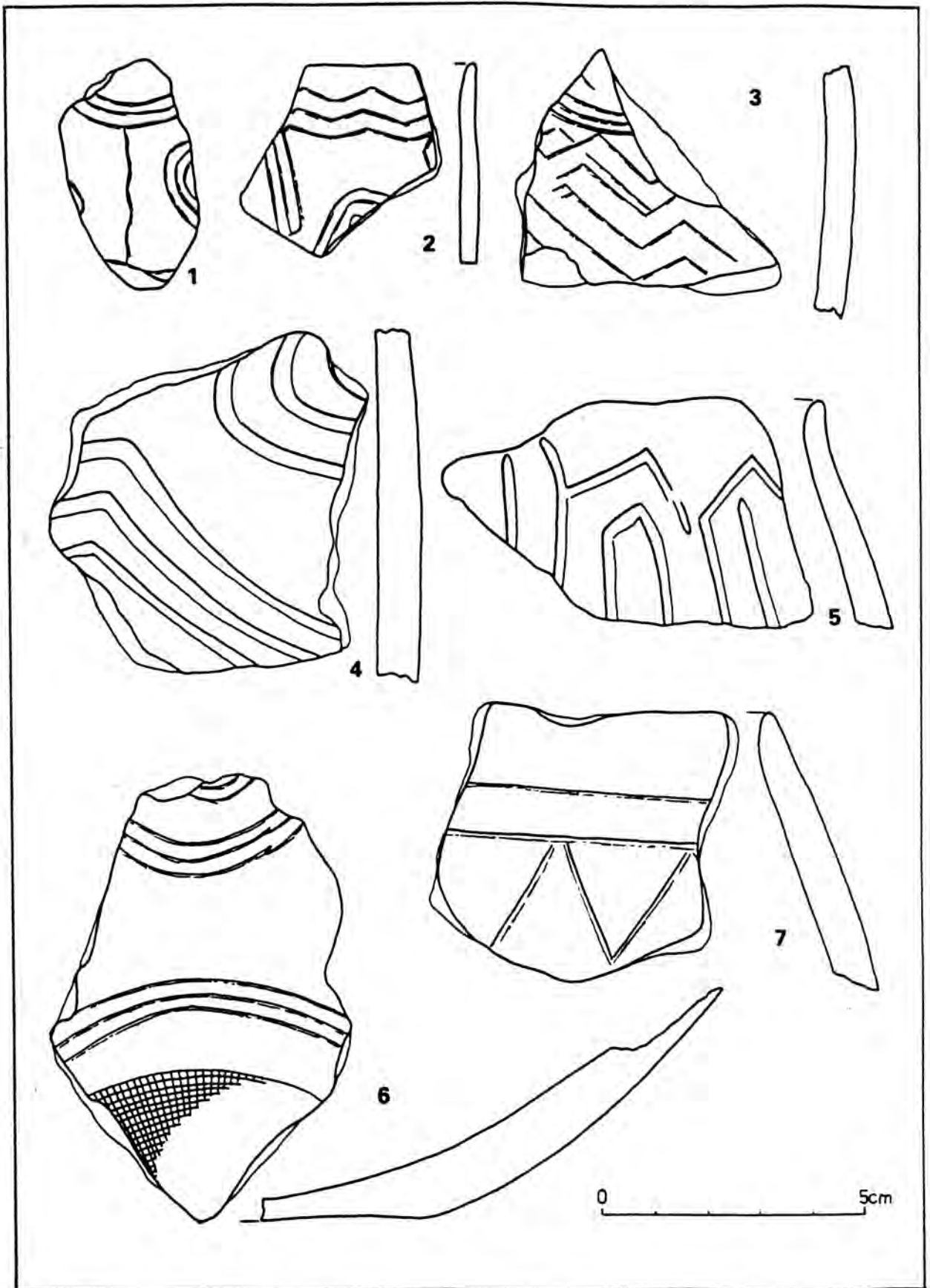
Literatúra

- BÁRTA, J. 1956: Neolitické osídlenie jaskýň pri Poráči na Slovensku. Arch. Rozhledy, 8, s. 633-639.
- BÁRTA, J. 1974: Storočné jubileum archeologických výskumov v jaskyniach na Slovensku. Krásy Slovenska, 51-12, s. 560-565.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1977: Nálezy z prieskumu na východnom Slovensku. AVANS v r. 1976. Nitra, s. 65-81.
- ČESLA, J. – KALETA, V. – ROTH, P. 1933: Stará Lubovňa. Klenot severného Spiša. Košice.
- EISNER, J. 1933: Slovensko v pravéku. Bratislava.
- FIALA, A. – VALLAŠEK, A. – LUKÁČ, G. 1988: Spišský hrad. Martin.
- GODŁOWSKA, M. 1982: Nowohucki zespól osadniczy na tle wpływów południowych we wczesnym i sródkowym neolicie Małopolski. Wiadomości Arch., 47-2, s. 143-160.
- GODŁOWSKA, M. 1992: Osada kultury ceramiky wstęgowej rytej w Krakowie-Nowej Hucie na stan. 62 (Mogila). Cześć II-Analiza materiałów. Mat. Arch. Nowej Huty, 15, s. 7-52.
- JAVORSKÝ, F. 1977a: Výsledky archeologického prieskumu v okrese Spišská Nová Ves. AVANS v r. 1976. Nitra, s. 138-152.
- JAVORSKÝ, F. 1977b: Výsledky archeologického výskumu v Slovenskom raji. AVANS v r. 1976. Nitra, s. 153-176.
- JAVORSKÝ, F. 1978: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš v okrese Spišská Nová Ves. AVANS v r. 1977. Nitra, s. 103-120.
- JAVORSKÝ, F. 1980a: Výskum a prieskumy Výskumnej expedície Archeologického ústavu SAV na Spiši. AVANS v r. 1978. Nitra, s. 123-131.
- JAVORSKÝ, F. 1980b: Záchranný výskum na Hradisku I v Smižanoch. AVANS v r. 1978. Nitra, s. 131-135.
- JAVORSKÝ, F. 1981a: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš v roku 1979. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 19. Nitra, s. 67-95.
- JAVORSKÝ, F. 1981b: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. AVANS v r. 1980. Nitra, s. 108-126.
- JAVORSKÝ, F. 1982: Prieskumy Výskumnej expedície Spiš. AVANS v r. 1981. Nitra, s. 110-134.
- JAVORSKÝ, F. 1983: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. AVANS v r. 1982. Nitra, s. 99-124.
- JAVORSKÝ, F. 1984: Záchranné výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš. AVANS v r. 1983. Nitra, s. 96-112.
- JAVORSKÝ, F. 1985: Záchranné výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš. AVANS v r. 1984. Nitra, s. 110-125.
- JAVORSKÝ, F. 1988: Prieskumy a záchranné výskumy v okresoch Poprad a Spišská Nová Ves. AVANS v r. 1987. Nitra, s. 64-71.
- JAVORSKÝ, F. 1989: Svedectvá doby kamennej. Najnovšie výsledky archeologického výskumu v Spišskej Novej Vsi. In: Spravodajca Mesta Spišská Nová Ves, október 1989, s. 2, 3.
- JAVORSKÝ, F. 1990a: Prieskum v okresoch Poprad, Spišská Nová Ves, Stará Lubovňa. AVANS v r. 1988. Nitra, s. 72-80.
- JAVORSKÝ, F. 1990b: Záchranné výskumy na stavbách, melioráciách a pri opravách sakrálnych objektov. AVANS v r. 1988. Nitra, s. 84-89.
- JAVORSKÝ, F. 1997a: Výskum na akropole Hradiska I pri Smižanoch. AVANS v r. 1995. Nitra, s. 101-103.
- JAVORSKÝ, F. 1997b: Osídlená jaskyňa v polohe Tri skalky pri Smižanoch. AVANS v r. 1995. Nitra, s. 100, 101.
- KALICZ, N. – MAKKAY, J. 1977: Die Linienbandkeramik in Großen Ungarischen Tiefebene. Budapest.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA, A. 1979: Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego. In: Prahist. Ziem Polskich, zv. II - Neolit. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk, s. 19-164.
- LICHARDUS, J. 1968: Jaskyňa Domica najvýznačnejšie sídlisko ľudu bukovohorskej kultúry. Bratislava.
- LICHARDUS, J. 1970: Neolitické kultúry na východnom Slovensku. In: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava, s. 65-110.
- LICHARDUS, J. 1974: Studien zur Bükker Kultur. Bonn.
- LOŽEK, V. 1980: Holocén. Slovenská Arch., 28, s. 107-118.
- NOVOTNÝ, B. 1982: Neolithische Siedlung in Poprad-Matejovce. In: Siedlungen der Kultur mit Linienkeramik in Europa. Internat. Kolloquium Nové Vozokany 17.-20. november 1981. Nitra, s. 185-192.

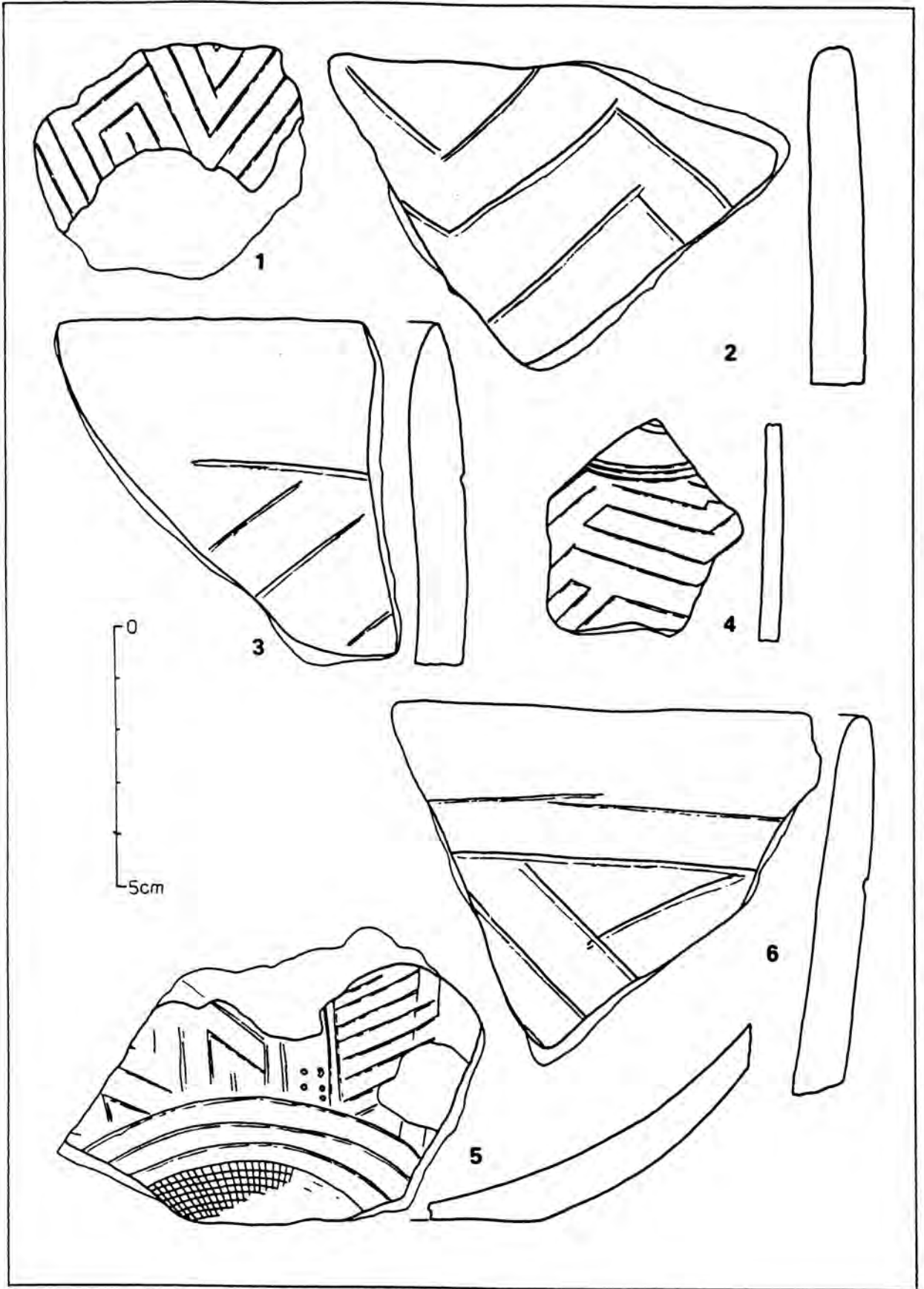
- NOVOTNÝ, B. 1982/1983: Die Ausgrabungen in Poprad-Matejovce. Ein Beitrag zur Neolithisierung der Gebirgsregionen. *Acta Arch. Carpathica*, 22, s. 225-235.
- NOVOTNÝ, B. 1988: Záchranný výskum v Gánovciach. *AVANS* v r. 1987. Nitra, s. 102.
- NOVOTNÝ, B. 1990: Pokračovanie záchranného výskumu v Gánovciach. *AVANS* v r. 1988. Nitra, s. 129.
- NOVOTNÝ, B. – KOVALČÍK, R. M. 1977: Katalóg archeologických pamiatok Spiša, 2 - Gánovce. Košice.
- NOVOTNÝ, B. – NOVOTNÁ, M. 1971: Archeologická zbierka Spišského múzea v Levoči. Katalóg, Bratislava.
- NOVOTNÝ, B. – NOVOTNÁ, M. 1991: Výskum v Gánovciach. *AVANS* v r. 1989. Nitra, s. 74.
- NOVOTNÝ, B. – NOVOTNÁ, M. 1992: Pokračovania výskumu v Gánovciach. *AVANS* v r. 1990. Nitra, s. 83.
- PAVÚK, J. 1959: Volútová keramika na Slovensku. Diplomová práca, nepublikovaná.
- PAVÚK, J. 1969: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. *Slovenská Arch.*, 17-2, s. 269-367.
- PAVÚK, J. 1970: Kultúry staršieho a stredného neolitu na západnom Slovensku. In: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava, s. 20-64.
- PAVÚK, J. 1974: Najstaršie roľnícke kultúry na Spiši. *Krásy Slovenska* 51-11, s. 496-499.
- PAVÚK, J. 1990: Adaptácia neolitickeho osídlenia na prírodné podmienky. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu*, 26. Nitra, s. 63-70.
- PAVÚK, J. 1993: Osídlenie Nitry v mladšej a neskorej dobe kamennej. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra, s. 15-25.
- PAVÚK, J. 1994: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra.
- POLLA, B. 1963: Historicko-archeologický výskum Aksamitky (Za tajomstvom Haligovských skál). *Podtatranské Noviny* č. 32, r. 4, 17. 8., s. 3.
- POLLA, B. 1967: Zisťovací historicko-archeologický výskum na Spišskom hrade. *Nové Obzory*, 9, s. 187-207.
- PRIKRYL, L. V. 1985: Dejiny speleológie na Slovensku. Bratislava.
- ROTH, P. 1991: Prieskum v okrese Stará Lubovňa. *AVANS* v r. 1989. Nitra, s. 86, 87.
- ROTH, P. 1992: Výskum a prieskum v Starej Lubovni. *AVANS* v r. 1990. Nitra, s. 89.
- ROTH, P. 1994a: Výsledky prieskumu v okrese Stará Lubovňa v rokoch 1990-1991. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu*. Nitra, 30, s. 247-268.
- ROTH, P. 1994b: Doterajšie výsledky archeologického výskumu v okrese Stará Lubovňa. *Hist. Carpathica*, 23-24, 1992-1993. Košice, s. 87-108.
- SOJÁK, M. 1993: Archeologický prieskum vytypovaných lokalít na Spiši. *AVANS* v r. 1992. Nitra, s. 114-115.
- SOJÁK, M. 1994: Kultúra s lineárnou keramikou, železovská skupina a bukovohorská kultúra na Spiši. Diplomová práca, nepublikovaná. (Uložená na Katedre archeológie FFUK v Bratislave).
- SOJÁK, M. 1996: Najdávnejšia minulosť Spiša. In: *Spríevodca po fondoch*. Vydané pri príležitosti 120. výročia založenia Podtatranského múzea Poprad (1876-1996). Poprad, s. 5-10.
- SOJÁK, M. v tlači a: Výskum neolitickeho sídliska v Stráňach pod Tatrami. *AVANS* v r. 1996. Nitra.
- SOJÁK, M. v tlači b: Prieskumy a záchranný výskum na Spiši v roku 1996. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu*, 33. Nitra.
- SOJÁK, M. v tlači c: Prieskumy AÚ SAV - pracovisko Spišská Nová Ves. *AVANS* v r. 1996. Nitra.
- ŠIŠKA, S. 1988: Ekologicko-ekonomická kríza v praveku Slovenska. *Záhada severného Potisia. Príroda a Spoločnosť*, 37-6, 17. 3., s. 54-58.
- ŠIŠKA, S. 1989: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Bratislava.
- ŠIŠKA, S. 1991a: Keramika a datovanie neolitickej dielne v Kašove. *Východoslovenský Pravek*, 3. Košice, s. 69-74.
- ŠIŠKA, S. 1991b: Mladšia a neskorá doba kamenná (neolit a eneolit). In: *Furmánek, V. – Ruttkay, A. – Šiška, S.: Dejiny dávnovekého Slovenska*. Bratislava, s. 9-23.
- ŠIŠKA, S. 1995a: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej (Šarišské Michaľany). Bratislava.
- ŠIŠKA, S. 1995b: Zur Problematik des Untergangs der Bükker Kultur. *Slovenská Arch.*, 43, s. 5-26.
- TOMPA, F. 1929: Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker- und die Theiss-Kultur. Budapest.
- VALDE-NOWAK, P. 1988: Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- VELIAČIK, L. – JAVORSKÝ, F. 1983: Záchranný výskum na hradisku Tureň vo Vítkovciach. *Arch. Rozhledy*, 35, s. 143-147.
- VLADÁR, J. 1979: Praveká plastika. Bratislava.
- VLČEK, E. 1953: Nález neandertálskeho človeka na Slovensku. *Slovenská Arch.*, 1, s. 5-132.



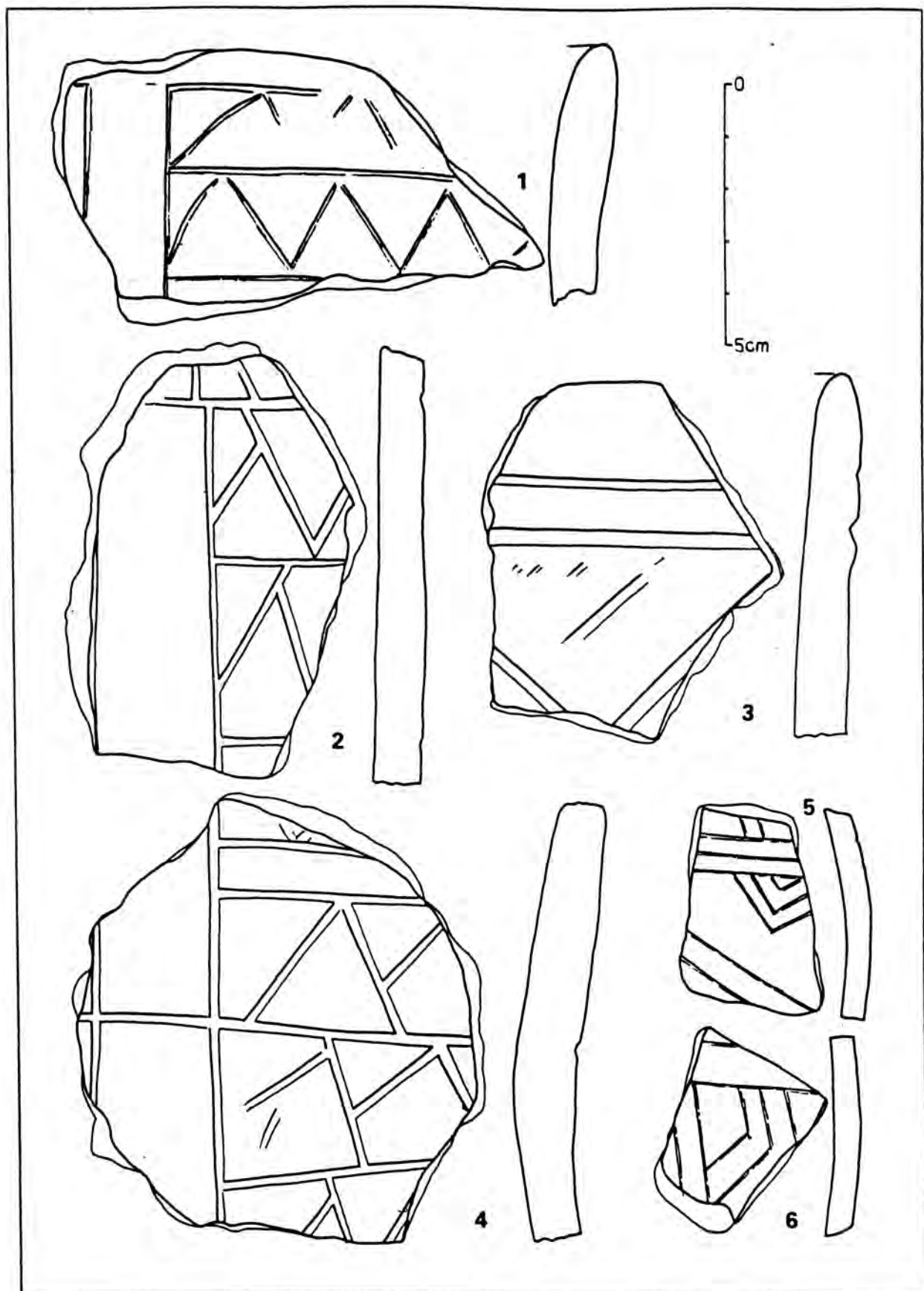
Tab. 1. 1, 4 - Žehra - Hlinky, zber; 2 - Stráne pod Tatrami - Pod Kamenným vrchom, jama 8; 3 - neznáma lokalita, zo starých zbierok Podtatranského múzea v Poprade; 5 - Spišský Hrhov - Kaštieľ, objekt 7/89; 6 - Vlková - Leukovce - Bukovina, zber; 7 - Spišská Nová Ves - Smižianska roveň, zber.



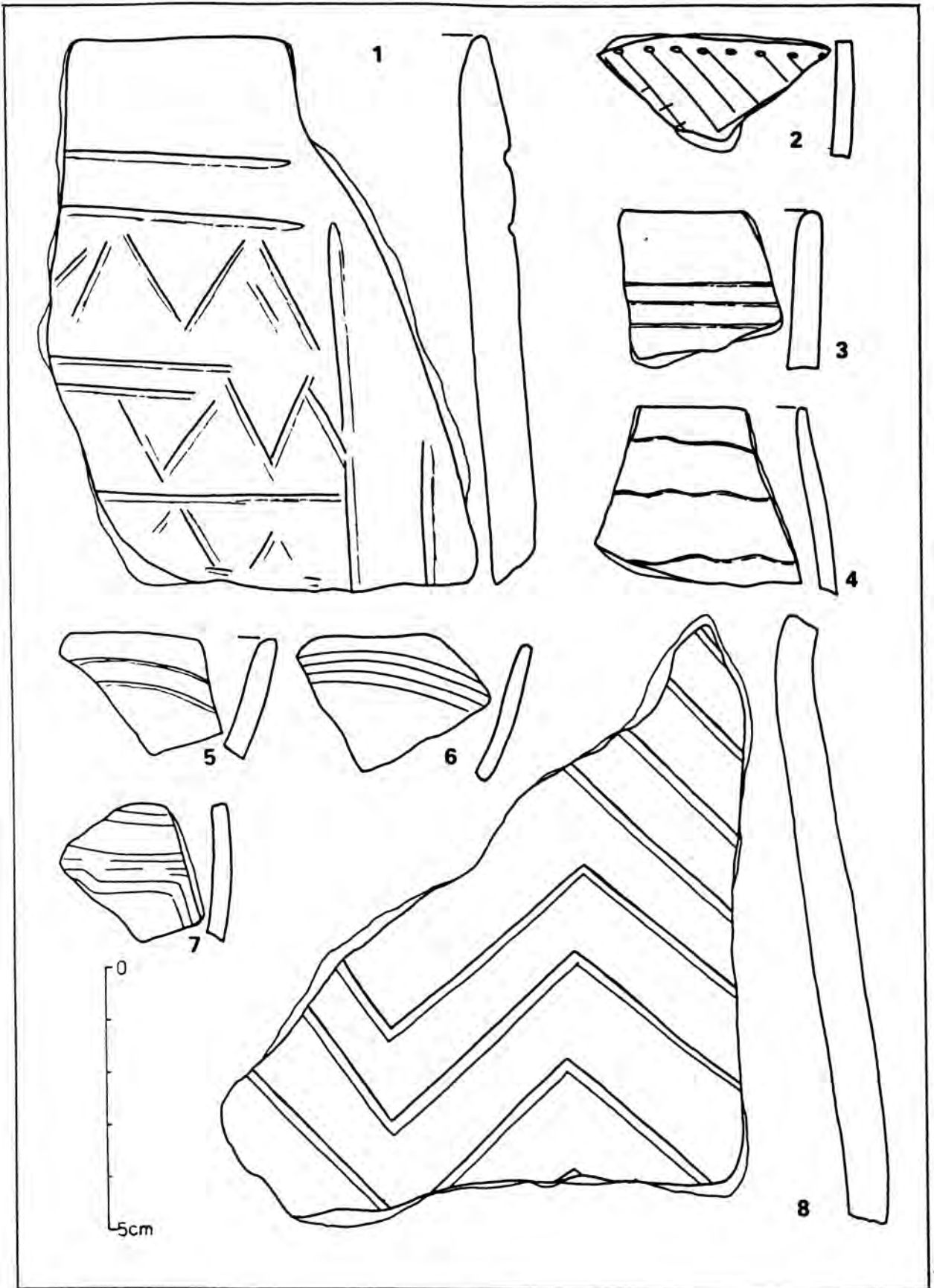
Tab. 2. Smižany - Štrkovisko IV, objekt 1/77.



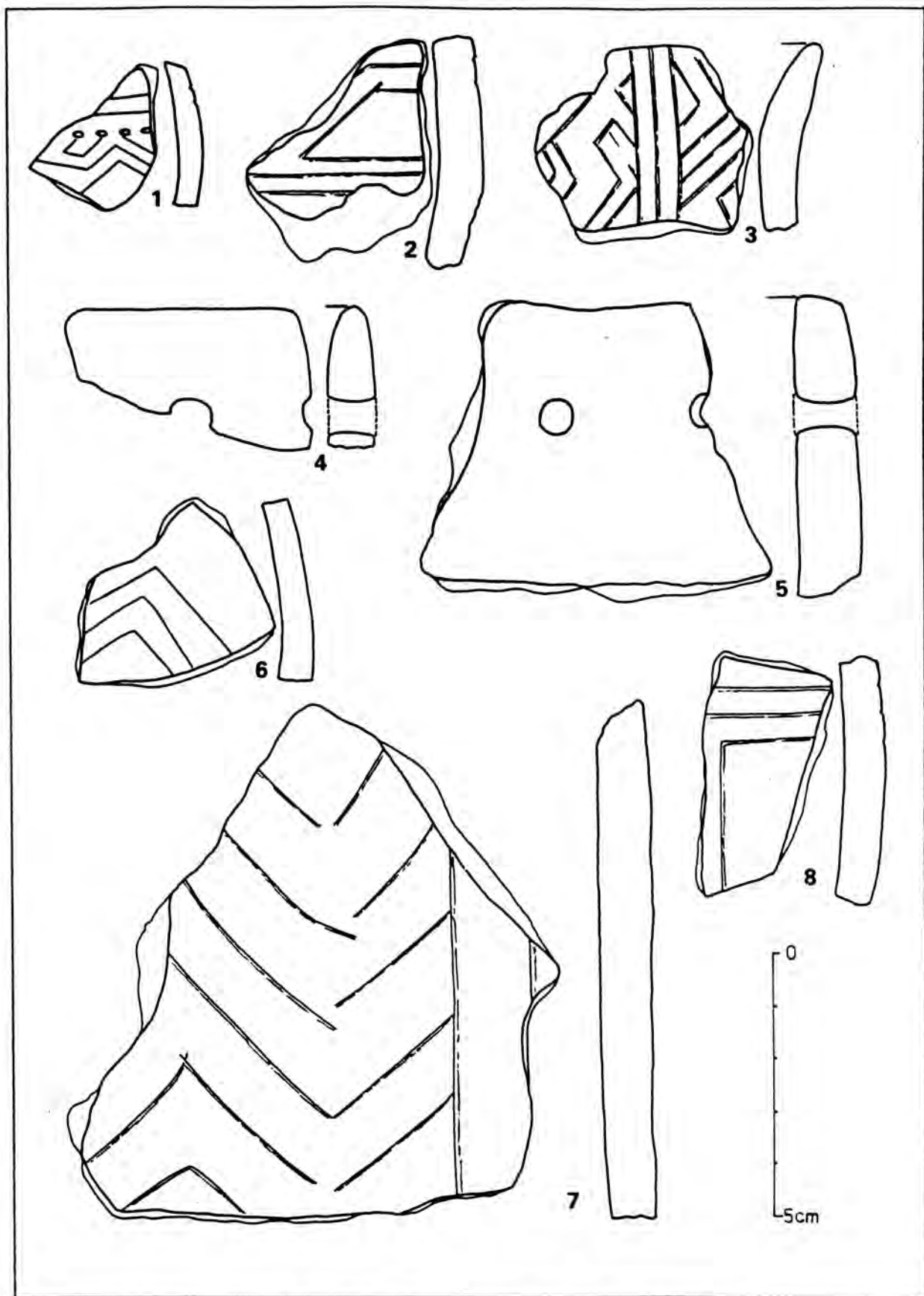
Tab. 3. Smižany - Štrkovisko IV, objekt 1/77.



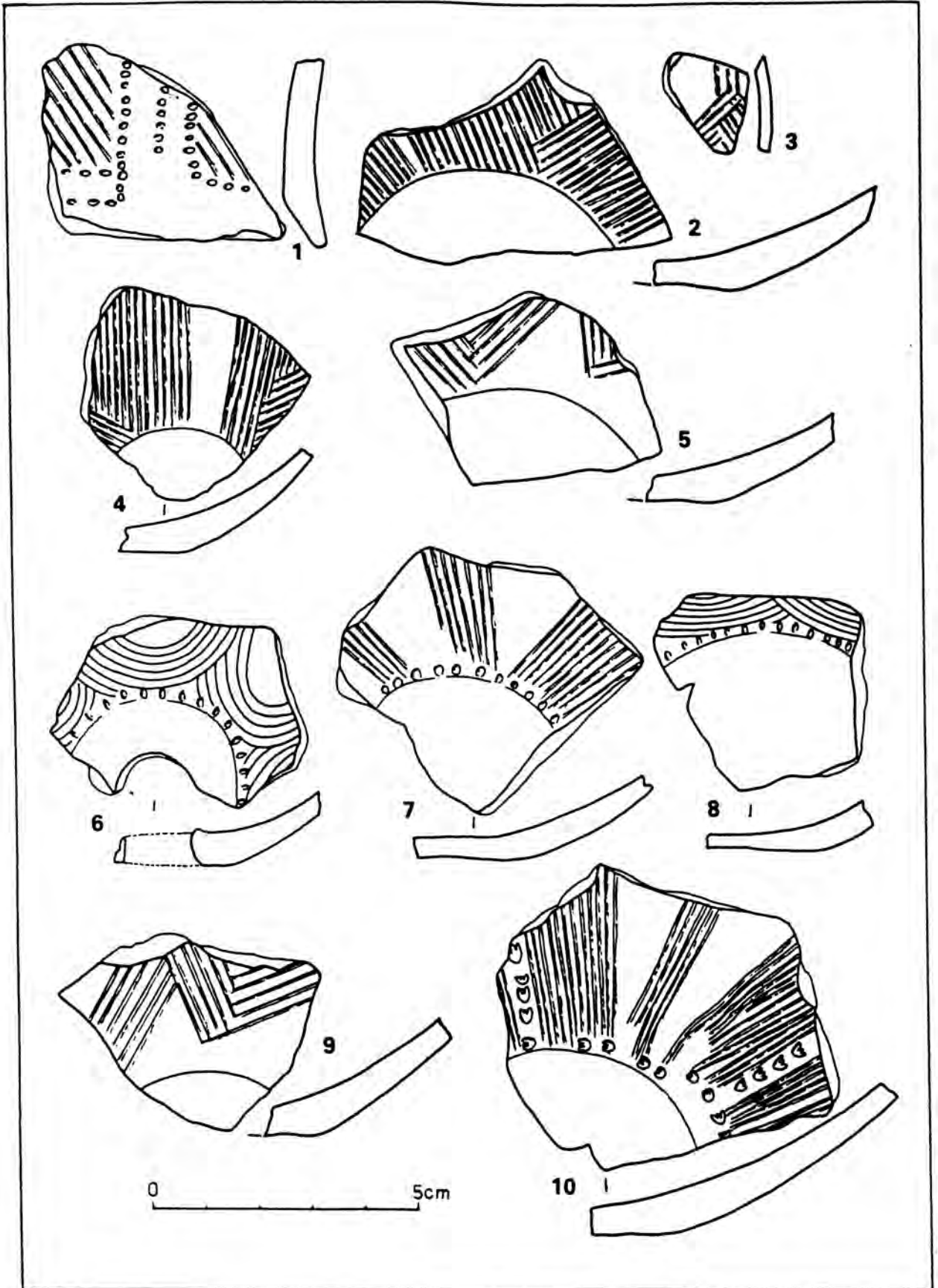
Tab. 4. 1-4 - Smižany - Štrkovisko IV, objekt 1/77; 5, 6 - Jánovce - Pod chrasť, zber.



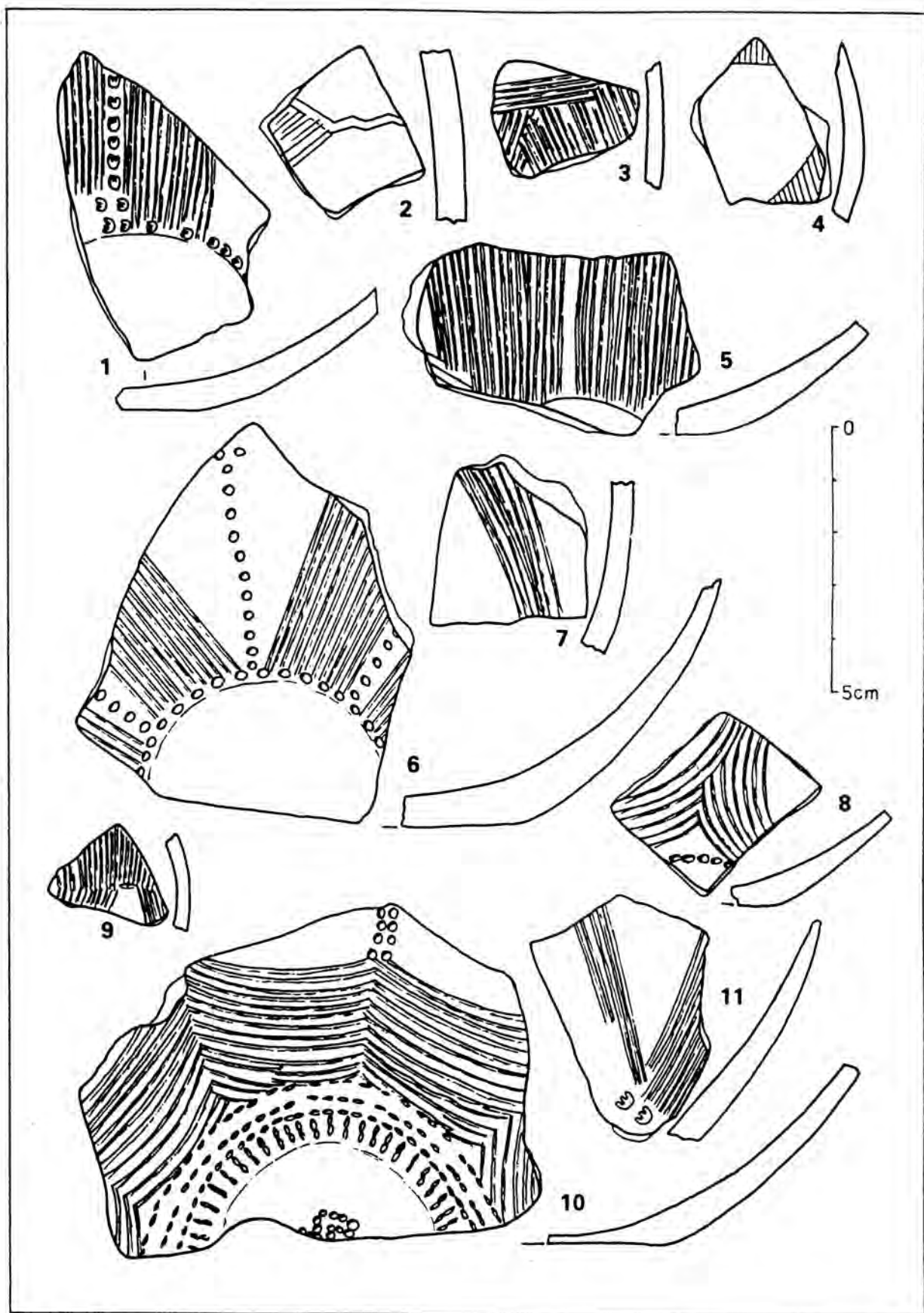
Tab. 5. 1, 8 - Smižany - Štrkovisko IV, objekt 1/77; 2-7 - Jánovce - Pod chrašť, zber.



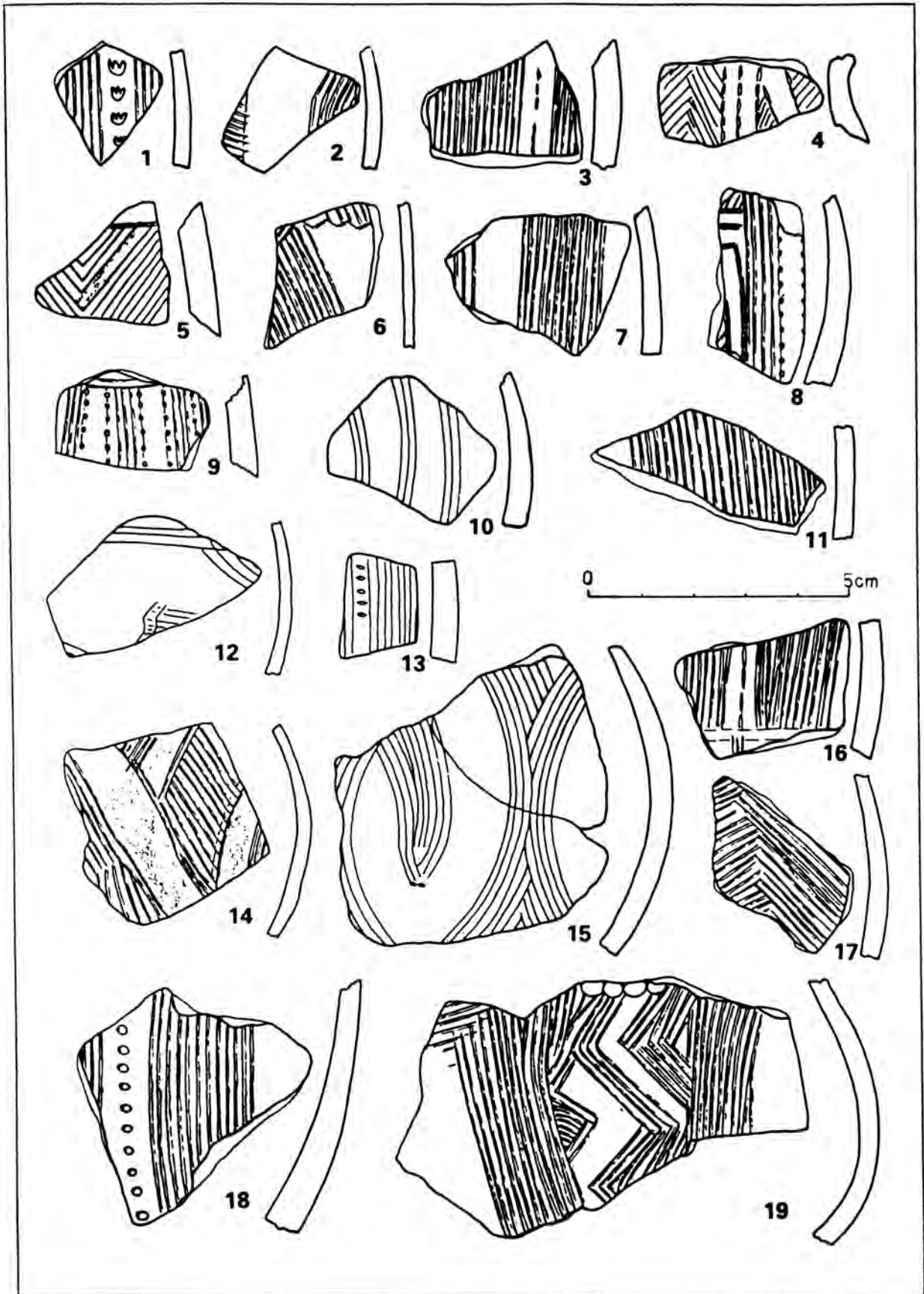
Tab. 6. 1-3, 6, 8 - Jánovce - Pod chrasť, zber; 4 - Smižany - Štrkovisko IV, objekt 2/77; 5 - Spišská Nová Ves - Smižianska roveň, zber; 7 - Smižany - Štrkovisko IV, objekt 1/77.



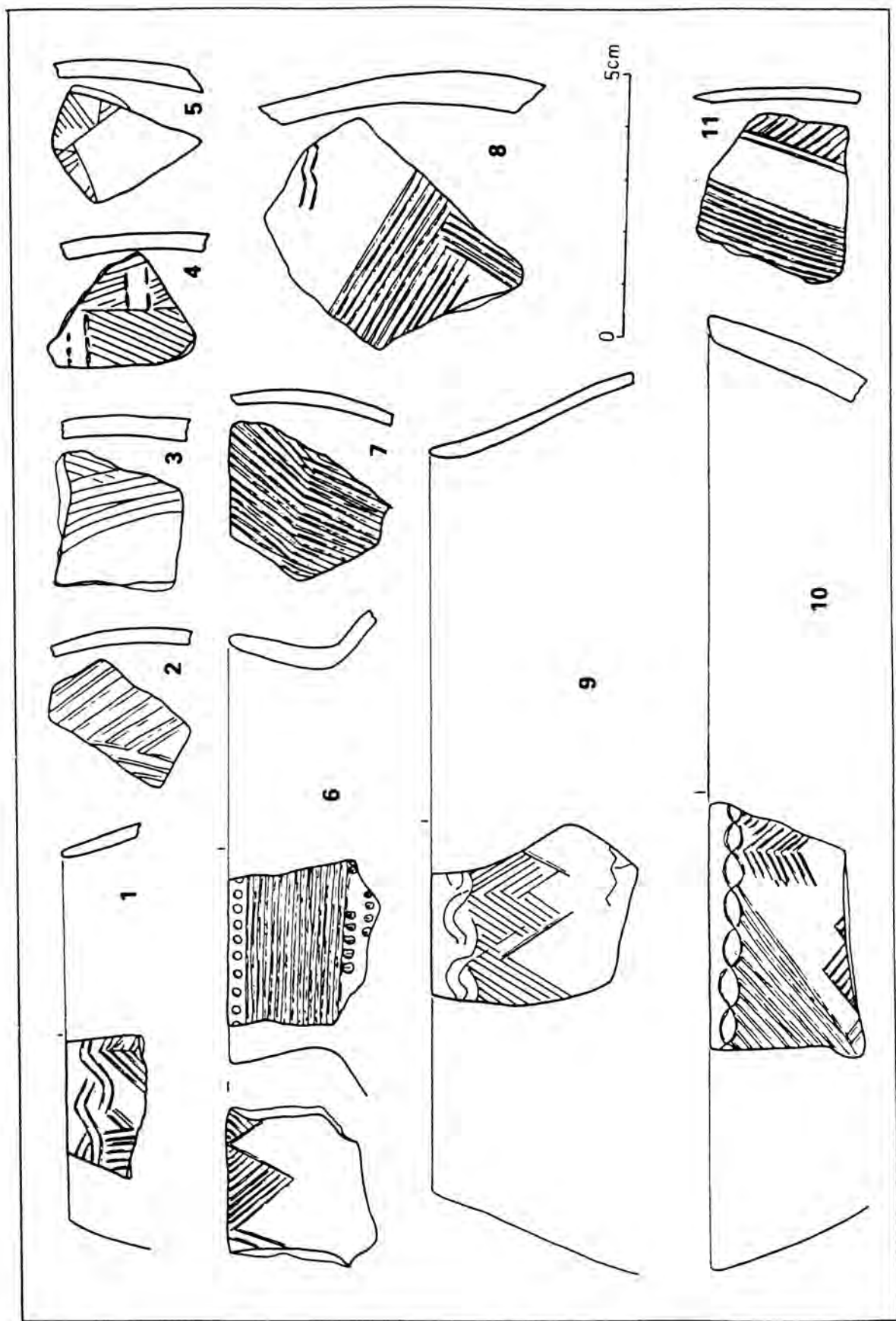
Tab. 7. Smižany - Štrkovisko IV, objekt 9/77.



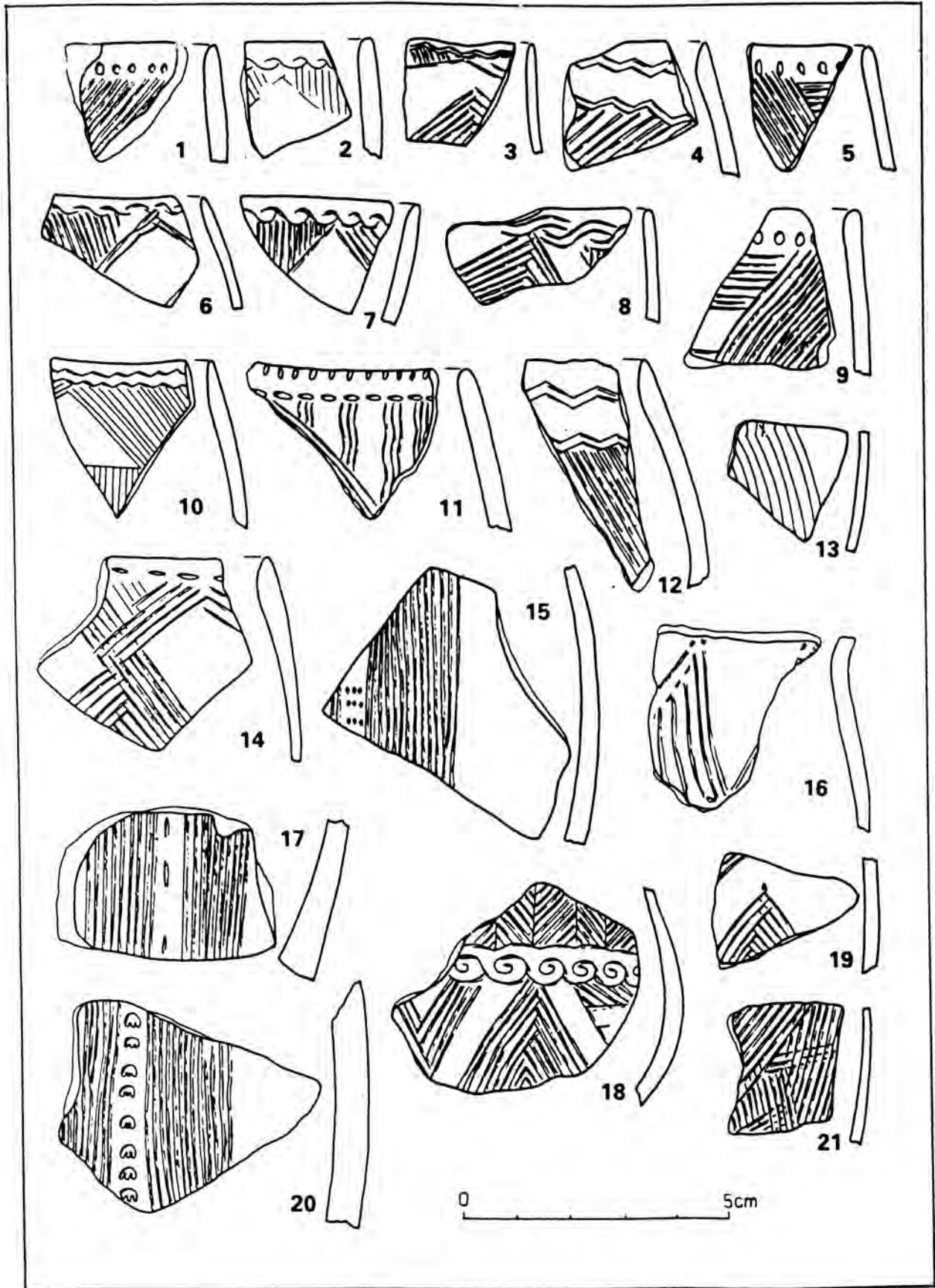
Tab. 8. Smižany - Štrkovisko IV, objekt 9/77.



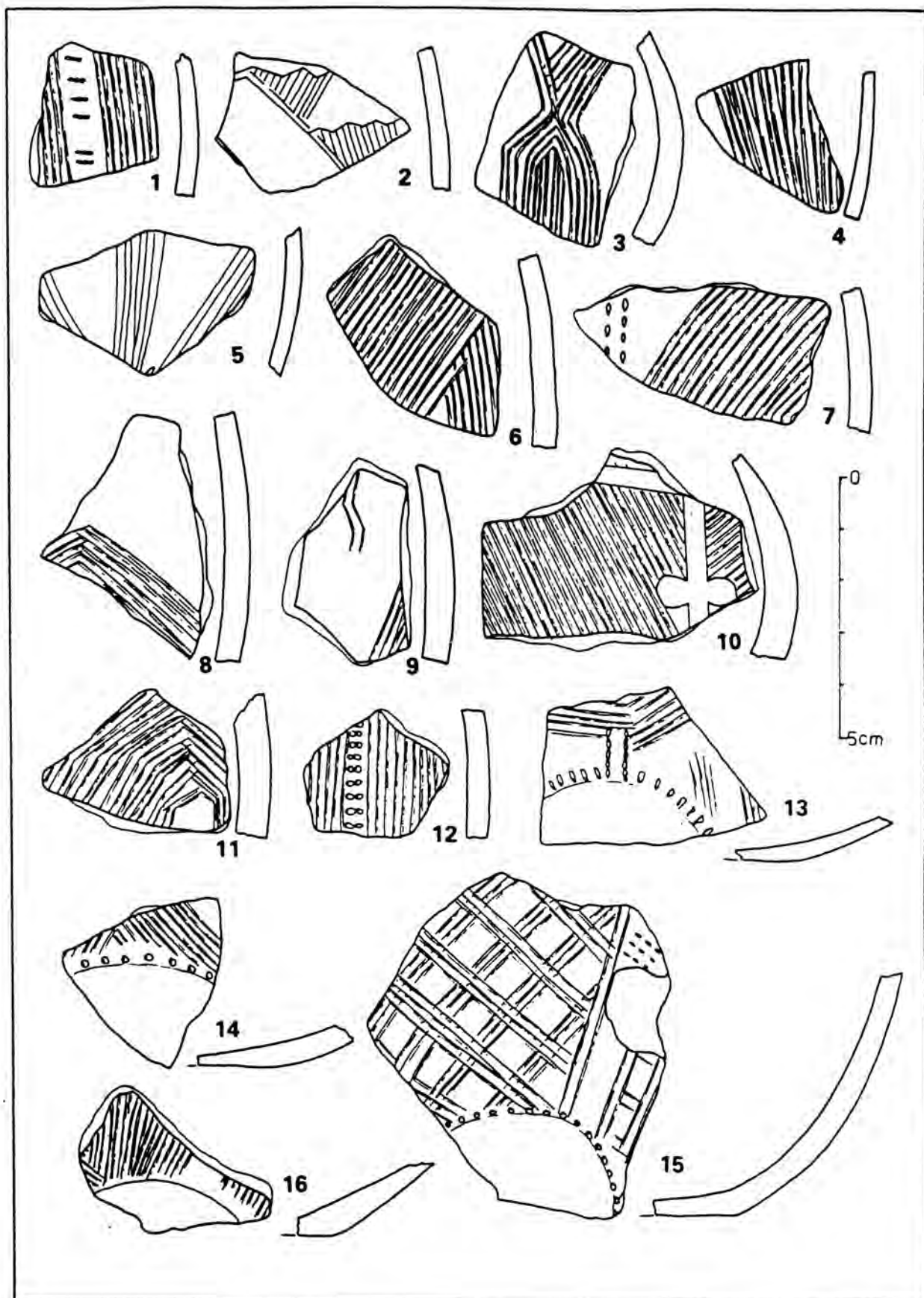
Tab. 9. Smížany - Štrkovisko IV, objekt 9/77.



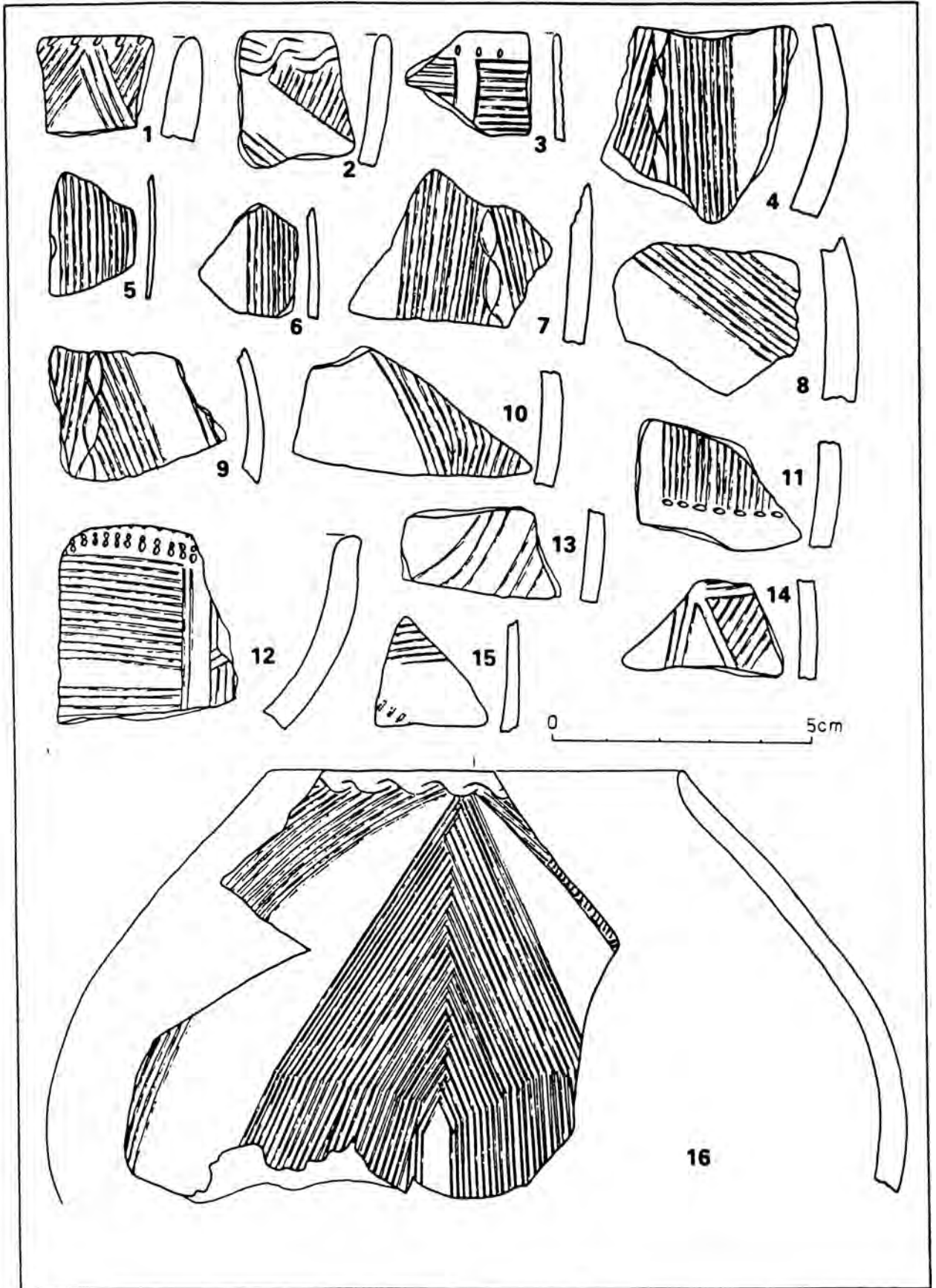
Tab. 10. Smižany - Štrkavisko IV, objekt 9/77.



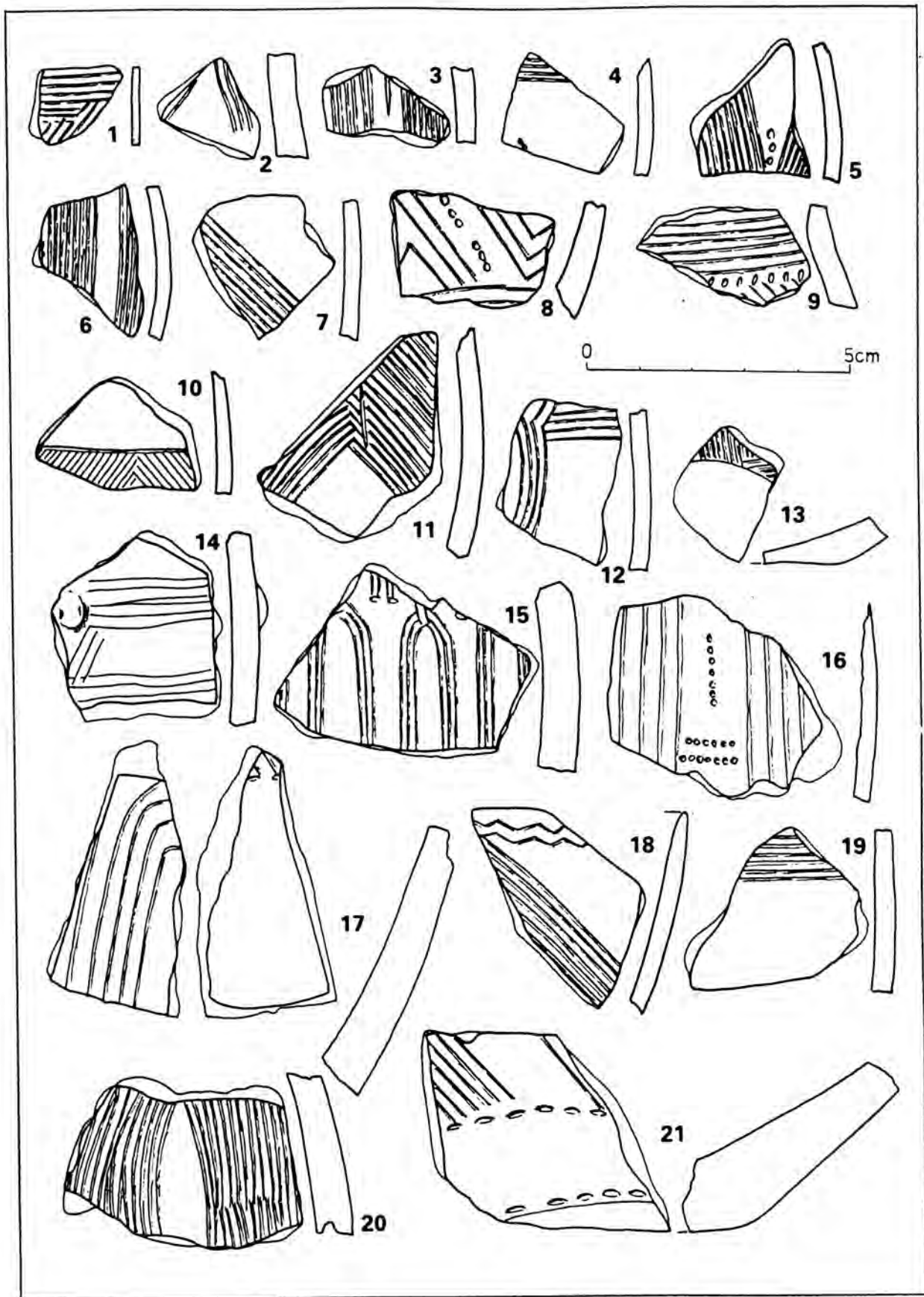
Tab. 11. Smižany - Štrkovisko IV, objekt 9/77.



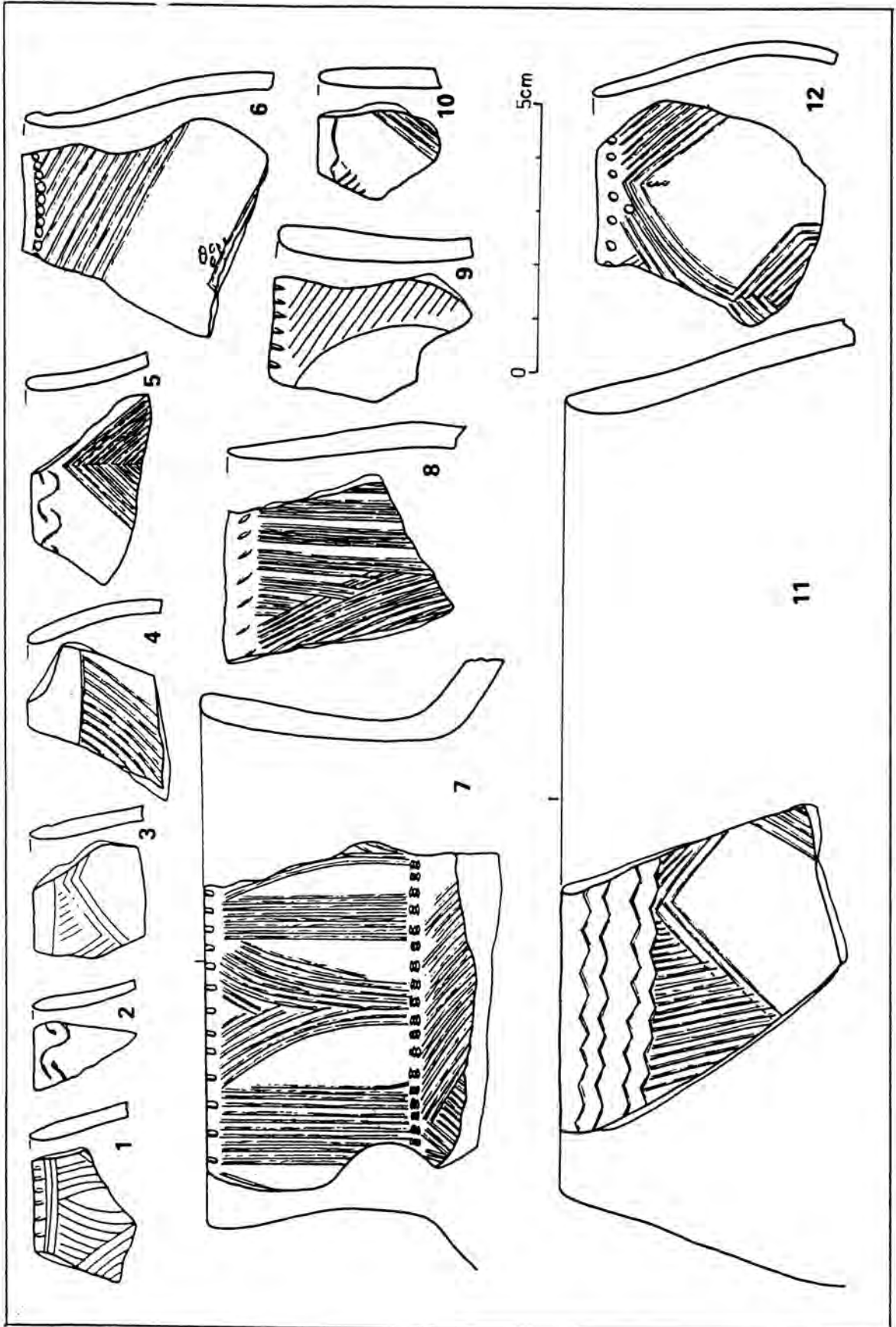
Tab. 12. 1-11 - Smižany - Štrkovisko IV, objekt 9/77; 12-16 - Smižany - Smižianska roveň, sektor IV.



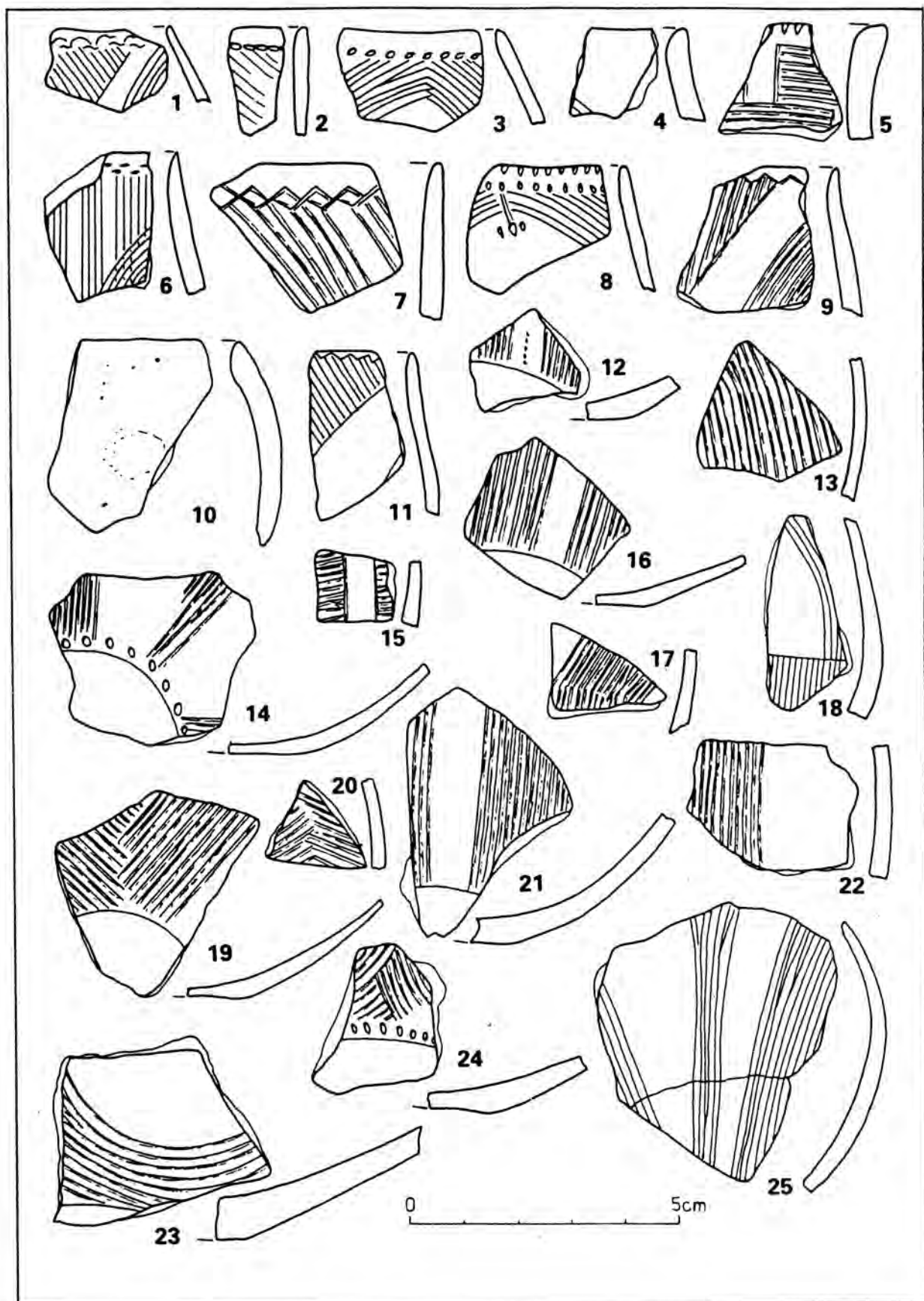
Tab. 13. Smižany - Smižianska roveň, sektor IV.



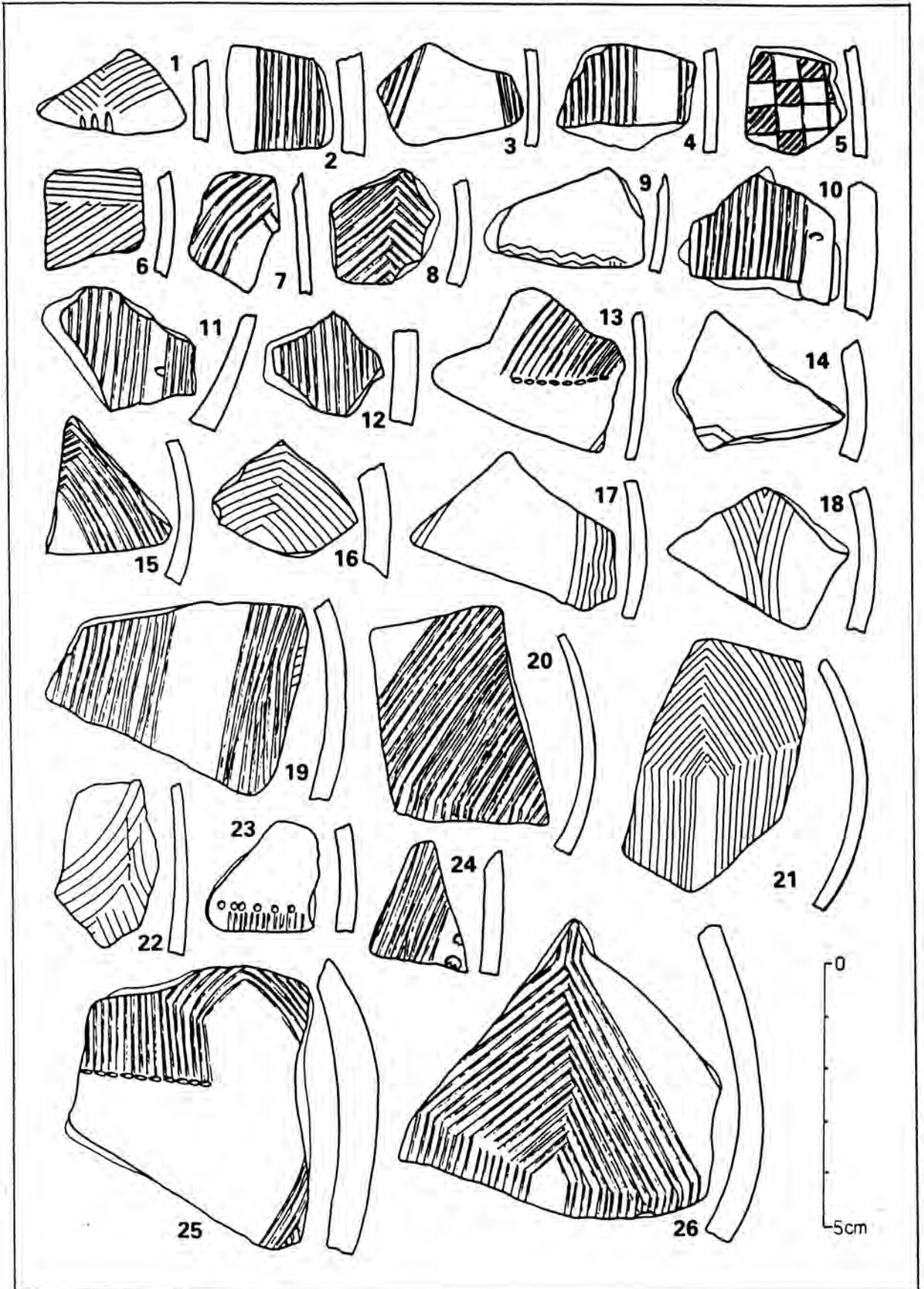
Tab. 14. 1-17, 20 - Spišská Nová Ves - Smižianska roveň, zber; 18, 19, 21 - Smižany - Smižianska roveň, objekt 2/89.



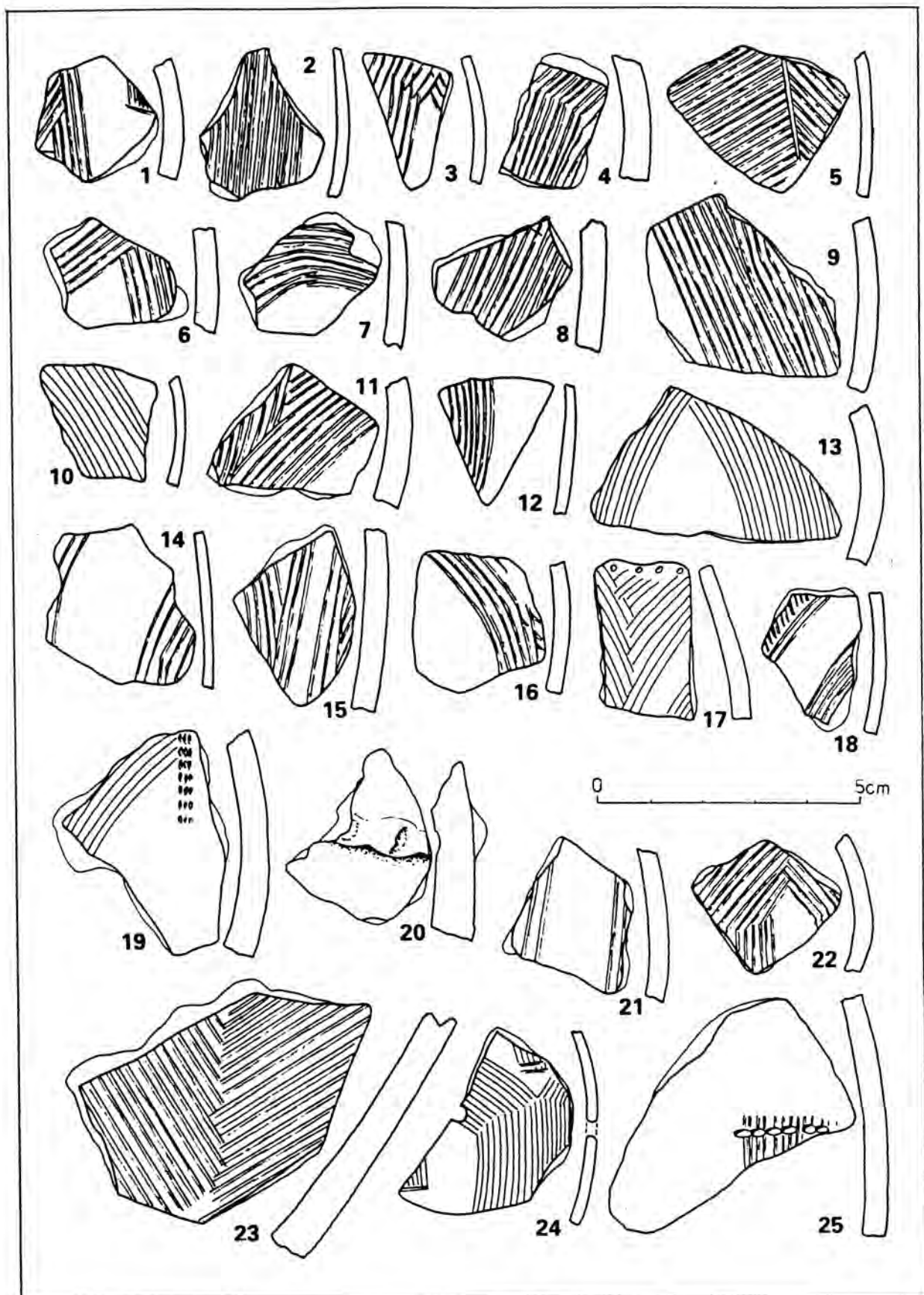
Tab. 15. 1-10, 12 - Smižany - Hradisko I, objekty 30/76; 11 - Spišská Nová Ves - Smižianska roveň, zber.



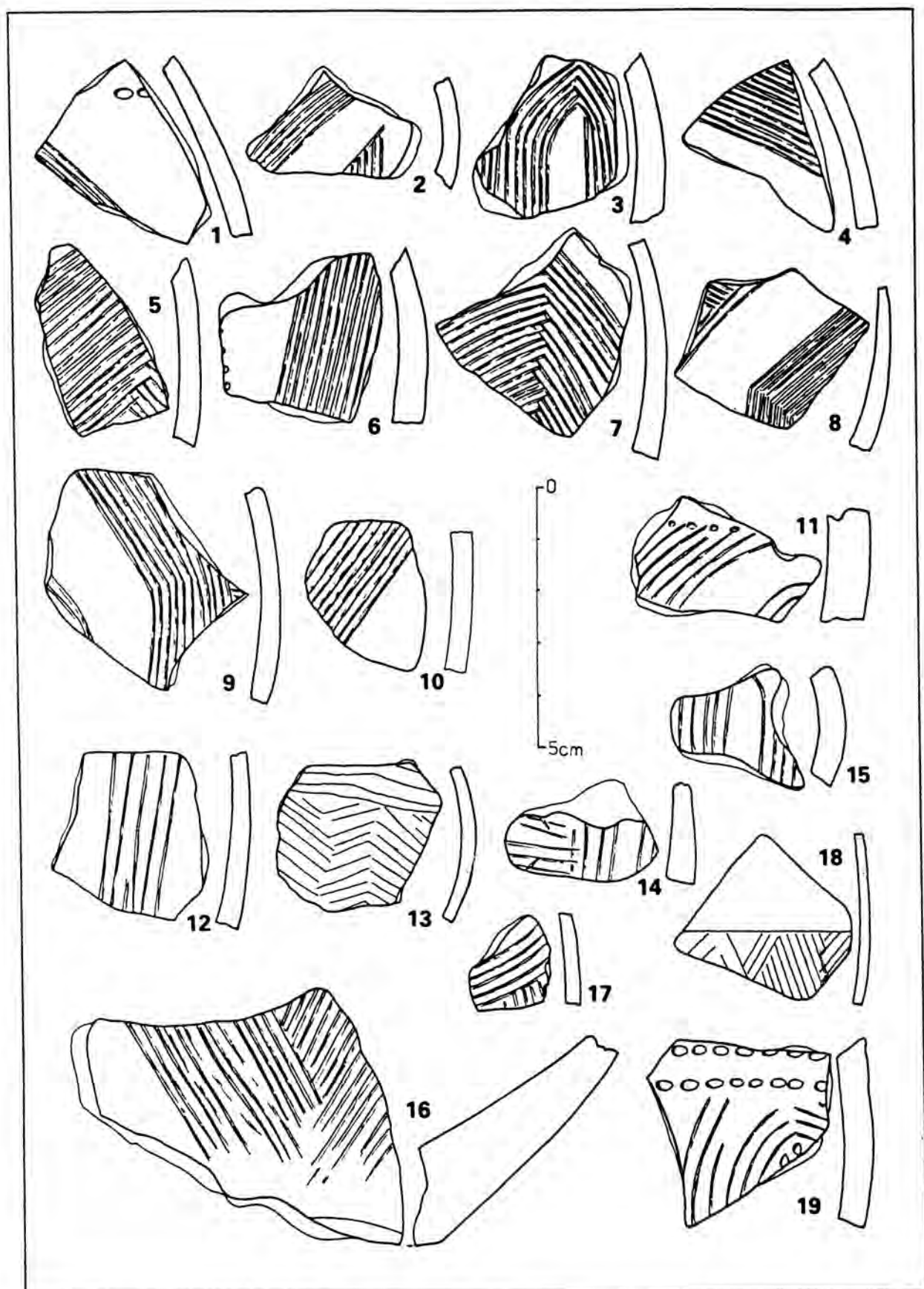
Tab. 16. Smižany - Hradisko I, objekt 30/76.



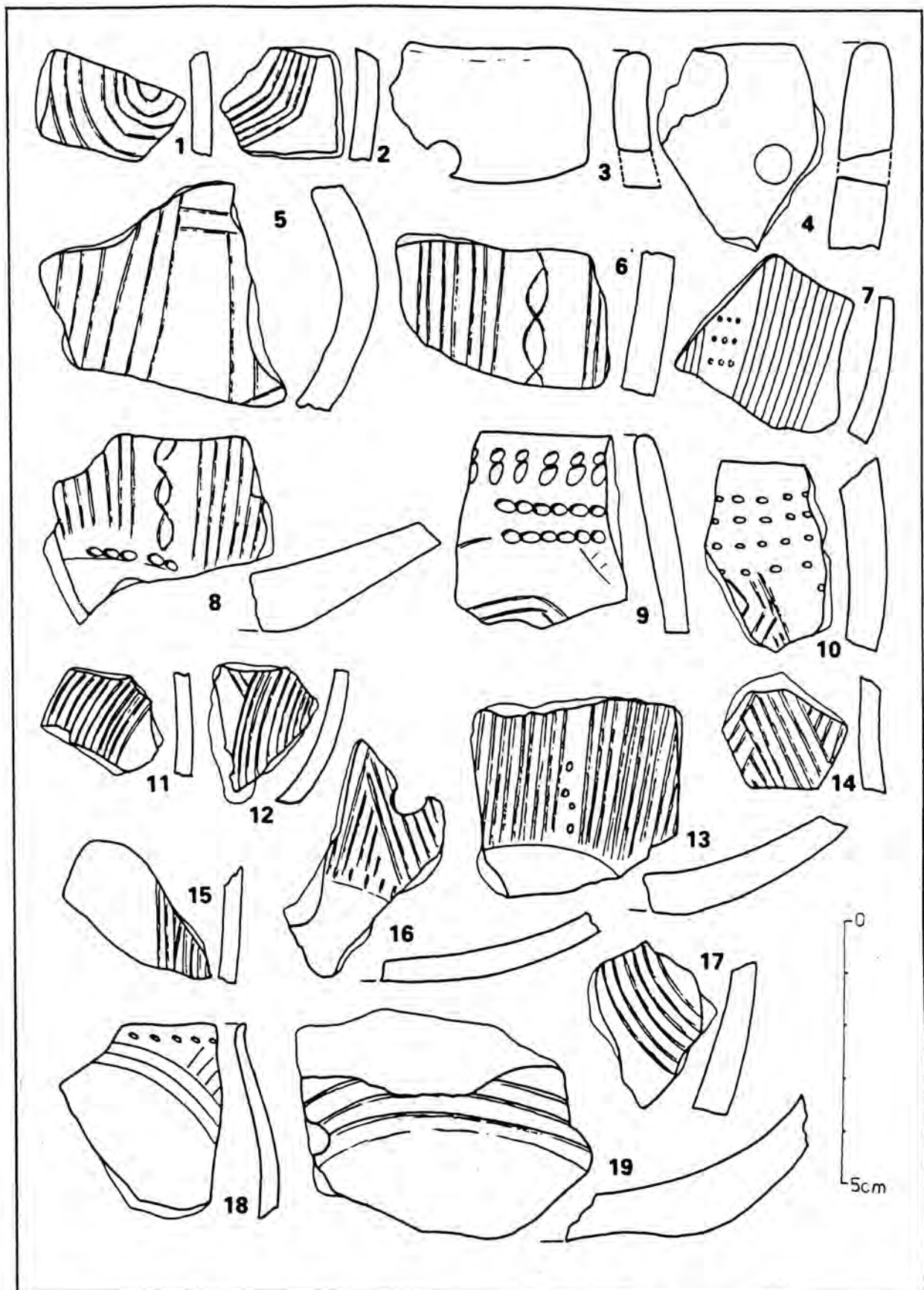
Tab. 17. Smižany - Hradisko I, objekt 30/76.



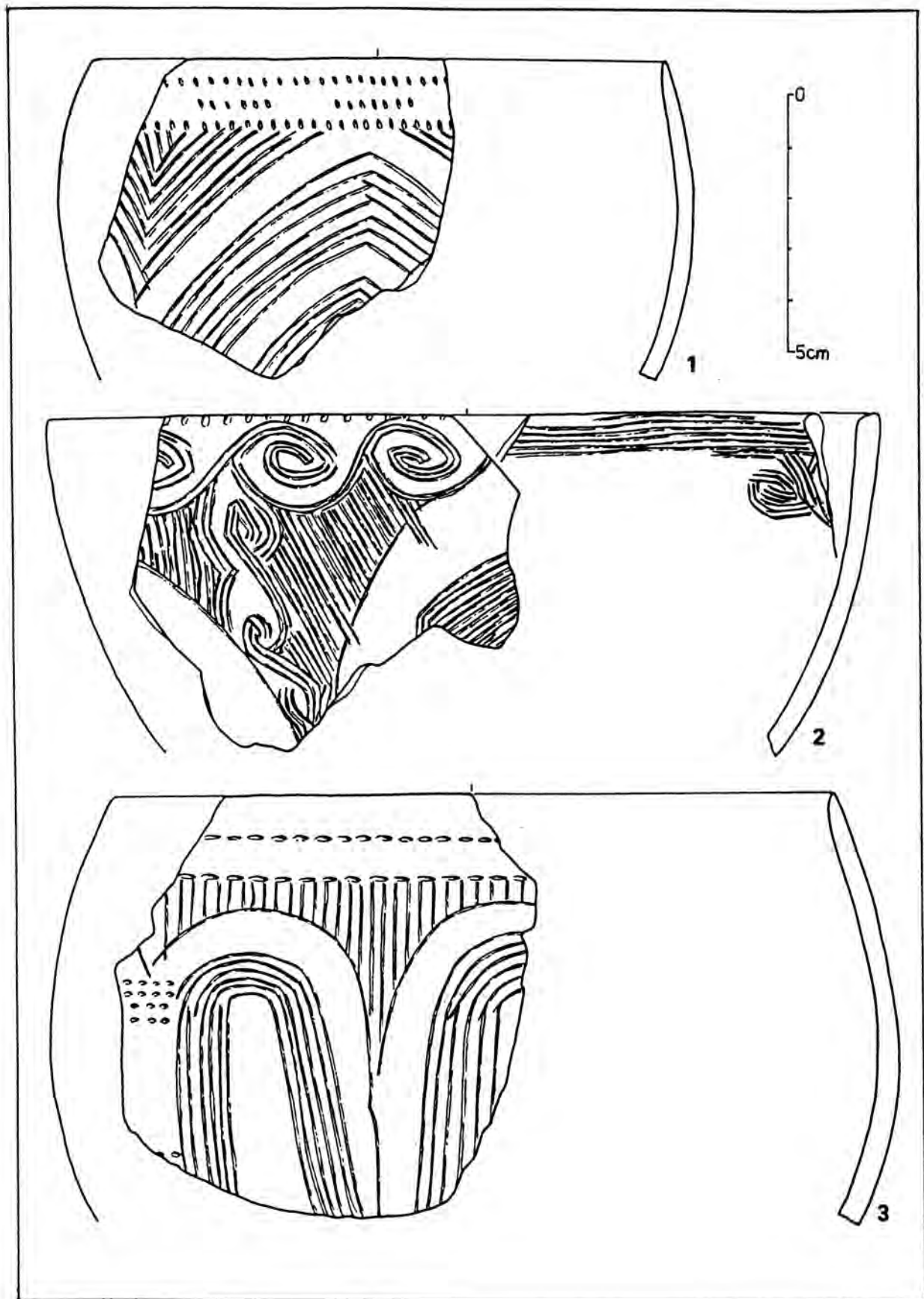
Tab. 18. Smižany - Hradisko I, objekt 30/76.



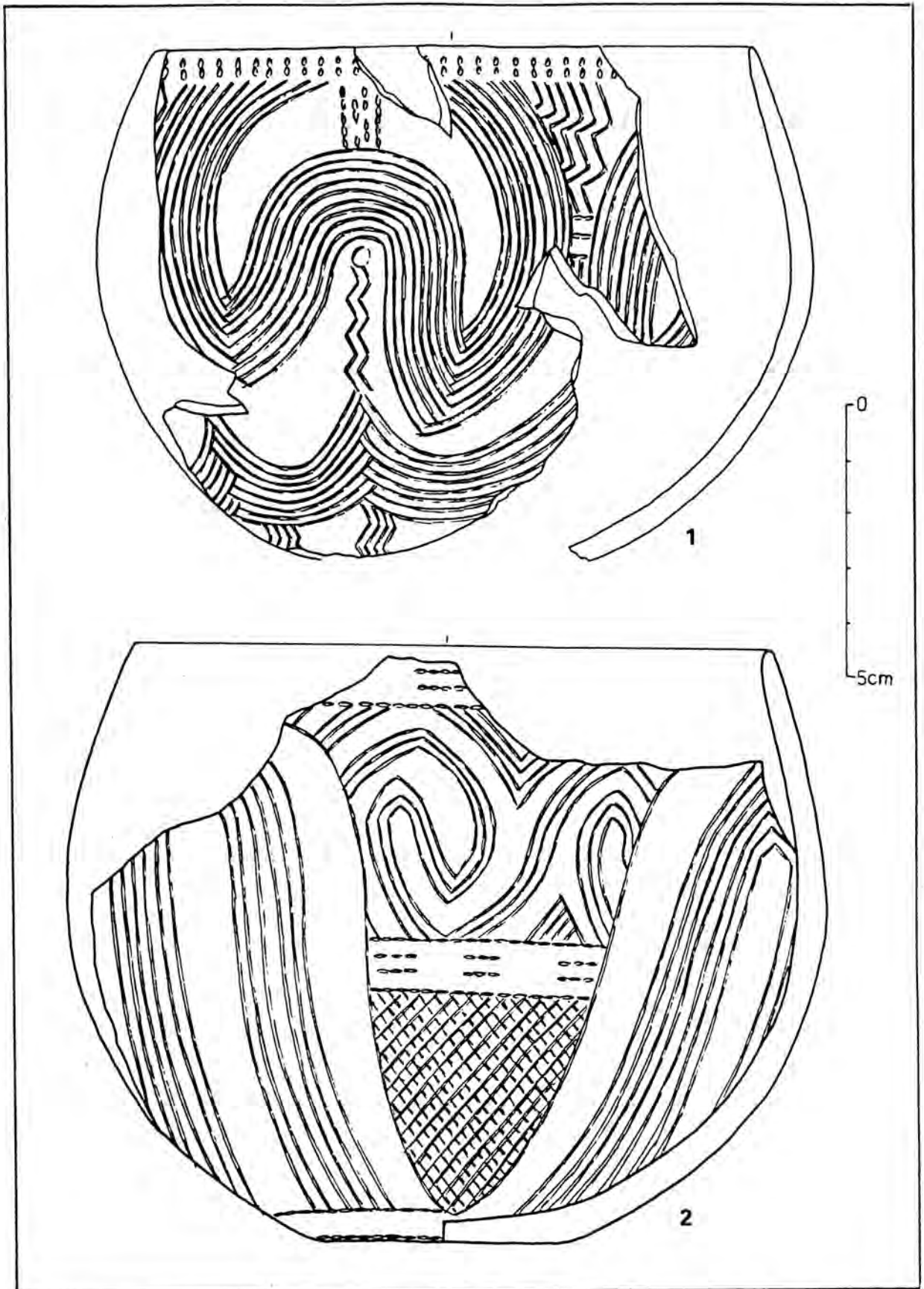
Tab. 19. 1-10 - Smižany - Hradisko I, objekt 30/76; 11-13 - Poprad-Matejovce - Nad Kopčekom, zber; 14, 15, 17-19 - Poprad-Matejovce - Nad kopčekom, výskum; 16 - Jánovce - Pod chrasť, zber.



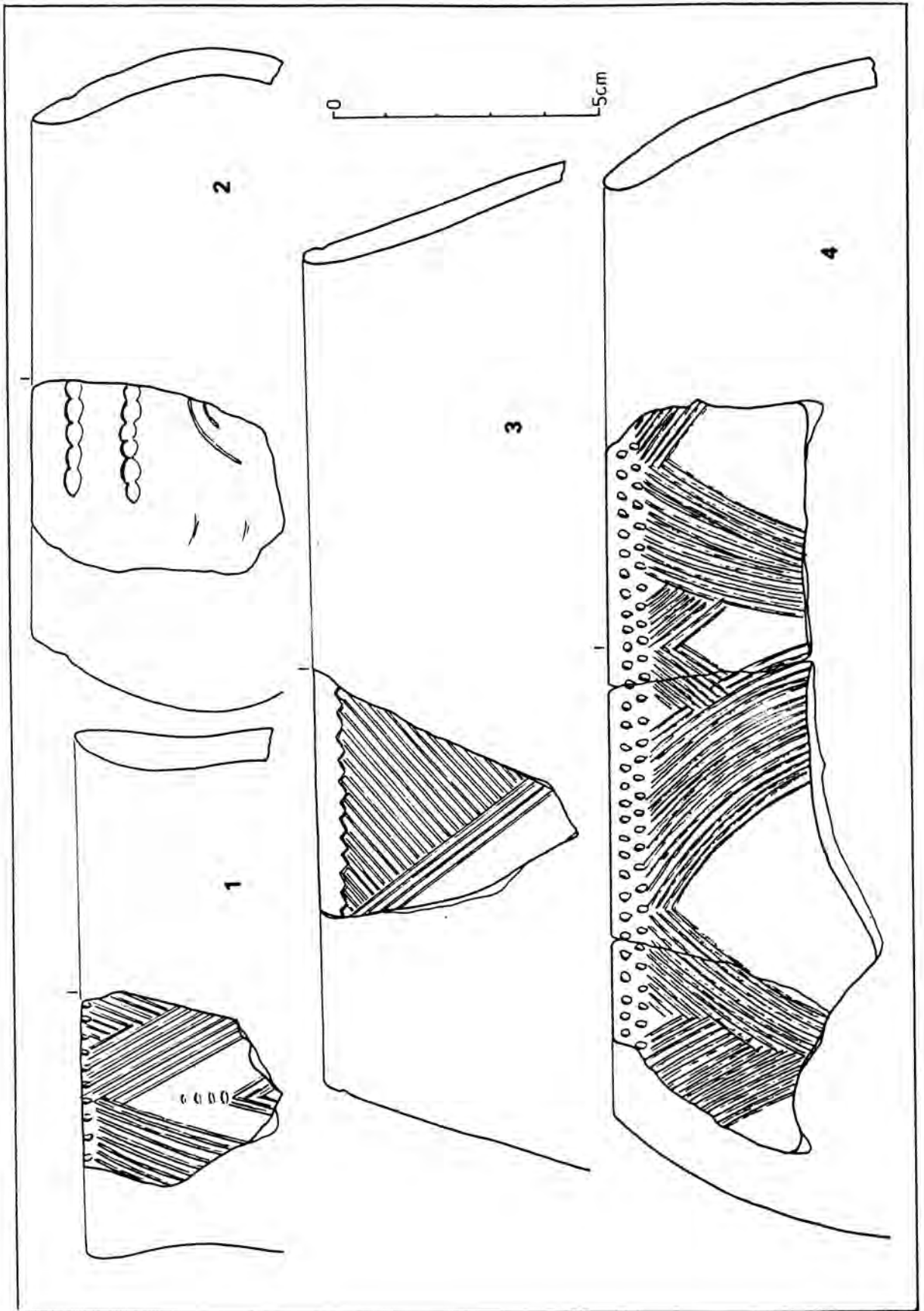
Tab. 20. Spišský Hrhov - Kaštieľ: 1-3 - objekt 5/89; 4, 5 - objekt 7/89; 6, 8 - objekt 8/89. Dolany - Pod Brusníkom: 7 - zber. Žehra - Hlinky: 9-19 - zber.



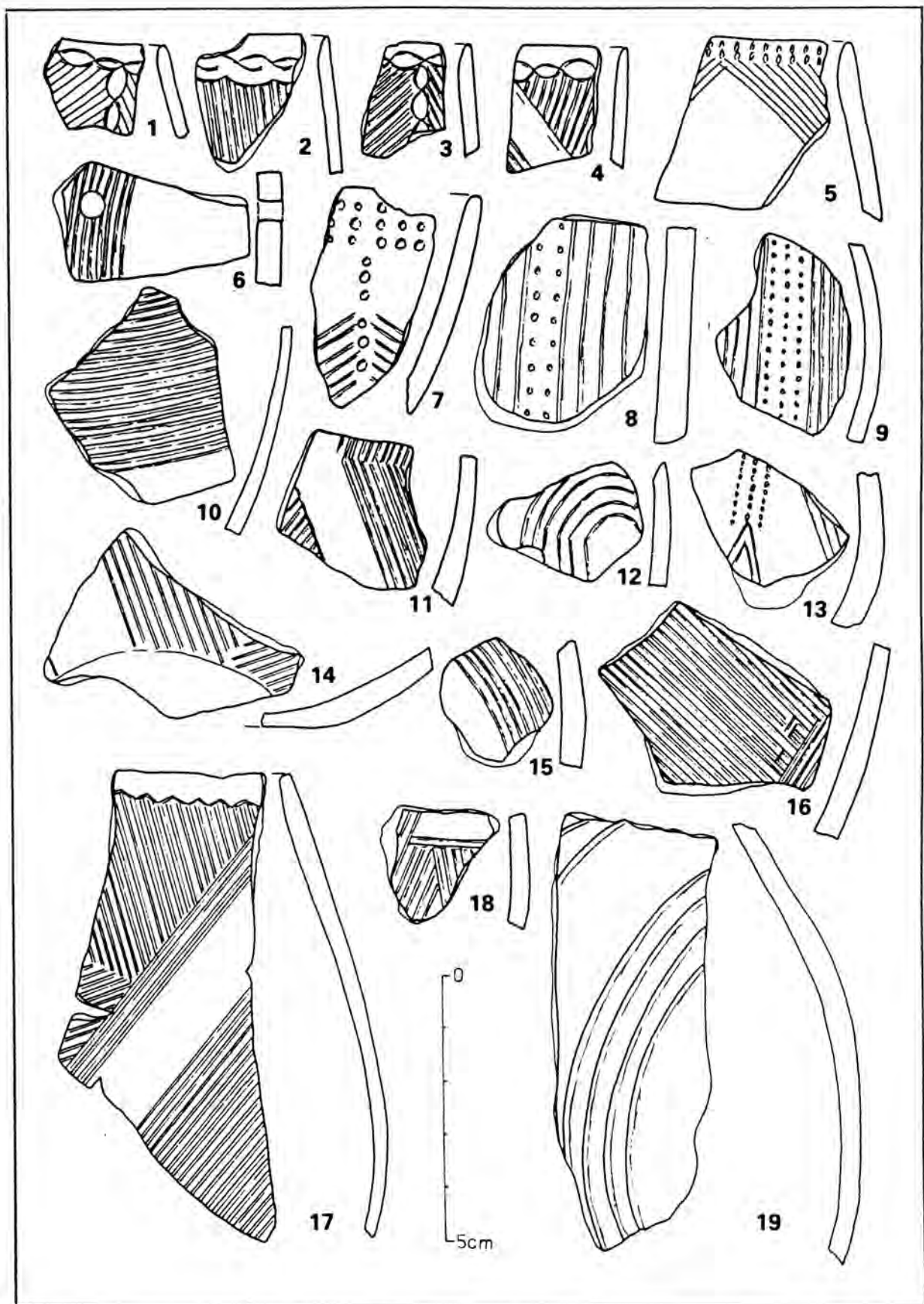
Tab. 21. Poráč - jaskyňa Šarkanova diera, zo starých zbierok Podtatranského múzea v Poprade.



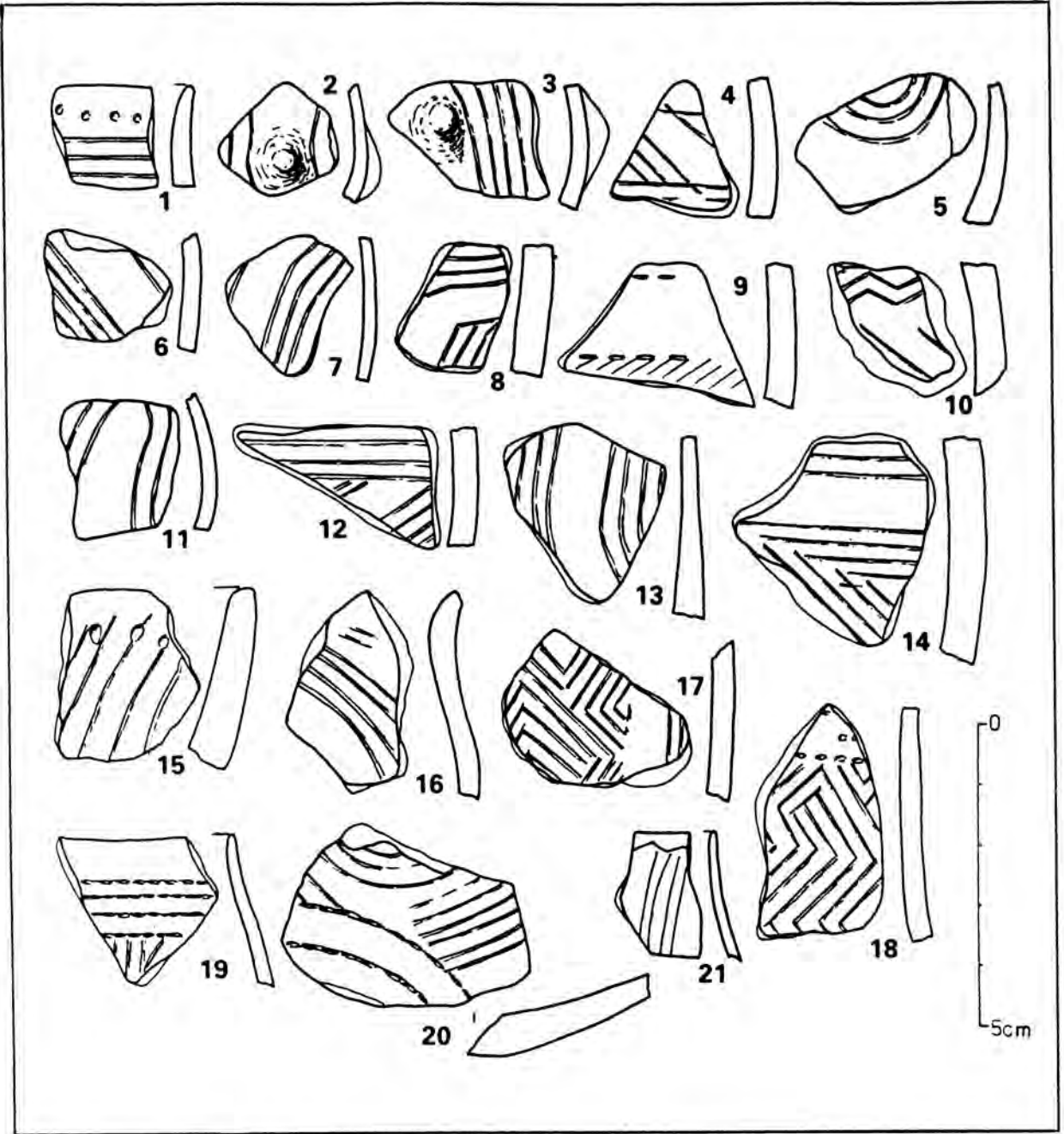
Tab. 22. Poráč - jaskyňa Šarkanova diera: 1 - zo zbierok AÚ SAV v Spišskej Novej Vsi; 2 - z Podtatranského múzea v Poprade.



Tab. 23. 1-3 - Gánovce - Za stodolami, zber; 4 - Smižany - Hradisko I, objekt 30/76.



Tab. 24. Gánovce - Za stodolami, zber.



Tab. 25. Stráne pod Tatrami - Pod Kamenným vrchom: 1-16 - jama 8; 17 - jama 10; 18-19 - jama 11; 20 - sektor O/1; 21 - sektor J/5.

Kontakte der ostslowakische Regionen mit dem Gebiet der Zips während des Mittelneolithikums

Marián Soják

Resümee

Im Beitrag befaßt sich der Autor mit Kontakten der ostslowakischen Regionen als des Kerngebietes der Kultur mit östlicher Linearkeramik (Tiszadob-Gruppe) und nachfolgend der Bükker Kultur mit der zeitgleichen Besiedlung der Zips im Mittelneolithikum. Einseitige Kontakte beider Bereiche in Ost-West- und Nordwest-Richtung belegt das Fundortverzeichnis der Tiszadob-Gruppe im Milieu der Kultur mit jüngerer Linearkeramik in der Zips und nach ihr der Bükker Kultur im Verbreitungsgebiet der überlebenden Kultur mit jüngerer Linear-(Notenkopf-)Keramik und der Želiezovce-Gruppe.

Zu den bisher bekannten Funden der Tiszadob-Gruppe aus Smižany - Štrkovisko IV (Taf. 2; 3; 4: 1-4; 5: 1, 8; 6: 7; 7-11; 12: 1-11) kamen weitere neun hinzu (Jánovce - Pod chrast, Levoča - Pri podkove, Poprad-Matejovce - Nad kopčekom, Smižany/Spišská Nová Ves - Smižianska roveň, Spišský Hrhov - Kašiel, Stará Lubovňa - Nemecký vrch, Stráne pod Tatrami - Pod Kamenným vrchom, Vlková-Levkovce - Bukovina, Žehra - Hlinky). Repräsentiert sind sie durch Gefäßimporte mit heute unbekanntem Inhalt (etwa Obsidianrohstoff, vielleicht auch Salz), oder ist der Tiszadob-Ornamentstil auf heimischer Gebrauchskeramik nachgeahmt (Taf. 2: 7; 3: 2, 3, 6; 4: 1-4; 5: 1, 8; 6: 7).

Bei der Bestimmung direkter Tiszadob-Importe aus dem Entstehungsgebiet der Kultur mit östlicher Linearkeramik (Košice-Becken, das anliegende Ungarn, Šariš, Slowakischer Karst, Ostslowakische Tiefebene), die entlang der Torysa (das Branisko-Gebirge säumend) und des Hornád einströmten, ist die dem lokalen Milieu fremde Verzierung auf der dünnwandigen Keramik ausschlaggebend. Das grobe bis kannelierte Ornament überlebte nämlich im Verlauf wahrscheinlich der ganzen Evolution der Bükker Kultur.

Über Importe der Tiszadob-Gruppe erwägt man heute in solcher Intensität wie früher über die Bükker Kultur. Die Träger dieser Kultur penetrierten in die Zips (und von dort nach Norden in das heutige Polen) schon in ihrer vorklassischen Stufe (AB) zu Beginn des jäh sich verschlechternden Klimas, das an der Grenze des Atlantikums und des Epitlantikums um das Jahr 4000 v. u. Z. gipfelte. Infolge der ökonomischen Krise suchten sie Gebiete mit günstigerem Klima auf Böden, die besser Feuchtigkeit (fest) hielten. Außer den Regionen, die man früher für ihr Kristallisationsgebiet hielt (Bükk-Gebirge, Slowakischer Karst), wanderten massenhaft Bevölkerungsgruppen auch in die Zips in für Besiedlung geeignetes Milieu ein, wo sie mit der Želiezovce-Bevölkerung (auch der überlebenden Notenkopf-Keramik) bis zu ihrer Assimilierung und dem Untergang und Schwund der Kulturäußerung zusammenlebten. Dies belegt zahlreiches Scherbenmaterial der Bükker Kultur in der Zips, was auch aus der beigelegten Tabelle zu ersehen ist. Insgesamt 33 Fundstellen der Bükker Kultur sind ein sprechendes Zeugnis über den Exodus ihrer Bevölkerung aus dem Kerngebiet, worauf bereits S. Šiška hinwies (1955b, S. 5-26).

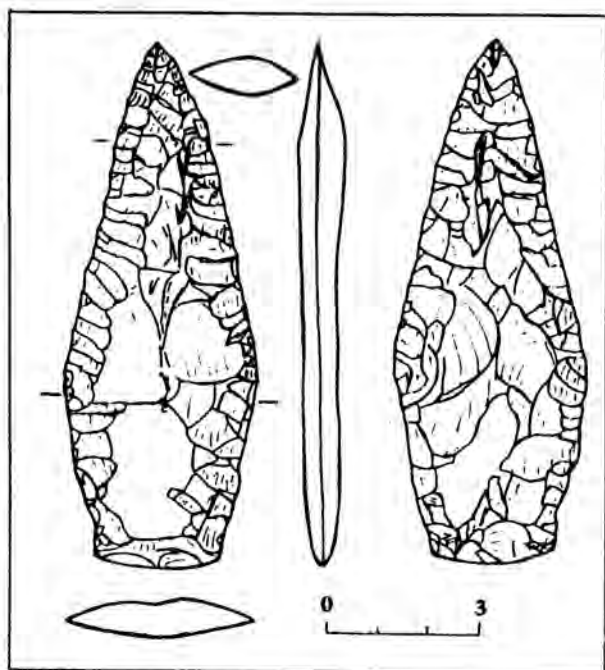
Importe der fremden Kulturgruppen in der Zips (Szakálhát- und Szilmeg-Gruppe) sind bisher fraglich, da signifikante Funde fehlen. Ausschließen kann man dies jedoch nicht.

Einen Beitrag der letzten Ausgrabungen (Stráne pod Tatrami - Pod Kamenným vrchom) bedeutet die Feststellung der Koexistenz der überlebenden Kultur mit jüngerer Linear-(Notenkopf-)Keramik mit der Bükker Kultur (obere Verfüllung der Grube 8) neben der traditionellen Synchronisierung der Notenkopf-Keramik mit der Tiszadob-Keramik in der vorangehenden Entwicklung (untere Verfüllung der Grube 8).

OJEDINELÝ NÁLEZ LISTOVITÉHO HROTU Z PREŠOVA

LUBOMÍRA KAMINSKÁ
(Archeologický ústav SAV - VPS, Košice)BOŽENA TOMÁŠOVÁ
(Vlastivedné múzeum, Prešov)

A leaf-shaped point with a flat retouche, made of Volyn flint, found on a right terrace of the river Torysa in Prešov, is presupposed to be an evidence of mutual contacts of the Early-Bronze-Age Košťany culture with the Strzyzów culture in northern Volyn region.



Obr. 1. Prešov. Listovitý hrot.

Šarišské múzeum v Prešove dostalo v roku 1996 na spracovanie listovitý hrot z nepatinovaného silexu s plošnou retušou. Artefakt pochádza zo zberu na severozápadnom okraji Prešova z polohy označenej Pod Bikošom, situovanej na pravobrežnej terase Torysy.

Záchraný archeologický výskum polohy Pod Bikošom sa uskutočnil v rokoch 1989 a 1990 a ním získané nálezy pochádzajú z neolitu, doby bronzovej, halštatskej, laténskej a z vrcholného stredoveku (Béřeš - Tomášová 1991, s. 28; Tomášová 1992, s. 97).

Poloha listovitého hrotu v ornici na svahu terasy naznačuje aj jeho možné premiestnenie z vyšších častí orbou alebo splavom. Pri kultúrnom zaradení nálezu sa teda môžeme opierať

iba o typológiu, techniku výroby a použitú surovinu.

Nástroj má listovitú formu s pravidelnými, do ostrého hrotu sa zbiehajúcimi ľahko konvexnými hranami. Najväčšia šírka artefaktu je v spodnej tretine, odkiaľ sa hrany zužujú k takmer rovnej báze, stenšenej retušou. Hrot je ľahko odklonený od osi nástroja, bočné strany aj báza sú tenké. Povrch nástroja je z oboch strán opracovaný plošnou retušou, smerujúcou od ľavej i pravej strany rovnako na oboch stranách. Pri okrajoch je povrch artefaktu pokrytý súvislou subparalelnou lamelárnou retušou. Pričný prierez je bikonvexný.

Rozmery: dĺžka 104 mm; šírka 39 mm; hrúbka 9 mm (obr. 1).

Listovitý hrot je vyrobený z nepatinovaného volynského pazúrika, pravdepodobne z tenkej platničky, na ventrálnej strane so zvyškom pôvodného povrchu suroviny.

V pravekých kultúrach východného Slovenska sa listovité plošne retušované hroty objavili zatiaľ v neskoršej fáze stredného a v počiatkoch mladého paleolitu. Volynský pazúrik sa na naše územie najviac importoval v eneolite.

Fragmenty dvoch hrotov sa našli aj na kopci Bikoš, ktorý je v posledných rokoch známy ako miesto početných nálezov štiepanej kamennej industrie. Keďže ním prechádza katastrálna hranica Prešov - Veľký Šariš, časť industrie patrí ešte do extravilánu Prešova a časť už do Veľkého Šariša.

Južnejšie od Bikoša je Kráľova hora, na ktorej sa pri prieskumoch zistilo tiež niekoľko miest s koncentráciou štiepanej kamennej industrie. Navyše, z polôh Bikoš aj Kráľova hora sa uvádzajú prirodzené zdroje rádiolaritov. Odráža sa to aj v použiteľnej surovine na výrobu arte-

faktov, pretože väčšina z nich je z rádiolaritu (Vizdal 1991, s. 105; 1992, s. 102).

Z polohy Bikoš sa uvádza 6 koncentrácií štiepanej industrie, pričom Bikoš I - III patrí katastrálne do Prešova a Bikoš IV - VI do Veľkého Šariša. Nálezy z Bikoša I - III sú zaradené do mladého paleolitu, rovnako z Bikoša IV a VI a z Bikoša V do stredného paleolitu, predbežne označovaného ako „zúbkovaný moustérien“ (Vizdal 1991, s. 105, 106).

Z polohy Kráľova hora je známych 8 paleolitických staníc označených: II - IX. Výraznejšie artefakty z miesta V sú zaradované do stredného a z miest VIII a IX do mladého paleolitu (Vizdal 1992, s. 102, 103).

Pokračujúcimi zbermi sa rozšírili nálezy z polohy Veľký Šariš - Bikoš V o industriu zo stredného paleolitu a z miesta Bikoš VI o aurignacienske artefakty, ktoré sa našli spolu s pästným klinom radeným do moustérienu s acheulénskou tradíciou (Bánesz - Vizdal 1993, s. 22).

Zo všetkých uvedených polôh z Bikoša i Kráľovej hory, zo súborov štiepaných kamených industrií klasifikovaných ako stredný a mladý paleolit, pochádzajú iba dve terminálne časti obojstranne opracovaných listovitých hrotov, a to z polohy Veľký Šariš - Bikoš VI. Sú vyrobené z hnedého rádiolaritu a našli sa v sprievode ďalších typov stredopaleolitickej industrie (Bánesz - Vizdal 1995, s. 24, obr. 4: 1a-b, 2a-b).

Zo širšieho okolia Veľkého Šariša sú už roky známe dva listovité hroty s plošnou retušou, považované za odraz vplyvu szeletienskej kultúry v prostredí východoslovenského aurignacienu (Bánesz 1960, s. 313-318). Až výskum stredopaleolitickej lokality v Hôrke-Ondreji ukázal, že listovité hroty s plošnou retušou, ktoré sa na východnom Slovensku našli najčastejšie samostatne, prípadne v sprievode nevýraznej industrie (Petrovany, Veľký Šariš, Spišské Podhradie, Poša), majú svoj pôvod v neskorom moustériene nezávisle na szeletiene (Kaminská 1990a, s. 50; 1990b, s. 107-117; 1995, s. 82, obr. 1: 1).

Iná situácia je, pochopiteľne, na juhu Slovenska, v hraničnej časti s Maďarskom, kde ovplyvňovanie aurignacienu szeletienom je zrejme nielen z morfológie artefaktov, ale aj z použitia typicky szeletienskej suroviny - kremenného porfýru (Šiška - Császta 1980, s. 207-209).

Listovité hroty z konca stredného a zo začiatku mladého paleolitu na východnom Slovensku majú niekoľko spoločných znakov:

a) vyrobené sú na hrubšom rádiolaritovom úštepe,

b) väčšina z nich je obojstranne plošne opracovaná,

c) povrch pokrýva šupinovitá retuš, pri okraji doplnená jemnejšou okrajovou retušou,

d) báza je zaoblená, najväčšie rozšírenie je buď v polovici, alebo pri báze nástroja,

e) prierez je plankonvexný,

f) priemerné rozmery: dĺžka 63-58 mm; šírka 33-18 mm; hrúbka 11-6 mm.

Vzhľadom na uvedené zistenia nenachádzame pre novoobjavený hrot z Prešova analógie v nálezoch zo staršej doby kamennej. Týka sa to tak tvaru, ako aj technológie výroby a materiálu - volynského pazúrika. Používanie tohto druhu suroviny sa na východnom Slovensku objavuje už v gravettiene (Kaminská 1991, s. 34). Jeho najväčšie rozšírenie však pozorujeme v eneolite a pretrváva aj v začiatkoch doby bronzovej.

V staršej fáze eneolitu, v tiszapolgárskej skupine, sa s volynským pazúrikom často stretávame v hrobách vo forme dlhých čepelí alebo hlúz neopracovanej suroviny (Přichystal 1977, s. 124-129). V mladom eneolite súvisí jeho výskyt s neskoroneolitickým kultúrnym komplexom. Súčasťou tohto komplexu je aj skupina východoslovenských mohýl, ktorá je charakterizovaná ako jedna z východných skupín kultúry so šnúrovou keramikou (Budinský-Krička 1967, s. 277-388). Mohyly tejto kultúrnej skupiny poznáme aj zo stredného toku Torysy z blízkosti Prešova. Súčasťou nálezového inventára skupiny východoslovenských mohýl sú tiež retušované čepele a sekerky často s plošnou retušou, vyrobené z volynského pazúrika. Analógie k nim nachádza V. Budinský-Krička (1991, s. 103) v zakarpatskej oblasti so šnúrovou keramikou na poľskej i ukrajinskej strane. Hoci sa plošne opracovaný listovitý hrot v nálezoch skupiny východoslovenských mohýl nevyskytuje, prítomnosť volynského pazúrika v inventári tejto skupiny poukazuje na trvanie kultúrnych či výmenných vzťahov medzi územím východného Slovenska a miestom výskytu suroviny, ktoré boli veľmi intenzívne prinajmenšom od starého eneolitu.

Vo včasnej dobe bronzovej zaniknutý neskoroneolitický kultúrny komplex nahrádza prikarpatký epišnúrový kultúrny komplex. Okrem kultúry Chlopice-Veselé sú jeho súčasťou aj nitrianska, mierzanowická, strzyżowska a koštianska kultúra (Bátora 1982, s. 249).

V hrobách koštianskej kultúry, predovšetkým v bojovníckych hrobách z klasickej fázy, sa na východnom Slovensku objavujú plošne retušované trojuholníkovité strelky, vyrobené aj z volynského pazúrika, napr. v hrobách 3, 48 a 49 vo Valalikoch-Všechsvätých či v hrobe 11 v Čani (Pástor 1978, s. 18, 65, 78). Výskyt streliek alebo kúskov kamennej suroviny v hrobách klasickej fázy koštianskej kultúry sa dáva do súvislosti so zmenami v spoločenskej štruktúre. Ich dôsledkom bol vzrast dôležitosti bojovníckej vrstvy, teda aj dopyt po zbraniach.

Volynský pazúrik sa do našej oblasti dostáva „starými obchodnými cestami“ zo Zakarpatska a rozširuje sa povodím Popradu, Hornádu i údolím Torysy až do Potisia (Bátora 1982, s. 263-266).

V chronologickom rámci súčasťou s koštianskou kultúrou je v oblasti západnej Volyne v nadbreží kultúra stryžówska. Výskumu sídlisk i pohrebísk tejto kultúry sa dodnes venuje veľká pozornosť, preto sú pomerne dobre známe aj jej patriace výrobky. Veľmi dôležitým a charakteristickým prvkom pre túto kultúru je výroba plošne retušovaných listovitých hrotov z platničiek z miestneho kvalitného volynského (nadbužanského) pazúrika. Tieto hroty sú starostlivo opracované svojráznou technikou a ukazujú veľkú rôznorodosť foriem (Głosik 1962, s. 178). Svojím tvarom predstavujú napodobeniny kovových predmetov (Fitzke 1975,

s. 61). Produkcia týchto hrotov nebola zameraná len na uspokojenie potrieb ľudu stryžówskej kultúry, ale predstavovala aj dôležitý výmenný artikel (Machnik 1977, s. 100).

V období existencie stryžówskej kultúry vo včasnej dobe bronzovej sa na území jej výskytu splnili podľa J. K. Kozłowského (1995, s. 92, 93) tri základné podmienky pre výrobu listovitých hrotov, a to prírodné – dostatok vhodnej kvalitnej suroviny získavanej z geologických vrstiev, nie z povrchu, funkčné – potreba napodobenín bronzových hrotov oštepov, ktorých bol v začiatkoch doby bronzovej asi nedostatok a sociálne – predstavované zmenou organizácie výroby, prinášajúcou vznik špecializovaných ateliérov na výrobu listovitých hrotov. K rovnakým záverom dospeli aj iní bádatelia (Kopacz – Valde-Nowak 1987, s. 79). Uvedená situácia však netrvala dlho. Už v období koštiansko-otomanskej fázy dochádza následkom rozvoja bronzovej industrie k zmenšeniu dopytu po kamenných súčiastiach zbraní (Bátora 1982, s. 266).

Výskyt tohto typu listovitých hrotov je tiež limitovaný dobou trvania stryžówskej kultúry, teda včasnou dobou bronzovou. Domnievame sa preto, že listovitý hrot z polohy Pod Bikošom v Prešove patrí k pamiatkam koštianskej kultúry, ktorá ho získala z oblasti západnej Volyne z prostredia stryžówskej kultúry.

Literatúra

- BÁNESZ, L. 1960: Kotázke listovitých hrotov z Veľkého Šariša. Arch. Rozhledy, 12, s. 313-318.
- BÁNESZ, L. – VIZDAL, M. 1993: Ďalšie paleolitické nálezy z extravilánu Veľkého Šariša. AVANS v r. 1992. Nitra, s. 22-23.
- BÁNESZ, L. – VIZDAL, M. 1995: Poznámky k interpretácii listovitých hrotov z Veľkého Šariša. AVANS v r. 1993. Nitra, s. 24.
- BÁTORA, J. 1982: Ekonomicko-sociálny vývoj východného Slovenska v staršej dobe bronzovej. Slovenská Arch., 30, s. 249-314.
- BÉREŠ, J. – TOMÁŠOVÁ, B. 1991: Druhá etapa záchranného výskumu v Prešove. AVANS v r. 1989. Nitra, s. 28-29.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1967: Východoslovenské mohyly. Slovenská Arch., 15, s. 277-388.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1991: Kotázke skupiny východoslovenských mohýl. Východoslovenský pravek, 3. Košice, s. 96-111.
- FITZKE, J. 1975: Cmentarzisko kultúry stryžówskej w Torczynie pod Luciem na Wołyniu. Wiadomości Arch., 40, s. 53-62.
- GŁOSIK, J. 1962: Wołyńsko-podolskie materiały z epoki kamiennej i wczesnej epoki brązu w Panstwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Mat. Starożytność, 8, s. 125-216.
- KAMINSKÁ, L. 1990a: La retouche plate sur les artefacts de Hôrka-Ondrej. In: Les industries á pointes foliacées du Paléolithique supérieur Européen. E.R.A.U.L., 42. Liege, s. 49-51.
- KAMINSKÁ, L. 1990b: Plošne retušované hroty zo začiatku mladého paleolitu na východnom Slovensku. Hist. Carpatica, 21, s. 107-117.
- KAMINSKÁ, L. 1991: Význam surovinovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. Slovenská Arch., 39, s. 7-58.
- KAMINSKÁ, L. 1995: La retouche plate paléolithique

- en Slovaquie orientale. *Paleo*, s. 79-82.
- KOPACZ, J. – VALDE-NOWAK, P. 1987: Episznurowy przykarpacki krąg kulturowy w swietle materiałów kamiennych. *Arch. Polski*, 32, s. 55-92.
- KOZŁOWSKI, J. K. 1995: La signification des „outils foliacés“. *Paleo*, s. 91-99.
- MACHNIK, J. 1977: Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen). Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk.
- PÁSTOR, J. 1978: Čaňa a Valaliky – pohrebiská zo staršej doby brozovej. Košice.
- PŘICHYSTAL, A. 1977: Petroarcheologická charakteristika štípané industrie. In: Vizdal, J.: Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach. Košice, s. 124-129.
- ŠIŠKA, S. – CSÁSZTA, J. 1980: Prieskum mikroregiónu v Prešove. *AVANS v r. 1990. Nitra*, s. 97.
- TOMÁŠOVÁ, B. 1992: Výskum polykultúrneho sídliska v Prešove. *AVANS v r. 1990. Nitra*, s. 97.
- VIZDAL, M. 1991: Prieskumy v okolí Prešova. *AVANS v r. 1989. Nitra*, s. 105, 106.
- VIZDAL, M. 1992: Prieskum výšinných polôh v extraviláne Prešov. *AVANS v r. 1990. Nitra*, s. 102, 103.

Einzelfund einer Blattspitze aus Prešov

Lubomíra Kaminská – Božena Tomášová

Resümee

Im J. 1996 erwarb das Šariš-Museum in Prešov zur Aufarbeitung eine Blattspitze, die in der Lage Pod Bikošom, auf der rechtsseitigen Torysa-Terrasse gefunden wurde. Aus dieser Lage kennt man bereits Funde aus dem Mittel- und Jungpaläolithikum, Neolithikum, aus der Bronze-, Hallstatt- und Latenezeit wie auch aus dem Hochmittelalter.

Das Werkzeug ist blattförmig, mit regelmäßigen, spitzwinklig endenden, leicht konvexen Kanten. Die größte Breite befindet sich im unteren Drittel des Artefaktes, von wo sich die Kanten zu einer beinahe geraden, durch Retusche verdünnten Basis verjüngen. Die Oberfläche des Werkzeuges weist auf beiden Seiten

Flächenretusche auf, die bei den Rändern mit einer zusammenhängenden subparallelen lamellaren Retusche ergänzt ist. Der Querschnitt ist bikonvex. Ausmaße: Länge 104 mm, Breite 39 mm, Dicke 9 mm (Abb. 1).

Die Blattspitze ist aus unpatiniertem wohynischem Feuerstein angefertigt. Auf Grundlage der Form, Herstellungsart und des benützten Rohstoffes findet man die nahestehendsten Analogien für diese Spitze im Milieu der Strzyżów-Kultur in Westwohynien. Ihr Vorkommen im Flußgebiet der Torysa belegt Kontakte der Träger der Košťany- und der Strzyżów-Kultur, die zum karpatennahen epischnerkeramischen Komplex aus dem Frühbronzezeit gehören.

PODIEL POPOLNICOVÝCH POLÍ NA FORMOVANÍ KULTÚR STARŠEJ DOBY ŽELEZNEJ NA VÝCHODNOM SLOVENSKU (Súčasný stav poznania)

ELENA MIROŠŠAYOVÁ
(Archeologický ústav SAV – VPS, Košice)

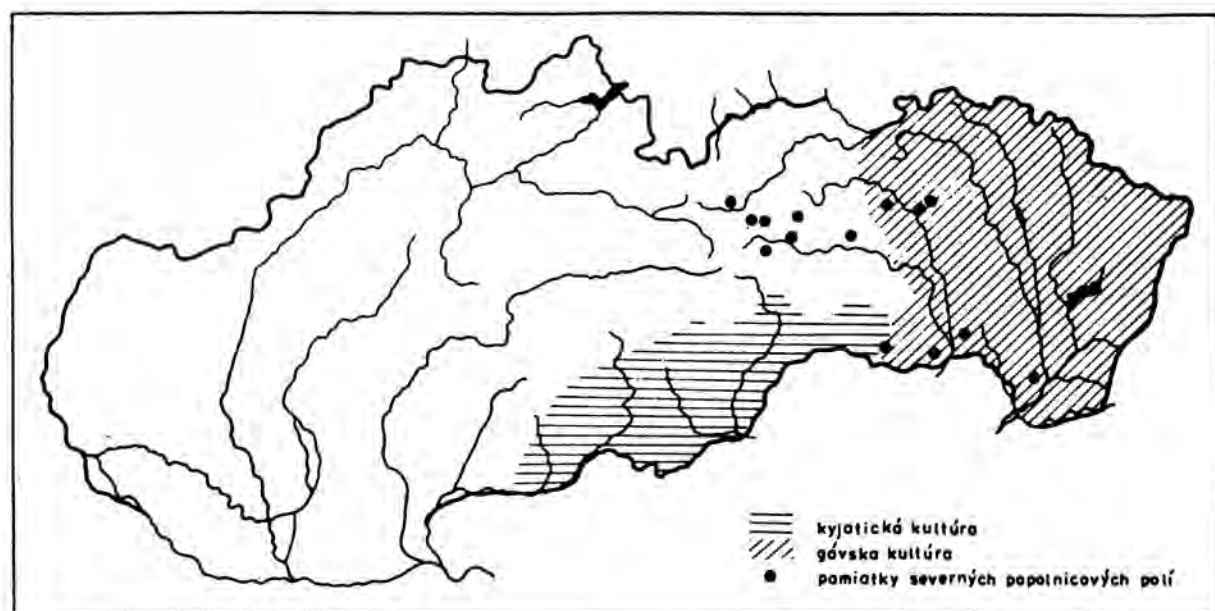
The authoress summarizes a recent state of knowledge on the Urnfield-people development and contribution to forming of a material culture in populations of the Older Iron Age in eastern Slovakia regions. She underlines differences in their cultural orientation, that had started in the later period of the Late Bronze Age and deepened from the beginning of the Older Iron Age. Late modifications of the Urnfields had survived in Spiš untill the middle La Tene period and they become a basis for the formation of the Púchov culture. In Košice basin and Východoslovenská nížina lowland they formed a fundament for local northern-Tisa-basin variant of the Vekerzug group.

Nejednotný charakter kultúrneho vývoja a štruktúry osídlenia východného Slovenska bol dôsledok rôznorodého krajinného reliéfu a polohy územia v rámci Karpatskej kotliny.

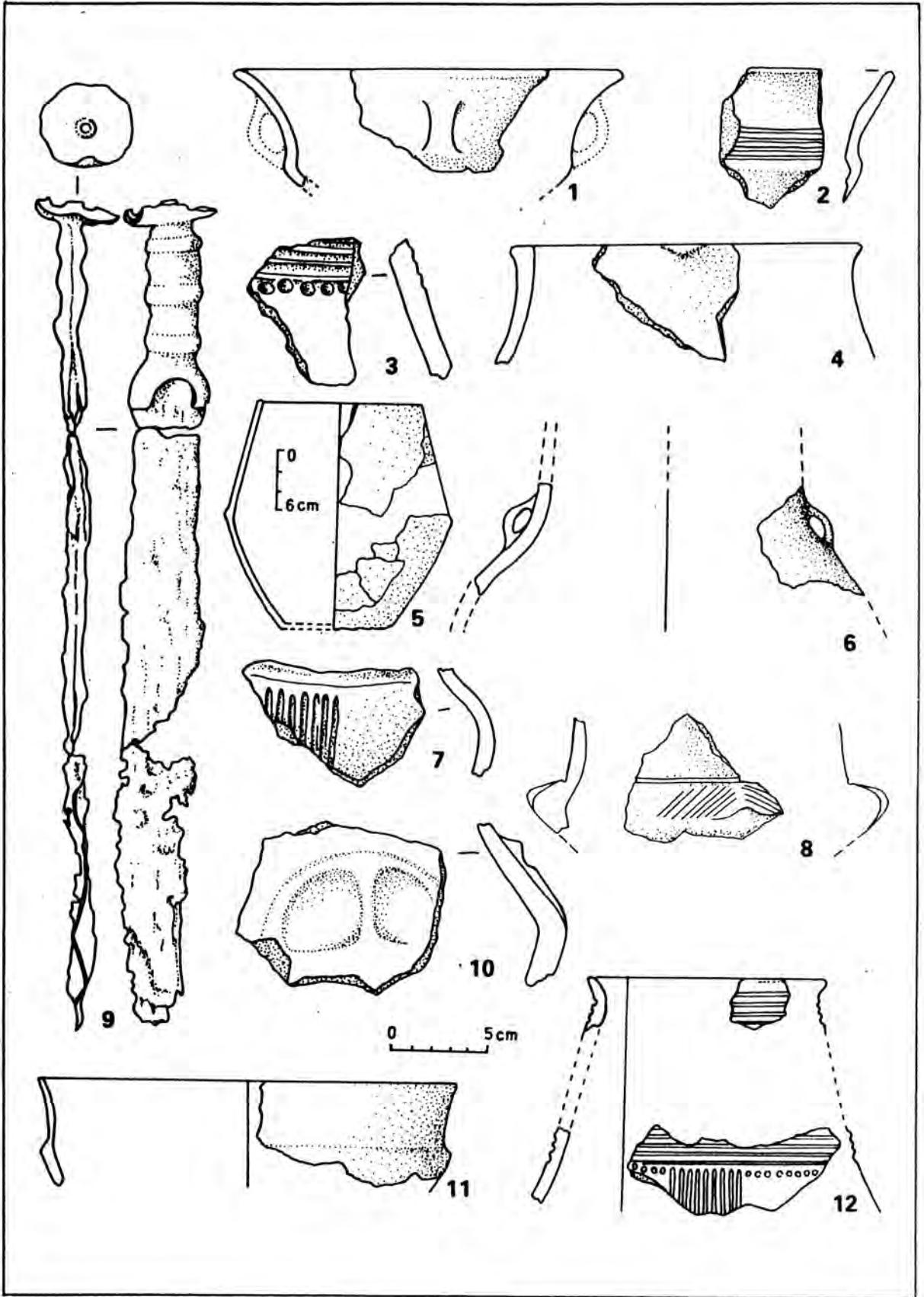
V mladej dobe bronzovej sa východné Slovensko dostáva na rozhranie dvoch okruhov popolnicových polí - juhovýchodného a severných, ktoré rôznym spôsobom a intenzitou formovali habitus tunajšej populácie.

V staršom úseku mladej doby bronzovej prevažnú časť územia kultúrne zjednocovala pilinská kultúra. Na nížinatom území juhovýchodného Slovenska postupne doznelo osídlenie kultúry Suci de Sus a začala sa formovať gávská kultúra.

V mladšom úseku sa pomery menia kultúrne aj teritoriálne. Ku koncu stupňa HaA1 zaniká osídlenie pilinskej kultúry (Paulík 1968, s. 11) a jej nástupkyňa - kultúra kyjatická zabrala na východnom Slovensku podstatne menšie územie. Lokality sa koncentrujú predovšetkým v povodí Bodvy a v oblasti Slovenského krasu. Teritoriálnu prevahu nadobúda gávská kultúra, ktorá svoju západnú hranicu posúva až na územie Spiša. Súčasne sa čoraz výraznejšie presadzuje vplyv susedstva severných popolnicových polí (obr. 1). Vývoj osídlenia v jednotlivých regiónoch začína nadobúdať lokálne črty, ktoré sa od konca neskorej doby bronzovej stále viac prehľbujú.



Obr. 1. Kultúrna situácia na východnom Slovensku v stupni HaA.



Obr. 2. Nálezy z opevněného sídliska Letanovce – Čertova síň.

Najmarkantnejšie sa rozdiely v kultúrnej orientácii prejavujú medzi regiónom Spiša a ostatným územím východného Slovenska. V porovnaní s okruhom pamiatok stredodunajských popolnicových polí, pre ktorý je predovšetkým na základe hrobových celkov dobre rozpracovaná chronológia záverečných fáz doby bronzovej a kultúrnych premien v prospech halštatskej kultúry (*Stegmann-Rajtár 1992*, s. 166 n.), pre územie východného Slovenska môžeme za súčasného stavu výskumu urobiť len rámcové členenie. V nálezových súboroch, ktoré máme k dispozícii, výrazne prevažuje sídliskový materiál, často s kvalitatívne i kvantitatívne problematickou vypovedacou hodnotou. Prítomnosť chronologicky významných predmetov je zriedkavá.

REGIÓN SPIŠ

V staršom úseku mladej doby bronzovej bolo územie osídlené nositeľmi pilinskej kultúry (*Furmánek 1977*, 319, obr. 13). Po kultúrnych zmenách, ktoré v stupni HaA1 nastali v severnej časti Karpatskej kotliny, dostal sa Spiš na rozhranie troch kultúr - zo severu a západu lužickej, z juhu kyjatickej a z východu gávskej. Určiť rozsah ich vplyvu, prípadne zásahu v rovine chronologicko-teritoriálnej, je v súčasnosti dosť problematické.

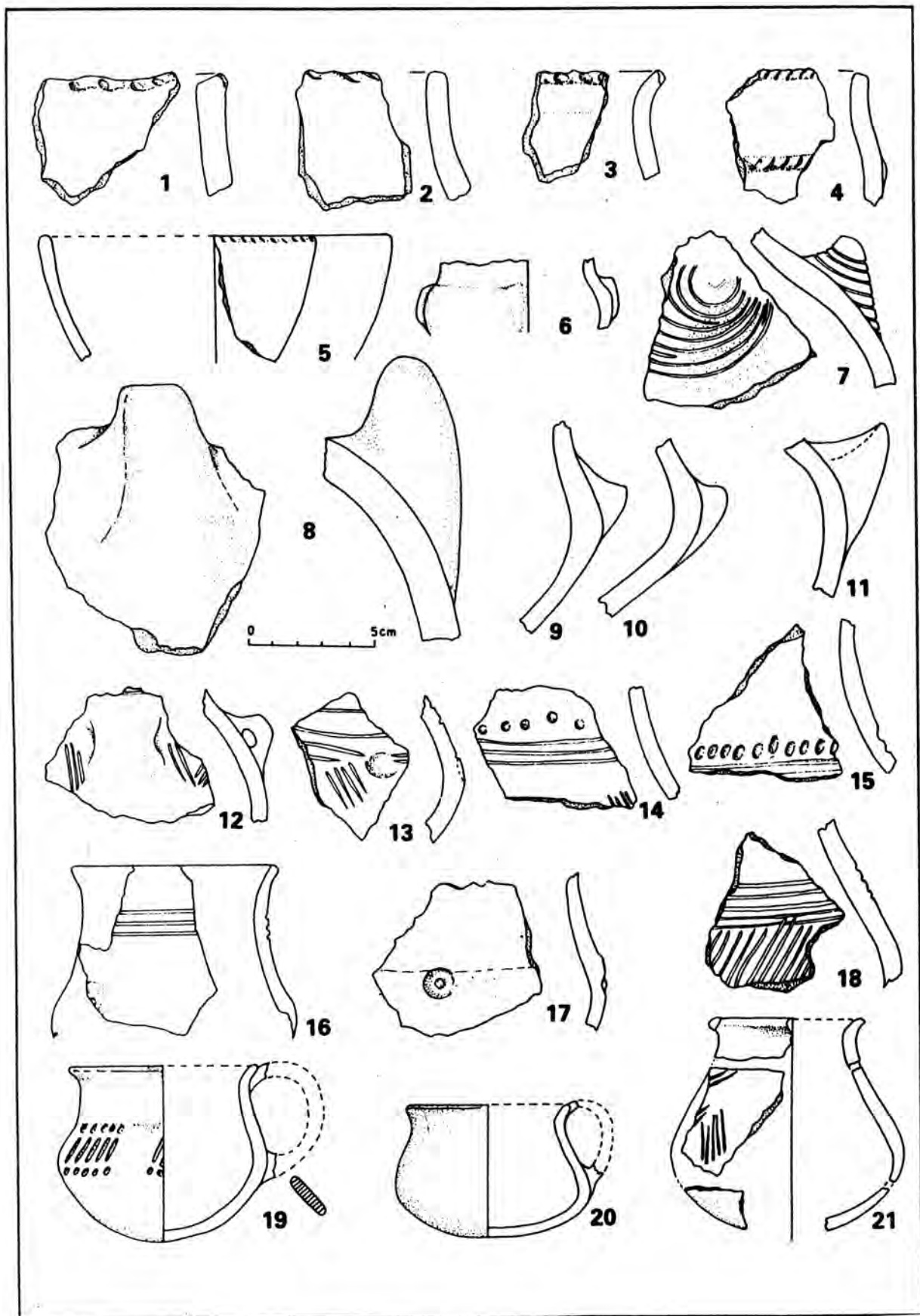
Možnosť osídlenia Spiša nositeľmi lužickej kultúry sa zvažovala už dávnejšie (*Novotný - Novotná - Kovalčík 1991*, s. 37 n.). Súbor prameňov podporujúcich tento predpoklad nebol rozsiahly. So severoslovenskými kovolejárskymi dielňami lužickej kultúry sa spájali bronzové meče s plnou liatou rukoväťou liptovského typu z depotov Poprad - Veľká (*Novotná 1970*, obr. 12), Spišská Belá (depot B, *Kovalčík 1966*, s. 647 n.; *Novotná 1970*, s. 51, obr. 15) a zlomok prilby v depote A z tej istej lokality (*Novotná 1970*, s. 53, tab. XXXIX). Sporadicky sa vyskytli fragmenty lužických keramických tvarov v nevelkých sídliskových súboroch z Gánoviec-Hrádku (*Novotný - Kovalčík 1977*, s. 20), Popradu-Matejoviec (*Novotný - Novotná - Kovalčík 1991*, s. 35, obr. 25) a Smižian-Štrkoviska (*Javorský 1978*, s. 111). Rozsiahlejší a výraznejší materiál bol k dispozícii len zo žiarových hrobov zo Šváboviec (*Miroššayová 1976*). Výbava a spôsob úpravy hrobov majú črty lužických pohrebísk stredného a severného Slovenska.

Nové výskumy priniesli rozsiahlejšie súbory nálezov, na základe ktorých môžeme pove-

dať, že prítomnosť lužických pamiatok na území Spiša, predovšetkým v jeho západnej časti, nie je výsledkom len obchodných kontaktov, ale aj súvislejšieho osídlenia. Východiskom pre riešenie uvedenej problematiky je materiál získaný pri záchrannom výskume opevnenej výšinnej osady v Letanovciach, poloha Čertova sihoť. Osada leží v nadmorskej výške 800 m. Prírodnú ochranu jej poskytovali strmé svahy a skalné zrázy nad prielomom Hornádu, dolinou Bieleho potoka a tiesňavy Kysel. Umelé opevnenie bolo potrebné vybudovať len zo západnej a juhozápadnej strany. Sídelný areál osady má pretiahnutý oválny pôdorys a zaberá asi 0,7 ha. Tvary keramiky a jej výzdoba (obr. 2: 1-8, 10-12) sú blízke pamiatkam lužickej kultúry na strednom Slovensku a hornosliezsko-malopolskej skupine v Poľsku. K unikátnym nálezom patrí bronzový meč s plnou liatou rukoväťou liptovského typu, nájdený na podlahe objektu 1 (obr. 2: 9). Typologicky patrí k nezdobeným variantom mečov časovo synchronných s horizontom depotov Komjatná, s najväčším výskytom v stupni Ha A2 (*Veličik 1983*, s. 51). Do uvedeného stupňa predbežne rámcovo datujeme aj existenciu osady na Čertovej sihoti.

Východná časť spišského regiónu sa po zániku pilinskej kultúry stala dotykovou zónou medzi územím osídleným nositeľmi lužickej kultúry a územím gávskej kultúry, ktorej nositelia sa na Spiš dostávali pozdĺž vodného toku Hornádu. V súčasnosti sa ohlasy gávskej kultúry dajú rozpoznať na hmotných pamiatkach obyvateľov opevnenej osady vo Vítkovciach, v polohe Tureň, ktorých kultúrna profilácia je však lužická (*Veličik - Javorský 1983*, s. 143 n.). Otázka prítomnosti kyjatickej kultúry v regióne Spiša zostáva za súčasného stavu výskumu otvorená.

Z uvedených faktov vyplýva, že genéza materiálnej kultúry staršej doby železnej na Spiši je spojená s menovanými kultúrami mladej a neskoršej doby bronzovej. Pre vypracovanie jej podoby nám chýbajú výraznejšie nálezové celky, pretože na Spiši nebolo doposiaľ zo staršej doby železnej vo väčšom rozsahu preskúmané ani jedno sídlisko. To komplikuje chronologickú klasifikáciu hmotných prameňov pochádzajúcich z výšinných sídlisk, na ktorých je sídelný horizont zo staršej doby železnej prekrytý intenzívnym osídlením púchovskej kultúry. Keramika zo staršej doby železnej je spôsobom vyhotovenia a výzdobou (ostro ryté línie, pretiahnuté vpichy) blízka súdobým pamiatkam oravskej skupiny na Orave a v Liptove. S analogickými nálezmi sa



Obr. 3. Keramika zo sídliska Terňa – Lysá stráž.

môžeme stretnúť aj na prilahlom území Poľska (*Madyda-Legutko 1995*, s. 251). Zdá sa, že kultúrny vývoj na Spiši v staršej dobe železnej bol podobný ako v spomenutých regiónoch a v strednej dobe laténskej vyústil do púchovskej kultúry. Bolo to dané približne rovnakými podmienkami pre rozvoj osídlenia - hornatý terén a rieka tvoriaca osídľujúcu oblasť. Kultúrne podložie zjednocovala lužická kultúra. Určité špecifické rysy kultúrneho vývoja, ktoré sú v porovnaní so spomenutými regiónmami severného Slovenska a Poľska v staršej dobe železnej na Spiši rozpoznateľné, boli výsledkom kontaktov s kultúrnymi prostrediami ležiacimi od neho na juh a na východ (*Miroššayová 1992*, s. 133 n.).

KOŠICKÁ KOTLINA A VÝCHODOSLOVENSKÁ NÍŽINA

Ťažiskovou kultúrou v oboch regiónoch v mladej dobe bronzovej bola kultúra gávská. Najstaršie pamiatky sú zachytené v nálezočných celkoch stupňa BD - HaA2 (*Demeterová 1986*, s. 113). Spočiatku sa koncentrujú na juhu Východoslovenskej nížiny po oboch brehoch Bodrogu a v Košickej kotline pozdĺž Hornádu. V priebehu stupňa HaA sa postupne rozširujú na celé územie východného Slovenska s výnimkou územia Slovenského krasu a povodia Bodvy, kde zasahovala kyjatická kultúra, a časti regiónu Spiša osídleného nositeľmi lužickej kultúry (obr. 1). Cez územie severovýchodného Slovenska postúpila gávská kultúra na sever až do Malopoľska (*Bazielich 1982*, s. 71 n.).

Podobu materiálnej kultúry obyvateľov Košickej kotliny a Východoslovenskej nížiny dotvárali v priebehu mladej a neskorej doby bronzovej pamiatky severných popolnicových polí. Rozsah ich podielu načrtol svojho času V. Budinský-Krička (1963, s. 27; 1970, s. 25; 1976, s. 133, 135). Odvtedy pribudli ďalšie pramene z výskumov sídlisk (*Ostrovany - Lamiová-Schmiedlová - Tomášová 1992*, s. 69) a z hromadných nálezov (*Zádiel - Gašaj 1994*, s. 29; Košické Oľšany - nepublikované). Ich počet naznačuje, že zásah severných popolnicových polí do vývoja osídlenia uvedenej časti východného Slovenska bol zjavne väčší ako sa predpokladalo. Analogická situácia sa ukazuje aj na prilahlom území Zakarpatskej Ukrajiny (*Kobaľ 1992*, s. 179).

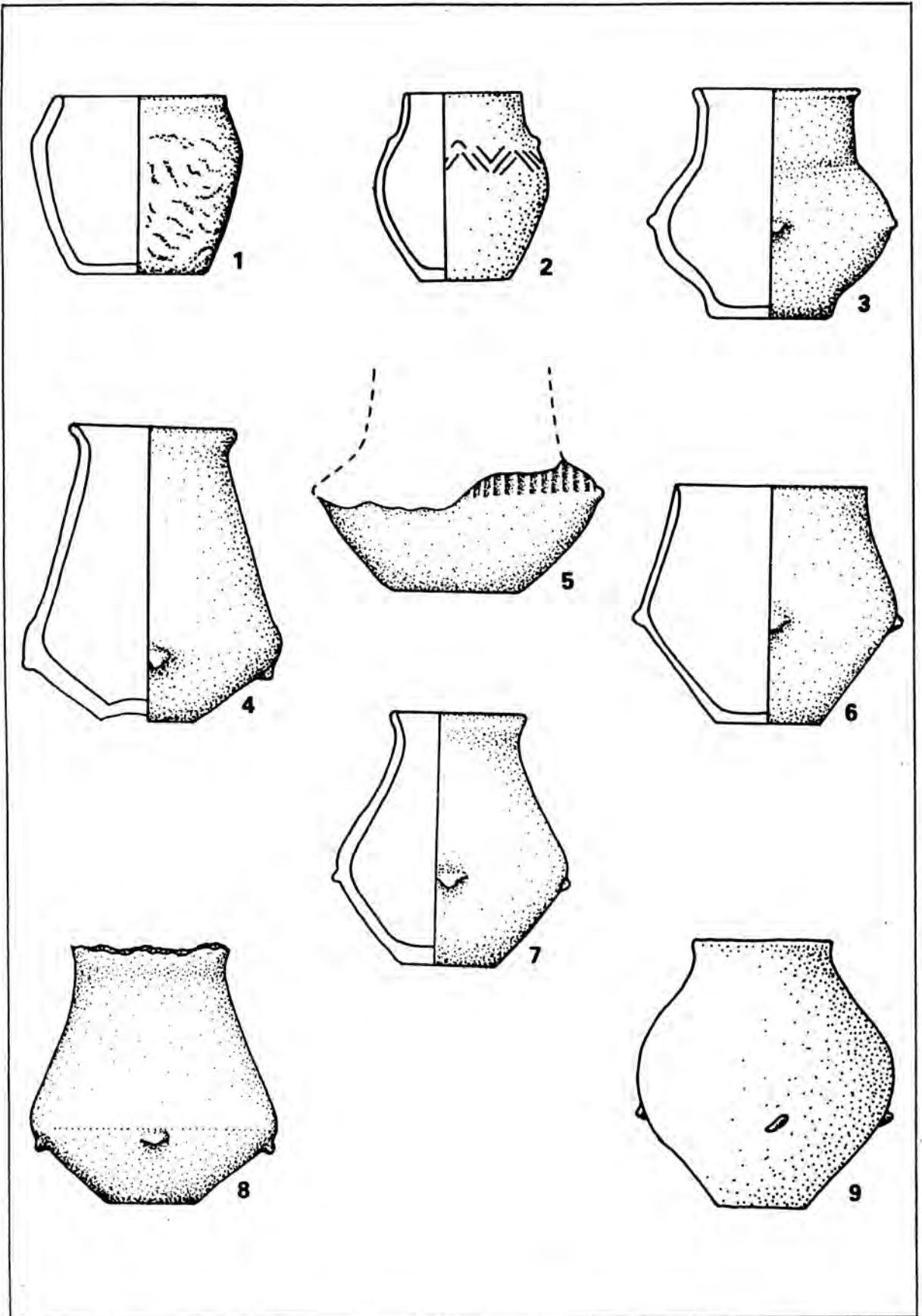
Ohlasy západokarpatského kultúrneho prostredia sú za súčasného stavu výskumu zachytené v nálezočných súboroch Východoslovenskej nížiny. Na základe keramiky zo Somotor-

skej hory v Somotore, ktorej časť foriem je tvarom a výzdobou nápadne podobná keramike skupiny Dalj a podolským pamiatkam v strednom Podunajsku, bol koncom 60-tych rokov vyčlenený somotorský typ, časovo spadajúci do stupňa HaB3 (*Paulík 1968*, s. 34 n.). Podrobnejšieho rozpracovania a aplikácie pre celé územie osídlené gávskou kultúrou sa tento pokus, žiaľ, nedočkal. Domnievame sa, že okrem lokálnych rozdielov vo vývoji bol príčinou hlavne nedostatok významných nálezov, umožňujúcich ich presnejšiu chronologickú klasifikáciu a tým aj spoľahlivé rozlíšenie pamiatok z konca neskorej doby bronzovej a počiatku doby železnej.

Prechodnú fázu stupňa HaB3/HaC1 reprezentujú na juhovýchodnom Slovensku pohrebiská typu Vojnatina a ojedinelé hroby z Tibavy, Lúčok, Voján a Zemplína (*Budinský-Krička 1976*, s. 127 n.). Typické sú pre ne ploché žiarové hroby s chudobným, chronologicky nevýrazným inventárom.

Kľúčovým materiálom pre sledovanie odrazu kultúrne zmiešaného domáceho podložie na hmotných pamiatkach obyvateľov staršej doby železnej v Košickej kotline sú sídliskové nálezy z Terne-Lysej stráže (*Budinský-Krička - Miroššayová 1992*). S gávskym, resp. s neskorogávskym podložíom súvisia rôzne modelované varianty rohatých výčnelkov, kónické misy s presekávaným okrajom a hrncovité tvary s plastickou páskou na okraji (obr. 3: 1-11). Dedičstvo severných popolnicových polí vidíme v prítomnosti ostro rytého krokvicovité alebo metópvovité usporiadaného ornamentu, v ružicových motívoch a plytkých jamkách so stredovým výčnelkom (obr. 3: 12, 13, 16-18, 21). Posledný z uvedených motívov má v lužickej kultúre stredného a severného Slovenska starú tradíciu. V Terne je použitý na mätko profilovaných tvaroch. Rovnaké kultúrne väzby majú kotlovité šálky so zaobleným dnom a širokým pásikovým uchom (obr. 3: 19, 20). Tvarom sú príbuzné šálkam oravskej skupiny (*Čaplovič 1977*, obr. 24, tab. XXVIII: 4, 6) na severnom Slovensku a na prilahlom území Poľska v skupine hornosliezsko-malopoľskej (*Bazielich 1992*, s. 141, obr. 5) i tarnobrzskej (*Moskwa 1976*, obr. 14: i, l, 23: i, j), ktorá je nálezom z Terne teritoriálne najbližšia. Pri niektorých tvaroch, prípadne výzdobných motívoch, je ťažko rozhodnúť, či sú dedičstvom kyjatickej alebo lužickej kultúry (obr. 3: 14, 15).

Vývoj kultúr popolnicových polí, resp. ich neskorých modifikácií, pokračoval na území Košickej kotliny a Východoslovenskej nížiny



Obr. 4. 1-3, 7 – Stretavka; 4 – Somotor; 5 – Michalovce; 6 – Raď; 8 – Ličartovce (Miroššayová 1987). 9 – Cejkov (Benadik 1964).

kontinuálne v priebehu celého stupňa HaC a ich reziduá zachytávame ešte v závere stupňa HaD (obr. 4: 1-3, 5, 6). Prežívajú amfory so žliabkovanou vydutinou, dvojkonické tvary, zdršňovanie vydutia hrncov a niektoré výzdobné motívy (Miroššayová 1987, tab. V: 18, VII: 11, VI: 18, IX: 8, 9). Pre torzovitý materiál sa vývojovú líniu podarilo zachytiť len pri amforách mäkkej esovitej profilácie (obr. 4: 4, 7-9). Geneticky sa dajú odvodiť od starších foriem gávskych amfor stupňa HaB a prežívajú po celú staršiu dobu železnú. V jej mladšom úseku sa stávajú jedným zo signifikantných tvarov keramického inventára trácko-skýtskeho okruhu Potisia. V priebehu vývoja si udržiavajú mäkkú esovitú profiláciu a umiestnenie štyroch jazykovitých výčnelkov na maximálnom vydutí, ktoré sa postupne z dolnej tretiny posúva bližšie k polovici nádoby. Završením ich morfológického vývoja sú tvary z laténskych hrobov stupňa LtB2-C1, ktoré majú

najväčšiu vydutinu viac zaoblenú a posunutú do polovice nádoby (Miroššayová 1987, s. 114, 115).

Záverom môžeme konštatovať, že premena a postupný zánik kultúr popolnicových polí prebiehal na juhovýchodnom Slovensku diferencovane, s lokálnymi rozdielmi. Celý proces v druhej polovici stupňa HaD urýchlil narastajúci tlak z trácko-skýtskeho prostredia Potisia a pokračujúce kontakty so západokarpatskými kultúrnymi centrami. V severovýchodnej časti Karpatskej kotliny sa práve neskoré formy kultúr popolnicových polí stali základom pre sformovanie lokálnych skupín a variantov ležiacich v okrajovej zóne priliehajúcej k teritóriu trácko-skýtskej skupiny Vekerzug v strednom Potisí. Na Zakarpatskej Ukrajine to bola skupina kuštanovická, v severozápadnom Rumunsku Sanišlău a pre skupinu pamiatok juhovýchodného Slovenska a severovýchodného Maďarska sa nám javí vhodné označenie severopotiská.

Literatúra

- BAZIELICH, M. 1982: Materialy kultury luzyckiej i kultury Gava ze stanowiska 22 w Zeslawiaciach-Dlubni (Kraków-Nowa Huta). *Wiadomości Arch.*, 47, s. 71-90.
- BAZIELICH, M. 1992: Młodša faza kultury luzyckiej na stanowisku Mogila 62, 62A i 62B w Krakowie-Nowej Hucie. In: *Ziemie polskie we wczesnej epoce zelaza i ich powiazania z innymi terenami*. Rzeszów, s. 139-154.
- BENADIK, B. 1964: Mladohalštatské nálezy v dobe laténskej. *Arch. Stud. Mat.*, I. Praha, s. 85-92.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1963: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej v Dvorníkocho, okres Košice. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu*, 11. Nitra, s. 23-30.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1970: Bronzový depot z Bodrogu, okres Trebišov. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu*, 18. Nitra, s. 25-62.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1976: Predkuštanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine. *Slovenská Arch.*, 24, s. 119-149.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. - MIROŠŠAYOVÁ, E. 1992: Terňa-Lysá stráž - sídlisko z neskorkej doby bronzovej a halštatskej. (Pokus o chronologické a kultúrne určenie). *Slovenská Arch.*, 40, s. 47-76.
- ČAPLOVIČ, P. 1977: Dolný Kubín II. Halštatské popolnicové pohrebisko. *Martín*.
- DEMETEROVÁ, S. 1986: Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku. *Slovenská Arch.*, 34, s. 97-131.
- FURMÁNEK, V. 1977: Pilinyer Kultur. *Slovenská Arch.*, 25, s. 251-370.
- GAŠAJ, D. 1994: Zadielsky poklad. *Pam. a Múz.*, 4, s. 28, 29.
- JAVORSKÝ, F. 1978: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície v okrese Spišská Nová Ves. *AVANS v r. 1977*. Nitra, s. 103-120.
- KOBAL, J. V. 1992: Lužické elementy v archeologických kultúrach konca bronzovogo - načala renneželeznogo vekov Zakarpaťa. In: *Zemie polskie we wczesnej epoce zelaza i ich powiazania z innymi terenami*. Rzeszów, s. 173-182.
- KOVALČÍK, R. M. 1966: Depot mečov zo Spišskej Belej a meče s čiaškovitou rukoväťou na Slovensku. *Arch. Rozhledy*, 18, s. 647-654, 659-661.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. - TOMÁŠOVÁ, B. 1992: Štvrtá etapa výskumu v Ostrovanoch. *AVANS v r. 1990*. Nitra, s. 68, 69.
- MADYDA-LEGUTKO, R. 1995: Sytuacja kulturowa we wczesnej epoce zelaza na terenie polskiej-czesci Karpat Zachodnich. *Śląskie Prace Prahist.*, 4. Katowice, s. 241-265.
- MIROŠŠAYOVÁ, E. 1976: Lužické žiarové hroby zo Šváboviec. *Nové Obzory*, 18. Košice, s. 155-167.
- MIROŠŠAYOVÁ, E. 1987: Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. *Slovenská Arch.*, 35, s. 107-164.
- MIROŠŠAYOVÁ, E. 1992: Osídlenie Spiša v dobe halštatskej. In: *Zemie polskie we wczesnej epoce zelaza i ich powiazania z innymi terenami*. Rzeszów, s. 133-138.
- MOSKWA, K. 1976: Kultura luzyccka w poludniowo-wschodniej Polsce. *Rzeszów*.

- NOVOTNÁ, M. 1970: Die Bronzefundstücke in der Slowakei. (Spätbronzezeit). *Archaeologica Slovaca Fontes*. Bratislava.
- NOVOTNÝ, B. - KOVALČÍK, R. M. 1977: Katalóg archeologických pamiatok Spiša - Gánovce. Poprad.
- NOVOTNÝ, B. - NOVOTNÁ, M. - KOVALČÍK, R. M. 1991: Popradská kotlina v dávnej minulosti. Košice.
- PAULÍK, J. 1968: K problematike východného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. Zborník Slovenského Národ. Múz., 62 - Hist., 8. Bratislava, s. 3-43.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 1992: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaugebietes. *Ber. RGK*, 73, s. 32-176.
- VELIAČIK, L. 1983: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra.
- VELIAČIK, L. - JAVORSKÝ, F. 1983: Záchranný výskum na hradisku Tureň vo Vítkovciach. *Arch. Rozhledy*, 35, s. 143-147, 239, 240.

Anteil der Urnenfelder an der Gestaltung der ältereisenzeitlichen Kulturen in der Ostslowakei (Gegenwärtiger Wissensstand)

Elena Miroššayová

Resümee

Der kulturelle Habitus, der in der Hallstattzeit im Gebiet der Ostslowakei lebenden Populationen war das Ergebnis von Kontakten und Einflüssen verschiedener Kulturmilieus, die in die heimische, im wesentlichen ebenfalls kulturell nicht ganz einheitliche Unterlage der Spätbronzezeit infiltrierte. Seine grundlegenden Komponenten waren Modifikationen der südöstlichen (Gáva-, Kyjatice-) und nördlichen Urnenfelderkulturen. Ihre Entwicklung setzte im Großteil des Gebietes der Ostslowakei weiter fort, aber der Prozeß des Identitätsverlustes wies einen lokal differenzierten Verlauf auf. Beim gegenwärtigen Forschungsstand und Erscheinungsbild des Fundfonds (Überwicht von Siedlungsmaterial, Mangel an chronologisch empfindlichen Gegenständen, Absenz von Gräberfeldern) läßt sich der Anteil der einzelnen Kulturen an der Formung des Kulturhabitus der älteren Eisenzeit in chronologischen Zusammenhängen nur rahmenhaft ausarbeiten. Als problematisch skizziert sich namentlich die Übergangszeit zwischen der Bronze- und der älteren Eisenzeit.

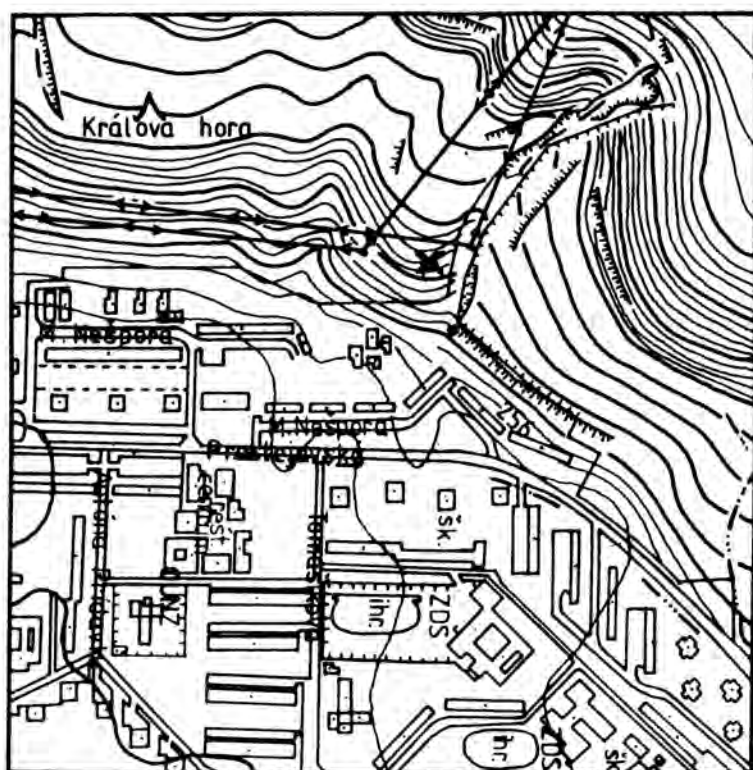
Die Unterschiede im Inhalt der materiellen Kultur äußerten sich am ausgeprägtesten zwischen der Zipser Region und dem übrigen Gebiet der Ostslowakei. In der Zipser Region besiedelten den westlichen Teil nach dem Untergang der Pilinyer Kultur Träger der Lausitzer Kultur, der Ostteil wurde von der Gáva-Kultur eingenommen. Ihr Einfluß ist vor allem auf der

spätbronzezeitlichen Keramik erkennbar. In der Zipser Region ähnelte die Entwicklung der Lausitzer Kultur während der älteren Eisenzeit der Entwicklung in den Regionen Liptov, Orava und im anliegenden Teil Polens. Aus dieser Unterlage formte sich hier die Púchov-Kultur. Im Košice-Becken, in den Tälern der Torysa und Topľa wie auch in der Ostslowakischen Tiefebene hatte die spätbronzezeitliche Unterlage einen gemischten Charakter mit dem Schwerpunkt der Gáva-Kultur, mit einem gewissen, geographisch differenzierten Anteil der Kyjatice- und Lausitzer Kultur. Abschließend konstatierte die Autorin, daß der Wandel und allmähliche Untergang der Urnenfelderkulturen in der Südostslowakei differenziert, mit lokalen Unterschieden verlief. Den ganzen Prozeß beschleunigte in der zweiten Hälfte der Stufe HaD der wachsende Druck aus dem thrako-skythischen Milieu des Theißgebietes und Kontakte mit den westkarpatischen Kulturzentren. Im Nordostteil des Karpatenbeckens wurden gerade die Spätformen der Urnenfelderkulturen zur Grundlage für die Gestaltung von Lokalgruppen und Varianten in der zum Territorium der thrako-skythischen Vekerzug-Gruppe anliegenden Randzone im mittleren Theißgebiet. In der Karpatenukraine war es die Kuštanovice-Kultur, in Nordwestrumänien die Sanislău-Kultur und für die Denkmälergruppe der Südostslowakei und von Nordostungarn skizziert sich als günstige Bezeichnung nördliche Theißgebiet-Kultur.

VČASNOSLOVANSKÉ SÍDLISKO V PREŠOVE

BOŽENA TOMÁŠOVÁ
(Vlastivedné múzeum, Prešov)MARIÁN ULIČNÝ
(Archeologický ústav SAV - VPS, Košice)

The work is summarizing results of a determining excavations realized in 1992 in Prešov, position Kráľova hora. Majority of 16 revealed objects – according to pottery finds – have its origin in the 2nd half of the 7th cent. The site was resettled in the 12 – 13th cent.



Obr. 1. Prešov, situačný plán s označením miesta lokality (M – 1: 10 000).

V roku 1992 realizovalo Vlastivedné múzeum v Prešove zisťovací výskum v intraviláne mesta v polohe Kráľova hora. Vzhľadom na skutočnosť, že spomínané územie malo byť v závere roka vrátené jeho pôvodným vlastníkom, umožnilo roľnícke družstvo Agroamín Prešov v spolupráci s Mestským úradom v Prešove uskutočnenie menšieho výskumu.

Lokalita sa nachádza v západnej časti mesta na pravobrežnej vyvýšenej terase rieky Torysy v nadmorskej výške 320 m (obr. 1). Časo-

vo úzko súvisí s rozsiahlym polykultúrnym sídliskom v polohe Pod Bikošom, ktoré je vzdialené cca 500 metrov (Béreš – Tomášová 1991, s. 28, 29; Tomášová 1990, s. 161; 1996, s. 173). Prvé nálezy upozorňujúce na kontinuálne osídlenie skúmanej polohy od paleolitu po včasnostredoveké obdobie pochádzajú zo zberov M. Vizdala (1991, s. 105; 1992, s. 102).

Na ploche 928 m² sa odkrylo 16 sídliskových objektov s ťažiskom osídlenia vo včasnოსлованском období (obr. 2).

V pomerne prudko sa zvažujúcom teréne s fľovitým podložíom sa zachovali iba spodné časti objektov. Silná erózia terénu spôsobila, že pri mnohých nemožno určiť ich pôvodný tvar či hĺbku, ani ich funkčnosť. Objekty sa rýsovali už 10-15 cm pod úrovňou terénu.

OPIS OBJEKTOV A NÁLEZOV

Objekt 1/1992 (sonda II) – výrobná (?) jama obdĺžnikového pôdorysu, orientovaná v smere SV-JZ. Steny mierne zošíkmené, dno rovné. Pri JZ profile jamy sa na dne nachádzala koncentrácia uhlíkov na ploche cca 80 x 45 cm. Rozmery: 292 x 80 cm, zachytená hĺbka 23 cm. Bez nálezov.

Objekt 2/1992 (sonda II) – výrobná (?) jama analogická s objektom 1, nepravidelného obdĺžnikového pôdorysu, orientovaná v smere SV-JZ. Steny zošíkmené, dno nepravidelne zahĺbené. Výplň objektu tvorila tmavá humusovitá zemina premiešaná so značným množstvom uhlíkov a mazanice. Pri SV okraji boli evidentné zásypy fľovitej hľny. Kompaktnejšia vrstva mazanice sa objavila v hĺbke cca 30 cm s hrúbkou 5-10 cm. Po obvode dna sa vyskytovali vrstvy uhlíkov, najmä pri SZ okraji. V reze objektu boli evidentné časté závaly fľovitej hľny. Rozmery: 320 x 120 cm, zachytená hĺbka 20-48 cm. Bez nálezov.

Objekt 3/1992 (sonda III) – stavba nadzemnej kolovej konštrukcie, pravdepodobne obdĺžnikového pôdorysu s ôsmimi kolovými jamami, orientovaná v smere SZ-JV. Pre neprístupnosť terénu sa nedali zistiť skutočné rozmery objektu. Odkrytá bola iba južná dlhšia strana s tromi kolovými jamkami a s jednou kolovou jamkou na kratšej strane. Datovanie: doba sťahovania národov(?). V zásype objektu sa našiel značne skorodovaný fragment vinutia železnej spony a dvojkónický praslen s priemerom 3,1 cm.

Objekt 4/1992 (sonda V) – sídlisková jama s nepravidelným kruhovým pôdorysom. Steny mierne zošíkmené, dno rovné. Na dne sa zachovali drobné zvyšky uhlíkov a mazanice. Rozmery: priemer 186 x 165 cm, zachytená hĺbka 29 cm. Datovanie: doba sťahovania národov.

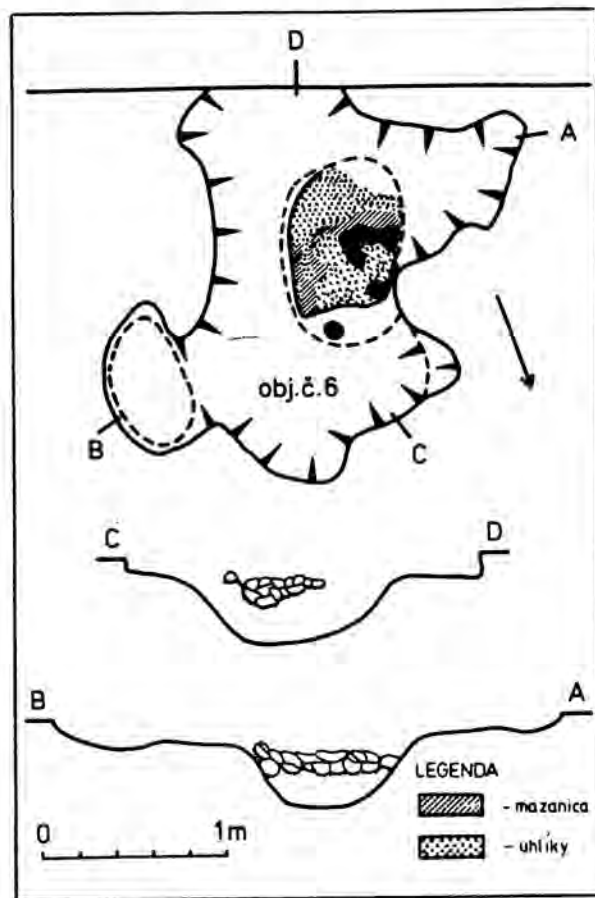
Nálezy z výplne objektu:

1. črep z tela misky točenej na kruhu, na pleciach zdobený vhladzovaním, farba sivá (tab. I: 1);
2. štyri črepy z tela nádob robených v ruke, nezdobené, farba sivohnedá.

Objekt 5/1992 (sonda V) – časť sídliskovej jamy kruhového pôdorysu. Dno lavórovite zahĺbené. Rozmery: priemer 160 cm, zachovaná hĺbka 18 cm. Nedatované. Vo výplni sa nachádzal zlomok pieskovcového brúsika, zachovaná dĺžka 4,5 cm, šírka 2,3 cm, výška 1,7 cm (tab. I: 5).

Objekt 6/1992 (sonda V) – odkrytá väčšia časť sídliskovej jamy nepravidelného pôdorysu, orientovaná v smere SV-JZ. Vo vrchnej časti prechádzali steny kolmo do rovného dna. Uprostred objektu sa nachádzala deštrukcia kameňov a mazanice s uhlíkmi (tab. V: 1).

Interpretácia funkcie objektu je problematická vzhľadom na skutočnosť, že sa nachádzal veľmi plytko pod ornice (15 cm) a sondou bola zachytená už iba jeho spodná časť. Uloženie kameňov by mohlo indikovať existenciu pecky. Pod kameňmi sa nachádzala vrstva uhlíkov premiešaných so zásypmi fľovitej hľny. Po odstránení kamennej deštrukcie a mazanice sa v zásype objektu nachádzalo množstvo črepov. Steny jamy uprostred objektu prechádzali oblúkovite ku dnu (obr. 3). Rozmery: dĺžka 220 cm,



Obr. 3. Prešov, Kráľova hora – objekt 6/1992.

zachytená max. hĺbka 42 cm. Datovanie: vrcholný stredovek (12.-13. stor.).

Nálezy z výplne objektu:

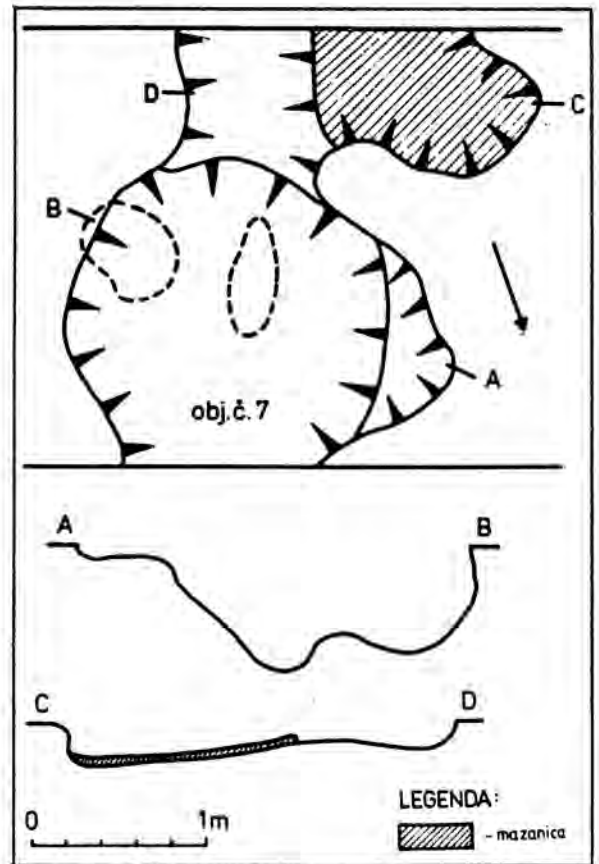
1. okraj z obtáčaného hrnca, zdobený vlnkou, farba sivohnedá (tab. IV: 3);
2. okraj z obtáčaného hrnca, zdobený vrypami, farba sivohnedá (tab. IV: 7);
3. okraj z obtáčaného hrnca, farba sivohnedá (tab. IV: 4);
4. okraj z obtáčaného hrnca, na pleciach zdobený vlnkou, farba sivohnedá (tab. IV: 2);
5. okraj z obtáčaného hrnca, na pleciach zdobený slabou rytou vlnkou, farba hnedá (tab. IV: 8);
6. tri okraje z obtáčaného hrnca, zdobené vrypami, farba sivohnedá (tab. IV: 5);
7. horná časť z obtáčanej nádoby (4 okraje a 5 črepov z tela), zdobená vlnkou, farba hnedosivá (tab. IV: 1);
8. črep z tela obtáčanej nádoby, zdobený vrypami, farba sivohnedá (tab. III: 12);
9. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený vrypami, farba hnedá (tab. IV: 6);
10. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený vlnkou, farba sivohnedá (tab. III: 10);
11. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený vlnkou, farba hnedá (tab. III: 18);
12. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený vlnkou, farba hnedosivá (tab. IV: 10);
13. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený vrypami, farba hnedosivá (tab. IV: 11);
14. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený vlnkou, farba hnedá (tab. IV: 12);
15. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený rhami, farba hnedá (tab. IV: 9);
16. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený rhou, farba hnedá (tab. III: 21);
17. črep z tela obtáčaného hrnca, zdobený rhami, farba hnedosivá (tab. III: 20);
18. črep z dna obtáčaného hrnca, so zahladeným povrchom, farba hnedosivá (tab. IV: 14);
19. dva črepy z dna obtáčaného hrnca, so zahladeným povrchom, farba sivohnedá (tab. IV: 13);
20. črep z dna a tela hrnca, farba hnedosivá (tab. IV: 15);
21. nezdobené črepy z tela obtáčaných hrcov (27 kusov).

Objekt 7/1992 (sonda VI) – sídlisková jama nepravidelného kruhového pôdorysu s plytkým polkruhovým výklenkom v SZ časti. Steny stupňovite prechádzali do nepravidelne zahĺbeného dna. Pri východnom okraji sa na dne rysovala spodná časť kolovej jamy s priemerom 53 x 50 cm (obr. 4). Južný okraj objektu bol porušený časťou plytkej jamy s estrichom oválneho tvaru (dĺžka 130 cm, hrúbka 6 cm). Vo vrchných vrstvách objektu boli koncentrované zvyšky polámaných rotačných žarnovov premiešaných so

značným množstvom rôznych zvieracích čelustí a ich zlomkov (tab. V: 2). Rozmery objektu: priemer 180 x 190 cm, zachytená max. hĺbka 60 cm. V tmavej humusovitej výplni, často prerušovanej flovitými závalmi, sa nachádzali črepy datované do včasnoslávanského obdobia, vo vrchných vrstvách premiešané s materiálom z 12.-13. stor. Datovanie: včasnoslávanské obdobie, 12.-13. stor.

Nálezy z objektu:

1. fragment z ústia hrnca robeného v ruke, so zrezaným okrajom, farba hnedá (tab. III: 9);
2. črep z dna hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. III: 16);
3. štyri nezdobené črepy z tela hrcov robených v ruke;
4. črep z tela obtáčanej nádoby, zdobený rhou, farba hnedá (tab. III: 19);
5. črep z dna obtáčaného hrnca, farba sivohnedá (tab. III: 13);
6. dva črepy z dien obtáčaných nádob (12.-13. stor.);
7. dva nezdobené črepy z tela obtáčaných nádob (12.-13. stor.).



Obr. 4. Prešov, Kráľova hora – objekt 7/1992.

Objekt 8/1992 (sonda VII) – časť sídliskovej jamy s nepravidelným štvorcovým pôdorysom. Pri južnom okraji objektu bola na dne zachytená kolová jama s priemerom 30 cm, hĺbka 26 cm. Rozmery objektu: 130 x 110 cm, zachytená hĺbka 12 cm. Datovanie: včasnოსlovanské obdobie.

Nálezy z výplne jamy:

1. okraj hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. III: 8);
2. okraj s vyhrnutým vodorovne zrezaným koncom z obtáčaného hrnca, zdobený zväzkami rýh a vlnoviek, farba hnedá (tab. III: 5);
3. črep z tela hrnca robeného v ruke, zdobený jednoduchými vlnovkami a vrypni, farba hnedá (tab. III: 4);
4. šesť kusov črepov z tela hrncov robených v ruke.

Objekt 9/1992 (sonda VII) – časť sídliskovej jamy s kruhovitým pôdorysom. Dno lavórovite zahĺbené, so zvyškami mazanice pri južnom profile. V stene sondy sa strácala aj časť kolovej jamy s priemerom 36 cm, zachytená hĺbka 27 cm. Rozmery objektu: priemer 126 cm, zachytená hĺbka 23 cm. Datovanie: včasnოსlovanské obdobie.

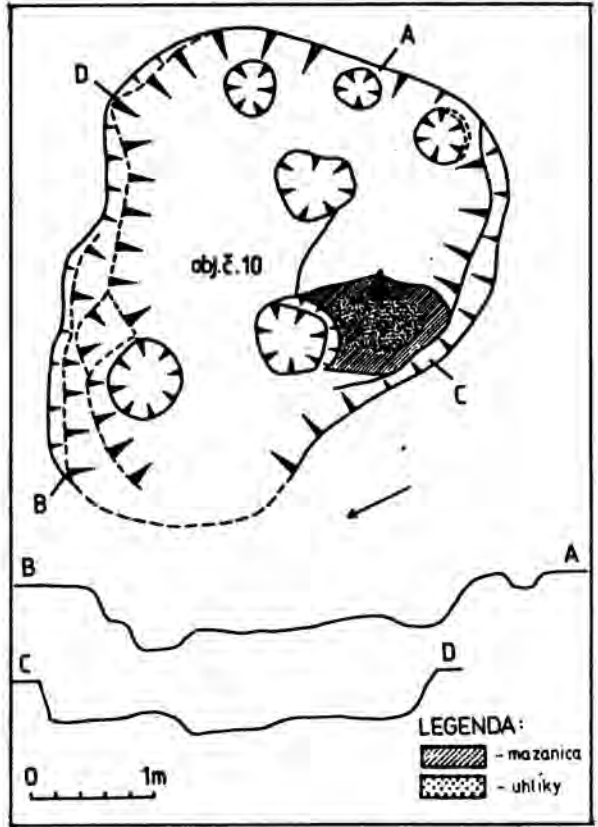
Nálezy z výplne objektu:

1. okraj hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. III: 1);
2. okraj hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. III: 2);
3. okraj hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. III: 3);
4. črep z dna hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. II: 13);
5. črep z dna hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. II: 12);
6. osem nezdobených črepov z tela nádob robených v ruke.

Objekt 10/1992 (sonda IX-X) – polozemnica nepravidelného obdĺžnikového pôdorysu orientovaná v smere SV-JZ. Sondou bola odkrytá jej väčšia časť, pravdepodobne so šesťkolovou konštrukciou. V západnom rohu bol zachytený estrich oválneho pôdorysu. V objekte bolo odkrytých 6 kolových jám – tri pozdĺž juhovýchodnej strany, jedna kolová jama pri severnom okraji a dve v strede. Rozmery: 400 x 340 cm, zachytená max. hĺbka 32-48 cm (obr. 5). Datovanie: včasnოსlovanské obdobie.

Nálezy z výplne objektu:

1. rekonštruovaný hrniec s úzkym hrdlom a s mierne vyhrnutým okrajom, robený v ruke, bez výzdoby (tab. I: 7), farba okrovohnedá; výška 18,4 cm, priemer ústia 11,6 cm, priemer dna 8 cm;



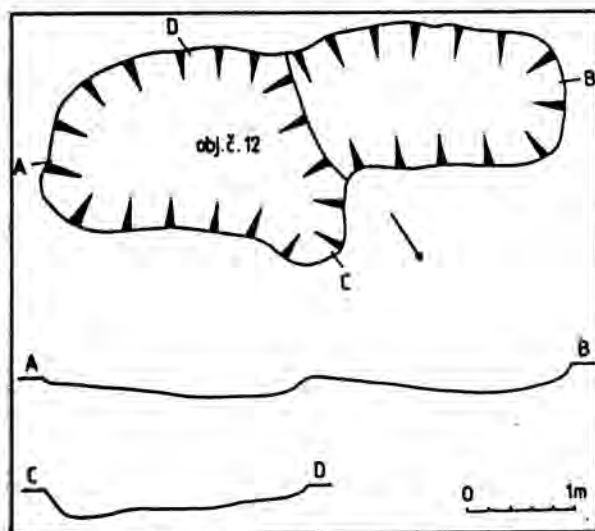
Obr. 5. Prešov, Kráľova hora – objekt 10/1992 - polozemnica.

2. okraj a črep z tela hrnca robeného v ruke, farba tmavohnedá (tab. I: 4);
3. okraj s vyhrnutým šikmo zrezaným koncom z hrnca robeného v ruke, farba hnedosivá (tab. I: 3);
4. okraj z hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. I: 2), pravek;
5. črep z dna hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. I: 10);
6. črep z dna hrnca robeného v ruke, farba hnedá (tab. I: 12);
7. črep z dna hrnca robeného v ruke, farba sivochnedá (tab. I: 9);
8. dva črepy z dna hrnca robeného v ruke, farba sivochnedá (tab. I: 11);
9. črepy z tela rôznych nádob robených v ruke, nezdobené (30 kusov);
10. zlomok pieskovecového brúsika, zachovaná dĺžka 10,5 cm, šírka 2,5-3,3 cm, hrúbka 2,2 cm (tab. I: 6);
11. okraj z misky robenej v ruke, farba hnedá.

Objekt 11/1992 (sonda IX) – estrich kruhového pôdorysu s hrúbkou 10 cm. Situovaný bol západne od objektu 10 – polozemnice. Rozmery: priemer 148 cm. Bez nálezov.

Objekt 12/1992 (sonda XIII) – spodná časť sídliskového objektu – prírbytku (?) nepravidelného obdĺžnikového pôdorysu so zaoblenými

rohmi (tab. V: 4), bez kolových jám. Steny zošikmené, dno nepravidelne zahĺbené. Orientovaný v smere Z-V (obr. 6). Rozmery: 494 x 202 cm, zachytená max. hĺbka 25 cm. Datovanie: včasnoslovanské obdobie.



Obr. 6. Prešov, Kráľova hora – objekt 12/1992.

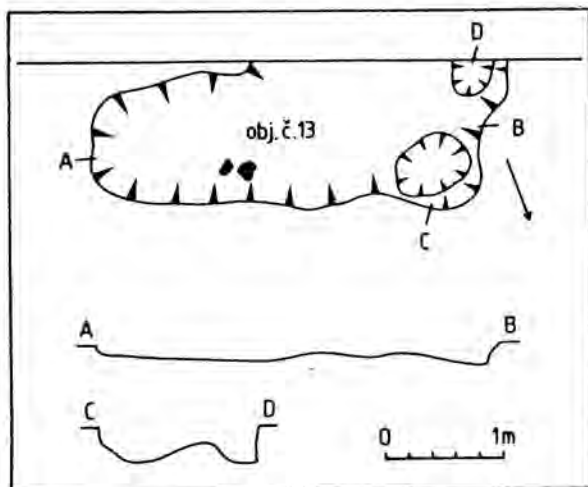
Nálezy z výplne objektu:

1. okraj s vyhrnutým šikmo zrezaným koncom z hrca robeného v ruke, farba hnedá (tab. II: 2);
2. okraj z hrca robeného v ruke, farba hnedosivá (tab. II: 5);
3. okraj s vyhrnutým šikmo zrezaným koncom z hrca robeného v ruke, farba sivohnedá (tab. I: 13);
- 4.-8. okraje z hrncov robených v ruke, farba hnedá-sivohnedá (tab. I: 8; tab. II: 3, 6, 10, 14);
9. okraj s vyhrnutým šikmo zrezaným koncom z hrca robeného v ruke, farba hnedá (tab. I: 1);
10. črep z tela obtáčanej nádoby, zdobený dvoma zväzkami rýh, farba sivohnedá (tab. II: 8);
11. črep z tela obtáčanej nádoby, zdobený dvoma zväzkami rýh, farba hnedá (tab. II: 9);
12. črep z tela obtáčanej nádoby, zdobený štyrmi zväzkami vlnoviek, farba hnedá (tab. II: 7);
13. črep z tela obtáčanej nádoby, zdobený ryhou a zväzkom vlnoviek, farba sivohnedá (tab. II: 11);
14. fragment spodnej časti hrca robeného v ruke, farba hnedosivá (tab. II: 16);
15. črep z dna hrca robeného v ruke, farba hnedosivá (tab. II: 15);
16. črep z dna hrca robeného v ruke, farba hnedosivá (tab. II: 17);
17. črepy z tela rôznych hrncov robených v ruke, nezdobené (48 kusov);
18. fragment praslena kónického tvaru, na spodnej strane zdobený plytkými jamkami, farba sivohnedá (tab. II: 14).

Objekt 13/1992 (sonda XIV) – časť objektu – prírbytku (?) nepravidelného obdĺžnikového pôdorysu, orientovaný v smere JV-SZ. Steny zošikmené, dno rovné. Pri SZ okraji sa v hĺbke 20 cm rysovali dve kolové jamy s priemerom 66 x 45 cm a 44 x 32 cm. V strede objektu sa nachádzali dva pieskovcové kamene (obr. 7). Rozmery: 344 x 128 cm, zachytená max. hĺbka 20 cm. Datovanie: včasnostredoveké obdobie.

Nálezy z výplne objektu:

1. okraj hrca robeného v ruke, farba hnedá (tab. III: 6);
- 2.-3. črepy z dna hrncov robených v ruke, farba hnedosivá (tab. III: 14, 15, 17);
4. okraj z hrca robeného v ruke, farba hnedá (tab. III: 7);
5. črepy z tela rôznych hrncov robených v ruke, bez výzdoby (12 kusov).



Obr. 7. Prešov, Kráľova hora – objekt 13/1992.

Objekt 14/1992 (sonda XIV) – spodná časť sídliskovej jamy obdĺžnikového pôdorysu, steny kolmé, dno rovné. Orientovaná v smere SV-JZ. V juhozápadnej časti sa na dne rysovala kolová jama s priemerom 40 x 37 cm a hĺbkou 20 cm. Druhá kolová jama s priemerom 30 x 32 cm a hĺbkou 15 cm bola situovaná západne od objektu. Jama pokračovala mimo vytýčeného rozmeru sondy, zachytená dĺžka bola 278 cm, max. šírka 140 cm, zachytená hĺbka 15 cm. Datovanie: včasnoslovanské obdobie.

Nálezy z výplne:

1. dva nezdobené črepy z tela hrncov robených v ruke;
2. fragment čepele železného nožička (tab. III: 11).

Objekt 15/1992 (sonda XIII) – časť sídliskovej jamy kruhového pôdorysu. Steny mierne zošíkmené, dno rovné. Severovýchodne od objektu sa rysovala plytká jamka s priemerom 50 x 58 cm; hĺbka 6 cm. Rozmery objektu: priemer 96 cm, zachytená hĺbka 26 cm. Bez nálezov.

Objekt 16/1992 (sonda VI) – časť estrichu kruhového pôdorysu. Rozmery: priemer 70 cm, hrúbka 5 cm.

HODNOTENIE OBJEKTOV A NÁLEZOV

Z opísaných objektov, zistených počas výskumu v Prešove – v polohe Kráľova hora, možno niektoré hodnotiť ako polozemnice, niektoré ako sídliskové jamy (výrobné, zásobnicové?), niektoré pre nedostatočnú zachovanosť nemožno vôbec interpretovať.

Polozemnice

Takýto typ obydli predstavuje objekt 10 obdĺžnikového pôdorysu so šesťkoleovou konštrukciou a vykurovacím zariadením, s pravdepodobným vstupom zo severnej strany (obr. 5; tab. V: 3). Z pôdorysu možno predpokladať dve fázy prestavby. V prvej stavebnej fáze išlo asi o pravidelne zahĺbený príbytok zrubovej konštrukcie s pecou. Po prestavbe mal objekt kolovú konštrukciu, vykurovacie zariadenie však už nebolo funkčné. Svedčí o tom kolová jama porušujúca pec. Je možné, že vnútorné ohnisko bolo nahradené vonkajším (objekt 11), umiestneným v tesnej blízkosti chaty.

Čiastočne odkrytý objekt 13 sa dá s výhradami tiež interpretovať ako zvyšok polozemnice s obdĺžnikovým pôdorysom zachovanej časti a dvomi kolovými jamami pri SZ okraji (obr. 7). Ohnisko sa tu nezistilo.

Včasnოსlovanské chaty štvorcového pôdorysu so šesťkoleovou konštrukciou a pecou boli odkryté v Blažiciach (Pástor 1961, s. 89, 90, obr. 2, tab. I: 1, 2) a Šebastovciach (Budinský-Krička 1990, s. 96, obr. 6). Podobné nálezy príbytkov aj s výklenkom poznáme zo Žiliny (Moravčík 1978, s. 264), resp. z Veľkého Cetína (Cheben – Ruttkay – Ruttkayová 1992, s. 66). Príbytky s menšou, nepravidelne zahĺbenou časťou a vykurovacím zariadením pochádzajú z Vranova nad Topľou a z Blatných Remiet (Budinský-Krička 1990, s. 93, 98). Tento variant však možno nájsť aj na mladších slovanských sídliskách, napríklad v Trebi-

šove (Čaplovič 1979, s. 153, obr. 6), Prešove (Budinský-Krička 1961, s. 353, obr. 8, s. 354, obr. 10) a v Nemcovciach (Budinský-Krička 1988, s. 71, obr. 3). Jednopriestorové zahĺbené chaty štvorcového pôdorysu boli na území východného Slovenska budované aj v ďalších storočiach. Do veľkomoravského obdobia patria príbytky odkryté v Prešove (Budinský-Krička 1961, s. 352, obr. 7), Hnojnom (Šiška 1964, s. 381, obr. 17), Zemplíne (Miroššayová – Čaplovič 1991, s. 121-123) a v Spišskej Novej Vsi (Čaplovič – Javorský 1990, s. 75, obr. 1: 2).

K včasnოსlovanskému horizontu zaraďujeme aj objekt 12 – plytkú zahĺbenú jamu pretiahnutého oválneho pôdorysu (obr. 6) bez kolových jam. Nakoľko možno považovať tento objekt za obytný, je otázne. Na sídliskách sa vyskytuje v pomerne veľkom počte. Podobné objekty boli odkryté v Prešove v polohe Pod Bikošom (Bereš – Tomášová 1991, s. 28), v Skrabskom (Jencová 1993, s. 186, obr. 3) a v Nemcovciach (Budinský-Krička 1988, s. 69, 70).

Problematická je pôvodná funkcia objektu 6 s materiálom datovaným do 12.-13. stor., ktorý snáď predstavuje spodnú časť príbytku s deštrukciou ohniska. Z tohto obdobia poznáme takýto typ objektu zo Svinice (Čaplovič 1983, obr. 2, 5) a Trebišova (Čaplovič 1979, s. 153, obr. 6). Vo veľkom počte sa však objavuje najmä na Spiši. Dom s dlážkou na úrovni terénu, so zahĺbenou časťou a ohniskom, resp. pecou, považujú D. Čaplovič a F. Javorský (1990, s. 104) za najbežnejšie sa vyskytujúci typ v 12.-13. stor.. Paralelne s uvedeným typom sa vyskytujú i pravidelné chaty štvorcového pôdorysu, odkryté vo Veľkom Slavkove (Ruttkay 1969, s. 273, obr. 2), v Šarišských Michalanoch (Šiška – Hajnalová 1983, s. 304, obr. 1) a v Prešove – Nižnej Šebastovej (Budinský-Krička 1970, s. 169, obr. 2). Objekt 6 sa však s istotou nedá priradiť k uvádzaným typom obydli.

Jamy

Geografická poloha sídliska a neskoršia intenzívna poľnohospodárska činnosť spôsobili, že sa na skúmanej polohe nevytvorili podmienky pre zachovanie skutočných pôdorysov a veľkostí jednotlivých objektov. Pre všetky odkryté objekty z rôznych časových horizontov je charakteristické, že sa v teréne zachovali prevažne ich spodné časti, čo mnohokrát sťažuje aj ich interpretáciu.

Súbor odkrytých objektov tvoria pred-

všetkým sídliskové jamy kruhovitého, resp. obdĺžnikového pôdorysu rôznej veľkosti (od 50 do 160 cm).

K najstaršiemu časovému horizontu nálezo patri objekt 4 – jama z obdobia stahovania národov. Blízke časové a územné analógie k tomuto nálezom nachádzame priamo v Prešove, na sídlisku skúmanom V. *Budinským-Kričkom* (1963, s. 10) na Pavlovičovom námestí.

Do včasnოსlovanského obdobia zaraďujeme aj jamy 8, 9 a 14. Patria k bežným typom objektov objavujúcich sa na sídliskách.

Pozoruhodnejšou sa zdá jama 7 – jeden z najhlbších zachytených objektov. Slúžil primárne pravdepodobne ako zásobnicová jama s výklenkom pre príklop v SZ časti. Neskôr, v 12.-13. stor. bol porušený plytkou jamou s estrichom oválneho tvaru (obr. 4). Do tohto časového horizontu patria aj nálezy fragmentov nádob, zlomkov rotačných žarnovov a zvieracích kostí umiestnených vo vrchných vrstvách jamy.

K ojedinelým nálezom patria objekty 1 a 2 – jamy oválneho, resp. obdĺžnikového pôdorysu s množstvom mazanice a uhlíkov vo výplni (*Tomášová v tlači*). Steny a dno boli nerovnomerne prepálené. Neobsahovali žiadny črepový materiál, preto datovanie, no predovšetkým určenie ich funkcie sú značne problematické. S výhradou ich možno interpretovať ako výrobné objekty súvisiace s bližšie neurčitelnou činnosťou.

Keramika

V nálezovom fonde sídliska v polohe Kráľova hora dominuje keramický materiál, ktorý sa zároveň stal aj jediným kritériom datovania. Nálezy pochádzajú z uzavretých celkov a z chronologického hľadiska ich možno rozdeliť na včasnოსlovanské a vrcholnostredoveké.

Pri hodnotení staršieho, včasnოსlovanského horizontu osídlenia máme k dispozícii len zlomkovitý materiál, a to výlučne z hrncovitých tvarov. Rekonštruovať sa dal iba hrniec robený v ruke, s nízkym hrdlom, s mierne vyhnutým okrajom, bez výzdoby (tab. I: 7).

Z objektu 10 pochádza jediný fragment plochej misky robenej v ruke, s mierne zatiahnutým ústím.

Prevažnú časť keramických zlomkov tvoria nádoby robené v ruke. Boli vyrábané z hlíny so silnou prímесou kamienkov a sludy. Povrch bol upravovaný hladením. Výzdoba sa objavuje veľmi sporadicky.

V nálezovom súbore z objektu 8 bol jeden črep z hrnca robeného v ruke, zdobený jednoduchými vlnovkami (tab. III: 4). Výplň objektu obsahovala aj fragment z ústia obtáčaného hrnca, zdobeného na pleciah zväzkami ryh a vlnoviek (tab. III: 5).

Najpočetnejšie nálezy pochádzajú z objektu 12 (tab. I: 8, 13; II: 1-10, 14-17). Výplň jamy tvorilo 68 fragmentov z hrncov robených v ruke, medzi ktorými sa objavili aj štyri zdobené črepy z obtáčaných nádob (tab. II: 7-9, 11). Okraje hrncov sú zaoblené alebo zrezané, ústia takmer valcovité (tab. II: 2) alebo vyhrnuté (tab. II: 1). Prechod medzi prehnutím hrdla a maximálnou vydutinou je profilovaný rôzne (tab. I: 13; II: 10).

Podobný charakter má aj keramika z objektov 9, 10 a 13. V tomto súbore však absentuje keramika obtáčaná na kruhu (tab. I: 3, 4, 7, 9-12; II: 12, 13; III: 1-3, 6, 7, 14, 15, 17). Analogické nálezy poznáme aj z Nižnej Myšle (*Béres 1986*, s. 261, obr. 1: 4-7), Vranova nad Topľou, Dvorianok, resp. zo Šebastoviec (*Budinský-Krička 1990*, tab. VI-XI, XIII-XV, XXII-XXIV).

Pri posudzovaní bližšieho časového zariadenia získaného materiálu je dôležitý percentuálne nízky podiel obtáčaných a zdobených nádob. Táto keramika v priebehu 7. stor. postupne vytláča keramiku vyhotovenú voľnou rukou (*Bialeková 1986a*, s. 619). Vo vývoji keramiky možno pozorovať aj zmenu v profilácii ústia od valcovitého k vyhrnutému, s tendenciou k postupnému predlžovaniu a k výraznejšej profilácii prechodu medzi prehnutím hrdla a najväčším vydutím nádob (*Fusek 1994*, s. 68).

K opätovnému osídleniu polohy dochádza v období vrcholného stredoveku v 12.-13. stor. Z tohto obdobia tu boli odkryté dva objekty (6 a 7) s pomerne početným črepovým materiálom. Inventár z objektu 6 pozostáva najmä z fragmentov hrncovitých nádob. Sú dokladom zmien, ktoré možno pozorovať v priebehu vrcholného stredoveku. Nádoby boli vyrobené z hlíny s prímесou drobných kamienkov a sludy. Hrnce sú zdobené jednoduchou vlnovkou, vrypmi, resp. obvodovými ryhami. Viacnásobná vlnovka sa v uvádzanom súbore nevyskytuje. Okrem okrajov vychádzajúcich zo starších, domácich tradícií (tab. IV: 1, 5, 7) sa objavujú aj nové typy okrajov s vyťahnutou hornou časťou, so zarovnaním na hornej vodorovnej a bočnej vonkajšej strane (tab. IV: 2, 3, 5, 8).

Z územia východného Slovenska, najmä však v oblasti Šariša sú známe početné doklady osídlenia z tohto časového horizontu. Analogic-

ky najbližšími sú nálezy keramiky z územia Prešova – z neďalekého Bikoša, datované aj strieborným denárom Ondreja II. (Béreš – Tomášová 1991, s. 28) a zo Sídlika II (Blahuta 1963, s. 153-166).

Príbuzná keramika pochádza tiež z blízkych Šarišských Michalian (Šiška – Hajnalová 1983, s. 305, obr. 2; Tomášová 1986, s. 223), Ostrovian (Lamiová-Schmiedlová 1964, s. 238), Močidlian (Budinský-Krička 1961, s. 358, tab. IV: 21), Nižnej Šebastovej (Budinský-Krička 1970, s. 183-188) a z Kapušian (Budinský-Krička 1982, s. 49, obr. 36: 11-15).

Náznak typologickej variability v získanom menšom súbore keramiky z Prešova signalizuje do budúcnosti možnosť detailnejšej chronologizácie nálezov, v súčasnosti iba rámcovo datovaných do 12.-13. stor.

K bežným nálezom na sídliskách patria praslenny a brúsičky (tab. I: 5, 6). Zlomok v ruke tvarovaného praslenu pochádza z objektu 12. V spodnej časti je zdobený plytkými jamkami (tab. II: 4). Z vrstvy nad objektom 3 bol získaný dvojkónický praslenn šedočiernej farby s lešteným povrchom, s pravdepodobným datovaním do doby sťahovania národov.

Železná produkcia je zastúpená jediným nálezom fragmentu čepele nožička z objektu 14 (tab. III: 11).

ZÁVER

Výsledky výskumu v Prešove v polohe Králova hora sú prínosom pre riešenie otázky počiatkov osídľovania regiónu vo včasnოსlovanskom období.

Analýzou nálezového fondu bolo možné získaný materiál, prevažne keramický, rozčleniť

do dvoch chronologických úsekov. Spresnenie zaradenia do užších časových horizontov je vzhľadom na menší, iba zisťovací charakter výskumu nemožné.

Najstarší časový horizont reprezentujú sporadické nálezy zo sídliskovej jamy 4, datované do doby sťahovania národov. Najintenzívnejšie bola lokalita osídlená vo včasnოსlovanskom období. Na základe rozboru keramiky, ktorá bola na tomto nálezisku primárnym zdrojom informácií, môžeme lokalitu datovať do druhej polovice 7. stor. Prínos analýzy spočíva najmä v riešení otázky nástupu používania obtáčanej keramiky. Sídliskové nálezy a objekty priniesli poznatky o charaktere včasnოსlovanských osád, aj keď zachytené rozloženie obydlí, resp. sídliskových jám, sa nedovoľujú bližšie vyjadriť k štruktúre osady.

Kontinuita osídľovania polohy Králova hora je doložená až v 12.-13. stor.

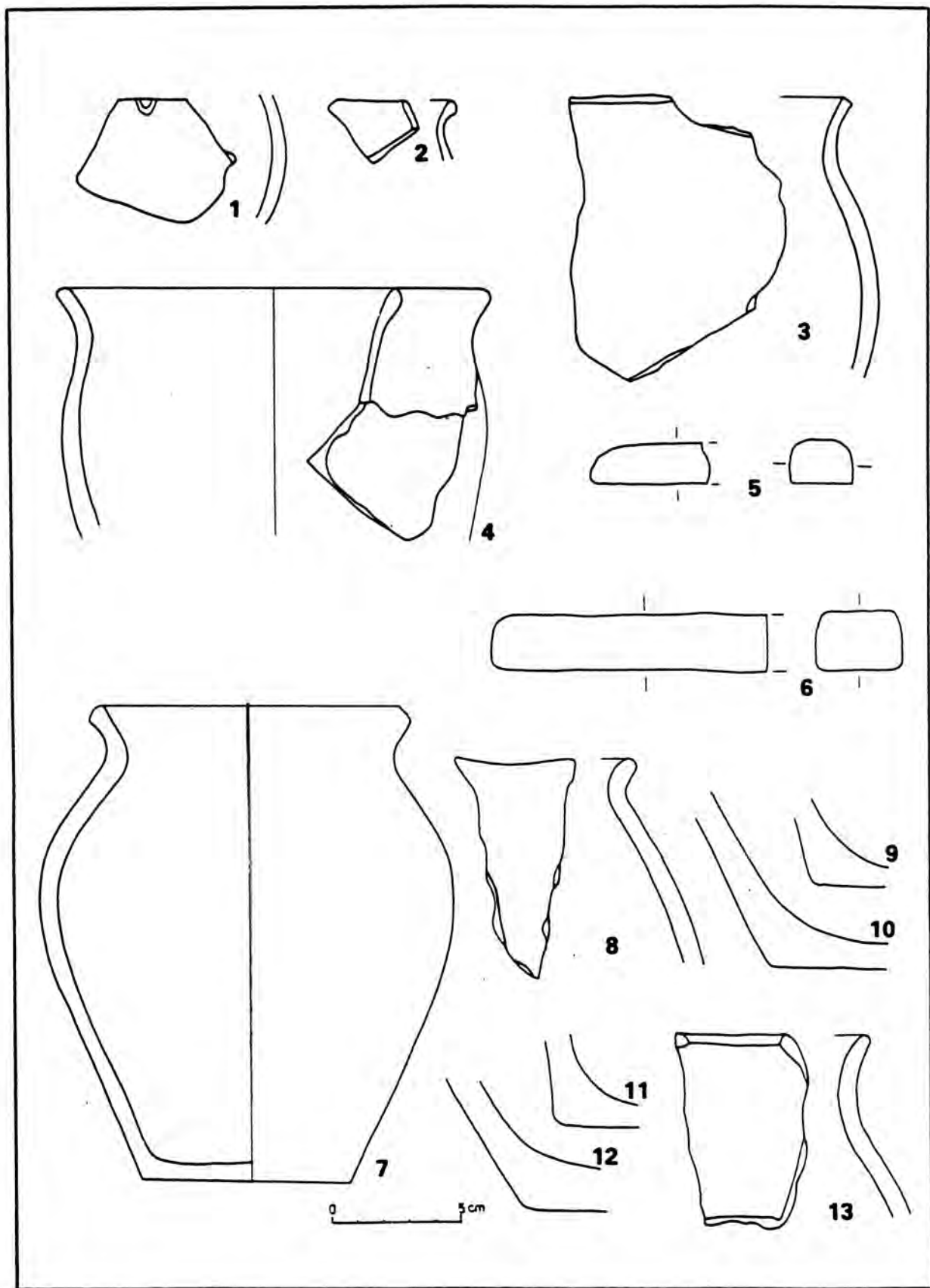
Dva odkryté objekty – časť sídliskovej jamy s estrichom a spodná časť jamy s deštrukciou piecky, s výhradou interpretovaná ako pozostatok obydlia – tvoria pravdepodobne iba časť rozsiahlejšej rozptýlenej osady. Aj keď táto osada bola preskúmaná iba čiastočne, jej výsledky indikujú úzky územný i časový vzťah k neďalekej lokalite v polohe Pod Bikošom (Béreš – Tomášová 1991, s. 28).

Pri porovnávaní situovania uvádzaných osád roľnícko-remeselníckeho charakteru, doplnenom aj výsledkami starších výskumov a zberov F. Blahutu (1963, s. 153-166; Sídlika II), sústredených najmä na vyvýšených terasách riek Torysa a Sekčov, môžeme uvažovať, že tvorili fundament osídlenia formujúceho sa stredovekého mesta Prešov, o ktorom prvá písomná zmienka pochádza z roku 1247.

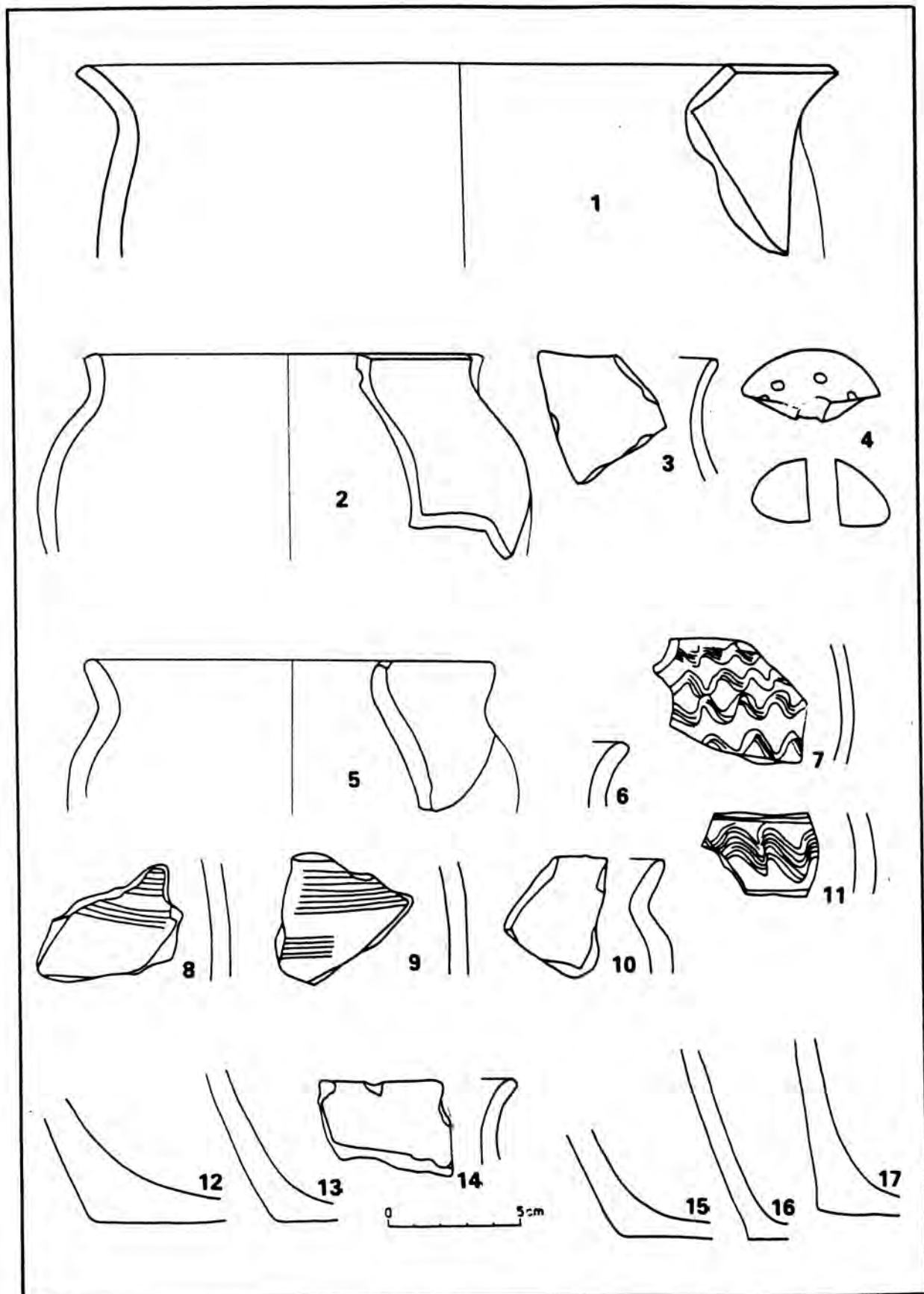
Literatúra

- BÉREŠ, J. 1986: Začiatki slavianskej keramiky v vostočnej Slováckii. In: *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den nachbargebieten*, s. 259-265.
- BÉREŠ, J. – TOMÁŠOVÁ, B. 1991: Druhá etapa záchranného výskumu v Prešove. *AVANS* v r. 1989. Nitra, s. 28, 29.
- BIALEKOVÁ, D. 1968: Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Typus im der Südwestslowakei. *Arch. Rozhledy*, 20, s. 619-625.
- BLAHUTA, F. 1963: Nálezy na Sídlika II v Prešove v rokoch 1961-1962. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu*, 11, Nitra, s. 153-166.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1961: Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku. *Slovenská Arch.*, 9, s. 347-390.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1963: Sídlika z doby rímskej a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove. *Slovenská Arch.*, 11, s. 5-58.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1970: Príspevok k poznaniu

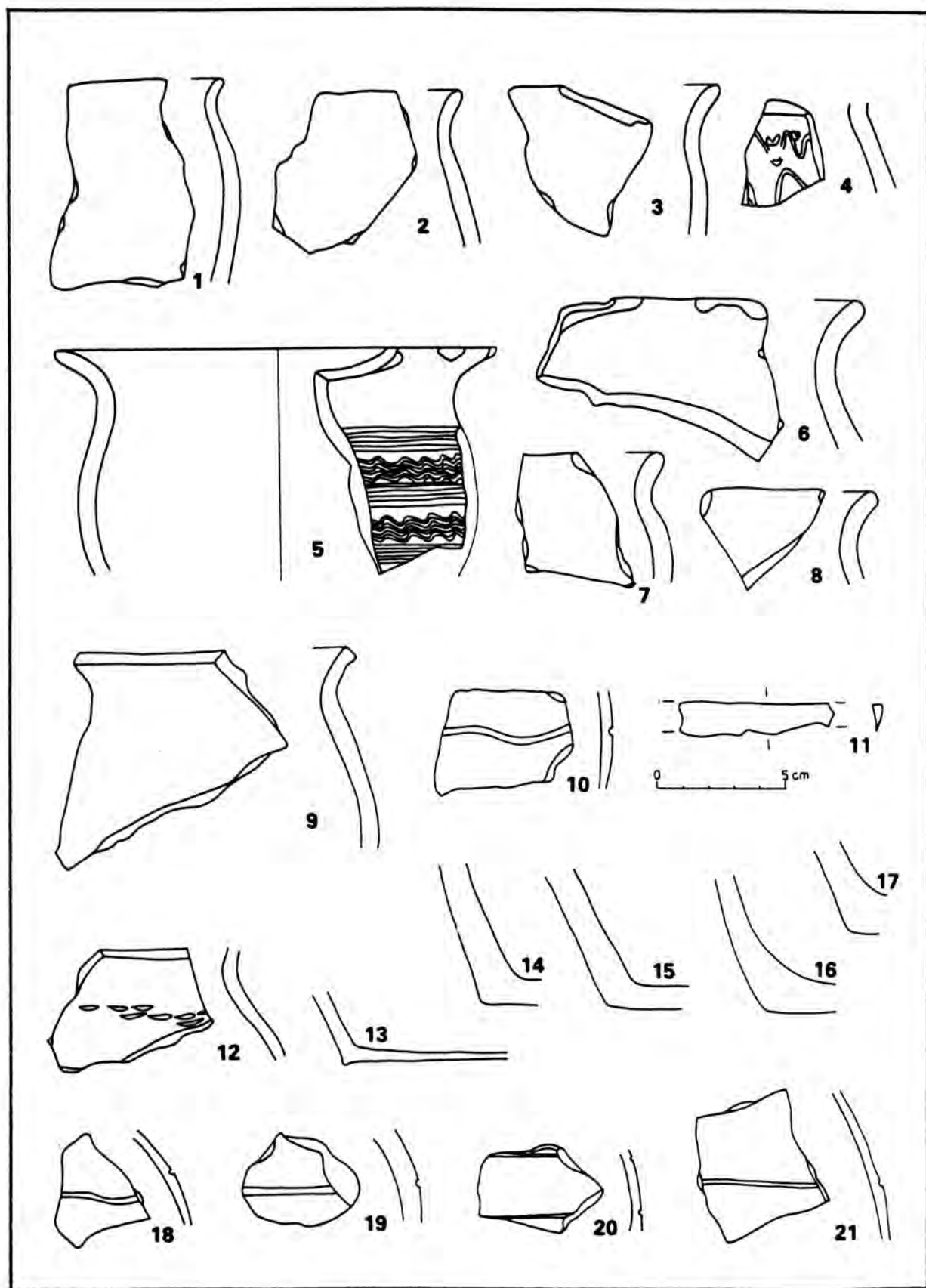
- včasnostredovekej dediny na východnom Slovensku. Slovenská Arch., 18, s. 167-188.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1982: Nové nálezy na východnom Slovensku. AVANS v r. 1981. Nitra, s. 44-53.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1988: Slovanské sídlisko v Nemcoviach. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 24. Nitra, s. 67-94.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1990: Novyje materialy dla izučenia drevneslavianskoj keramiky na poseleňiach vostočnoj Slovakii. Slovenská Arch., 38, s. 89-144.
- ČAPLOVIČ, D. 1979: Slovenská a stredoveká osada v Trebišove. Nové Obzory 21. Košice, s. 147-168.
- ČAPLOVIČ, D. 1983: Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku. Slovenská Arch., 31, s. 357-400.
- ČAPLOVIČ, D. – JAVORSKÝ, F. 1990: Najnovšie poznatky o vývoji stredovekého dedinského domu na Spiši. Nové Obzory, 31. Košice, s. 69-119.
- FUSEK, G. 1994: Slovensko vo včasnoslovanskom období. Nitra.
- CHEBEN, I. – RUTTKAY, M. – RUTTKAYOVÁ, J. 1992: Záchranne výskumy na trase výstavby ropovodu. AVANS v r. 1991. Nitra, s. 64-68.
- JENČOVÁ, M. 1993: Slovanské objekty v Skrabskom. Východoslovenský Pravek, 4. Košice, s. 185-190.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. 1964: Kontrolný výskum v Ostrovanoch v r. 1963. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 13. Nitra, s. 233-264.
- MIROŠŠAYOVÁ, E. – ČAPLOVIČ, D. 1991: Najnovšie výsledky výskumu včasnodejinného a stredovekého osídlenia v Zemplíne. Východoslovenský Pravek, 3. Košice, s. 115-132.
- MORAVČÍK, J. 1978: Žilina. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava, s. 261-267.
- PASTOR, J. 1961: Sídliskový výskum v Blažiciach. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 6. Nitra, s. 83-105.
- RUTTKAY, A. 1969: Včasnostredoveký prýbytok z Veľkého Slavkova. Nové Obzory, 11. Košice, s. 271-282.
- ŠIŠKA, S. 1964: Slovanské sídliskové objekty v Hnojnom, okres Michalovce. Arch. Rozhledy, 16, s. 379-394, 407, 408.
- ŠIŠKA, S. – HAJNALOVÁ, E. 1983: Stredoveké obydlie a depot semien konopy siatej zo Šarišských Michalian. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 20. Nitra, s. 303-316.
- TOMÁŠOVÁ, B. 1986: Prieskum v okrese Prešov. AVANS v r. 1985. Nitra, s. 223, 224.
- TOMÁŠOVÁ, B. 1990: Záchraný výskum v Prešove. AVANS v r. 1988. Nitra, s. 161.
- TOMÁŠOVÁ, B. 1992: Výskum polykultúrneho sídliska v Prešove. AVANS v r. 1990. Nitra, s. 97.
- TOMÁŠOVÁ, B. 1996: Záchraný výskum v Prešove. AVANS v r. 1994. Nitra, s. 173.
- TOMÁŠOVÁ, B. 1997: Zistovacie výskum v Prešove. AVANS v r. 1995. Nitra, s. 175, 176.
- VIZDAL, M. 1991: Prieskumy v okolí Prešova. AVANS v r. 1989. Nitra, s. 105.
- VIZDAL, M. 1992: Prieskum výšinných polôh v extraviláne Prešova. AVANS v r. 1990. Nitra, s. 102, 103.



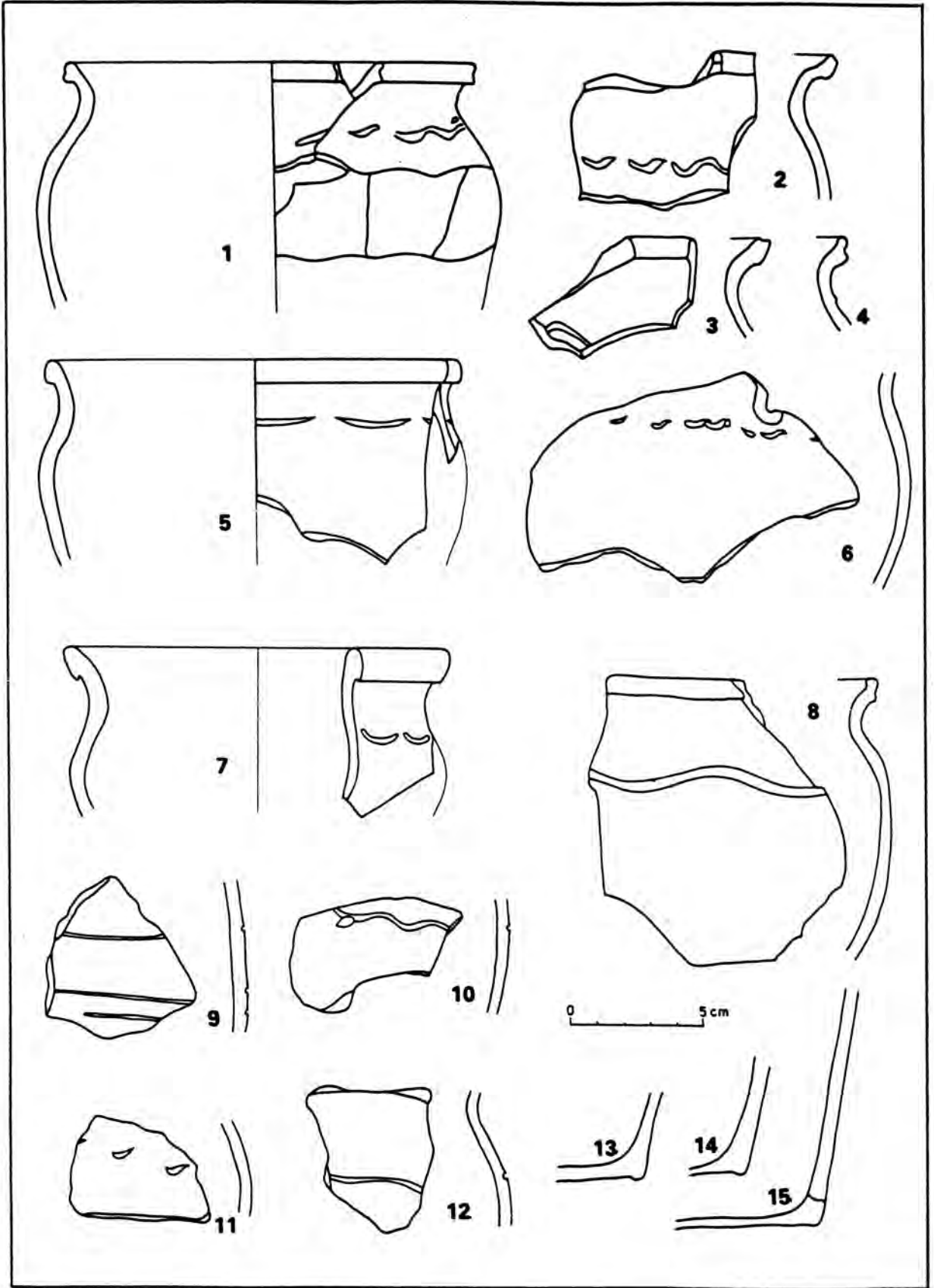
Tab. I. Prešov, Kráľova hora. 1 – objekt č. 4; 2-4, 6, 7, 9-12 – objekt č. 10; 5 – objekt č. 5; 8, 13 – objekt č. 12.



Tab. II. Prešov, Kráľova hora. 1-11, 14-17 - objekt 12; 12, 13 - objekt 9.



Tab. III. Prešov, Kráľova hora. 1-3 – objekt 9; 4, 5, 8 – objekt 8; 6, 7, 14, 15, 17 – objekt 13; 9, 13, 16, 19 – objekt 7; 11 – objekt 14; 10, 12, 18, 20, 21 – objekt 6.



Tab. IV. Prešov, Kráľova hora. 1-15 - objekt 6.



Tab. V. Prešov, Kráľova hora. 1 – objekt 6; 2 – objekt 7 – zlomky rotačných žarnovov a zvieracích čelustí; 3 – objekt 10 – polozemnica; 4 – objekt 12.

Frühslawische Siedlung in Prešov

Božena Tomášová – Marián Uličný

Resümee

Im J. 1992 verwirklichte das Heimatkundliche Museum zu Prešov eine kleinere Feststellungsgrabung in der Lage Kráľova hora. Die Fundstelle liegt im Westteil der Stadt, auf der rechtsseitigen Terrasse des Torysa-Flusses. Freigelegt wurden hier 16 Siedlungsobjekte mit dem Besiedlungsschwerpunkt in frühslawischer Zeit. Aus dem angeführten Zeitabschnitt wurden Siedlungsgruben und Hausgrundrisse untersucht, namentlich die Objekte Nr. 10 und 13. Mit Vorbehalt ist als Behausung auch die Grube Nr. 12 interpretierbar. Die Funde sind durch eine reiche Kollektion von Keramikfragmenten vertreten, die aus geschlossenen Fundverbänden gewonnen wurden. Im Scherbenmaterial sind ausschließlich Topfformen vertreten. Rekonstruierbar war lediglich ein Topf aus dem Objekt Nr. 10 – einer Halbgrubenhütte (Taf. I: 7). Der Großteil der Funde stammt von handgefertigten Gefäßen. Hergestellt waren sie aus Ton mit starkem Zusatz von Steinchen und Glimmer. Die Oberfläche ist geglättet. Verzierung kommt nur recht sporadisch vor (Taf. II: 7, 9, 11; III: 4). Das Objekt Nr. 8 ergab auch ein verziertes Mündungsfragment eines scheidengedrehten Topfes (Taf. III: 5). Die Gefäßränder sind gerundet oder abgestrichen und die Mündungen sind beinahe zylindrisch (Taf. II: 2), bzw. ausladend (Taf. II: 1).

In der Fundkollektion aus weiteren Objekten fehlt scheidengedrehte Keramik. Für die nähere zeitliche Einstufung des gewonnenen Materials ist der geringe Anteil von scheidengedrehten und verzierten Gefäßen wichtig. Auf Grundlage der Fundanalyse datieren wir die Siedlung in die zweite Hälfte des 7. Jh. Die freigelegten Siedlungsobjekte und Funde lieferten Erkenntnisse über den Charakter der frühslawischen Siedlung, obwohl die Verteilung der Wohnhäuser, bzw. Siedlungsgruben keine nähere Äußerung zur Struktur der Siedlung erlaubt. Der Beitrag der Analyse der gewonnenen Keramik beruht in der Lösung des Produktionsbeginns der scheidengedrehten Keramik.

Zur abermaligen Besiedlung der Lage kam es im 12.-13. Jh. Die Keramikfunde sind vor allem durch Fragmente topfförmiger Gefäße mit dem Dekor einer einfachen Wellenlinie oder von Kerben vertreten. Eine mehrzeilige Wellenlinie ist im gewonnenen Material nicht vorgekommen. Die nahestehendsten Belege über die Besiedlung aus dem angeführten Zeithorizont sind Fundstellen im Stadtgebiet – Pod Bikošom, die Siedlung II, Solivar-Várhegy und im nahen Umkreis Šarišské Michalany, Ostrovany, Kapušany, Nižná Šebastová u. a.

ARCHEOLÓGIA OKRESU HUMENNÉ

IVANA STRAKOŠOVÁ
(Vlastivedné múzeum, Humenné)

The authoress is mapping out a history of an archeological research in the district of Humenné (up to 1996) in a time interval from the end of the 19th cent. up to now. She presents 42 till now recorded localities with settlement in more position from the Paleolithic till the Late Middle Ages.

V predloženej práci sme sa pokúsili o stručný náčrt histórie archeologického bádania na území okresu Humenné, akceptujúc jeho podobu zo začiatku roka 1996. Táto hornatá, zalesnená oblasť v severovýchodnom cípe republiky nebola nikdy na výsluní záujmu archeológov napriek tomu, že nebola ľudoprázdna. Náhodné nálezy a výsledky výskumov či prieskumov dokladajú osídlenie od paleolitu po súčasnosť (poslednou novozaloženou obcou boli v roku 1818 Zemplínske Hámre).

Z východného Slovenska sa ako najstaršie objavené uvádzajú nálezy z 18., hlavne však od 19. stor. Išlo vždy o náhodne nájdené predmety bez bližších nálezových okolností. Po 1. svetovej vojne sa realizovalo iba veľmi málo archeologických výskumov, ktoré viedli pracovníci z Prahy, Bratislavy, Martina alebo z Maďarska počas 2. svetovej vojny (Lamiová-Schmiedlová 1975, s. 135). Na území okresu Humenné registrujeme z tohto obdobia iba nálezy numizmatického charakteru, ktoré uvedieme v inej časti práce.

Podľa nášho výskumu najstarším archeologickým nálezom zo sledovaného regiónu je zlatý drôt z Uliča, ktorý uvádza vo svojej práci J. Hampel (1892, s. 167) a ďalej ho preberá J. Pasternak (1928, s. 170) ako jeden z dokladov existencie ciest prenikania kultúr v II. období bronzovej doby (podľa Reineckeho BB-BC).

Druhým v poradí je poklad, náhodne objavený v roku 1938 na námestí v Humennom pri stavbe rodinného domu Jána Chodilu (č. p. 55), ktorý publikovala L. Kraskovská (1949, s. 50-54). Obsahoval niekoľko strieborných ozdôb (pracka, nákončie, prsteň, ihlica, krúžky, hrkálky a gombíky) a mince, na základe čoho je možné jeho presné datovanie: poklad ukryli za panovania Leopolda I., t. j. na konci 17. stor.

Obrat nastáva po roku 1945. Archeologický výskum sa začínal organizovať. Vďaka veľkým stavbám pribúdala počet ohrozených lokalít, čo vyvolávalo potrebu záchranných výskumov.

Napriek tomu stál okres Humenné na okraji pozornosti, za čo vďačí hlavne svojmu hornatému vzhľadu. Svetlú výnimku predstavuje snaha nestora slovenskej archeológie Vojtecha Budinského-Krička o objasnenie osídlenia týchto oblastí v neskoršej dobe kamennej a v slovanskom období.

Vďaka výskumu mohyly na polohe Ortaš v katastri obce Brekov v roku 1948 uvádza V. Budinský-Krička do literatúry pomenovanie „skupina východoslovenských mohýl“. Prvé komplexné zhodnotenie výsledkov svojej práce publikuje v Slovenskej archeológii (*Budinský-Krička 1967b*, s. 277-388) a tejto problematike sa venuje i naďalej, počas celého svojho života.

V tom istom roku (1948) preskúmal V. Budinský-Krička aj desať žiarových slovanských mohýl z 10.-11. stor. v polohe Lipky, kataster obce Topolovka (*Budinský-Krička 1958*, s. 163-173), pričom mohylník predstavuje spolu 34 nepravidelne rozložených mohýl, ktoré tvoria ucelenú skupinu na miernom svahu.

V 50-tych rokoch sa realizovali iba dve záchranné akcie. V roku 1955 v Humennom na polohe „farské polia“ bol v základovej ryhe bloku N/1 objavený poklad bronzových predmetov. Celý sa našiel na ploche približne 10 m², ale obhliadka miesta nálezu nepriniesla ďalšie údaje, ktoré by bližšie osvetlili nálezové okolnosti. Poklad zachránil stavitel Zvara (štátny dozor pri výstavbe Sídlička I v Humennom). Depot obsahoval dva bronzové meče liptovského typu, päť bronzových sekeriek s tulajkou a bronzový tordovaný drôt. Podľa Reineckeho chronológie

ho zaraďujeme do obdobia HA. Prvú správu o náleze publikovali K. Andel a B. Polla (1956, s. 643-646) a kompletný rozbor spracovala neskôr vo svojej práci M. Novotná (1970, s. 47, 49, 50, 84, 97, 98).

Do obdobia stahovania národov zaraďujeme nález z roku 1958, zachránený Z. Čilinskou pri stavebných prácach na námestí v Humennom (výstavba budovy terajšej VÚB). Našlo sa tu železné polkruhové držadlo na vedierko, valcovitá nádoba a dve hrncovité nádoby patriace do 5.-6. stor. pred n. l. (Čilinská 1959, s. 525).

Týmto končí súpis archeologických výskumov (prevažne záchranných), realizovaných na území okresu do konca 50-tych rokov. Získaný materiál bol uložený v depozitoch bývalého Štátneho archeologického ústavu v Martine a neskôr v Archeologickom ústave SAV v Nitre, prípadne jeho výskumného pracoviska (VPS) v Košiciach.

V 60-tych rokoch sa na území okresu ne-realizoval žiadny archeologický výskum. Múzeum v Humennom bolo na začiatku svojej činnosti a archeológovia zameriavali svoju pozornosť na zaujímavejšie oblasti (dolný Zemplín, Spiš, Východoslovenskú nížinu).

Ojedinelé nálezy alebo materiál z prieskumov, pochádzajúce z tohto obdobia, sú uložené v AÚ SAV - VPS v Košiciach alebo v Štátnom múzeu ukrajinsko-rusínskej kultúry (ŠMURK) vo Svidníku. Konkrétne ide o nález bronzovej sekerky s tuľajkou zo Stakčína, ktorá má rovné ostrie, plastické rebrá na křčku a stopy plastického „V“ na tele. Našla sa pri výkope jamy pre stĺp elektrického vedenia na ceste do Uble, severne od kóty 434. Do literatúry ju uviedol V. Budinský-Krička (1967a, s. 113). Dnes je uložená vo Vihorlatskom múzeu v Humennom.

Z prieskumov v oblasti rozšírenia skupiny východoslovenských mohýl pochádzajú kamené nástroje, ktoré publikoval V. Budinský-Krička (1967b, s. 321, 323) z lokalít Brestov nad Laborcom, Volica (uložené sú v ŠMURK vo Svidníku) a z Karnej (nachádzajú sa v AÚ SAV - VPS v Košiciach).

Ďalšie skupiny mohýl patriacich do tohto obdobia objavil V. Budinský-Krička na svojich prieskumoch v oblasti Dlhého nad Cirochou - poloha Šalkova, na rozhraní katastrov obcí Lubiša - Nižné Ladičkovce - Brestov - poloha Na kaštieli, v Udavskom - poloha Potôčky-Lacová,

medzi kótami 294,2 a 240,4 medzi Udavským a Velopolím. Pri týchto prieskumoch spolupracoval aj s M. Dolobáčom z Udavského (Budinský-Krička 1991, s. 98-99).

Ďalšia lokalita uvádzaná v literatúre v spojitosti s archeologickými nálezmi a osídlením v staršej dobe kamennej je Brekov. J. Bárta (1965, mapa 2) ju spomína ako jedno z nálezísk pozostatkov mamuta na Slovensku.

V rokoch 1971-1980 sa centrom pozornosti pracovníkov Zemplínskeho múzea v Michalovciach stáva hrad Brekov. Archeologicko-historická sondáž bola zameraná na jeho stavebný vývoj. Výskumom sa však zistila aj existencia slovanského hradiska z 9.-10. stor. a osady v sedle na prístupovej ceste k hradu z 8.-10. stor. Materiál získaný výskumom na hrade pochádza prevažne z 15.-17. stor., pričom najvýznamnejšou je kolekcia neskororenesančných kachlíc. Predbežné výsledky výskumu publikovali M. Šlička a M. Vizdal (1984, s. 167-185).

Terénne prieskumy V. Budinského-Kričku zahrňujú lokality Myslina so stopami stredovekého osídlenia doloženého nálezmi keramiky z polohy východne od cesty Myslina - Humenné (Budinský-Krička 1975, s. 31) a Koškovce - Hradek, Výprava - Hradek s negatívnym výsledkom (Budinský-Krička 1976, s. 48, 50).

SÚPSOP - Krajské stredisko v Prešove realizovalo v roku 1976 pod vedením L. Olexu výskum ruín kláštora - Monastiera sv. Ducha v Krásnom Brode. Nálezy sú datované do 17.-20. stor. (Olexa 1977, s. 203, 204; 1982, s. 613-640).

Doklady existencie ďalšej slovanskej osady z 9.-10. stor. v intraviláne obce Brekov v polohe Nive alebo Za ulicou objavil v roku 1979 V. Budinský-Krička (1980, s. 41-42).

Osemdesiate roky predstavujú obdobie rozvoja archeologických výskumov a prieskumov v tomto kúte Slovenska. Prejavuje sa neutíchajúci záujem V. Budinského-Kričku, ku ktorému sa pridáva mladá generácia archeológov, začína sa prieskum v oblasti výstavby vodného diela Starina a objavuje sa jedinečnosť lokality Humenné - Pod Sokolom pre výskum najstaršieho osídlenia mesta. Tieto skutočnosti sem zamerali zvýšenú pozornosť zo strany Výskumného pracovného strediska AÚ SAV v Košiciach, Zemplínskeho múzea v Michalovciach (vedeného J. Vizdalom) a Okresného vlastivedného múzea v Humennom (od r. 1983 začala pracovať v múzeu autorka príspevku).

Brekov - poloha Nive vydáva ďalší keramický materiál, dokumentujúci slovanské osídlenie - osadu z 9.-10. stor. (*Budinský-Krička 1982*, s. 45, 46; 1983, s. 57).

Prieskum zátopovej oblasti Starina realizovali pracovníci Archeologického ústavu SAV v Nitre a Východoslovenského múzea v Košiciach v roku 1981. Výsledkom boli nasledujúce zistenia (*Béres - Čaplovič - Slivka 1982*, s. 41-44):

- Dlhé nad Cirochou - Hradisko - negatívny výsledok;
- Modra nad Cirochou - Hradisko - keramika z 13.-14. stor.;
- Smolník - keramika z 15. stor.;
- Snina - Hradisko - bez nálezov;
- Stakčín - pravostranná terasa Cirochy - 15. stor.;
- Veľká Polana - bez nálezov.

Ako výsledok prieskumu paleolitických komunikačných priechodov v Nízkyh Beskydách sa zaznamenáva nová lokalita - Čertižné - s osídlením v paleolite (*Bárta 1983*, s. 33-35).

Vďaka prieskumom Zemplínskeho múzea v Michalovciach, realizovaných M. Vizdalom v spolupráci so zanieteným archeológom - amatérom S. Horňákom z Humenného, sa objavujú na mape ďalšie lokality: Brestov pri Humennom s niekoľkými polohami, Humenné - Krámová, Kamenica, Hažín nad Cirochou, Kochanovce, Turcovce (*Vizdal 1985*, s. 249, 250).

V. Budinský-Krička spolu s P. Mačalom (AÚ SAV) realizovali niekoľko prieskumov na severovýchodnom Slovensku. Z okresu Humenné uvádzajú lokality Dlhé nad Cirochou - poloha Šalková, Brestov pri Humennom - poloha Vadzľak, Humenné - Pod Sokolom, Hažín - Dĺžavy a Nižné Ladičkovce - poloha Poloma-Trikopce (*Budinský-Krička - Mačala 1985*, s. 68, 69).

Okresné vlastivedné múzeum (OVM) v Humennom zameralo svoju pozornosť na lokalitu Humenné - Pod Sokolom. V rokoch 1984-1990 bolo na lavobrežnej terase Laborca preskúmaných 45 objektov a plocha cca 16 000 m². Objekty a nálezy sa zaraďujú do obdobia mladšej doby kamennej (kultúra s mladou lineárnou keramikou, bukovohorská kultúra), do strednej a mladšej doby bronzovej (kultúra Suci de Sus a kultúra Gáva), do mladšej doby rímskej a do obdobia 7.-8. stor. n. l. (*Kaminská - Merjavá 1985*, s. 125, 126; *Merjavá 1987b*, s. 71; *Strakošová 1988*, s. 129; 1990, s. 155, 156; 1991a, s. 87-95; 1991b, s. 96; 1992a, s. 95, 96; 1993a, s. 75-85). Na výskume tejto lokality sa podieľal aj Archeologický ústav SAV (poskytovanie finančného príspevku)

a Zemplínske múzeum v Michalovciach (*Vizdal 1989*, s. 654-663; 1992, s. 101, 102).

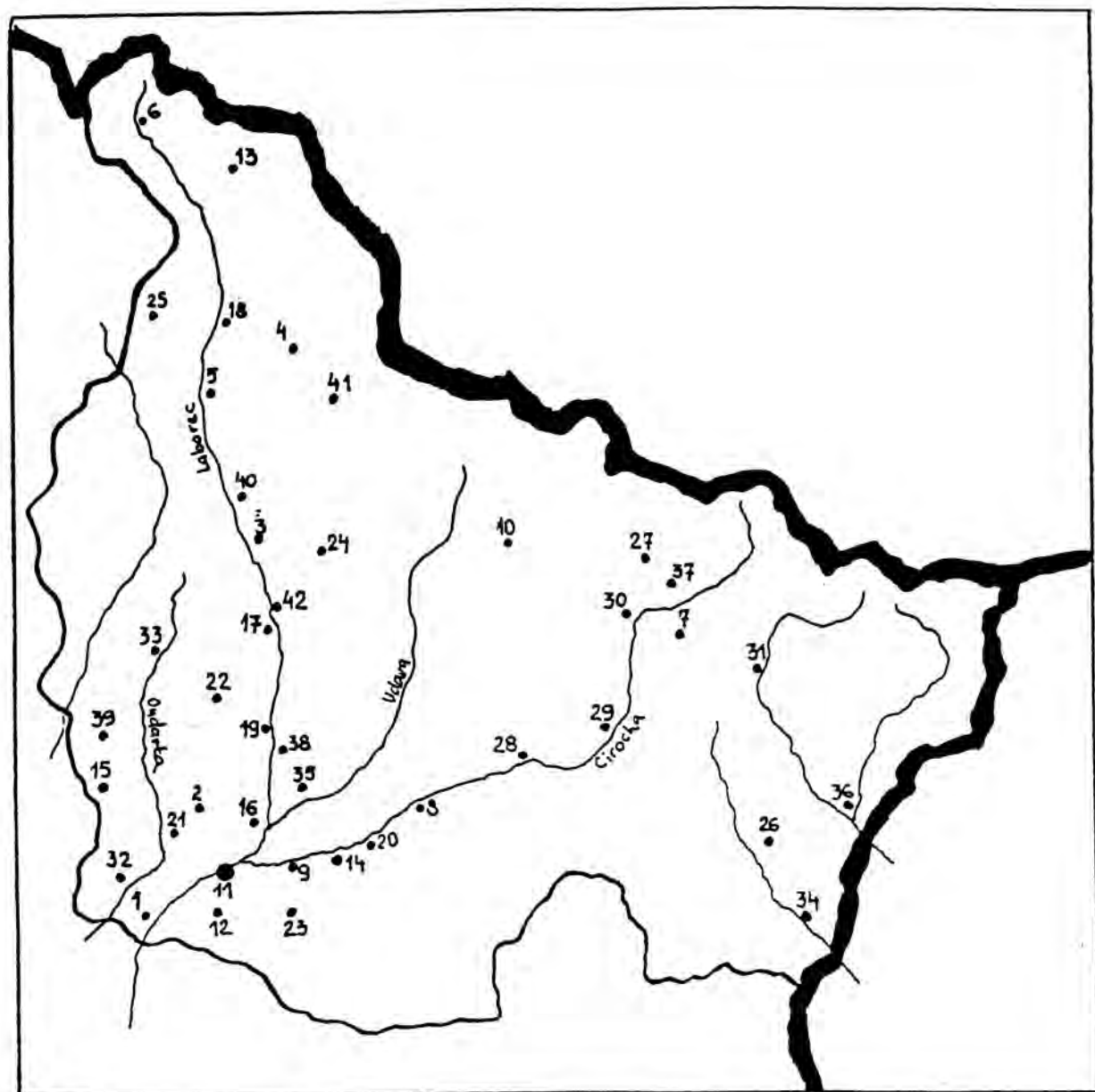
Pri zisťovaní surovínových zdrojov vhodných na výrobu pravekých (paleolitických a neolitických) nástrojov OVM v Humennom spolupracovalo s AÚ SAV - VPS v Košiciach (L. Kaminská). V roku 1987 získalo toto múzeum depot bronzových náramkov, nájdený v roku 1983 pri stavbe jedného z rodinných domov v Ruskej Volovej. Na základe rozboru sa zaraďujú do stupňov BD-HA1 (*Strakošová 1989*, s. 304-308).

Od roku 1990 sa Vlastivedné múzeum v Humennom sústreďuje na realizáciu zisťovacieho historicko-archeologického výskumu hradu Jasenov, južne od mesta Humenné. Výskum priniesol zaujímavé výsledky v podobe množstva nálezového materiálu (keramika, sklo, kovové a kostené predmety, mince atď.), datovaného do obdobia od 14. do 17. stor., i keď samotné práce sú zatiaľ sústredené do priestoru opevnení budovaných v 16.-17. stor. Dôležité sú napríklad zistenia rovnakých výzdobných motívov na kachliciach ako na hrade Brekov, čo poukazuje na jednu výrobnú dielňu, ale aj nález taviacich téglikov, falošnej mince a množstva strusky, dokladajúcich existenciu falšovateľskej dielne na hrade, známej zatiaľ iba z písomných prameňov (*Strakošová 1992b*, s. 96, 97; 1992c, s. 115, 116; 1993b, s. 120, 121; *Slivka 1992*, s. 58, 59).

Záchranný výskum sa realizoval aj v intraviláne Jasenova, kde stavebné práce pri rozširovaní kostola porušili nielen novoveké pohrebisko (najmladšie hroby z čias Márie Terézie), ale aj objekt z neskorej doby bronzovej (*Strakošová 1992d*, s. 116).

Skúmalo sa tiež na lokalite Vítazovce - výrobný objekt z mladšej doby kamennej (*Strakošová 1993b*, s. 121), Humenné-Dubník, poloha Kotnová - nálezy z neolitu a obdobia rozšírenia kultúry Gáva, objekt patriaci kultúre Suci de Sus (*Strakošová 1995*, s. 124). Ojedinelým nálezom, získaným múzeom v tomto období (1992) z lokality Humenné - čistička odpadových vôd, je bronzová sekerka datovaná do neskorej doby bronzovej (*Strakošová 1993b*, s. 120, 121).

Ako najmladšia sa datuje spolupráca Vlastivedného múzea v Humennom s Archeologickým ústavom SAV v Nitre a Inštitútom archeológie a etnológie PAN v Krakove. Poľskí kolegovia na čele s J. Machnikom, v spolupráci s P. Mačalom (AÚ SAV) a I. Strakošovou (Vlastivedné múzeum), uskutočnili v roku 1992 výskum eneolitickej mohyly, patriacej do skupiny



Mapa archeologických lokalít v okrese Humenné. 1 – Brekov, 2 – Brestov, 3 – Brestov nad Laborcom, 4 – Čabalovce, 5 – Čabiny, 6 – Čertižné, 7 – Dara, 8 – Dlhé nad Čirochou, 9 – Hažín nad Čirochou, 10 – Hostovice, 11 – Humenné, 12 – Jasenov, 13 – Kalinov, 14 – Kamenica nad Čirochou, 15 – Karná, 16 – Kochanovce, 17 – Koškovce, 18 – Krásny Brod, 19 – Lubiša, 20 – Modra nad Čirochou, 21 – Myslína, 22 – Nižné Ladičkovce, 23 – Ptičie, 24 – Rokyto pri Humennom, 25 – Roškovce, 26 – Ruská Volová, 27 – Smolník, 28 – Snina, 29 – Stakčín, 30 – Starina, 31 – Topola, 32 – Topolovka, 33 – Turcovce, 34 – Ubla, 35 – Udavské, 36 – Ulič, 37 – Veľká Polana, 38 – Velopolie, 39 – Víťazovce, 40 – Volica, 41 – Výrava, 42 – Zbudské Dlhé. (Poznámka: Lokality pod č. 7, 27, 30, 37 zanikli v dôsledku výstavby vodného diela Starina.)

východoslovenských mohýl v Brestove pri Humennom - poloha Na kaštieli a dielne v Lubiši - poloha Meravá (*Gancarski - Machnik - Strakošová - Tunia 1993, s. 39, 40; Valde-Nowak 1993, s. 126, 127*). V roku 1995 realizovali I. Strakošová a P. Valde-Nowak prieskum v oblasti Vyšných a Nižných Ladičkoviec a výskum výrobného objektu v Brestove, poloha Dielňa. V rámci tejto spolupráce sa v roku 1996 uskutočnil výskum na posledne uvedenej lokalite autorkou tohto príspevku.

Dôležitou súčasťou výskumnej práce múzea je pravidelný prieskum regiónu, pri ktorom sa overujú už známe zistenia, preverujú sa nové polohy vhodné na osídlenie v praveku či stredoveku, prípadne sa overujú hlásenia nálezov pri stavebných a iných zemných prácach. Na tomto mieste je potrebné ešte raz sa vrátiť k spolupráci s amatérmi, záujemcami o archeológiu, bez ktorých by nejedna lokalita ostala nepovšimnutá. V okrese Humenné sú to predovšetkým S. Horňák a M. Kirschner z Humenného, ale aj kolegovia - múzejníci V. Thomka, I. Töröková a M. Pasternak.

Osobitnou kapitolou sú nálezy mincí (samostatné alebo v rámci archeologických výskumov). S bližšie neurčenými nálezovými okolnosťami a dobou nálezu sú to rímske mince z Krásneho Brodu a Humenného - Kudloviec (*Adalékok ... 1897, s. 234, resp. 1901, s. 352*), ďalej groš Jána Hunyadiho - nález z Humenného (*Adalékok ... 1902, s. 256*), 327 strieborných mincí z Nižných Čabín z obdobia 16.-18. stor. - dnes sú v Maďarskom národnom múzeu (*Harsányi 1912, s. 16*), poklad rímskych denárov, nájdený v roku 1928 v Kalinove (*Ondrouch 1935, s. 321-341*), tri uhorské mince, ktoré sa našli pri stavbe Okresného domu v Humennom v roku 1932 (*Hlinka - Kraskovská - Novák 1986, s. 161*) a 213 strieborných mincí nájdených v máji 1938 spolu so striebornými ozdobami (*Kraskovská 1948-1949, s. 138*). Najznámejším je asi poklad keltsko-dáckych mincí z Ptičieho, ktorý našiel v roku 1950 Š. Drabant. Ide o 236 strieborných tetradrachmiem Filipa II. Macedónskeho (359-336 pred n. l.) s podobizňou muža s bradou a vavrínovým vencom na hlave (Zeus) na averze (*Kolníková 1980, s. 23-96*). V roku 1953 bol zaregistrovaný hromadný nález 580 strieborných mincí Leopolda I. (1657-1705) v Topoli (*Gic 1975, s. 273, 274*). Z Ptičieho pochádza aj 340 strieborných mincí (prevažne Leopold I.) nájdených v roku 1959 - dnes sú vo Východoslovenskom

múzeu v Košiciach (*Hlinka - Kraskovská - Novák 1968, s. 150*). Zlatá minca Ferdinanda I. (1526-1564) - dukát z roku 1555 - bola nájdená v júli 1962 vo Veľkej Polane (*Hlinka - Kraskovská - Novák 1968, s. 87*). Z archeologických výskumov pochádzajú mince z hradu Jasenov:

- denáre Ludovíta II. (1516-1526) z rokov 1518 a 1526;
- poltorák Žigmunda III. (1587-1632) z roku 1620;
- groš z rokov 1468-1470 a falzum denára kráľa Mateja Korvína (1458-1490) z roku 1462;
- denár kráľa Vladislava I. (1440-1444) z roku 1440;
- drobná minca - billon (2 ks), nečitateľné.

Mince sa našli v rokoch 1990-1992 (*Nálezy mincí ... 1994, s. 145, 166*). Z hradu Brekov pochádzajú strieborné razby - denáre Mateja Korvína, razené v rôznych mincovniach v rokoch 1468-1481 a 1482-1490 (nepublikované).

Na záver je potrebné konštatovať, že archeologická zbierka Vihorlatského múzea v Humennom dnes už obsahuje množstvo zaujímavých nálezov. Škoda, že staršie nálezy (do roku 1980) sú uložené v depozitoch iných inštitúcií (AÚ SAV, SNM, Zemplínske múzeum, ŠMURK), teda nie sú prezentované v expozícii regiónu, odkiaľ pochádzajú. Treba dúfať, že situácia sa zmení a ďalšie roky prinesú mnoho podnetného.

SÚPIS LOKALÍT

1. Brekov

Lokalita známa osídlením v niekoľkých polohách od paleolitu po neskorý stredovek. V polohe Ortaš bola skupina východoslovenských mohýl (*Budinský-Krička 1967b, s. 312, 313*), v polohe Nive slovenská osada z 9.-10. stor. (*Budinský-Krička 1980, s. 41, 42*), hradný vrch so slovenským osídlením od 8.-9. stor. (*Vizdal 1978, s. 40*) a stredoveký hrad (*Slivka - Vizdal 1984, s. 167-186*).

2. Brestov

Povrchovým zberom sa tu získal materiál z paleolitu a neolitu (*Budinský-Krička 1986, s. 68; Vizdal 1985, s. 249*). V polohe Na kaštieli sa zistilo 10 mohýl patriacich skupine východoslovenských mohýl (*Budinský-Krička 1991, s. 98*). Záchranný výskum realizovali v roku 1992 J. Machnik (Poľsko) a pracovníci VM v Humen-

nom (*Gancarski - Machnik - Strakošová - Tunia* 1993, s. 39, 40).

3. Brestov nad Laborcom

Ojedinelý nález sekeromlatu z tmavej hneďošedej bridlice, ktorý získal *V. Budinský-Krička* (1967b, s. 321).

4. Čabalovce

Prieskum surovinových zdrojov. Zber: *L. Kaminská, I. Merjavá* (*Kaminská* 1991b, s. 20).

5. Čabiny

Poklad strieborných mincí, ukrytý začiatkom 18. stor. Doba nálezu neznáma (*Hlinka - Kraskovská - Novák* 1968, s. 146).

6. Čertižné

Materiál z paleolitu, ktorý získal povrchovým zberom *J. Bárta* (1983, s. 33-35).

7. Dara

Prieskum surovinových zdrojov. Zber: *L. Kaminská, I. Merjavá* (*Kaminská* 1991b, s. 20).

8. Dlhé nad Cirochou

V polohe Šalková bolo lokalizovaných 10 mohýl zaradených do skupiny východoslovenských mohýl (*Budinský-Krička - Mačala* 1985, s. 68). Prieskum polohy Hradisko bol negatívny (*Budinský-Krička* 1982, s. 46).

9. Hažín nad Cirochou

Zberom sa tu získala štiepaná kamenná industria zo stredného paleolitu (*Bárta* 1985, s. 3). Povrchový zber v polohe Dlužanky priniesol nálezy z obdobia neolitu, mladšej doby bronzovej, doby rímskej a z 9. stor. (*Budinský-Krička - Mačala* 1985, s. 68; *Vizdal* 1985, s. 250). Zistené bolo slovanské sídlisko. Záchraný výskum v roku 1985 realizoval *V. Budinský-Krička* (1986, s. 68).

10. Hostovice

Prieskum surovinových zdrojov. *L. Kaminská, I. Merjavá* (*Kaminská* 1991b, s. 20).

11. Humenné

V polohe Pod Sokolom zistené sídlisko z mladšej doby kamennej a strednej až mladšej doby bronzovej. Záchraný výskum bol realizovaný v rokoch 1984-1990 AÚ SAV - VPS v Košiciach a Vihorlatským múzeom v Humennom (literatúra v texte).

Sídliskové objekty sa preskúmali v polohe Dubník - Kotnová (neolit, kultúra Suciú de Sus). Záchraný výskum v roku 1993 viedla autorka správy (*Strakošová* 1995, s. 124). Z intravilánu mesta sú známe nálezy z paleolitu (potrebný systematický výskum; *Vizdal* 1985, s. 249), z neskorej doby bronzovej (viď text), mladšej doby rímskej (*Merjavá* 1987b, s. 72), z obdobia sťahovania národov a sporadicky z 8.-10. stor. (*Kaminská - Merjavá* 1985, s. 125; *Vizdal* 1986, s. 240). Do 15. stor. zaraďujeme nález zvyškov drevenej zrubovej stavby objavenej v roku 1971 v parku pri kaštieli v Humennom, datovanej zlomkami keramiky (*Meszárosová - Polla* 1983, s. 302).

12. Jasenov

Zistovací výskum v areáli stredovekého hradu prebieha od roku 1990 pod vedením autorky správy (*Strakošová* 1995, s. 124). Záchraný výskum v intraviláne obce v roku 1991 doložil osídlenie už v dobe bronzovej (*Strakošová* 1992d, s. 116).

13. Kalinov

Poklad strieborných rímskych denárov bol objavený v roku 1928 (*Ondrouch* 1964, s. 108).

14. Kamenica nad Cirochou

Povrchovým zberom sa tu získal materiál z doby rímskej (*Vizdal* 1985, s. 250).

15. Karná

Zberom bola získaná štiepaná kamenná industria z neskorej doby kamennej (*Budinský-Krička* 1967b, s. 321).

16. Kochanovce

Povrchový zber priniesol materiál patriaci pravdepodobne do mladého paleolitu, doby bronzovej a mladšej doby železnej (*Vizdal* 1985, s. 250).

17. Koškovce

Prieskum polohy Hrádek s negatívnym výsledkom (*Budinský-Krička* 1976, s. 48).

18. Krásny Brod

Historicko-archeologický výskum Monastiera sv. Ducha s nálezmi mladšími ako 17. stor. (*Olexa* 1977, s. 203, 204; 1982, s. 613-640). Náhodný nález rímskych mincí (*Adalékok ...* 1901, s. 352).

19. Lubiša

Povrchovým zberom získaná štiepaná kamenná industria zo stredného paleolitu (*Bárta 1986, s. 45; Kaminská 1991a, s. 9*).

20. Modra nad Cirochou

Poloha Kaštieľ - hradisko objavené J. Repčákom do literatúry uviedol V. Budinský-Krička (1961, s. 363). Nálezový materiál z 13.-14. stor. (*Béreš - Čaplovič - Slivka 1982, s. 42*).

21. Myslina

Povrchovým zberom sa získali atypické zlomky stredovekej keramiky (*Budinský-Krička 1975, s. 31*).

22. Nižné Ladičkovce

V polohe Poloma-Tri Kopce bolo prieskumom lokalizovaných 10 mohýl, pravdepodobne zo skupiny východoslovenských mohýl (*Budinský-Krička - Mačala 1985, s. 69*).

23. Ptičie

Poklad strieborných keltsko-dáckych mincí, objavený v roku 1950 (*Kolníková 1980, s. 23-96*).

24. Rokytyv pri Humennom

Ojedinelý nález kamenného sekeromlatu z eneolitu (*Merjavá 1987a, s. 82*).

25. Roškovce

Náhodný nález dvoch kusov hladenej kamennej industrie z neskoršej doby kamennej (*Budinský-Krička 1967b, s. 323*).

26. Ruská Volová

Náhodný nález. Depot z neskoršej doby bronzovej (*Strakošová 1989, s. 304-308*).

27. Smolník

Povrchovým zberom získaná keramika z 15. stor. (*Béreš - Čaplovič - Slivka 1982, s. 42*).

28. Snina

Poloha Hradisko - znaky fortifikácie sa jednoznačne nepreukázali (*Béreš - Čaplovič - Slivka 1982, s. 42*).

29. Stakčín

Ojedinelý nález bronzovej sekerky (*Budin-*

ský-Krička 1967a, s. 113). Povrchovým zberom sa získal materiál z 15. stor. (*Béreš - Čaplovič - Slivka 1982, s. 42*).

30. Starina

Prieskum realizovaný v roku 1981. Získaný materiál patrí do 15. stor. (*Béreš - Čaplovič - Slivka 1982, s. 42*).

31. Topoľa

Poklad strieborných mincí zo začiatku 18. stor. sa našiel v roku 1953 (*Gic 1975, s. 273-274*).

32. Topoľovka

Lokalita je známa slovanským mohylníkom z 10.-11. stor. (*Budinský-Krička 1958, s. 163-173*). Uvádza sa aj v súvislosti s ojedinelým nálezom paleolitického nástroja v roku 1958 (*Bánesz 1980, s. 194*).

33. Turcovce

Zberom bol získaný rohovcový nástroj z neolitu (*Vizdal 1985, s. 250*).

34. Ubla

Zberom získaný materiál je rámcovo zaradený do doby kamennej (*Merjavá 1986, s. 5*).

35. Udavské

Prieskumom sa v dvoch polohách lokalizovali mohyly patriace do skupiny východoslovenských mohýl (*Budinský-Krička 1991, s. 98, 99*).

36. Ulič

Pri povrchovom zbere sa získala štiepaná kamenná industria, rámcovo zaradená do doby kamennej (*Merjavá 1986, s. 5*). V literatúre sa uvádza aj nález zlatého drôtu (*Hampel 1892, s. 167; Pasternak 1928, s. 170*).

37. Veľká Poľana

Ojedinelý nález zlatej mince (dukát z roku 1555) v roku 1962 (*Hlinka - Kraskovská - Novák 1986, s. 87*). Prieskum v roku 1981 realizoval AÚ SAV - negatívny výsledok (*Béreš - Čaplovič - Slivka 1982, s. 43*).

38. Veľopolie

V katastri obce sa lokalizovali dve polohy s mohylami patriacimi do neskorého eneolitu (*Budinský-Krička 1991, s. 98, 99*).

39. Vítazovce

Záchranný výskum. V roku 1992 bol preskúmaný výrobný objekt patriaci do neolitu (Strakošová 1993b, s. 121).

40. Volica

Náhodný nález hladenej kamennej industrie z neskorého eneolitu (Budinský-Krička 1967b, s. 324).

41. Výprava

Prieskum polohy Hradek s negatívnym výsledkom (Budinský-Krička 1976, s. 50).

42. Zbudské Dlhé

Polohu Hrad preskúmal A. Škvarek. Zistovacie sondy bez nálezov. Do literatúry uviedol V. Budinský-Krička (1961, s. 362, 363).

Literatúra

- ADALÉKOK ZEMPLÉN VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ 1897, s. 234; 1901, s. 352; 1902, s. 256.
- ANDEL, K. - POLLA, B. 1956: Bronzový nález z Humenného. Arch. Rozhledy, 8, s. 643-646.
- BÁNESZ, L. 1980: Počiatky mladšieho paleolitu na východnom Slovensku. Hist. Carpatica, 11, s. 185-217.
- BÁRTA, J. 1965: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava.
- BÁRTA, J. 1983: Prieskum paleolitických komunikačných priechodov v Nízkych Beskydách. AVANS v r. 1982. Nitra, s. 32-35.
- BÁRTA, J. 1985: Klúč k slovenskému praveku? Magazin Východoslovenských Novín, 28. 6., s. 3.
- BÁRTA, J. 1986: Zur Problematik der Kommunikationsübergänge der Slowakei im Paläolithikum. In: Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei im Bezug zu den Nachbargebieten. Nitra, s. 41-47.
- BÉREŠ, J. - ČAPLOVIČ, D. - SLIVKA, M. 1982: Archeologický prieskum zátopovej oblasti Starina. AVANS v r. 1981. Nitra, s. 41-44.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1958: Slovanské mohyly na východnom Slovensku. Slovenská Arch., 6, s. 138-205.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1961: Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku. Slovenská Arch., 9, s. 347-390.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1967a: Bronzové nálezy z kotliny a poriečia Tople na východnom Slovensku. In: 60 rokov Šarišského múzea v Bardejove. Košice, s. 75-133.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1967b: Východoslovenské mohyly. Slovenská Arch., 15, s. 277-388.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1975: Stopy stredovekého osídlenia v Mysline. AVANS v r. 1974. Nitra, s. 31.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1976: Archeologické prieskumy a nálezy na východnom Slovensku. AVANS v r. 1975. Nitra, s. 46-54.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1980: Nové nálezy na východnom Slovensku. AVANS v r. 1979. Nitra, s. 41-54.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1982: Nové nálezy na východnom Slovensku. AVANS v r. 1981. Nitra, s. 44-57.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1983: Nové nálezy na východnom Slovensku. AVANS v r. 1982. Nitra, s. 57-63.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1986: Nové nálezy na východnom Slovensku. AVANS v r. 1985. Nitra, s. 67-71.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1991: K otázke východoslovenských mohýl. Východoslovenský Pravek, 3. Košice, s. 96-111.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. - MAČALA, P. 1985: Výsledky prieskumu a záchranných výskumov na severovýchodnom Slovensku. AVANS v r. 1984. Nitra, s. 67-73.
- ČILINSKÁ, Z. 1959: Záchranné výskumy na východnom Slovensku. Arch. Rozhledy, 9, s. 510-512, 522-526.
- GANCARSKI, J. - MACHNIK, J. - STRAKOŠOVÁ, I. - TUNIA, K. 1993: Výskum eneolitickej mohyly v Brestove. AVANS v r. 1992. Nitra, s. 39, 40.
- GIC, A. 1975: Mince z hromadného nálezu v Topoli, okr. Humenné. Zborník Slovenského Národ. Múz. - Hist., 15, s. 273, 274.
- HAMPEL, J. 1892: A bronzkor emlékei magyarhonban. II. Budapest 1892.
- HARSÁNYI, P. 1912: Num. Közlöny, 11, s. 16.
- HLINKA, J. - KRASKOVSKÁ, L. - NOVÁK, J. 1986: Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Bratislava 1986.
- KAMINSKÁ, L. 1991a: Výsledky paleolitického bádania na východnom Slovensku za posledné desaťročie. Východoslovenský Pravek, 3. Košice, s. 9-25.
- KAMINSKÁ, L. 1991b: Význam surovínovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východoslovenskej oblasti. Slovenská Arch., 39, s. 7-58.
- KAMINSKÁ, L. - MERJAVÁ, I. 1985: Výsledky záchranného výskumu v Humennom. AVANS v r. 1984. Nitra, s. 125, 126.
- KRASKOVSKÁ, L. 1948-1949: K otázke datovania stredovekej keramiky. Hist. Slovaca, 6-7, s. 135-

- 153.
- KRASKOVSKÁ, L. 1949: Nálezy barokových okrás na Slovensku. *Časopis Muz. Slovenskej Spoločnosti*, 40, s. 50-54.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1980: Hromadný nález keltsko-dáckych mincí z Ptičia. *Slovenská Num.*, 6, s. 23-96.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. 1975: 30 rokov archeologického výskumu na východnom Slovensku. *Nové Obzory*, 17, s. 135-159.
- MERJAVÁ, I. 1986: Nové o starom. Ďalšie poznatky o praveku v humenskom okrese. *Východoslovenské Noviny*, 11. 7. Košice, s. 5.
- MERJAVÁ, I. 1987a: Správa o výskumno-zberateľskej činnosti Okresného vlastivedného múzea v Humennom na úseku archeológie. *Múzeum*, 32, s. 81-82.
- MERJAVÁ, I. 1987b: Záchraný výskum v Humennom. *AVANS* v r. 1986. Nitra, s. 71, 72.
- MESZÁROSOVÁ, K. - POLLA, B. 1983: Stredoveké výrobky z dreva vo svetle archeologických nálezov. *Arch. Hist.*, 8, s. 299-309.
- NÁLEZY MINCÍ NA SLOVENSKU, 4. Nitra 1994.
- NOVOTNÁ, M. 1970: Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Bratislava.
- OLEXA, L. 1977: Historicko-archeologický výskum v Krásnom Brode. *AVANS* v r. 1976. Nitra, s. 203, 204.
- OLEXA, L. 1982: Istoriko-archeologične dostidžennja u Krasnomu Brodi v 1976 roci. *Naukovij Zbornik Muz. Ukrainskoj Kulturi Svidniku*, 10, s. 613-640.
- ONDROUCH, V. 1935: Z novějších nálezů barbarských a římských mincí na Slovensku. *Sborník Matice Slovenskej*, 13, s. 321-341.
- ONDROUCH, V. 1964: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava.
- PASTERNAK, J. 1928: *Ruské Karpaty v archeologii*. Praha.
- SLIVKA, M. - VIZDAL, J. 1984: Hrad Brekov. *Nové Obzory*, 26, s. 167-186.
- SLIVKA, M. 1992: Falšovanie mincí na slovenských hradoch. *Slovenská Num.*, 12, s. 53-66.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1988: Záchraný výskum v Humennom. *AVANS* v r. 1987. Nitra, s. 129.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1989: Bronzové náramky z Ruskej Volovej v okrese Humenné. *Hist. Carpatica*, 20, s. 304-308.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1990: Záchraný výskum v Humennom. *AVANS* v r. 1988. Nitra, s. 155, 156.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1991a: Územie Humenného v mladšej dobe kamennej. *Východoslovenský Pravek*, 3. Košice, s. 87-95.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1991b: Záchraný výskum v Humennom. *AVANS* v r. 1989. Nitra, s. 96.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1992a: Záchraný výskum v Humennom. *AVANS* v r. 1990. Nitra, s. 95, 96.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1992b: Zisťovací výskum na hrade Jasenov. *AVANS* v r. 1990. Nitra, s. 96, 97.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1992c: Predstihový výskum na hrade Jasenov. *AVANS* v r. 1991. Nitra, s. 115, 116.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1992d: Záchraný výskum v Jasenove. *AVANS* v r. 1991. Nitra, s. 116.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1993a: Humenné v dobe bronzovej a včasnej dobe dejinnej. *Východoslovenský pravek*, 4. Košice, s. 75-85.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1993b: Nové prírastky múzea v Humennom. *AVANS* v r. 1992. Nitra, s. 120, 121.
- STRAKOŠOVÁ, I. 1995: Výsledky výskumov múzea v Humennom. *AVANS* v r. 1993. Nitra, s. 124.
- VALDE-NOWAK, P. 1993: Výskum eneolitickej osady a dielne (výrobného ateliéru) v Lubiši. *AVANS* v r. 1992. Nitra, s. 126, 127.
- VIZDAL, J. 1978: Brekov, okres Humenné. In: Chropovský, B. (edit): *Významné slovanské nálezišká na Slovensku*. Bratislava, s. 40.
- VIZDAL, M. 1985: Prieskum humenského podolia. *AVANS* v r. 1984. Nitra, s. 249, 250.
- VIZDAL, M. 1986: Výskumy a nálezy Zemplínskeho múzea v Michalovciach. *AVANS* v r. 1985. Nitra, s. 237-252.
- VIZDAL, M. 1989: Bukovohorský výrobný-remeselný objekt v Humennom. *Arch. Rozhledy*, 41, s. 654-663.
- VIZDAL, M. 1992: Ďalší bukovohorský objekt v Humennom. *AVANS* v r. 1990. Nitra, s. 101, 102.
- VÝZNAMNÉ SLOVANSKÉ NÁLEZISKÁ NA SLOVENSKU. Bratislava.

Archäologie des Bezirkes Humenné

Ivana Strakošová

Resümee

Der Bezirk Humenné (in der Form bis zum J. 1996) stand wegen seiner gegliederten Form nicht im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit der Archäologen. Für die Zeit des 19. Jh. sind lediglich Funde numismatischen Charakters registriert. Der älteste in der Literatur angeführte archäologische Fund ist ein Golddraht aus Ulič (*Hampel 1892, 167*). Pionier der archäologischen Begehungen und Ausgrabungen im Bezirk war V. Budinský-Krička, der schon im J. 1948 Hügelgräber untersuchte, die in die Gruppe der ostslowakischen Hügelgräber in Brekov gehören (*Budinský-Krička 1967b, 277-388*), und ebenfalls erschloß er einen Teil des slawischen Hügelgräberfeldes in Topoľovka (*Budinský-Krička 1958, 163-173*). Der weitere Zeitabschnitt (1950-1970) brachte zwei Rettungsgrabungen und mehrere Geländeerkundungen, die auf die Besiedlung im Spätäneolithikum eingestellt waren. In der 70er Jahren konzentrierte sich das Interesse auf die Lokalität Brekov mit slawischer (*Budinský-Krička 1980, 41, 42*) und mittelalterlicher Besiedlung (*Slivka - Vizdal 1984, 167-185*). Die Mitarbeiter des Archäologischen Institutes der SAW zu

Nitra und seiner Forschungsstelle in Košice, des Zemplíner Museums zu Michalovce und des Heimatkundlichen Bezirksmuseums zu Humenné intensivierten ihre Tätigkeit in dieser Region (in den 80er Jahren) bei der Erkundung des Überschwemmungsgebietes Starina, doch hauptsächlich bei der Rettungsgrabung auf der Fundstelle Humenné - Pod Sokolom mit Besiedlung im Neolithikum, in der Bronzezeit und jüngeren römischen Zeit (*Strakošová 1991a, 87-95; 1993a, 75-85*). Den Letzten Zeitabschnitt kennzeichnet die Feststellungsgrabung auf der Burg Jasenov (*Strakošová 1992b, 96, 97*) und die Zusammenarbeit mit dem Institut für Archäologie und Ethnologie in Kraków (PAN) mit der Forschungsaufgabe „Die ersten Bauern und Hirten auf beiden Seiten der Niederen Beskiden“ - konkret Hügelgräber und Produktionsobjekte in Brestov bei Humenné (*Gancarski - Machnik - Strakošová - Tunia 1993, 39, 40*) und Werkstätten in Lubica (*Valde-Nowak 1993, 126, 127*). Insgesamt wurden bisher im verfolgten Gebiet 42 Fundstellen registriert (siehe Karte).

STREDOVEKÝ KLÁŠTOR MINORITOV V LEVOČI (Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992-1996)

GABRIEL LUKÁČ

(Pamiatkový ústav, regionálne stredisko v Levoči)

The article presents results of an archaeological research of the medieval Minorites monastery in Levoča. In introduction it describes their arrival in the Old Hungaria and beginnings of provincial organization. Next part of the article is devoted to their coming to Levoča, beginnings and foundation of St. Ladislav's convent in 1308 as well as the monastery medieval history. Final part summarizes results of archaeological excavations, enlarging and correcting existing artistic, historical and architectonic researches and so contributing to enlightning of the monastery architectural development.

Záchranný archeologický výskum v priestoroch stredovekého kláštora minoritov v Levoči (v literatúre uvádzaný aj ako starý kláštor minoritov), realizovaný v rokoch 1992-1996, bol vyvolaný rekonštrukčnými prácami a adaptáciou kláštora pre potreby cirkevného Gymnázia sv. Františka. Rekonštrukčné práce si vynútila nielen spomínaná adaptácia, ale aj devastácia objektu v súvislosti s jeho predchádzajúcim nevhodným funkčným využitím a zanedbanou údržbou.

Kláštor spolu s Kostolom sv. Ladislava patril pôvodne reholi bratov menších konventuálov, ktorí sú u nás známi ako minoriti (*Ordo Fratrum Minorum Conv.*). Konventuálni menší bratia - minoriti - sú odnožou najväčšieho rehoľného zoskupenia v cirkvi, rádu menších bratov (*Ordo Fratrum Minorum*). Pôvod si odvodzujú od svojho zakladateľa sv. Františka z Asissi (narodil sa v roku 1181 alebo 1182 v umbryjskom mestečku Asissi v Taliansku a tu aj 3. okt. 1226 zomrel). Osobnosti sv. Františka, ktorý nesporne patrí k najväčším zjavom stredoveku, bola v historiografii venovaná značná pozornosť (pozri napr. *Manselli 1983*, s. 109-121, tam aj ďalšia lit.).

Asissi malo v dobe sv. Františka 11-12 tisíc obyvateľov a v dôsledku prílevu vidieckeho obyvateľstva, rozširujúceho rady mestskej chudoby, ich počet neustále narastal. Toto obdobie sa vyznačuje intenzívnym rozvojom remesiel, obchodu a s nimi spojeným rozvojom miest. Hospodársky rozvoj, urýchlenný technickými vynálezmi (veterný a vodný mlyn a i.), priniesol prevratné ekonomické zmeny. Nástup merkantilizmu, a z neho plynúci význam peňazí v obchodných vzťahoch, posilnil pozície meštianstva, s ktorým sa stotožnila aj formujúca sa vrstva

kupcov. Meštianstvo, navonok zjednotené v odpore voči privilegovanej šľachte, bolo však vnútorne nesúrodé a sociálne diferencované. Na pozadí týchto sociálnych konfliktov vrcholil zložitý spor (právo investitúry) medzi feudalizáciou poznačenou cirkvou - reprezentovanou pápežom a svetskou mocou - vedenou nemeckým cisárom o sicílske kráľovstvo a o voľbu spojenej s korunováciou cisára. Následky týchto sporov, sprevádzaných vojenskými konfliktmi, ťažko doliehali na najnižšie spoločenské vrstvy najmä na vidieku. Boli živnou pôdou pre staršie heretické hnutia (bogomili, albigenci - katari a i.) a podnietili vznik nových (valdénski - lyónski chudobní), ktoré nahromadené spoločenské problémy ešte viac komplikovali. Zásadný prelom nastal počas pontifikátu veľkého reformátora cirkvi pápeža Inocenta III. (1198-1216), ktorý dokázal úspešne vyriešiť spor o sicílske kráľovstvo a cisársku korunu, ako aj vnútorné problémy cirkvi na IV. lateránskom koncile v roku 1215 (podriadenie rehoľníctva dozoru Apoštolskej stolice v reakcii na heretické hnutia a schválenie rehole menších bratov, opatrenia proti simonii a p. - *Hertling 1983*, s. 169-198).

Účastníkom lateránskeho koncilu bol aj sv. František. Jeho vystúpenie nebolo len polemikou s pseudoreformátormi a kritikou feudálnych spoločenských praktík či meštianskeho inštinktu bohatstva a nadvlády, ale skôr nekompromisným uplatňovaním evanjelia v praktickom živote (*Egger - Lehmann - Rotzetter 1992*, zoš. 2, s. 7). Jeho chudobu charakterizuje J. Le Goff nielen ako odmietnutie vlastníctva a získavania, ale ako nový postoj k svetu (*Le Goff 1991*, s. 328), vyznačujúci sa optimizmom, otvorenosťou a pozitívnymi cnosťami charakteristickými pre ideál

13. stor. Odmietal zaraďovanie ľudí podľa pôvodu, bohatstva, vzdelania a pod. a sám seba považoval za horšieho a menšieho od všetkých. Tieto ideály uplatňovali aj jeho nasledovníci. Spočiatku nemal František nijaký určitý program. Prvé pravidlá zostavil až v roku 1209. Boli ústne odsúhlasené pápežom Inocentom III., neboli však formálne schválené Svätou stolicou a ich doslovné znenie sa nezachovalo. Túto „protoregulu“ tvorilo niekoľko evanjelických textov a príkazov nevyhnutných pre život v komunite (Macioszek - Szlachowski - Brzozowska 1992, s. 31). Tak vznikla nová rehoľa menších bratov. Organizačný základ dostala na Turíce v roku 1219 v Asissi, kde sa konala prvá kapitula (Hertling 1983, s. 171). Rovnako ani tzv. Prvá regula, ktorej text sa doslovne zachoval a posledný raz bol zredigovaný na generálnej kapitule v roku 1221, nebola aprobovaná Svätou stolicou, preto je nazývaná aj Nepotvrdenou regulou (Macioszek - Szlachowski - Brzozowska 1992, s. 31). Druhá alebo Posledná regula, ktorá je pre františkánov záväzná dodnes, bola potvrdená bulou pápeža Honoria III. *Solet annuere* 29. nov. 1223 (Macioszek - Szlachowski - Brzozowska 1992, s. 55). Táto regula je v podstate skrátenu a zjednodušenou formou Prvej reguly a spôsob jej uplatňovania bol upravovaný záväznými pápežskými výkladmi, tzv. konštitúciami.

Smerovanie hnutia nebolo priamočiare a jeho polarizácia začala už počas života sv. Františka. Po jeho smrti sa reformátorské aktivity a spory o interpretáciu a praktické zachovávanie Františkových ideálov najmä vo vnútri hnutia prejavili ešte výraznejšie. Vyznačovali sa predovšetkým polemikami o zachovávaní kontemplatívneho rozmeru rehole bez vonkajších aktivít (život v pustovni „extra muros“ alebo usadenie sa v mestách „intra muros“ - k problematike v českých krajinách pozri Šmahel 1983, s. 275 n.), o návrat do radikálnej chudoby bez snáh materiálneho zabezpečenia a napokon o verné a jednoduché uplatňovanie ustanovení reguly bez rôznych pápežských privilégií a interpretácií zlahčujúcich tieto ustanovenia (Egger - Lehmann - Rotzetter 1992, zoš. 4, s. 3, 4). Polemika vedená vo vnútri hnutia však nebránila rozsiahlej expanzii menších bratov, ktorá začala už v druhom decéniu 13. stor. V roku 1219 prichádzajú do Nemecka a v roku 1228 majú už v Magdeburgu vlastnú teologickú školu (Gemelli 1988, s. 47). Magdeburg zohral veľmi dôležitú úlohu pri ich ďalšom postupe do Škandinávie a strednej

Európy, čo sa nepochybne priaznivo odrazilo aj na stabilite východných častí západného kresťanstva (Kloczowski 1983, s. 14).

Spory napokon vyústili do rozdelenia pôvodne vandrovného bratstva na tri autonómne celky. Ich prvým prejavom bola dvojkoľajnosť prejavujúca sa prúdom radikálnym - spirituálni bratia, alternatívnym k smeru umiernenému - bratia v spoločenstve. Medzníkom bol prvý výklad reguly pápežom Gregorom IX. v roku 1230 na príhovor prívrženca umierneného smeru sv. Antona Paduánskeho, povoľujúci isté úľavy. V roku 1279 pápež Mikuláš III. povolil reholi využívanie nehnuteľného majetku s výhradou, že formálny titul vlastníctva preniesol na cirkev a rád mohol byť len ich užívateľom pre ciele svojej činnosti (Egger - Lehmann - Rotzetter 1992, zoš. 4, s. 4). Reformné aktivity, iniciované hlavne radikálnym prúdom spirituálnych bratov, vyústili v roku 1368 do observantskej reformy, ktorá bola potvrdená v roku 1415. Unifikačné snahy Svätej stolice boli neúspešné a skončili bulou pápeža Leona X. *Ite vos*, vyhlásenej 29. mája 1517. Bula okrem plnej autonómie a nezávislosti priznala observantom aj privilegium úradného predstaviteľa menších bratov, teda právny primát (Lipiński, rukopis, s. 5). Prívržencom umierneného smeru bol priznaný názov menších bratov konventuálov a dostali tiež svojho generálneho predstaveného. Reformný ruch však u observantov neustával a postupne došlo k vyčleneniu ďalších skupín (alkantaristi, reformáti, rekolektori, kapucíni), ktoré boli v roku 1897 pápežom Leonom XIII., s výnimkou kapucínov, opätovne zjednotené pod názvom rehoľa menších bratov. Kapucínska reforma začala v 20-tych rokoch 16. stor. V roku 1560 boli potvrdení a až do roku 1619, keď obdržali vlastného generála, podliehali generálnemu vikárovi konventuálov (Egger - Lehmann - Rotzetter 1992, zoš. 4, s. 6, 7).

Problematika príchodu menších bratov do Uhorska a konštituovania sa ich provinciálnej organizácie je značne komplikovaná vzhľadom na nedostatok uhorských písomných prameňov z prvej polovice 13. stor., týkajúcich sa najstarších dejín františkánov. Viacerí renomovaní historici napriek „skúposti“ súčasných domácich prameňov predpokladajú ich príchod ešte za života sv. Františka, resp. okolo roku 1228/1229 a v roku 1229 aj existenciu prvého reholného domu v Ostrihome (Marosi 1982, s. 461; Gajdoš 1983, s. 248 a i.). V krátkom čase sa usadili vo

viacerých mestách, kde založili rehoľné domy. V polovici 13. stor. ich evidujeme 41 (*Fügedi* 1983, s. 239), v roku 1282 už 54 (*Kloczowski* 1983, s. 35, tab. 1) a do polovice 15. stor. ich počet vzrástol takmer na 100 rehoľných domov (*Fügedi* 1983, s. 239). Nevyhnutným predpokladom vytvárania siete mendikantských rehoľných domov v Uhorsku, podobne ako v iných častiach Európy, bol mestotvorný proces, urýchlenný v prvej polovici 13. stor. nemeckým doosídľovaním. Najväčší rozkvet rehole v 14. stor. ovplyvnila priama podpora príslušníkov anjuovskej dynastie.

Provinciálna organizácia rehole menších bratov vznikla v Uhorsku najneskôr v roku 1233 (v listine kráľa Andreja II. doložený provinciál Uhorska a v rokoch 1234 a 1235 doložený v pápežských dokumentoch so sídlom v Ostrihome - *Hervay* 1983, s. 228), jej rozsah však z uvedených prameňov nemožno stanoviť. Rehoľa bola vnútorné členená podľa vzoru dominikánov na vyššie územné celky - provincie - na čele s provinciálom a na nižšie jednotky - kustódie - na čele s kustódom. Základnými jednotkami boli rehoľné domy - konventy - riadené gvardiánom. Toto členenie bolo ustálené počas generálnej reformy rehole v roku 1239, kedy bol stanovený aj spôsob obsadzovania jednotlivých postov prostredníctvom provinciálnej kapituly (*Kloczowski* 1983, s. 34). Možno konštatovať, že vnútorná organizácia rehole bola už v tomto období značne demokratická a uchovala sa dodnes. Až do observantskej reformy v roku 1517 mali menší bratia v Uhorsku jednotnú provinciu. Po reforme vytvorili observanti vlastnú provinciu, od roku 1523 nazývanú Provincia Sancti Salvatoris in Hungaria (salvatoriánska) a konventuáli prijali názov Provincia Sanctae Mariae in Hungaria (mariánska). Osobitnú jednotku predstavoval bosnianský vikariát založený v roku 1339 s vikárom na čele, ktorý mal zvláštne misijné poslanie najmä medzi bogomilskými heretikmi. Počet kustódií nebol ustálený a pod vplyvom vnútorných a vonkajších vplyvov sa menil podobne ako aj počet kláštorov. Konventuáli v dôsledku tureckého tlaku a reformácie prišli v 16. stor. takmer o všetky kláštory a na prelome 16. a 17. stor. im zostali iba konventy v Bratislave, Trnave, Šoproni, Varaždíne a Záhrebe (*Hervay* 1983, s. 232, 233).

Založenie minoritského konventu sv. Ladislava v Levoči nepochybne súvisí s jej urbanistickým rozvojom v druhej polovici 13. stor. Stredoveká Levoča vznikla pri tzv. Veľkej ceste,

neskôr nazývanej Stará uhorská cesta, z dvoch starších slovanských osád, ktoré boli archeologickým výskumom lokalizované pri Kostole sv. Ducha v okolí dnešnej Košickej ulice (podľa M. Suchého sa nazývala Kacvín a ešte v 18. stor. bola táto časť mesta označovaná ako Katzwinkel - *Suchý* 1974, s. 42, 43) a v polohe nazývanej Stará Levoča, pri zaniknutom Kostole sv. Mikuláša (*Javorský* 1981, s. 105). V písomných prameňoch je Levoča prvýkrát doložená v donačnej listine kráľa Belu IV. z 19. sept. 1249, kde sa v metácii na darovanú dedinu Jablonov spomína, že jedna z hraníc zostupuje k veľkej ceste, ktorá vedie do Levoče („... descendit ad magnam viam, qua itur ad Leucha ...“ - CDS 2, č. 329, s. 229, 230). Ako dedina sa spomína ešte v roku 1263 tiež v listine Belu IV. (*Suchý* 1974, s. 51). Mestotvorný proces, urýchlenný doosídľovaním na nemeckom práve a príchodom saských osídlencov do Levoče v prvej polovici 13. stor., vyvrcholil v roku 1271, kedy sa Levoča prvýkrát uvádza ako mesto v kolektívnom privilegii spišských Sasov, vydanom 24. nov. 1271 Štefanom V. (*Suchý* 1974, s. 53, 54). V tomto čase mala Levoča pomerne dobre vyvinutú mestskú samosprávu. Príchod minoritov do Levoče sa teda nevyvíjal z rámca ich bežných zvyklostí usadzovať sa v mestách a poslania pôsobiť v prostredí mestskej chudoby.

Napriek značnej pozornosti venovanej stavebným pamiatkam levočských minoritov najmä zo strany historikov umenia a architektúry (hlavne *Vajdovszky* - *Divald* 1905-1907, *Schürer* - *Wiese* 1938, *Špirko* 1940, *Bureš* 1967, *Hromádová* 1979, *Kahoun* 1982, *Marosi* 1982, *Urbanová* 1982, *Žáry* 1986 a i.) sú naše poznatky o stredovekých dejinách levočských minoritov veľmi torzovité. Hlavnou príčinou je úplná absencia stredovekých písomných prameňov k spomínanej problematike, spôsobená predovšetkým požiarom mesta v druhej polovici 16. stor., pri ktorých zhorel aj mestský archív a odchodom minoritov z mesta v roku 1544, keď Levoča prijala reformáciu. Jediný zdroj prameňov k stredovekým dejinám levočských minoritov nám poskytujú sporné údaje v levočských rukopisných kronikách zo 16.-19. stor. (spolu s ďalšími početnými prameňmi nachádzajúcimi sa vo fondoch Krajského archívu v Budapešti, ktoré sa však týkajú dejín starého minoritského kláštora z obdobia, keď patril jezuitom v rokoch 1671-1773 a z neskoršieho obdobia až do roku 1914 ich uvádza vo svojom historickom výskume *I. Chalupecký* 1992, s. 2, 3). Základné údaje a úvahy k stredovekým dejinám levočských minoritov však na-

chádzame v doteraz neprekonanej štúdií „Starý kláštor minoritov v Levoči“ od profesora cirkevných dejín v seminári v Spišskej Kapitule J. Špirka (1940).

J. Špirko, podobne ako ďalší autori, spája založenie minoritského konventu sv. Ladislava, opierajúc sa o údaje z Lányiho kroniky (pochádza z tridsiatych rokov 19. stor.), s fundáciou grófa Danka z roku 1308, ktorého stotožňuje so zvolenským županom magistrom Ladislavom Dončom (Špirko 1940, s. 3). Údaj o založení konventu v roku 1308 s poukazom na počiatky stavebného vývoja kláštora na začiatku 14. stor. prijíma aj historik I. Chalupecký. Keďže rukopis, na ktorý sa Lányi odvoláva sa nezachoval, nevylučuje, že fundátorom mohol byť Kokoš Berzevitz. Svoj predpoklad vysvetľuje možnou zámenou mena Lank za Dank. Určitý Herman Lank bol totiž účastníkom vysokého verejného pokánia Kokoša Berzevitzeho, na ktoré ho odsúdil arbitrážny súd v roku 1307 za vraždu istého Fridricha, syna Arnolda z Hrhova. Súd mu uložil vykonanie púte a okrem toho aj povinnosť založiť šesť kláštorov. Medzi inými založil v tej dobe aj Červený Kláštor (Chalupecký 1992, s. 3). Problém zakladateľa minoritského kláštora v Levoči zostáva naďalej otvorený a môže ho definitívne doriešiť len ďalší archívny výskum.

Podobne aj príchod minoritov do Levoče nie je objasnený a nemožno ho stotožňovať so založením konventu. Je veľmi pravdepodobné, že minoriti začínajú pôsobiť v Levoči už v posledných decéniách 13. stor., pretože založenie kláštora bolo viazané na splnenie istých podmienok (napr. pápež Inocent IV. bulou *Cum tamquam veri* z rokov 1250 a 1252 vyhlásil kostoly rehole, pri ktorých existoval regulárny konvent s 13 rehoľníkmi, za kostoly konventuálne, t. j. verejné s právom vysluhovať sviatosti ako v kostoloch diecezálneho duchovenstva pri rešpektovaní práv farností - *Lipiriski, rukopis*, s. 3). Významnú úlohu pri ich príchode do Levoče mali zaiste nemeckí osídlenci, a to nielen urýchlením mestotvorného procesu, ale je dosť pravdepodobné, že ich príchod aj priamo iniciovali. Ako sme už spomenuli, práve Magderburg zohral dôležitú úlohu pri rozšírení konventuálov v strednej Európe. F. Javorský predpokladá, že najprv sa usadili pri zaniknutom Kostole sv. Mikuláša, ktorý archeologicky preskúmal v roku 1978. Tam začala svoju činnosť ich stavebná huta, ktorá sa v ďalšom období rozhodujúcou mierou podieľala na formovaní spišskej gotiky (Javorský 1981, s. 104; činnosť levočskej minorit-

skej stavebnej huty široko zhodnotil J. Žáry 1986, s. 33 n.). Jeho úvahám zodpovedá aj fakt, že polygonálna gotická pozdĺžne pretiahnutá svätyňa z III. fázy výstavby kostola, datovaná na začiatok 14. stor., je charakteristická práve pre mendikantskú sakrálnu architektúru. Je pravdepodobne najstaršou gotickou svätyňou na Spiši. Kostol sv. Mikuláša používali minoriti zrejme až do polovice 14. stor., kedy sa predpokladá ukončenie výstavby kláštorného Kostola sv. Ladislava, aj keď kláštor s kaplnkou mohli ukončiť už v tridsiatych rokoch.

Situovanie kláštorného komplexu „intra muros“ v okrajovej časti stredovekej Levoče pri mestských hradbách v prostredíestskej chudoby nebolo náhodné. U konventuálov bolo podmienené nekompromisným uplatňovaním ustanovenia článku 9 tzv. Prvej reguly (rozumej bratia „... sú povinní sa tešiť, keď prebývajú medzi ľuďmi prostými a ohrdnutými, úbohými a slabými, chorými a malomocnými a žobrákmi pri cestách.“ - cit. podľa poľského prekladu reguly; Macioszek - Szelachowski - Brzozowska 1989, s. 40). Stredoveký mestský urbanizmus dôsledne rešpektoval hierarchické usporiadanie meštianskej komunity v systéme koncentrických okruhov. V centre boli domy patricijov a obchodníkov, v bočných uličkách domy remeselníkov, v najodľahlejších častiach pri hradbách žili tuláci a žobráci, za hradbami malomocní a bezdomovci. Orientácia na najnižšie vrstvy mestského obyvateľstva a na skupiny, ktoré boli protikladom súdobej politickej, hospodárskej, vojenskej a spoločenskej elity, ale tiež orientácia na siroty, ovdovených, rozvedených a podobne postihnutých jedincov mala prioritné postavenie v širokom spektre františkánskych duchovných aktivít (Egger - Lehmann - Rotzetter 1992, zoš. 20, s. 5, 6). Pravidlo situovania kláštora minoritov v prostredí najnižších sociálnych vrstiev bolo dôsledne uplatnené aj v Levoči a zároveň jeho lokalizácia pri múroch mestského opevnenia bola efektívne zakomponovaná do fortifikačného systému, čo zodpovedalo urbanizačným záujmom mesta (obr. 1). Podobnú situáciu nachádzame už v 13. stor. aj v iných mestách (napr. Krakov, Bratislava; k situovaniu kláštora v Trnave a historickému urbanizmu mesta pozri Jankovič 1988, s. 323-326).

S hodnovernejšími, aj keď veľmi kusými údajmi o stredovekých dejinách levočského kláštora sa stretávame v dvoch rukopisoch z tridsiatych rokov 17. stor., uložených v ŠOBA Bratislava. V materiáli De Fundatione Conven-

tum nostrorum in Provinciae Hungariae memoriale pasteris perpetuum z roku 1630 (ŠOBA Bratislava, Archív mariánskej provincie, inv. č. 302, krab. 33, č. 13a) sa levočský kláštor spomína ako stará fundácia a tiež ako fundácia ostrihomského arcibiskupa v rokoch 1387-1418 Jána z Kanyza - „... *Conventus de Leucha per Johanne archiepiscopum: qui de genere Kanisiensi prodierat.*“ V druhom prameni - *Inita Religionis Seraphicae et series Capitolorum et Ministrorum Provinciae s. Mariae* z roku 1632, napísanom provinciálom pátrom Franciscom Robustellom (prepis z 18. stor., ŠOBA Bratislava, inv. č. 290, kr. 32, č. 1 pod L. 68 - za informáciu a umožnenie preštudovania fotokópie obidvoch materiálov ďakujem fr. L. Rzesniowieckemu, OFM Conv. z PAT Kraków) sa opäť spomína ako fundátor konventu sv. Ladislava v Levoči arcibiskup Ján z Kanyza. Žiaden z prameňov však bližšie neurčuje predmet a rozsah fundácie.

Požiare mesta v rokoch 1431 a 1485 postihli pravdepodobne aj kláštor. Jeho zlý stavebno-technický stav začiatkom 16. stor. si vyžiadal rekonštrukčné práce väčšieho rozsahu, ktoré vykonal mestský staviteľ Melchior Messinsloher, svokor Majstra Pavla.

V roku 1544 minoriti opustili Levoču. Príčinou ich odchodu bola akiste reformácia, ktorá sa v meste presadila v tom istom roku. Kláštor s kostolom prevzalo do vlastníctva mesto. Prestal plniť svoju pôvodnú funkciu a v nasledujúcom období sa využíval prevažne na hospodárske účely. Nevhodné využitie, požiare v rokoch 1599 a 1638 i zanedbaná údržba boli príčinou jeho chatrného stavu v roku 1671, keď bol odovzdaný jezuitom. Ako vlastníci boli uvedení v roku 1674 (*Chalupecký 1992*, s. 4, 5). Jezuiti, po prechodných problémoch spojených s rekatolizáciou a neistými pomermi v krajine, začali v roku 1677 rozsiahlu prestavbu kláštora, ktorá bola ukončená v deväťdesiatych rokoch 17. stor. (o stavebných úpravách a novších dejinách kláštora podrobnejšie *Špirko 1940*, s. 10-13) a radikálne zmenila pôvodnú dispozíciu kláštora. V jeho priestoroch zriadili Kráľovské gymnázium a kláštor sa dodnes využíva na školské účely. Dnešnú, čiastočne pôvodnú podobu dostal v roku 1939 po rozsiahlej rekonštrukcii, financovanej spišským biskupom Jánom Vojtašákom, ktorú metodicky viedol profesor cirkevných dejín v seminári v Spišskej Kapitule J. Špirko.

Stavebný vývoj kláštorného komplexu minoritov napriek doterajším stavebno-historickým prieskumom nie je ešte náležite zdokumentovaný. Dokumentácia J. Špirka sa nezachovala a údaje z jeho pozorovaní počas rekonštrukcie v tridsiatych rokoch sú známe iba z citovanej štúdie (*Špirko 1940*). Terénna činnosť Štátneho ústavu pre rekonštrukciu pamiatkových miest a objektov v Prahe v šesťdesiatych a osemdesiatych rokoch mala prevažne obhliadkový charakter a úvahy jej autorov sú viacmenej hypotetické (*Bureš 1967*). Komplexnejší prístup nachádzame v umeleckohistorickom a architektonickom výskume a v návrhu N. Urbanovej (*1982*) z Projektového ústavu kultúry v Prešove na obnovu pamiatky (uložený v dokumentácii Pamiatkového ústavu, regionálneho strediska v Levoči pod č. 142a/Tc). Sondážny výskum bol však obmedzený iba na exteriéry. Historický výskum, ktorý spracoval v roku 1992 I. Chalupecký, sa stal podkladom pre archeologický výskum realizovaný v rokoch 1992-1996 Slovenským ústavom pamiatkovej starostlivosti, regionálnym strediskom v Levoči. Výskum mal predstihový a záchranný charakter v súvislosti s rekonštrukciou objektu. V roku 1996 sa na ňom podieľali aj P. Roth a M. Soják z Podtatranského múzea v Poprade. Výrazný podiel na výskume mali tiež študenti Gymnázia sv. Františka z Assisi v Levoči. Počas rekonštrukčných prác sa uskutočnil aj architektonický výskum interiérov. Výskumné práce sa sústredili najmä do interiérov kláštora, rajskeho dvora a v roku 1996 do exteriéru pred kapitulnou sieňou, vstupnou chodbou a refektárom (obr. 2). Archeologickým výskumom bola preskúmaná plocha cca 250 m². Počas rekonštrukcie sa zároveň sledovali všetky výkopové práce v kláštore, v rámci ktorých bola znížená niveleta rajskeho dvora o 30 cm.

Výskum v roku 1992 v severnej a východnej časti ambitu, ako aj v severovýchodnej časti refektára, priniesol len torzovité poznatky o stavebnom vývoji kláštora, pretože stratigrafická situácia bola značne narušená kanalizačnou prípojkou vybudovanou pri rekonštrukcii kláštora v tridsiatych rokoch a statickým zabezpečením arkádových pilierov. Napriek tomu sa podarilo v sonde (ďalej len SA) SA-1/92 zachytiť neporušené kultúrne vrstvy zo 14.-18. stor. Získaný materiál umožnil predbežnú rekonštrukciu vývoja nivelety v ambite. Kultúrne vrstvy v kapitulnej sieni a refektári boli úplne zničené pre-

stavbou kláštora koncom 17. stor. a rekonštrukciou v tridsiatych rokoch.

Po prerušení stavebných prác pokračoval výskum na jeseň v roku 1994 v južnej časti ambitu, kontaktujúcej so severným uzáverom lode kostola a v rajscom dvore. Tento výskum priniesol zásadnejšie poznatky týkajúce sa nielen ambitu, ale tiež stavebného vývoja kláštorného komplexu. V SA-6/94 boli zachytené zvyšky barokovej povrchovej úpravy rajskeho dvora, ktorá pozostávala z rozmernej nepravidelnej pieskovcovej dlažby. Vrstvy pod dlažbou tvorili navážky z tohto obdobia. Staršie kultúrne vrstvy, resp. objekty, sa nepodarilo zistiť. Získaný archeologický, prevažne keramický materiál môžeme hodnotiť ako nevýrazný.

Kľúčový význam mala SA-5/94 (obr. 3), v ktorej sa z väčšej časti zachovala pôvodná stratigrafia až po hlinené, resp. kamenné podložie, iba čiastočne narušená statickým zabezpečením arkádových pilierov a úpravou xylolitovej dlažby v tridsiatych rokoch, ale tiež položením tehlovej dlažby na prelome 15. a 16. stor. Staršie kultúrne vrstvy z 13.-14. stor. a zo 16.-17. stor. boli narušené iba vo východnej časti SA-5/94, pretože skalné podložie vystupovalo v týchto miestach do hĺbky 135 cm (hĺbky sa vynášali z povrchu súčasného prahu neskorogotického portálu v juhozápadnej časti ambitu) a v západnej časti ustupovalo až do hĺbky 185 cm.

Prvú vrstvu tvorili navážky pod xylolitovú dlažbu. Obsahovala zmiešaný materiál s najstaršími črepami z konca 17. stor., ktoré sa zachovali hlavne v jej spodnej časti. V hĺbke 33-34 cm sa zachovali stopy maltovej podlahy (ozn. písm. A, obr. 3, rez A-A'), ktorú môžeme datovať zhruba do konca 17. stor. Druhú vrstvu charakterizuje predovšetkým materiál zo 16. a 17. stor. V hĺbke 52-55 cm sa zistila druhá maltová podlaha (ozn. písm. B) a vrstva bola v hĺbke 72-75 cm ukončená súvislou tehlovou dlažbou s rozmermi 20 x 20 cm, kladenou na väzbu (ozn. písm. C, obr. 3, rezy A-A', B-B', C-C', D-D'). Medzivrstva medzi podlahami B-C obsahovala keramický materiál zo 16. stor., čo umožňuje datovať podlahu B rámcovo na koniec 16. stor. Prepálená vrstva hrubá 5 cm vo východnej časti SA-5/94 medzi arkádami obsahovala niekoľko črepov a fragment keramickej fajky (obr. 8: 9) zo 17. stor. V tejto časti zrejme nedochádzalo k častejším úpravám dlažby, čo bolo spôsobené nižšou úrovňou podložia.

Kvôli kompaktnosti tehlovej dlažby C pokračoval výskum menšími zisťovacími sondami označenými ako SA-5/94a, SA-5/94b a SA-5/94c (obr. 3). SA-5/94a bola situovaná v juhozápadnom rohu ambitu pri súčasnom osadení neskorogotického portálu. Kultúrne vrstvy kontaktne so severným múrom lode boli značne narušené prerazením vstupu do západnej časti lode kostola, ktorého funkciu sa nám nepodarilo upresniť. Keramický materiál z 15.-16. stor., nájdený vo vrstve, ktorá pokračovala až k prahu, dovoľuje ho rámcovo datovať do druhej polovice 16. stor. (obr. 8: 1-8). Práh je na úrovni hlineného podložia (obr. 3). Jeho funkciu a dobu zamurovania nebolo možné spoľahlivo určiť. Pod podlahou C boli zachytené zvyšky viacerých vrstiev maltových podláh, z ktorých najvýraznejšie boli dve (ozn. písm. D - vybudovanej okolo polovice 15. stor. v hĺbke 105 cm a písm. E - vybudovanej pravdepodobne v prvej polovici 14. stor. v hĺbke 115 cm po dobudovaní tejto časti ambitu - obr. 3). Ostatné nepatrné zvyšky maltových vrstiev boli zrejme od opráv porušených podláh D a E. Západne od ostenia bol totiž odkrytý pravdepodobne hrob muža so zachovanou neporušenou kostrou na úrovni hlineného podložia (hĺbka 155 cm), orientovanou v smere Z-V (hrob č. 1, obr. 3). Hrobová jama bola vo východnom rohu čiastočne narušená spomínaným vstupom a sama asi porušila nesúrodé maltové podlahy D a E. Podľa týchto skutočností a tiež podľa keramického materiálu z dna hrobovej jamy, datovaného do tretej štvrtiny 15. stor. (črepy z tenkostenných gotických pohárov a hrubšej úžitkovej keramiky - za spresnenie datovania keramiky ďakujem doc. J. Hoššovi z FF UK v Bratislave), možno hrob pomerne presne zaradiť do poslednej štvrtiny 15. stor. SA-5/94a od SA-5/94b oddeľoval 35 cm široký betónový múr z tridsiatych rokov, ktorý narušil hrob č. 2. Hrobová jama porušila obidve maltové podlahy D a E v SA-5/94b a zasahovala aj do úplne narušenej časti SA-5/94a pri zaniknutom vstupe. Zo zachovanej nálezovej situácie sa nepodarilo zistiť či a v akom rozsahu hrob poškodil aj podlahu C, pretože v týchto miestach bola narušená vo väčšom rozsahu. Nie je to však pravdepodobné, lebo vo výplni hrobovej jamy na úrovni kostry sa našli len fragmenty keramiky zo 14.-polovice 15. stor. Z chronologického hľadiska možno predpokladať, že hrob časovo nepatrne predstihuje pochovávanie v hrobe č. 1.

V pôvodnej polohe sa z kostry orientovanej v smere Z-V zachovali len kosti ľavej dolnej končatiny na dne hrobovej jamy v hĺbke 146 cm. Hrob č. 3 bol preskúmaný čiastočne, pretože bol situovaný pri východnom profile SA-5/94b. Pieskovcový plochý kameň (47 x 20 x 6 cm), uložený priečne na šírku na dne hrobovej jamy (hĺbka 194 cm) zapustenej do skalného podlažia, oddeľoval od podlažia hrobovú jamu. Z kostry orientovanej v smere Z-V bola preskúmaná horná časť trupu a lebka. Hrobová jama rešpektovala maltovú podlahu E, datovanú predbežne do prvej polovice 14. stor. Keramický materiál z kultúrnej medzivrstvy E-F pod podlahou E v SA-5/94b (obr. 3), do ktorej bol hrob zapustený, je datovaný do druhej polovice 13.-začiatku 14. stor. (obr. 7: 1-8). Je teda veľmi pravdepodobné, že hrob pochádza z prvej tretiny 14. stor., spreď výstavby južného krídla ambitu.

Situáciu v SA-5/94c, ako sme už spomenuli, skomplikovala úroveň podlažia. Napriek tomu prispela k objasneniu stavebného vývoja a pomohla lokalizovať pôvodný vstup z prízemnia kláštora do dormitória a oratória, ktoré boli na prvom poschodí. Zaniknutý vstup pozostával zo zamurovaného portálu vedúceho na schodisko do dormitória s jednoduchým omietnutým ostenním a kamennou platňou, ktorá korešpondovala s tehlovou dlažbou C z prelomu 15. a 16. stor. (obr. 3; 4: A). S podobnou dispozíciou sa stretávame aj vo františkánskom kláštore v Nyírbátore (Németh - Balázsik 1994, s. 381, obr. 1). Vstup zanikol pravdepodobne až po jezuitskej prestavbe pred rokom 1677, kedy bolo poschodie sprístupnené zo severného predĺženého krídla. Na pôdoryse z roku 1677 je poschodie prepojené s prízemím a schodiskom situovaným medzi sakristiou a svätyňou kostola (Chalupecký 1992, obr. 1).

SA-5/94 otvorila aj pohľad na soklovú časť severnej steny kostola z exteriéru. Od zaniknutého vstupu A možno sledovať priebeh exteriérového soklového rozšíreného muriva s kamennou profilovanou rímsou, v prostriedku dodatočne poškodenou (obr. 4: B; 5). Soklové murivo bolo v závere 15. stor. prerušené v strede severného uzáveru kostola novým vstupom s neskorogotickým portálom (obr. 4: C), ktorý bol v tridsiatych rokoch preložený na súčasné miesto (obr. 4: E). Prah pôvodného vstupu korešponduje tiež s tehlovou dlažbou C a je preto celkom možné, že bol vybudovaný v súvislosti s nejakou rekonštrukciou v závere 15. stor., resp. na začiatku 16. stor., po požari v roku

1485 (I. Chalupecký 1992, s. 4 uvádza, že ho reštauroval Melchior Messinsloher zač. 16. stor.). Exteriérové soklové murivo s kamennou rímsou rieši aj často pertraktovaný problém stavebných etáp kláštora (Bureš 1967, s. 157 tvrdí, že „... zároveň s budovaním lode sa budovalo príslušné rameno ambitu ...“). Nález soklového muriva však dokladá, že najprv bol vybudovaný kostol s východným krídlom kláštora a príslušným ramenom ambitu, ale aj s jedným klenbovým polom južného ramena ambitu, ktorý od dvora oddeľoval vstup naznačujúci rozšírený klenbový pás (obr. 4). V tomto priestore bol aj vstup so schodiskom do dormitória (opäť možno poukázať na stavebný vývoj kláštora v Nyírbátore, kde v prvej fáze bolo vybudované východné krídlo s príslušným ambitom a potom sa pristúpilo k výstavbe ďalších častí kláštora; Németh - Balázsik 1994, s. 381, obr. 1).

V roku 1996 pokračoval archeologický výskum pred vstupom do kláštora, kde pri výkopových prácach došlo k porušeniu kamenného muriva. V SA-7/96 boli odkryté zvyšky základového muriva polygonálnej svätyne kláštornej kaplnky (5,5 x 5,3 m – vonkajšie rozmery; 3,5 x 3,3 m – vnútorný priestor) a oltárnej menzy so spodným stupňom (1,8 x 2,1 m – obr. 6). Murivo bolo poškodené výkopom pre kanalizačnú prípojku v tridsiatych rokoch. Napriek tomu, že výsledky výskumu sa ešte vyhodnocujú, môžeme konštatovať, že svätyňa kaplnky bola pristaná po dokončení kláštornej budovy, o čom svedčí aj výrazná základová škára pri napojení severného múru (hr. 1 m; západný uzáver – hr. 2 m) na objekt kláštora. Potrebné je poopraviť aj názor J. Špirka, ktorý v týchto miestach predpokladal pôvodný vstup – portu do kláštora v domnení, že základové murivo objavené pri kopaní ryhy pre kanalizačnú prípojku bolo súčasťou porty. Uvádza aj nález gotickej podlahy a je preto pravdepodobné, že ešte v prvej polovici 16. stor. svätyňa stála. Túto dispozíciu poznáme aj z iných kláštorov v Rakúsku a Maďarsku (Sárospatak; Dankó Katalin - Széker 1994, s. 364, obr. 2) a predpokladal ju aj J. Žáry (1986, pozri pôdorys na s. 314). Objavené základy tak vysvetľujú existenciu zamurovaného gotického víťazného oblúka v kapitulnej sieni, korešpondujúceho s objaveným murivom.

Výsledky archeologického výskumu v roku 1996 budú podrobnejšie publikované samostatne v ročenke AVANS za rok 1996. Môžeme však konštatovať, že jeho výsledky výrazne doplnili a poopravili doterajšie architektonické a umelec-

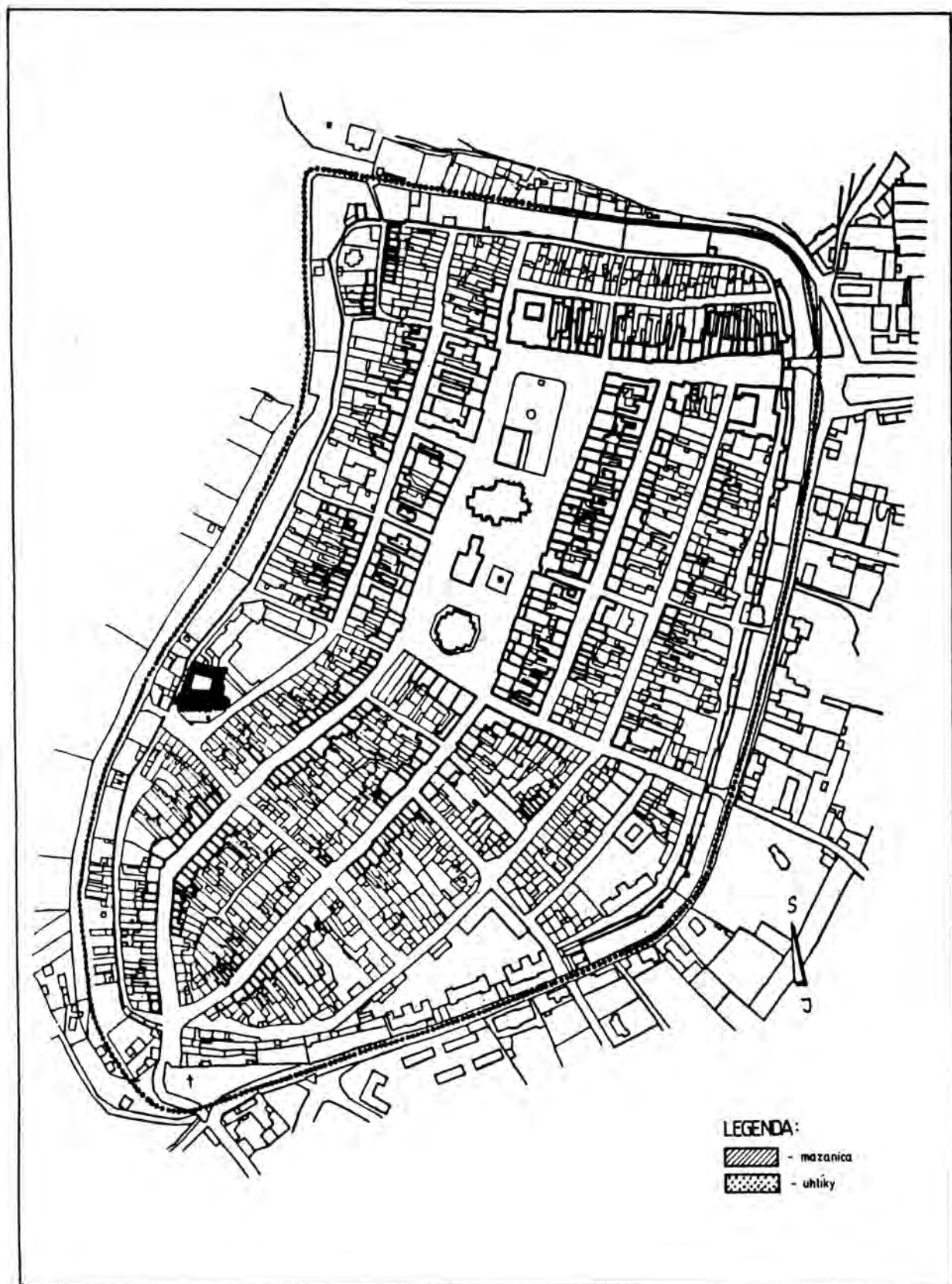
ko-historické výskumy a prispeli k objasneniu stavebného vývoja kláštora.

Archeologický výskum stredovekého kláštora minoritov nemožno považovať za ukonče-

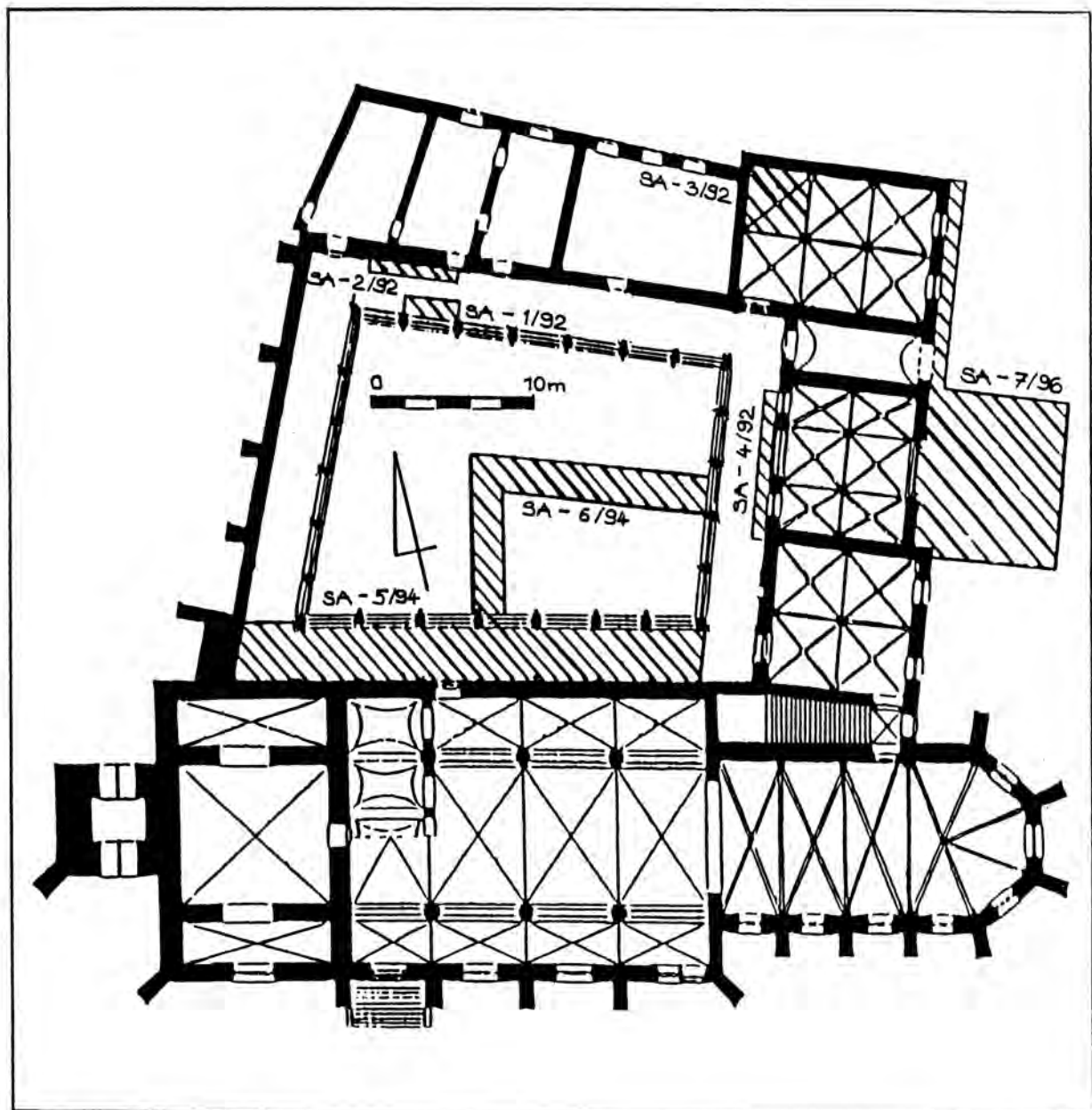
ný. Bude pokračovať s ďalšími stavebnými etapami rekonštrukcie a adaptácie objektu pre potreby Gymnázia sv. Františka v Levoči.

Literatúra

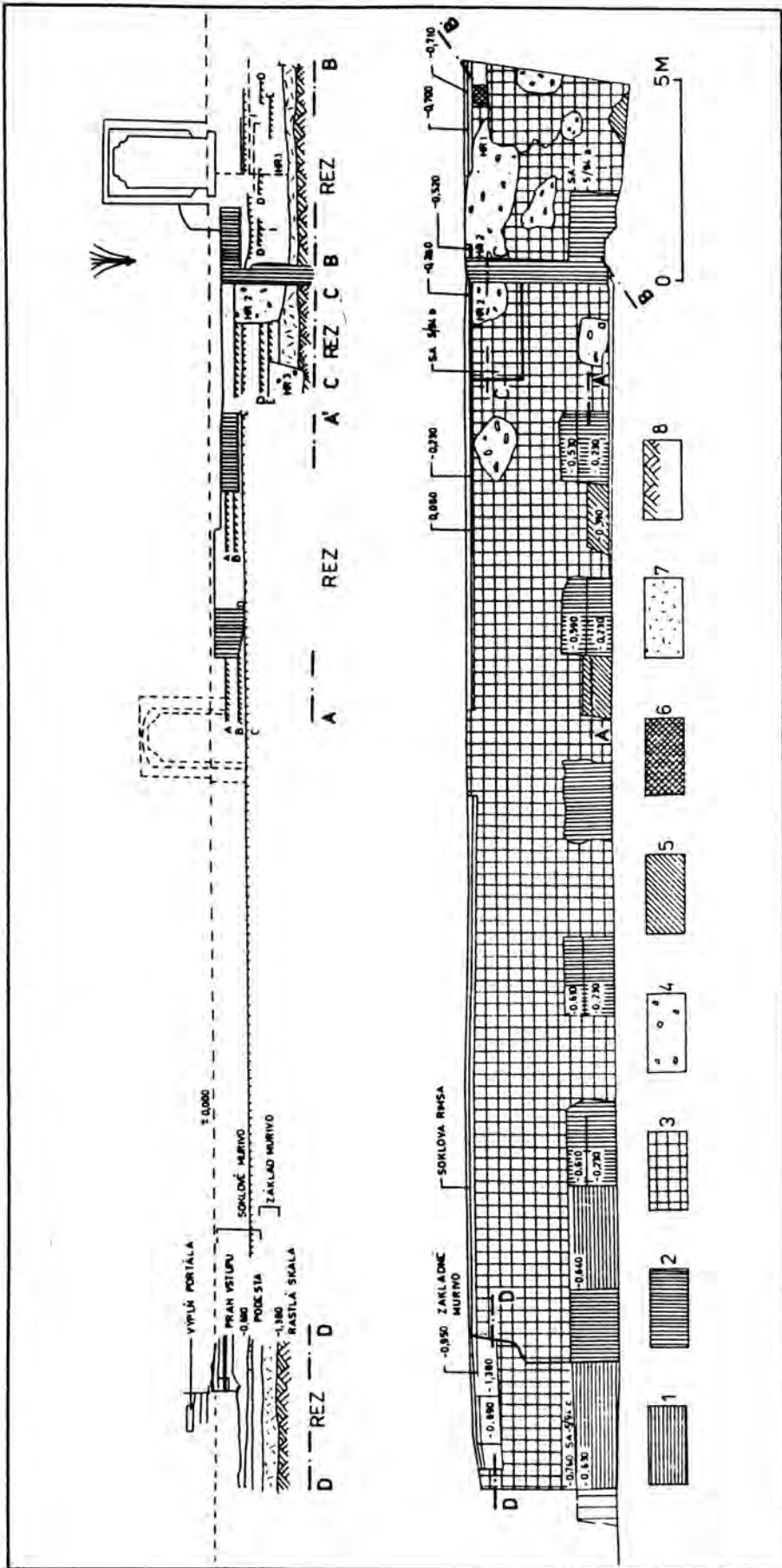
- BUREŠ, J. 1967: Postup stavby minoritského kostela v Levoči. *Ars.*, 2, s. 152-158.
- CDS – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, 2. (Zost.: Marsina, R.). Bratislava.
- DANKÓ KATALIN, J. – SZEKÉR, G. 1994: A sárospataki ferences kolostor kutatása. In: *Koldulórendi építészeti és középkori Magyarország*. (Red.: Haris, A.). Budapest, s. 359-373.
- EGGER, W. – LEHMANN, L. – ROTZETTER, A. 1992: *Duchowość franciszkańska*. Wrocław.
- FÜGEDI, E. 1983: Spoločnosť Węgieŕ a franciszkanie v XV storočí. In: *Zakony franciszkańskie w Polsce I.1*. (Red.: Kloczowski, J.). Lublin, s. 238-245.
- GAJDOŠ, V. J. 1983: Franciszkanie na Slovensku v stredoveku. In: *Zakony franciszkańskie w Polsce I.1*. (Red.: Kloczowski, J.). Lublin, s. 247-262.
- GEMELLI, A. 1988: *Franciszkanizm*. Warszawa.
- HERTLING, L. 1983: *Dejiny katolíckej cirkvi*. Cambridge.
- HERVAY, F. 1983: Franciszkanie na Węgrzech v stredoveku. In: *Zakony franciszkańskie w Polsce I.1*. (Red.: Kloczowski, J.). Lublin, s. 227-235.
- HROMADOVÁ, L. 1979: *Levoča – pamiatková rezervácia*. Bratislava.
- CHALUPECKÝ, I. 1992: *Starý kláštor minoritov v Levoči*. Historický výskum. Levoča (v dokumentácii Pamiatkového ústavu, reg. strediska v Levoči pod č. 317/T).
- JANKOVIČ, V. 1988: *Pamiatkové bohatstvo mesta*. In: *Dejiny Trnavy*. (Zost.: Šimončíč, J. – Watzka, J.). Bratislava, s. 313-326.
- JAVORSKÝ, F. 1981: *Záchranný výskum románskeho kostola pri Levoči*. Štud. Zvesti Arch. Ústavu, 19. Nitra, s. 97-112.
- KAHOUN, K. 1982: *Stavebný vývin stredovekej Levoče*. *Ars.*, 2, 1981, s. 6-15.
- KLOCZOWSKI, J. 1983: *Bracia Mniejsi w Polsce sredniowiecznej*. In: *Zakony franciszkańskie w Polsce I.1*. (Red.: Kloczowski, J.). Lublin, s. 13-108.
- LE GOFF, J. 1991: *Kultúra stredovekej Európy*. Praha.
- LIPÍŇSKI, H. rukopis: *Wspólnotowy styl życia braci mniejszych konwentualnych*.
- MACIOSZEK, M. – SZELACHOWSKI, E. – BRZOSZOWSKA, P. 1992: *Pisma św. Franciszka i św. Klary*. Warszawa.
- MANSELLI, R. 1983: *Osobowość Franciszka z Asyżu*. In: *Zakony franciszkańskie w Polsce I.1*. (Red.: Kloczowski, J.). Lublin, s. 109-121.
- MAROSI, E. 1982: *Franziskanische Architektur in Ungarn*. In: *800 Jahre Franz von Assisi*. Kremsstein, s. 461-470.
- NÉMETH, P. – BALÁSZIK, T. 1994: *A nyírbátori ferences kolostor*. In: *Koldulórendi építészeti és középkori Magyarország*. (Red.: Haris, A.). Budapest, s. 377-393.
- SCHÜRER, O. – WIESE, E. 1938: *Deutsche Kunst in der Zips*. Lipsko.
- SUCHÝ, M. 1974: *Dejiny Levoče*. 1. Košice.
- ŠMAHEL, F. 1983: „Intra et extra muros”. *Společná rola franciszkanův obserwantův i klarysek na zemích českých od poloviny XIV do konce XV st. In: Zakony franciszkańskie w Polsce I.1*. (Red.: Kloczowski, J.). Lublin, s. 275-325.
- ŠPIRKO, J. 1940: *Starý kláštor minoritov v Levoči*. Hist. Sborník Matice Slovenskej, 1931-1939. Turčiansky sv. Martin, s. 227-254.
- URBANOVÁ, N. 1982: *Levoča – Kláštor minoritov*. Umelecko-historický a architektonický výskum a návrh na obnovu pamiatky. Prešov (v dokumentácii Pamiatkového ústavu, reg. strediska v Levoči pod č. 142a/Tc).
- VAJDOVSZKY, J. – DIVALD, K. 1905-1907: *Szepesvármegye művészeti emlékei*. Budapest.
- ŽÁRY, J. 1986: *Dvojkládové kostoly na Spiši*. Bratislava.



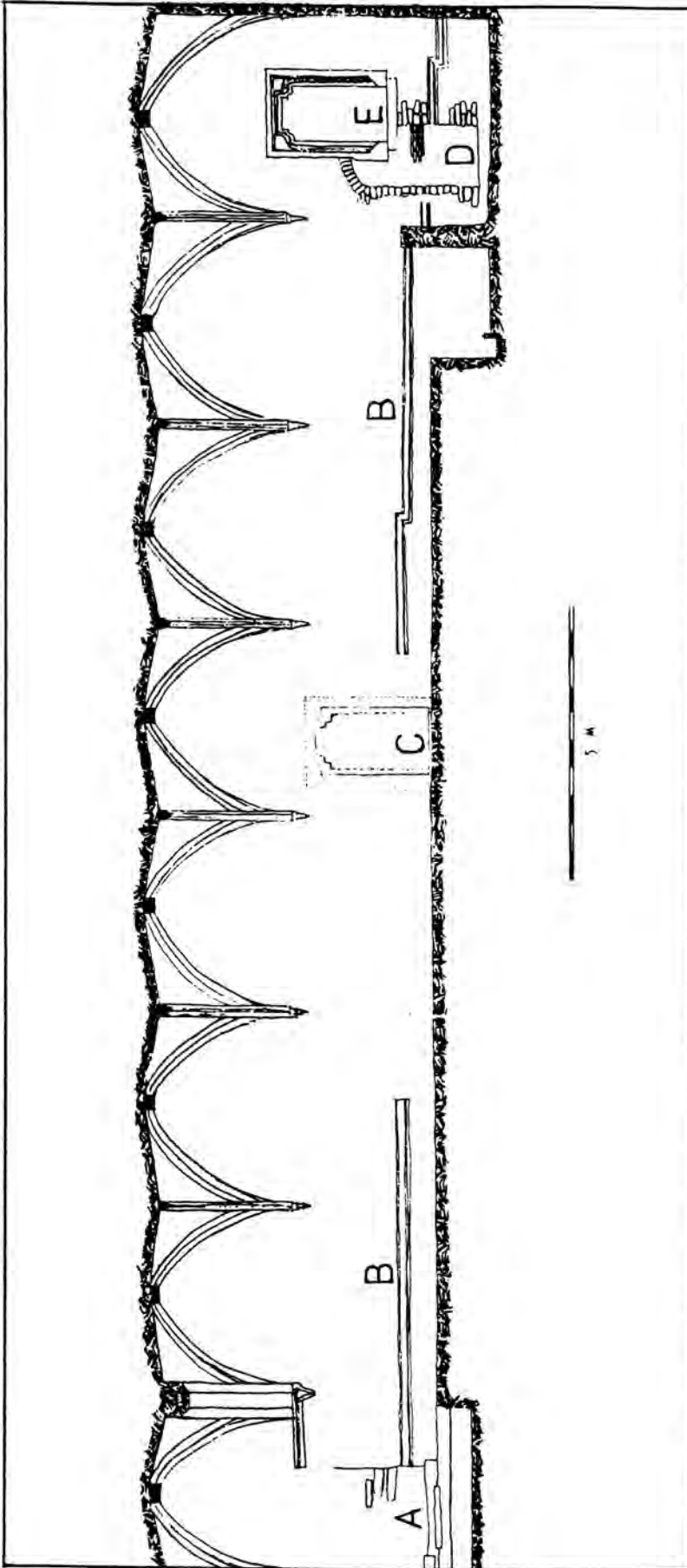
Obr. 1. Levoča, plán mesta – historické jadro (stredoveký kláštor minoritov zvýraznený čiernou).



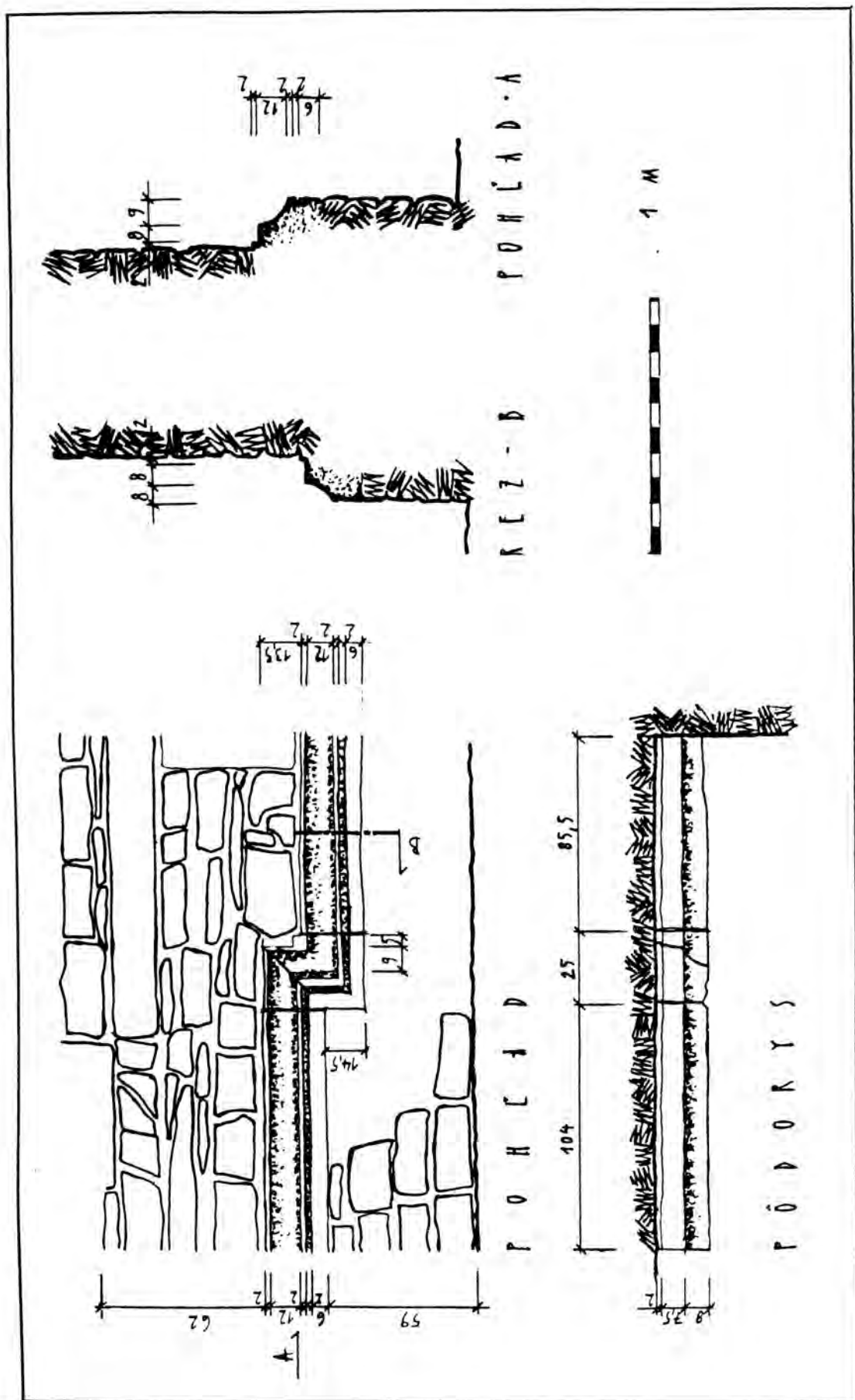
Obr. 2. Levoča, Kláštorská 38 – pôdorys stredovekého kláštora minoritov (podľa J. Žáryho 1986) s náčrtom rozloženia archeologických sond (SA).



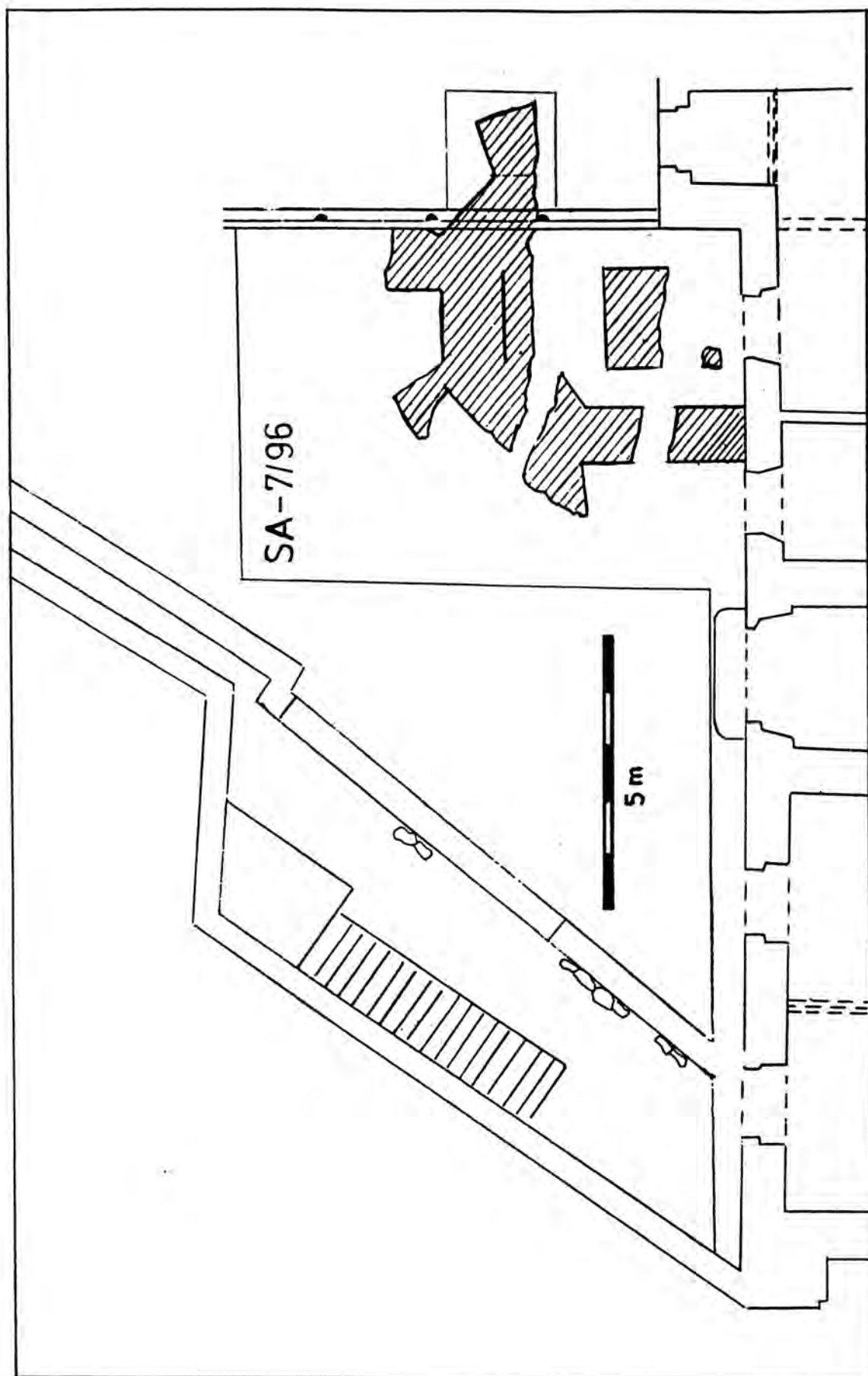
Obr. 3. Levoča, Kláštorská 38 – středověký klášter minoritov. Sonda SA-5/94 – půdorys a profily. 1 – prepředěná vrstva nad tehlovou dlažbou (18. stor.); 2 – beton statického zabezpečení pilířů (30-te roky 20. stor.); 3 – neskorogotická tehlová dlažba (přelom 15. a 16. stor.) v profily označené písmenem C; 4 – porušená dlažba; 5 – maltová podlaha (profil, písm. A – konec 17. stor., písm. B – konec 16. stor., písm. E – první pol. 15. stor., písm. D – okolo pol. 15. stor.); 6 – rozmernejšia tehlová dlažba (po 17. stor.); 7 – hlinené podložie (profil, písm. F); 8 – skalné podložie (profil, písm. G).



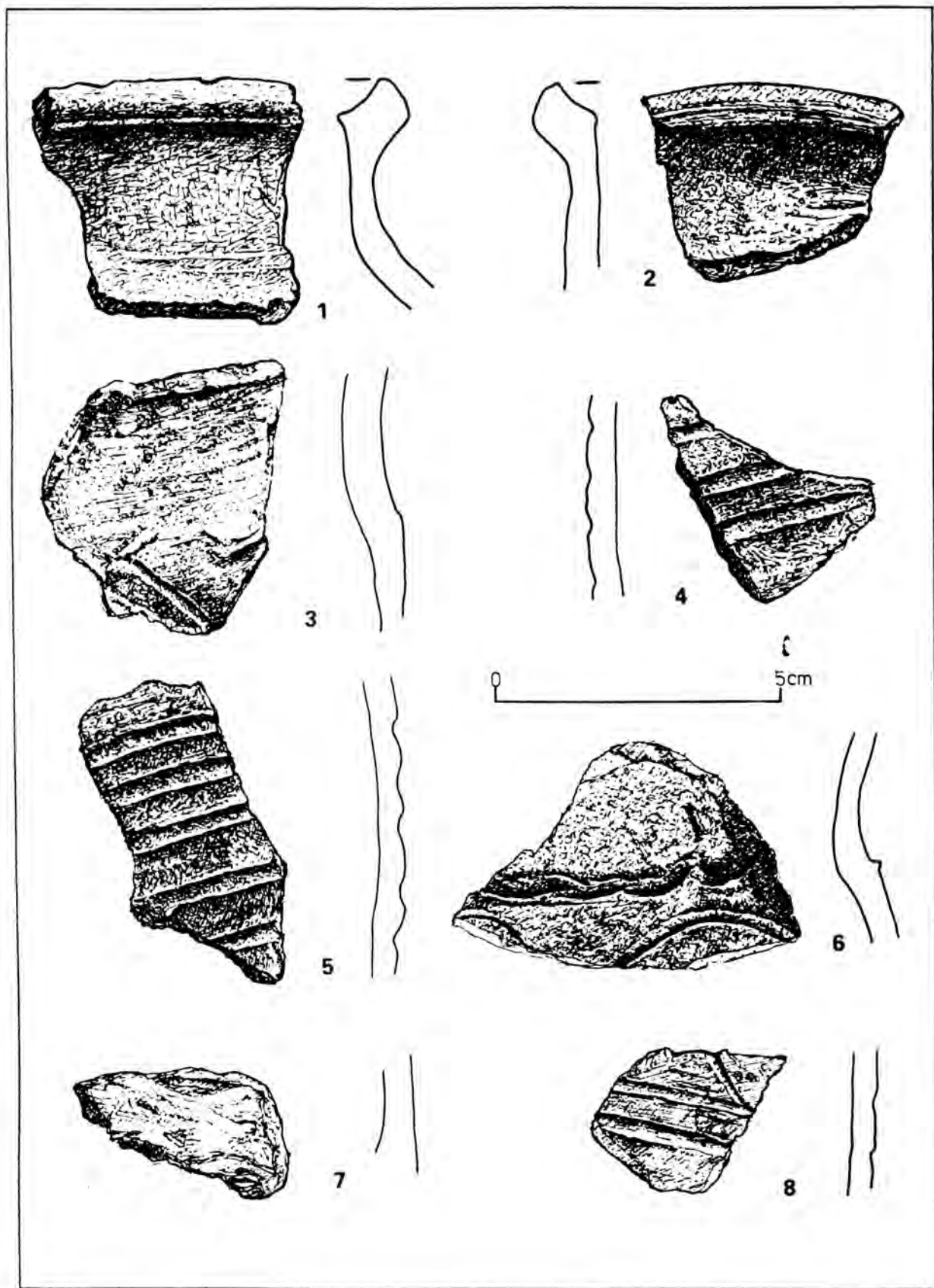
Obr. 4. Levoča, Kláštorská 38 – stredoveký kláštor minoritov. Severná stena kláštorného Kostola sv. Ladislava, pohľad z ambitu. A – pôvodný vstup s kamennou podestou na schodisko, dormitórium a oratórium na 1. poschodí; B – priebeh soklovej rímky prekrytej barokového portálu; C – pôvodné situovanie neskorogotického portálu sprístupňujúceho kostol z ambitu; D – ostenie zamknutého vstupu do zadnej časti lode pod emporou, vybudovaného najskôr v druhej pol. 16. stor.; E – situovanie neskorogotického portálu pri rekonštrukcii kláštoru v 30-tych rokoch 20. stor. (Kreslil: S. Mráz).



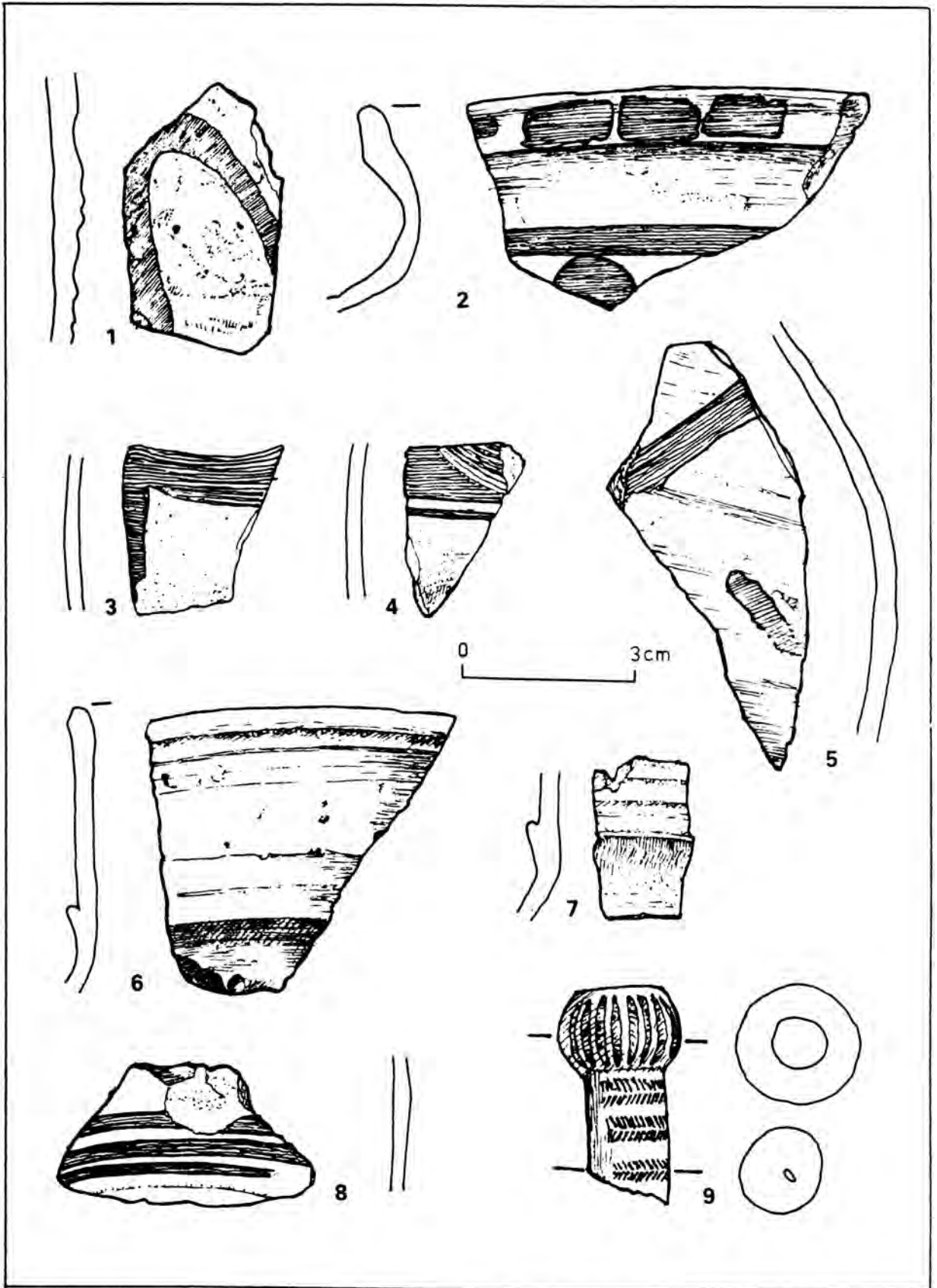
Obr. 5. Levoča, Kláštorská 38 – stredoveký kláštor minoritov. Detail soklovej rímisy v západnej časti ambitu pod neskorogotickým portálom – pôdorys, pohľady, rez. (Zamerania: A. Jachovič).



Obr. 6. Levoča, Kláštor minoritov. Sonda SA-7/96 s pôdorysom zvyškov základového muriva oltárnej menzy kláštornej kaplnky. (Zamerali: P. Roth a M. Soják).



Obr. 7. Levoča, Kláštorská 38 – středověký klášter minoritov. Výber keramiky, sonda SA-5/94b, vrstva E-F. (Kreslil: I. Žucha).



Obr. 8. Levoča, Kláštorská 38 – stredoveký kláštor minoritov. 1-8 – výber keramiky, sonda SA-5/94a; 9 – fragment keramickej fajky, sonda SA-5/94c; prepálená vrstva nad tehlovou dlažbou – C. (Kreslil: I. Žucha).

Das mittelalterliche Minoritenkloster in Levoča (Vorläufige Ergebnisse der archäologischen Grabung in den Jahren 1992-1996)

Gabriel Lukáč

Resümee

Die in den J. 1992-1996 realisierte archäologische Rettungsgrabung in den Räumen des mittelalterlichen Minoritenklosters in Levoča (in der Literatur auch als altes Minoritenkloster angeführt) wurde durch Rekonstruktionsarbeiten und die Adaption des Klosters für den Bedarf des kirchlichen Gymnasiums hervorgerufen.

Das Kloster samt der St. Ladislauskirche gehörte ursprünglich dem Orden der Minderbrüder der Konventualen, die bei uns als Minoriten bekannt sind (*Ordo Fratrum Minorum Conv.*). Sie sind ein Zweig der größten Ordensgruppe in der Kirche, des Minderbrüderordens (*Ordo Fratrum Minorum*).

Die Problematik der Ankunft der Minoriten nach Ungarn und die Konstituierung ihrer Provinzialorganisation ist ziemlich kompliziert in Anbetracht des Mangels ungarischer Schriftquellen aus der ersten Hälfte des 13. Jh., die sich auf die älteste Geschichte der Franziskaner beziehen. Die Historiker nehmen ihre Ankunft noch während der Lebenszeit des hl. Franziskus an, bzw. um das J. 1228/1229, und im J. 1229 auch die Existenz des ersten Ordenshauses in Esztergom. Die Provinzialorganisation des Minoritenordens entstand in Ungarn spätestens im J. 1233. Der Orden war nach dem Muster der Dominikaner in größere Gebietseinheiten gegliedert – Provinzen an der Spitze mit einem Provinzial, und in niedrigere Einheiten – Kustodien an der Spitze mit einem Kustos. Die grundlegenden Einheiten waren Ordenshäuser – Konvente, gelenkt von einem Guardian. Stabilisiert wurde diese Gliederung während der Generalreform des Ordens im J. 1939.

Die Gründung des St. Ladislaus-Minoritenkonvents in Levoča hängt zweifellos mit der urbanistischen Entfaltung der Stadt in der zweiten Hälfte des 13. Jh. zusammen. Das mittelalterliche Levoča entstand aus zwei älteren slawischen Siedlungen, die durch eine archäologische Grabung bei der Hl. Geist-Kirche im Umkreis der heutigen Gasse Košická ul. und in

der Lage Stará Levoča bei der untergegangenen St.-Nikolauskirche lokalisiert wurden. In Schriftquellen ist Levoča erstmals im J. 1249 belegt. Der stadtbildende Prozeß, beschleunigt durch die Nachbesiedlung auf deutschem Recht und der Ankunft sächsischer Ansiedler nach Levoča in der ersten Hälfte des 13. Jh., gipfelte im J. 1271, als Levoča zum erstenmal als Stadt im kollektiven Privileg der Zipser Sachsen angeführt wird.

Unsere Kenntnisse über die mittelalterliche Geschichte der Minoriten von Levoča sind wegen der völligen Absenz mittelalterlicher Schriftquellen sehr lückenhaft. Daher sind wir bei der Rekonstruktion der mittelalterlichen Geschichte der Minoriten von Levoča hauptsächlich auf die Ausgrabung ihrer architektonischen Relikte und Denkmäler der materiellen Kultur angewiesen, die bei archäologischen Grabungen gewonnen werden. Eine einzige Schriftquelle bieten uns umstrittene Angaben in den handgeschriebenen Chroniken von Levoča aus dem 16.-19. Jh.

Die Historiker verknüpfen die Gründung des St. Ladislaus-Minoritenkonvents – gestützt auf Angaben aus der Lányi-Chronik (erste Hälfte des 19. Jh.) – mit der Foundation des Ritters Ladislaus Donč aus dem J. 1308. Hingegen schließt I. Chalupický nach einer Argumentation nicht aus, daß der Fundator der Kokoš Berzevitzy gewesen sein könnte. Die Gründung des Konvents kann jedoch nicht mit der Ankunft der Minoriten nach Levoča wahrscheinlich in den letzten Jahrzehnten des 13. Jh. verbunden werden. Es ist möglich, daß sie sich vor der Klostergründung bei der St. Nikolauskirche niedergelassen haben.

Der Klosterkomplex der Minoriten war „intra muros“ im Randteil von Levoča bei den Stadtmauern im Milieu der städtischen Armut situiert (Abb. 1). Die archäologische Grabung konzentrierte sich hauptsächlich auf den Ambit, auf den Paradieshof und den Hof beim Ein-

gangsteil vor dem Kapitelsaal (Abb. 2). Als größter Beitrag zu betrachten sind die gewonnenen Ergebnisse bei der archäologischen Grabung im Schnitt SA-5/94 (Abb. 3), in welchem sich am besten die ursprüngliche Stratigraphie erhalten hat. Die Grabung erschloß außerdem einen Blick auf die Fundamentmauern des Nordabschlusses des Kirchenschiffes aus dem Exterieur, auf welchen zwei unbekannte wüst gewordene Eingänge entdeckt wurden (aus dem 14. Jh. in das Dormitorium im Stockwerk vor der Erbauung des Südteiles des Ambits und aus dem 16. Jh.), die ursprüngliche Lokalisierung des spätgotischen Portals und exterieure Mauersockel mit profiliertem Sims (Abb. 4 und 5). Untersuchungen wurden 5 Fußbodenschichten (1 aus einem Ziegelpflaster und 4 aus Mörtel) und 3 Gräber. Das gewonnene Scherbenmaterial ist vom Ende des

13. bis zum 18. Jh. datiert (Abb. 7 und 8). Im Schnitt SA-7/96 (Abb. 6) entdeckte man Fundamentmauern eines polygonalen Sanktuariums der Klosterkapelle und der Altarmensa, die an den Kapitelsaal mit einer ausgeprägten Fundamentzäsur angebaut war, mit vorläufiger rahmenhafter Datierung in die zweite Hälfte des 14. bis Mitte des 16. Jh. Die Grabung hat zur Beleuchtung der baugeschichtlichen Entwicklung des Klosters beigetragen. Die Entdeckung der Exterieur-Mauersockel belegt, daß zuerst die Kirche mit dem Ostflügel des Klosters und dem anschließenden Arm des Ambits erbaut wurde, in der weiteren Etappe wurden die übrigen Arme des Ambits hinzugebaut. Die Grabung ist nicht abgeschlossen. Sie wird mit weiteren Bauetappen der Rekonstruktion des Klosters fortsetzen.

IV.

PERSONÁLIE

Jubilant PhDr. Belo Polla, DrSc.

(K osemdesiatinám)

Nie často sa vyskytne príležitosť zablahoželat k osemdesiatinám jubilantovi, ktorý sa ich dožíva v sviežosti, plný životného a pracovného elánu. Preto radi blahoželáme PhDr. *Belovi Pollovi*, DrSc., ktorý patrí k týmto výnimkám.

Rodák z Humenného (12. 4. 1917), michalovský maturant, absolvent Filozofickej fakulty bývalej Slovenskej univerzity v Bratislave značnú časť svojej bohatej vedeckej činnosti zasvätil rodnému východnému Slovensku.

Pôvodne sa zamerával na novoveké dejiny. Po roku 1953, keď nastúpil do zamestnania vo vtedajšom Štátnom archeologickom ústave - pracovisko Košice, sa však preorientoval na staršie obdobie. Vďaka realizácii celého radu výskumov na stredovekých objektoch (1955-1957 Zalužany - Nemešany; 1957 Hrabušice; 1961 Chmeľov, Obišovce; 1962 Milož - Spišský Hrušov; 1963 Brezovička; 1964-1967 Kežmarok; 1965 Spišský hrad; 1971-1981 Krásna nad Hornádom; 1974 a 1976 Vinné), z ktorých spomíname aspoň východoslovenské, a vďaka ich od-

bornému spracovaniu sa stal zakladateľom historickej archeológie na Slovensku.

Výsledky, ku ktorým dospel, zverejnil v množstve odborných a vedecko-populárnych článkov, ale aj v piatich monografiách: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962; Kežmarok. Bratislava 1971; Bratislava-Západné suburbium. Košice 1979; Hrady a kaštiele na východnom Slovensku. Košice 1980; Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Košice 1986.

O *Belovi Pollovi* sa už napísalo hodne. V ostatnom období jeho podrobný životopis a bibliografiu prác z rokov 1940-1994 publikoval *D. Čaplovič* (1995) v edícii Medailóny (Slovenské národné múzeum, Bratislava).

My sa chceme jubilantovi poďakovať za to, čo pre poznanie stredovekých dejín Slovenska, najmä jeho východnej časti urobil a zapriať mu ešte veľa šťastných rokov a chuti do práce, ktorá mu pomáhala prekonávať úskalía často neľahkého života.

Mnogaja ljeta!

Redakcia

RECENZIE

Polla, B.: Archeológia na Slovensku v minulosti. Vydala Matica slovenská v r. 1996 ako 14. zväzok spisov historického odboru MS. 271 strán textu, anglické a nemecké resumé, 19 strán registrov (menný a miestny).

Belo Polla sa už dlhšiu dobu venuje štúdiu dejín archeológie na Slovensku a vydal rad príspevkov s touto tematikou. Výsledky svojho mnohoročného bádania zhrnul v reprezentačnej publikácii „Archeológia na Slovensku v minulosti“. Poskytuje v nej doklady zachraňovania pravekých a včasnohistorických pamiatok od prvých pokusov, ku ktorým dochádzalo pravdepodobne už na rozhraní 15. a 16. stor., až po rok 1918, teda po vznik prvej Československej republiky.

Históriu archeológie na Slovensku rozčlenil do troch základných období - renesancia a prvé pokusy o učenie spoločnosti, predmúzejné obdobie a napokon múzejné obdobie (začínajúce rokom 1865), ktoré tvorí jadro práce.

Autor sa snažil získať čo najviac údajov o živote a práci tých, ktorí sa zaslúžili o zachraňovanie a neskôr aj o spracovanie archeologických nálezov na území Slovenska, a to nezávisle na ich národnosti, resp. na jazyku, v ktorom publikovali. Zozbieral tak bohatý materiál o bádateľoch, ale aj o výskumoch a nálezoch dnes už často zabudnutých.

Na pozadí činnosti bádateľov sa snažil načrtnúť aj obraz doby a vzťahy medzi jednotlivými osobnosťami, prípadne skupinami, a to i v medzinárodnom meradle.

Dielo *B. Pollu* je zaujímavým čítaním o pozoruhodných ľuďoch, upozorňujúcim na to, že záujem o archeológiu na Slovensku bol väčší, ako je vo všeobecnosti známe. Dnešní profesionálni bádatelia iste radi po ňom siahnu, aby čerpali z bohatého zdroja informácií, ale aj kvôli tomu, aby nechceli objavovať to, čo už bolo objavené.

Mária Lamiová-Schmiedlová

Madyda-Legutko, R.: Zróznicowanie kulturowe polskiej strefy beskidskiej w okresie latéńskim i rzymskim. Uniwersytet Jagielloński. Rozprawy habilitacyjne, Nr. 304/1. Kraków 1996. I -

text, II - katalóg, III - mapy. I - 166 strán textu s 29 tab., nemecké resumé.

V úvodnej kapitole popisuje autorka prírodné prostredie polskej časti Beskýd, ktorých osídlením v posledných dvoch storočiach pred n. l. a v prvých piatich storočiach n. l. sa v predloženej práci zaoberá. Tu zhrnula aj stav výskumu a spracovania prameňov, charakterizovala tiež pramennú bázu.

Samotná práca pozostáva z troch častí. Prvá sa zaoberá staršou dobou železnou (HaC-HaD) až laténskou (LtD), druhá staršou dobou rímskou a včasnou fázou mladšej doby rímskej (B1-C1a), tretia mladšou až neskorou dobou rímskou a začiatkom doby sťahovania národov (C1b-D).

R. Madyda-Legutko pracovala s materiálom z 976 lokalít, resp. polôh (viď II. zväzok práce), ktoré sú vyznačené na mapách 1-8 (v III. časti).

Na základe tohto rozsiahleho nálezového fondu načrtla historickú situáciu na sledovanom území.

Osídlenie v staršej dobe železnej je podľa autorky problematické. Opevnené osady, o ktorých sa predpokladalo, že patria do tohto obdobia, sa po výskume neraz ukázali mladšími, často až včasnostredovekými.

Jasnejšia je situácia v období laténskom, kde sa v LtC2-LtD dajú sledovať prejavy púchovskej kultúry podobne ako na prilahlom území Slovenska. Súčasne zo severu do oblasti Beskýd v LtC2 prenikla aj skupina tyniecka, ktorá - snáď pod vplyvom púchovskej kultúry - osídľovala aj vyššie polohy než vo svojom pôvodnom sídelnom území.

Keltské osady ostávajú v podhorí a nie sú tak koncentrované ako v iných oblastiach južného Poľska. Stopy przeworskej kultúry v dobe laténskej v oblasti poľských Beskýd chýbajú.

V staršej dobe rímskej možno na tomto území sledovať prežívanie púchovskej kultúry až do C1. Objavuje sa tu aj druhý kultúrny okruh - typ Wietrzno-Solina, pre ktorý je charakteristický výskyt dáckych prvkov (plastická výzdoba, niektoré keramické tvary). Autorka predpokladá, že sa sem dostali buď cez juhovýchodné Slovensko, alebo východnejšie prostredníctvom lipickej kultúry. V staršej dobe rímskej v Sąddeckej kotline chýbajú rímske importy, až na mince. Pozoru-

hodný je výskyt bosporských razieb, ktoré nemajú analógie v Karpatskej kotline - podľa autorky sa do oblasti Beskyd dostali poriečím Dnestra.

Predpoklad, že v staršej dobe rímskej v poľských Beskydách dožívali Kotíni, sa archeologicky nedá doložiť. Obyvateľstvo má etnicky zmiešaný charakter. Preniká sem ľud przeworskej kultúry, ktorý niektorí bádatelia spájajú s Lugiami. Nemožno vylúčiť ani penetráciu dáckych skupín, prípadne ich vplyvov. V tom čase sa dácke prvky objavujú aj v púchovskej kultúre na Slovensku, kde mohlo ísť o prenikanie Dákov z horného Potisia.

Autorka sa zaoberá aj lokalizáciou Tacitom spomínaných kmeňov. Kotínov umiestňujú autori väčšinou do sídelnej oblasti púchovskej kultúry. Problematickejšia je otázka Burov, Ptolemaiom spájaných s Lugiami. Novšie ich hľadajú na juhovýchodnom Slovensku a v severovýchodnom Maďarsku.

Osídlenie v staršej a na začiatku mladšej doby rímskej na severnej strane Karpát nebolo veľmi intenzívne. Prelom nastal v C1b-D, kedy značne stúpol počet osád. Osídlené boli aj prv neobývané vyššie polohy, najmä po dolinách pravobrežných prítokov Visly. Na Slovensku - na južnej strane Karpatského oblúka - sa to zatiaľ nepotvrdilo. Autorka uvažuje, či je to len otázka doterajšieho nedostatočného výskumu, alebo sem prenikali noví obyvatelia z juhu a nedošli až do hôr.

Osídľovanie vyšších polôh mohlo súvisieť tiež s pokrokom v poľnohospodárstve, ktorý umožnil obrábať aj predtým neprístupné miesta. Dosvedčujú to tiež výsledky peľových analýz, ktoré vykazujú intenzívnejšie ľudské zásahy.

V neskorej dobe rímskej a na začiatku doby sťahovania národov sa dajú v oblasti Beskyd vyčleniť dve oblasti osídlenia - nad Popradom a nad Sanom.

Osady nad riekou Poprad majú vzťahy k severnému Slovensku (nálezy tzv. severokarpatskej skupiny). Tieto boli najživšie začiatkom doby sťahovania národov v období hunskej invázie. Ľudia sa sťahovali do kopcov a hôr. Na poľskej strane bola najvyššie zistená osada na kóte 602 m, na Liptove dokonca nad 800 m.

Autorka sa domnieva, že komplikovanejšie je etnické zloženie obyvateľstva nad Sanom. Mohli tu prežívať Kostoboikovia, ktorí postupovali po hornom Dnestri už v staršej dobe rímskej. Okolo roku 313-319 sem mohli preniknúť Karpovia, ale aj Góti z pontickej oblasti. Treba počítať aj s nositeľmi przeworskej kultúry a s obyvatel-

stvom karpatského pôvodu. Nie je možné vylúčiť vplyvy zo stredodunajskej oblasti, ale ani čerňachovskej kultúry.

To, že importy sa objavujú veľmi zriedka, vysvetľuje R. Madyda-Legutko tým, že osady nad Sanom boli len zastávkami na severo-južnej ceste, teda nie cieľovými stanicami.

Dokladom toho, že oblasť poľských Beskyd mala kontakty s Karpatskou kotlinou sú - i keď nie početné - nálezy z fázy Untersiebenbrunn (z doby okolo roku 430). S migračnými pohybmi spojenými s inváziou Hunov do strednej Európy spája autorka výskyt džbánov s pravouhlými uchami s kanálkom, ktoré majú juhovýchodný pôvod.

Koniec intenzívneho osídlenia poľských Karpát v 5. stor. možno spájať s úpadkom hunskeho panstva. Nálezy datovateľné do doby po roku 450 sú sporadické, začínajú sa však objavovať južnejšie, napr. na hornej Tise.

Oživenie nastáva v oblasti Beskyd až po príchode nositeľov pražského typu. Zatiaľ chýbajú dôkazy o tom, že by medzi týmto a starším osídlením bola kontinuita.

R. Madyda-Legutko zozbierala skutočne rozsiahly nálezový fond, na základe ktorého sa jej podarilo dokresliť vývoj od doby laténskej po 5. stor. n. l. v oblasti poľských Beskyd. Pre výskum na Slovensku je to o to vzácnejšie, že sa jej podarilo dokázať, kedy boli smery vývoja spoločné a kedy prevažovali vplyvy zo severu, kým na našu oblasť pôsobili vplyvy južné, až juhovýchodné.

Pre budúci výskum severného a východného Slovenska je táto práca inšpirujúca aj z toho hľadiska, že na území Poľska dokazuje ústup obyvateľstva v dobe sťahovania národov do horských oblastí, ktorý sme u nás síce predpokladali (M. Lamiová-Schmiedlová 1992: Chronologie der römischen Kaiserzeit in der Ostslowakei. Kraków, s. 79), ale pre ktorý sme zatiaľ nezískali materiálne dôkazy.

Mária Lamiová-Schmiedlová

Problémy archeológiji schidnich Karpát. Užgorod 1995, 114 strán textu.

Zborník obsahuje referáty z konferencie organizovanej v dňoch 26.-27. októbra 1990 v Mukačeve pri príležitosti 160. výročia narodenia Tivadara Lehoczkeho.

V úvodnom príspevku uvádza J. Kobaľ najdôležitejšie údaje z jeho života a širokého okruhu vedeckej činnosti. Podrobnejšie sa venuje

pôsobeniu *T. Lehoczkeho* v oblasti archeologického výskumu Zakarpatska. Na záver príspevku je pripojená bibliografia prác z archeológie.

Ďalšie príspevky v zborníku sa zaoberajú problematikou osídlenia východných Karpát od paleolitu po Slovanov a prezentujú výsledky nových výskumov v tomto regióne.

O. Černiš spracúva komplex nálezov zo Schidnice, získaných výskumom na vysokých terasách rieky Schidničanky. Nástroje vyrobené prevažne z pieskovca sú porovnateľné s industriou raného acheuleénu zo známej lokality Korolevo I. Autor zdôrazňuje, že v súčasnosti je k dispozícii dostatok prameňov dokladajúcich osídlenie východných Karpát v ranom paleolite. Osobitosťami kultúrneho vývoja v neskorom paleolite sa zaoberá *V. Tkačenko*. Rozlišuje tri skupiny pamiatok, líšiac sa od seba chronologicky a surovinou na výrobu kamenných nástrojov. Prvú skupinu tvoria nálezy z raného würmu. Nástroje sú z miestnych surovín vulkanického pôvodu. Druhá skupina, označovaná ako beregovská kultúra, je datovaná do interštádiálu paudorf. Na výrobu nástrojov sa používali kremene miestneho pôvodu. Tretia skupina, vyčlenená pomocou technicko-typologických kritérií zo zberových súborov, obsahuje nástroje vyhotovené z tmavých rohovcov pochádzajúcich z tunajších riek. Súčasný poznatky o mezolitickom osídlení Zakarpatska zhrnul vo svojom príspevku *L. Mackevič*. Pamiatky datuje do 9.-4. tisícročia pred n. l. Informuje, že počtom lokalít patrí Zakarpatská Ukrajina v rámci Karpatskej kotliny k územiám s najväčšou koncentráciou mezolitických sídiel. *M. Potušňak* spracúva nové nálezy zo stredného a neskorého neolitu z polykultúrneho sídliska Zastavne-Kovodomb. Stredoneolitická osada Kovodomb I patrí do finálnej etapy kultúry s maľovanou keramikou, označenej ako djakovská skupina. Pamiatky tejto skupiny sa koncentrujú v medziriečí Lesny - Boržavy - Tisy - Poturu - Turu a Krasnej. Časovo ich možno synchronizovať s celou etapou rozšírenia bukovohorskej kultúry. Pamiatky djakovskej skupiny sa stali základom, z ktorého sa na Zakarpatsku sformovala kultúra neskorého neolitu. Osada Kovodomb II v neskorom neolite bola opevnená palisádou. Hmotné pamiatky patria ranej polgárskej kultúre. Medzi stredo- a neskoroneolitickým osídlením Kovodombu nebol zistený hiát. Autor sa preto domnieva, že tu došlo k spolužitiu domáceho a novoprišlého obyvateľstva. Kontaktmi medzi populáciami žijúcimi na území v poriečí hornej Visly a Karpatskej kotliny v dobe bronzovej sa zaoberá *W. Blajer*. Opiera sa

o nálezy bronzových predmetov. V príspevku podáva iba náčrt riešenia danej problematiky. Zameriava sa na tie úseky, v ktorých vyhľadávanie, tvarovanie a distribúcia kovu bola základným kultúrnotvorným činiteľom. V poriečí hornej Visly sa škála bronzových predmetov rozširuje v trzinieckej kultúre. V stupni BA2/BB1 sa objavujú depoty synchronne s horizontom Koszider. V čase rozvinutej trzinieckej kultúry v stupňoch BB1-BC dochádza cez horský masív Karpatského oblúka k silnej penetrácii otomanskej a následne pilinskej kultúry. V oblasti hornej Visly sa vytvorilo metalurgické centrum lokálneho významu. Nárast výrobkov miestnej produkcie je pozorovateľný až v stupni HA1 a dá sa dobre sledovať na depotoch typu Sienawa. Nálezy bronzových predmetov typu Sienawa, objavujúce sa v hornom Podnestri a Potisí, dokladajú existenciu obojstranných kontaktov. V stupni HA2 počet bronzových nálezov klesá a v depotoch sa objavujú predmety, ktoré sa do poriečia hornej Visly dostávajú z Horného Sliezska a z územia osídleného nositeľmi pamiatok Gáva-Holihrad. Ďalší pokles výskytu depotov pokračuje v stupňoch HB-HD. Vzájomné kontakty medzi severným Pričiernomorím a Karpatskou kotlinou sleduje *J. Kobaľ*. Opiera sa o výskyt bronzových sekeromlatov s kotúčovitým tylom. Prítomnosť tejto osobitej formy zbrane, typickej pre vnútrokarpatské prostredie, je v severnom Pričiernomorí doložená len v depotoch. Najstaršie sú datované do stupňa BC. Autor príspevku predpokladá, že sú výsledkom vplyvu mohylovej kultúry na ranú sabatinovskú kultúru. Najväčší výskyt sekeromlatov je zaznamenaný v nálezových súboroch neskoršej sabatinovskej kultúry. V tom čase sa v severnom Pričiernomorí začalo formovať jedno z najväčších kovospracujúcich centier.

V. Konopla a *S. Czopek* publikujú nový nález bronzového depotu z Jargorova v Ternopolskej oblasti. Obsahoval 24 kosákov, 2 nože, 6 náramkov, 5 záveskov, 2 štítky spôň, rybársky háčik, 2 zlomky drôtu a plochý predmet. Rámčovo je datovaný do stupňa HA1. Príspevok *I. Popoviča* podáva stručný prehľad výsledkov výskumov na sídliskách kuštanovickej kultúry. Ťažisko príspevku je v prezentácii nálezov zo sídliska v Mali Gejevci. Vo výplni objektov prevažujú fragmenty úžitkovej keramiky. Ojedinele sa vyskytujú aj zlomky z nádob vytočených na kruhu. Pochádzajú z analogických tvarov hojne rozšírených v okruhu pamiatok skupiny Vekerzug. O výsledkoch nových výskumov na Hališ - Lovacke informuje *O. Dzembas*. Publikuje nálezy zo

štyroch objektov. V jednom z nich bolo odkryté zoskupenie železných predmetov. Interpretuje ich ako depot. Opiera sa o záznamy *T. Lehoczkého*, ktorý na lokalite odkryl 8 podobných zoskupení železných predmetov. Upozorňuje tiež na zaujímavý problém prítomnosti grafitovej keramiky, ktorej početnosť nastoľuje otázku lokalizácie ložísk. Pripúšťa možnosť využitia grafitu na území Zakarpatska, prípadne na území východného Slovenska. Osídlenie Hališ - Lovačky datuje do druhej polovice 2. stor. pred n. l. Obyvatelia mali zmiešaný keltsko-trácky charakter. *S. Penjak* podáva prehľad výskumov a vyzdvihuje zásluhy *T. Lehoczkého* na výskume slovanského osídlenia Zakarpatska. Zdôrazňuje, že mnohé jeho predpoklady novšie výskumy potvrdili. Autor príspevku predpokladá tri etapy slovanizácie horného Potisia. Počiatky tohto pro-

cesu hľadá už v období formovania sa kuštano-vicekej kultúry (6.-4. stor. pred n. l.). S plnou slovanizáciou územia, t. j. so zmenou etnického obrazu ráta v hornom Potisi už v 5. stor. Túto komplikovanú a dlho diskutovanú otázku bude treba riešiť v širšom kontexte, pretože z uvedeného územia zatiaľ chýbajú výraznejšie súbory nálezov, ktoré by vývojovú líniu slovanizácie, načrtnutú v príspevku, jednoznačne podporili.

Napriek tomu, že väčšina príspevkov uvedených v zborníku má informatívny charakter, stretnú sa nepochybne so záujmom bádateľov, ktorí sa venujú výskumu osídlenia v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny. Autori aspoň čiastočne sprístupnili dosiaľ nepublikované nálezy z nových výskumov, ktoré napomáhajú k riešeniu problematiky osídlenia nielen v Zakarpatsku, ale aj na prilahlých územiach.

Elena Mirošayová

SPRÁVY

PREDKONGRESOVÉ KOLOKVIUM "THE STAMPED GREY POTTERY - ORIGIN, PRODUCTION, SPREADING"

V dňoch 27.-30. 6. 1996 sa konalo v Zaläu v Rumunsku kolokvium na tému: „Kolkovaná sivá keramika - pôvod, produkcia, rozšírenie“.

Cielom stretnutia bolo informovať o nových výsledkoch štúdia kolkovanej sivej keramiky z doby rímskej, ako aj prerokovať možnosť prípravy medzinárodnej výstavy pri príležitosti Limes kongresu, ktorý sa má uskutočniť v roku 1997 v Zaläu, nachádzajúcom sa v blízkosti Porolissa, metropoly severozápadnej časti rímskej provincie Dácie.

Kolkovaná sivá keramika z doby rímskej, ktorej výrobu sa podarilo doložiť aj na východnom Slovensku v Blažiciach a Ostrovnoch, sa šírila smerom na sever pravdepodobne z Porolissa.

Kolokvia sa zúčastnili odborníci z celého Rumunska. Slovensko zastupovali *T. Kolník* a *M. Lamiová*.

Organizátor kolokvia a člen prípravného výboru kongresu *A. V. Matei* vo svojich príspevkoch hovoril o postavení Porolissa v rímskom limite, resp. o výrobe sivej keramiky v údoliach riek Zaläu, Crasna a Barcău. *A. V. Matei* a *I.*

Stanciu v spoločnej prednáške prezentovali dve novoobjavené hrnčiarske pece na sivú keramiku zo Zaläu.

M. Lamiová referovala o výrobe sivej keramiky na východnom Slovensku a o jej mieste v sieti súdobých hrnčiarskych centier od Sedmohradska po Polsko. *T. Kolník* upozornil na skupinu kolkovanej keramiky objavenej v predpolí severopanónskeho limitu a na možné kontakty s oblasťou Porolissa.

Početné nálezy spomínanej keramiky z údolia Somešu predstavil *I. Stanciu*. *S. Dumitrașcu* sa zamerával na chronológiu sivej keramiky slobodných Dákov v Sedmohradsku. Obetné jamy Dákov obsahujúce sivú keramiku, ktoré odkryli v Măgura Moigradului, prezentovali *A. V. Matei* a *H. Pop*. Nálezmi sivej keramiky v údolí Crișu sa zaoberal *M. Barbu* a zo Sighișoara *A. Rustoiu*.

V. Crișan sa pokúsila o vypracovanie typológie tejto keramiky v Transylvánii. Informáciu o keramike z dáckej pevnosti v Brad podal *V. Ursachi*. S dáckou keramikou z južnej Moldávie oboznámili prítomných *V. Căpitanu* a *F. Căpitanu*, z Rumunskej nížiny *V. Sârbu*.

V rámci kolokvia navštívili účastníci výskum Porolissa. Systematicky sa tu báda od roku 1977. Podarilo sa odkryť a konzervovať časť limitu aj s bránou, amfiteáter, početné vojenské a

civilné stavby. Niektoré sú rekonštruované, o úpravu ďalších sa rumunskí kolegovia pokúsia do kongresu.

Návšteva Porolissa, ktoré vďaka svojej polohe v horách bolo v neskorších obdobiach len málo porušené, je pre každého, ale pre archeológa zvlášť, výnimočným zážitkom. V tomto prípade bol umocnený ešte aj zaujímavým kolokviom.

Mária Lamiová

KOLOKVIUM „CHRONOLÓGIA OTOMANSKEJ KULTÚRY“

V Nižnej Myšli sa v dňoch 28.-29. júna 1996 konalo kolokvium „Chronológia otomanskej kultúry“, ktoré zorganizovalo Výskumné pracovné stredisko AÚ SAV v Košiciach. Zúčastnili sa ho odborní a vedeckí pracovníci z Maďarska, Poľska, Spolkovej republiky Nemecka a zo Slovenska.

Prvý deň kolokvia bol venovaný prednáškam a diskusi o problémoch teritoriálneho rozšírenia a chronologickej klasifikácie pamiatok otomanskej kultúry v Karpatskej kotline. T. Kovács (Budapešť) sa dotkol otázky datovania záverečnej fázy fúzesabonskej a otomanskej kultúry. O. Ožďáni (Nitra) sa zaoberal vývojom „Litzen“ výzdoby na keramike otomanskej kultúry z chronologického hľadiska. Na tému zásahu spomínanej kultúry do južných regiónov stredného Slovenska odznali referáty K. Markovej a V. Furmánka (Nitra). So záujmom sa stretla prednáška J. Košovej (Miškolc), v ktorej prezentovala nové, doposiaľ nepublikované nálezy z územia severovýchodného Maďarska. Bronzovými ihlicami s diskovitou hlavicou sa zaoberal J. Bartík (Bratislava).

Druhá séria prednášok sa tematicky viazala k východnému Slovensku. J. Vladár (Nitra) zhodnotil pamiatky otomanskej kultúry z východného Slovenska v širších kultúrno-historických súvislostiach s poukázaním na vzťah stredo-európskeho starobronzového prostredia k euroázijskej oblasti. Datovanie počiatku otomanskej kultúry na uvedenom území bolo témou referátu J. Bátoru (Nitra). Na zaujímavý fakt vzťahu chronológie a typológie obydľí na preskúmaných sídliskách v Rozhanovciach a Nižnej Myšli upozornil D. Gašaj (Košice). Výsledky antropologického vyhodnotenia ľudských kostí nájdených v sídliskových vrstvách osady v Nižnej Myšli predložil J. Jakab (Nitra).

V diskusných príspevkoch sa najviac hovorilo o problematike terminológie a jemnejšej chronológie pamiatok otomanskej kultúry.

Rokovanie prvého dňa zavŕšili účastníci kolokvia návštevou výstavy inštalovanej v priestoroch Obecného úradu v Nižnej Myšli. Boli tu sústredené najvýznamnejšie nálezy, získané počas 20-tich výskumných sezón pohrebiska a opevnenej osady. Sprievodné slovo mal L. Olexa (Košice).

Na druhý deň sa kolokvium ukončilo návštevou výskumnej stanice v polohe Várhegy. Účastníci si prezreli doposiaľ preskúmané časti osady a pohrebiska, ako aj ďalší archeologický materiál.

Elena Miroššayová

VÝSTAVA A MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA O KACHLICIACH

Výstavu „Od gotiky po habánov - Kachlice z bývalej Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej župy“ pripravili v spolupráci Rákóczi múzeum v Sárospataku a Zemplínske múzeum v Trebišove. Výstava v Sárospataku bola prístupná od 17. 8. do 30. 9. 1996 a v Trebišove od 23. 10. do 31. 12. 1996. Odtiaľ ju prevzalo Hornošarišské múzeum v Bardejove (24. 1.-15. 2. 1997).

K výstave bol vydaný dvojjazyčný slovensko-maďarský katalóg (72 strán) s rozsiahlym úvodom I. Felda, v ktorom načrtnol vývoj používania kachiel a výroby kachlíc vo východnej časti Karpatskej kotliny od konca 14. po 17. stor. V katalógu sú početné ilustrácie.

V nadväznosti na túto výstavu sa v dňoch 26.-28. 9. 1996 uskutočnila v Sárospataku medzinárodná konferencia na tému „Novšie výsledky výskumu renesančných kachlíc“ za účasti bádateľov z Maďarska, Rumunska a zo Slovenska. Z hľadiska východného Slovenska je pozoruhodné zistenie, že v tejto oblasti - najskôr v Košiciach - pôsobila už v 15. stor. dielňa na výrobu kachlíc, ktorá zásobovala aj širšiu oblasť.

M. L.

SEMINÁR „HORNÁD - NAŠA RIEKA“

Nadácia Sosna v spolupráci s Nadáciou ETP (Environmental Training Projekt for Central and Eastern Europe) usporiadali v dňoch 11.-13. decembra 1996 v Košiciach medzinárodný semi-

nár pod názvom „Hornád - naša rieka“. Zo Slovenska sa ho zúčastnili zástupcovia rôznych organizácií a inštitúcií, ktorých profesijné záujmy súvisia so starostlivosťou o riečny tok Hornádu a prírodné prostredie v jeho blízkosti. Cieľom seminára bolo zhodnotenie súčasného stavu rieky a informovanie o pripravovaných koncepciách jeho ochrany a využitia v budúcnosti.

Zahraniční účastníci z Maďarska a USA prezentovali svoje skúsenosti a výsledky projektov zameraných na ochranu a revitalizáciu riečnych tokov v súčasnej industriálnej krajine. Danú problematiku sledovali a riešili z rôznych uhlov pohľadu. V podstate však vychádzali z faktu, že súčasný stav rieky a prírodného prostredia pozdĺž jej brehov je výsledkom intenzívnej antropogénnej činnosti počas dlhého historického vývoja. Rieka bola od praveku dôležitým fenoménom ovplyvňujúcim zakladanie ľudských sídiel.

Autorka správy sa seminára zúčastnila na žiadosť Nadácie Sosna a v úvodnom informatívnom bloku prednášok predniesla referát na tému: Historický vývoj osídlenia pozdĺž toku Hornádu od praveku po včasný stredovek. Poukázala v ňom na súčasný stav poznania štruktúry osídlenia a na výsledky archeologických výskumov lokalít v Košickej kotline a na Spiši, ktorých založenie a funkcia boli od praveku motivované práve blízkosťou rieky Hornád. Súčasne poukázala na možnosť začlenenia niektorých lokalít do projektu využitia v turistickom ruchu, pri budovaní náučných trás zameraných na výchovu k ochrane životného prostredia. Archeologické a historické pamiatky sú významným krajinotvorným prvkom, ktorý si vyžaduje rovnakú ochranu ako prírodné útvary.

Súčasťou seminára bola aj výstava inštalovaná vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach. Na jej tvorbe sa podieľali aj pracovníci VPS AÚ SAV. Formou posterov prezentovali výsledky archeologických výskumov sídlisk z Nižnej Myšle, Košíc, Barce, Krásnej nad Hornádom, Kysaku, Obišoviec, Vítkoviec a Hrabušíc.

Elena Miroššayová

4. INTERNATIONALE TAGUNG ÜBER RÖMERZEITLICHE HÜGELGRÄBER

Vo Veszpréme sa konalo 4. stretnutie odborníkov na dobu rímsku, tentokrát zamerané na

otázku mohýl. Prvý raz sa tu prezentovali aj nálezy z východného Slovenska - z mohylníka v Zemplíne.

Počas stretnutia sa ukázalo, akého rozsiahleho územia sa týka problematika mohýl. Odznali referáty odborníkov z Rakúska (B. Hebert, E. Hudeczek, H. Ubl), Nemecka (M. Becker, H. Fehr), Slovinska (I. Curk, M. Strmčnik-Gulič), Belgicka (C. Massart), Ruska (I. Parusimov, I. Raev), Slovenska (M. Lamiová) aj z Francúzska (P. Morizot - o mohyle z Alžíru). Najpočetnejšie boli prednášky domácich - maďarských bádateľov, zamerané predovšetkým na mohylu v Baláci (S. Palágyi, Ch. Ertel, T. Mezős), ale aj z iných lokalít (Zs. Bánki, P. G. Németh, G. Csizmandia). Etnickým otázkam budovateľov mohýl sa venoval M. Nagy, jednotlivým skupinám milodarov K. Szabó, resp. K. Szirmay a nástenným malbám L. Borhy.

Pri konfrontácii výsledkov výskumu z rôznych území sa ukázalo, že budovanie mohýl bolo v staršej dobe rímskej rozšírené v celom impériu, ale aj v značnej časti barbarika, hoci v zjednodušenej forme - murované pohrebné komory nahradzujú kamenné vence, prípadne len kruhové priekopy. Veľká variabilita je tiež v inventári mohýl, ako aj v ich využívaní. Niekedy boli miestom posledného odpočinku jednej osoby, niekedy aj väčšieho počtu nebožtíkov.

Referáty, podobne ako z predchádzajúcich stretnutí, budú publikované v zborníku múzea - Baláci közlemények.

Súčasťou stretnutia boli dve exkurzie. Počas prvej sa uskutočnilo slávnostné sprístupnenie čiastočne rekonštruovanej mohyly s dromosom v Baláci, ktorá sa stáva - popri už dávnejšie prístupnej a hojne navštevovanej ville - ďalším pozoruhodným objektom múzea v prírode, budovanom archeológmi z Veszprému.

Druhá exkurzia viedla po mohylníkoch v župe Somogy.

V spojitosti s tematikou stretnutia inštalovali v Laczkó Dezső Múzeum vo Veszpréme výstavu nazvanú „Paralely a odlišnosti“, zameranú na mohyly z doby rímskej.

Stretnutie vo Veszpréme bolo úspešné a veľmi prínosné. Prácu organizátorov, na čele s dr. *Sylviou Palágyi*, tak na poli výskumnom, ako aj expozičnom a publikačnom, ale aj z hľadiska samotnej prípravy uvedenej akcie možno hodnotiť len v superlatívoch.

Mária Lamiová

VÝCHODOSLOVENSKÝ PRAVEK V.

Hlavná redaktorka: PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.

Výkonná redaktorka: Mgr. Daniela Fábiková

Počítačová sadzba: Zuzana Turzová

Polygrafická príprava: Elena Vargová

Vydavateľ: Archeologický ústav SAV v Nitre

Výskumné pracovné stredisko AÚ SAV v Košiciach

Rozsah: 208 strán textu a čb. ilustrácií

Náklad: 350 výtlačkov

Vytlačilo: Reprografické stredisko Archeologického ústavu SAV v Nitre
v roku 1998 ako svoju 106. publikáciu.

ISBN: 80-88709-37-7

ISBN: 80-88709-37-7